
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

S B A D

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

XIII/I

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNÜN ALTI AYDA BİR
YAYINLANAN ULUSAL HAKEMLİ DERGİSİDİR.

YIL/YEAR: XIII CİLT/VOLUME: XIII SAYI/ISSUE: I (YAZ/SUMMER 2018)

YIL/ YEAR: 2018

CİLT/ VOLUME: 13

SAYI/ ISSUE: 1

SAHİBİ/ OWNER

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On behalf of Tokat Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK mustafa.colak@gop.edu.tr

BAŞ EDİTÖR/ EDITOR in CHIEF

Dr. Murat HANILÇE sbad@gop.edu.tr

YARDIMCI EDİTÖR/ CO-EDITOR

Dr. Fehim KURULOĞLU

EDİTÖRLER KURULU

Dr. Murat SERDAR

Dr. H. Baha ÖZTUNÇ

Dr. Serkan KEKEVİ

Dr. Türker ŞİMŞEK

Dr. Emre ASLAN

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Arş. Gör. Uğur ADA

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Turgut AKARSLAN/Metin AYDAR

ISSN: 1306-732X (Press)

2564-680X (Online)

BASKI/ PRINTING

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası

Tokat Gaziosmanpaşa University Press

YAZIŞMA ADRESİ/ CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Taşlıçiftlik Yerleşkesi / Tokat-TÜRKİYE

Tel: 0356-2521616 Dahili: (3073-3157)

E-posta: sbad@gop.edu.tr

gososdergi@gmail.com

Web: <http://sbad.gop.edu.tr>

KAPAK TASARIM/ COVER DESIGN

M. Edip ASLAN

*Dergimizde yayımlanan yazılar ITHENTICATE benzerlik tarama programıyla kontrol edilip,
TUBİTAK ULAKBİM, SOBİAD tarafından dizinlenmektedir.*

©Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Andrij KHARUK	National Army Academy (UKRAİNE)
Prof. Dr. Muhammed Iqbal CHAWLA	Punjab University (PAKISTAN)
Prof. Dr. Memmed ALİYEV	Bakı Slavyan Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Claus SCHÖNİG	Frei Universitat Berlin (GERMANY)
Prof. Dr. Hanifi VURAL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Assoc. Prof. Juan de Dios Torralbo Caballero	University of Cordoba (SPAİN)
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Ayla OĞUZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIRIM	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TEMÜR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Öğr. Üyesi Emre ASLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (TURKEY)
Dr. Lydia Abubakirova M. AKMULLA	Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
Alexey PRONİN	Novosibirsk Devlet Üniversitesi (RUSSIA)
Dr. Fariz HALİLLİ	(Miras-AZERBAYCAN)
Dr. Emzar KAKHIDZE	Batumi State University (GEORGIA)
Gadjiev MURTAZALİ	The Ins. of History, Archeology and Ethnography of the Daghestan Scie. Centre of Russian Academy of Sciences (DAGHESTAN)
Kamil İBRAHİMOV	Administration of State Historical Architectural Reserve Icheisheher
Tevfik Sabri HAMMAM	Sohag Üniversitesi Eğitim Fakültesi (EGYPT)
Dr. Salman BANGASH	Peshawar University (PAKISTAN)
Dr. Mahboob HUSSAİN	Punjab University (PAKISTAN)
Dr. Pawel KORZENIOWSKI	University of Rzeszow (POLAND)
Dr. Adrian TERTECEL	The Romanian Academy Institute for S.E.E. Studies

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. A. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nihal YAYLA	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfettin ASLAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Osman TUGAY	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Alpaslan DEMİR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Cuma ÇATALOLUK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Sevilay ÖZER	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet MERT	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Salih DURSUN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar ÜLGEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda CİVELEKOĞLU	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saniye Ő. ALTUNAKAR	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zafer KARADEMİR	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇELİK	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Ali DULUPÇU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih ERKEK	UŞak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alper Veli ÇAM	Gümüşhane Üniversitesi

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan BOZDOğAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIZ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Türker şİMşEK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim AYDIN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ALKAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze GÖÇMEN YAğCILAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Mustafa DUMAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Atila KARKACIER	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Miyase KOYUNCU-KAYA	TODAI
Dr. Yaşam DEMİR	Bağımsız Araştırmacı

*Editörden
Mektup*

Sevgili Okurlar,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan SBAD, bu sayısıyla 13. senesine başlıyor. Dergimizin 13 sene boyunca yayımlanmasında emeği geçen herkesi saygıyla anıyor ve emekleri için teşekkürlerimi sunuyorum.

Dergimizde bu sayıda 14'ü telif ve ikisi kitap tanıtımından oluşmak üzere 16 yazı bulunmaktadır. Sayımız içerisinde bulacağınız İktisattan Kamu Yönetimi'ne Tarih'ten Türk Dili Edebiyatı'na farklı alanlardaki bu yazıların bilim dünyamızdaki bazı boşlukları dolduracağını umuyorum.

Bu sayının yayına hazır hale gelmesinde emeği büyük olan Editörlerimizden Fehim Kuruloğlu'na, hakemlerimize ve bilhassa yazarlarımıza teşekkürü borç biliyorum.

Aralık ayında çıkacak Kış 2018 sayımızda görüşmek dileğiyle...

*SBAD Editörü
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLE*

İÇİNDEKİLER

Ahmet GÜVEN-Doğan BOZDOĞAN	Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi	1-18
Türker ŞİMŞEK	Orta Doğu Ülkelerinde Doğalgaz Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşim	19-36
Onur IŞIK	Yeni Gotik: Dehşetin Yeni Zemini Olarak İnsan Zihni	37-45
Fatma YILDIZ, Halil İbrahim EKŞİ vd.	Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler	47-61
Beytullah KARAGÖZ	Tahir Alangu’nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Öğeler Açısından İncelenmesi	63-77
Serap BARIŞ-Metehan ŞAHİN	Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık	79-97
Samettin BAŞOL	Osmanlı Bursa’sında Tüccar Loncası Vakfı Ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]	99-122
Yaşar ŞİMŞEK	<i>Hayat Güzeldir</i> Eseri Bağlamında Mustafa Kutlu Hikâyesinde Kuş ve Çiçek İmgesi	123-140
Hasan ÖZER-Semra SEVER	Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali’nin Teshilü’l-Mikat’ı	141-155
Özden AYDIN	Sivas’ta 1794-1798 Yılları Arasındaki Çeşitli Yiyecek Fiyatlarının Değerlendirilmesi	157-167
Yasemin YAYLALI	Klasik Fars Şiirinde Ressam Mani	169-177
Enis B. BİÇER-Yüksel AYDIN- Ebrar ILIMAN	Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma	179-199
Gökhan DÖNMEZ-Cemal ÖZTÜRK	İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?	201-217
Mehmet Ali KARAMAN	Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı	219-235
Emine ÇELİKKUT	<i>Kitap Tanıtımı: Anadolu’dan Yeni Dünya’ya: Amerika’ya Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri</i>	237-241
Uğur UÇAR	<i>Kitap Tanıtımı: Mustafa Çolak, Komitenin Ruhu Talat Paşa</i>	243-247

CONTENTS

Ahmet GÜVEN-Doğan BOZDOĞAN	Quality of Taxes in The Environment and The Global Environment Policy in Turkey as A Global Public Finance	1-18
Türker ŞİMŞEK	The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries	19-36
Onur IŞIK	The New Gothic: Human Mind as A New Ground for Terror	37-45
Fatma YILDIZ, Halil İbrahim EKŞİ vd. Beytullah KARAGÖZ	Non-Performing Loans in The Context of Ownership in Banks	47-61
Serap BARIŞ-Metehan ŞAHİN Samettin BAŞOL	An Evaluation on The Tales Complied by Tahir Alangu in Terms of The Elements Weakening The Subject To Be Structured Financial Literacy in Public Employees	63-77 79-97
Yaşar ŞİMŞEK	Waqf of Merchant Guild and Its Credit Activities in Ottoman City Bursa (1693- 1823)	99-122
Hasan ÖZER-Semra SEVER	The Image of Bird And Flower in The Context of The Hayat Güzeldir in Mustafa Kutlu Story	123-140
Özden AYDIN	An Astronomy Literary Work Written in The Ottoman Era: Teshilü'l Mikat of Muvakkit Mustafa Bin Ali	141-155
Yasemin YAYLALI	The Evaluation of a Variety of Food Prices Between 1794-1798 in Sivas	157-167
Enis B. BİÇER-Yüksel AYDIN-Ebrar ILIMAN	The Painter Mani in The Classical Persian Poetry	169-177
Gökhan DÖNMEZ-Cemal ÖZTÜRK	A Research on The Effects on Achievement Levels of Attitudes Towards Accounting Course Health Management Students	179-199
Mehmet Ali KARAMAN	Understanding of Committee of The Union and Progress's Political Power: Was The Committee of The Union and Progress Bonapartist?	201-217
Emine ÇELİKKUT	Disintegration of The Balkans and Perception of Balkan States from The Ottoman Front	219-235
Uğur UÇAR	Book Review: Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri	237-241
	Book Review: Mustafa Çolak, Komitenin Ruhu Talat Paşa	243-247

KÜRESEL BİR KAMU MALI OLARAK ÇEVRE VE TÜRKİYE'DE KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKASI ARAÇLARINDAN VERGİLERİN ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmet GÜVEN*-Doğın BOZDOĞAN**

Öz

Küresel bir kamu malı olarak kabul edilen çevre unsurunun korunmasına yönelik başta devletler olmak üzere birçok örgütün ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Çevrenin korunması amacını öngören bu faaliyetlerin devletlere ve insan sağlığına getirdiğı maliyetlerin finansmanı ülkelerin üzerinde önemle durduğu sorunlar arasında yer almaktadır. Çevre kirliliğıyle beraber ortaya çıkan olumsuz dışsalıkların finansmanında vergi politikaları son yılların en popüler çözüm kaynakları arasında görülmektedir. Çevre vergisi adı altında kirleticilerin önüne geçilmeye çalışılması, beraberinde bu politikanın uygulanabilmesi ve sürdürülebilir olması adına ülkeler arasında işbirliğı ve bu konuları kapsayan kuralların bağlayıcılık düzeyi hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesinde hayati öneme sahiptir. Bu çalışmada öncelikle küresel bir kamu malı olan çevre unsurunun küresel kamusal mallar içindeki yerine değinilmektedir. Ardından çevre sorunlarının giderilmesine vergi politikalarıyla ulaşılmak istenen hedeflerin gerçekleştirilmesi Türkiye özelinde değeriendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel kamu malları, çevre politikası, vergi, çevre vergisi.

QUALITY OF TAXES IN THE ENVIRONMENT AND THE GLOBAL ENVIRONMENT POLICY IN TURKEY AS A GLOBAL PUBLIC FINANCE

Abstract

It is seen that many organizations, especially the states, are engaged in national and international activities for the protection of the environment element which is accepted as a global public property. The financing of the costs of these activities, which envisage the purpose of the protection of the country, towards the governments and human health are among the problems that the countries have emphasized. Tax policy has been seen as one of the most popular solution sources in recent years for financing negative externalities that arise together with environmental pollution. Efforts to prevent pollutants under the name of environmental tax, the cooperation between countries in the name of sustainability of this policy and the application of this policy, and the level of binding of the rules covering these subjects have vital importance in achieving the intended objectives. In this work, firstly the environment element which is a global public property is

* Dr. Öğr. Üy. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, ahmetguvenn@gmail.com, ORCID: 0002-5073-6345.

** Dr. Öğr. Üy. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F, Maliye Bölümü, dogan.bozdogan@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3961-0506

referred to as a place in global public goods. Afterwards, the realization of the objectives to be achieved through tax policies in the elimination of environmental problems is assessed in Turkey.

Key Words: Global public goods, environmental policy, tax, environmental tax.

GİRİŞ

Küresel kamusal mallar, ortaya koydukları fayda ve zararlar ile ÷lke sınırlarının dışına çıkararak tüm dünyayı ve insanları etkisi altına almaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte bu mal ve hizmetlerin etki alanı ve önemi her geçen gün daha da artmaktadır (Mutlu, 2006: 53). Çevre ve çevre kirliliği de bu kapsamda ele alınması gereken küresel kamusal mallar arasında yer alan ve büyük öneme sahip olan küresel bir kamu malıdır. İnsanların biyolojik, sosyal ve ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdiği ortam olan çevre, tüm unsurlarıyla bir küresel kamusal mal niteliğindedir. Bu mal ve hizmetlerin arzı ve finansmanında devletlerin tek başlarına yeterli olamamaları “küresel kamusal mal” kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda son yıllarda bu kavramla alakalı, yoğun bir ilgi ve tartışma yürüt÷ldüğü gör÷lmektedir (Başaran, 2007: 90). 1980’ler den itibaren küreselleşmenin de etkisi ile artan bir Şekilde çevre, dünyada ve ÷lkemizde önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Özellikle iklim değişikliği başta olmak üzere birçok çevresel sorun, çevrenin gittikçe artan önemini, küresel ve yerel alanda daha da su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar ve bunların çözümünde mevcut aktörlerin yetersiz kalması küresel bir kamu malı olarak çevre kavramını ortaya çıkarmıştır. Küresel kamusal mal ve hizmetler sadece bir veya birden fazla ÷lke, bölge ile sınırlı kalmamakta bu günü ve gelecek nesilleri de çok yakından ilgilendirmektedir (Akdemir ve Şahin, 2006:1).

Küresel düzeyde ekonomik entegrasyon ve küreselleşmenin hızlanması ile üretim faktörleri, mallar, hizmetler ve üretim süreçleri, ortaya çıkan yeni haberleşme ve iletişim araçlarının ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişmenin de etkisiyle devletlerin sınırlarının dışına çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumda uluslararası alanda bağımlılıklar ve devletlerin karşılıklı etkileŐimlerini arttırmaktadır. Bu kapsamda son yıllarda etkileri hızla artan ve adında sıkça söz ettiren ekonomik krizlerin önlenmesi, çevre problemlerinin azaltılması, küresel barıŐının temini, salgın hastalıklarla mücadele gibi küresel nitelikli hizmetlerin arzının devletler tarafından tek başlarına baş edilemeyecek bir konu olduğu gör÷lmektedir. Diğer taraftan uluslararası nitelikteki kamusal mallar, yalnızca birden fazla devleti, bölgeyi etkilememekte ayrıca nesiller arası dışsallıkları da içinde barındırmaktadır. Özellikle çevresel problemlerin oluşturduğu sorunlar bu kapsamda ilk sıralarda yer almaktadır (Mutlu, 2006: 53). Bahsi geçen küresel nitelikli mal ve hizmetlerin kimler için üretileceği, finansmanının nasıl sağlanacağı, maliyetlerini kimlerin üstleneceği, dağıtımın nasıl yapılacağı ve yönetimlerine dair pek çok konuda tartışmalar sürmektedir. 19. ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan sanayileŐmeden kaynaklanan sosyoekonomik ve kültürel problemler ve yeniden yapılanma faaliyetleri kapsamında küreselleşme olgusunu tartışılır bir hale getirmektedir. Bu süreç içinde biliŐim ve haberleşme alanında yaşanan

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

dönüşümler dünyanın küçülmesinde önemli rol oynamıştır. Bu durum ekonomik ilişkilerin tüm dünya devletlerini birbiriyle ilişkilendirerek onların küresel düzeyde yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bu ilerlemeler, küresel dünyayı ilgilendiren kamusal nitelikteki bazı mal ve hizmetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu mal ve hizmetlerin arzı ve finansmanında devletlerin tek başlarına yeterli olamamaları “küresel kamusal mal” kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda son yıllarda bu kavramla alakalı, yoğun bir ilgi ve tartışma yürütüldüğü görülmektedir (Başaran, 2007:899).

Küresel Kamusal Mallar her ne kadar 1990’lı yıllardan itibaren maliye literatürüne yaygınlık kazanan bir kavram olarak girmiş bulunsa da, henüz tam olarak kavramın içeriği ve boyutları net bir şekilde ortaya konmamıştır. Küresel düzeyde etkili olan bu malların başta yapıları, etki alanları ve finansmanı konusunda halen ülkelerin tek başlarına bu konunun üstesinden gelmeleri mümkün görülmemektedir. Bununla beraber, hangi tür malların bu sınıflandırmaya alınacağı, bu malların sunumu ve finansmanında uygulanacak kriterlerin neler olduğu konularında da tam bir netlik bulunmamaktadır (Akdemir ve Şahin, 2006:2).

Bu çalışmada küresel kamusal mallar konusundan hareketle çevre ve çevre sorunlarının küresel düzeyde bir kamusal mal olarak nasıl ele alındığı bu küresel kamusal malın finansmanında Türkiye’de vergi politikalarının ne düzeyde etkin olup olmadığı üzerinden çevre konusu ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu değerlendirme yapılırken Avrupa Birliği’nde uygulanan vergi politikaları da karşılaştırma noktasında inceleme altına alınmıştır.

1.Küresel Kamu Malları ve Çevre

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı’nın küresel kamusal mal tanımında iki unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. İlkini, bu malların toplumsal yapısı, tüketiminde rekabetin olmayışı ve faydasından kimsenin yoksun tutulamaması özelliği oluşturmaktadır. İkinci unsur ise faydalarının tüm devletleri, insanları, bu günkü ve gelecek nesilleri kapayacak şekilde kucaklaması oluşturmaktadır (The World Bank Development Committee, 2000: 2). Bu iki kıstas, kamusal malların temel belirleyicileri olmaktadır. Dünya Bankası tarafından yapılan bir başka tanımlamasında ise, küresel kamusal malların belirleyici özelliği olarak sınır ötesi dışsallıkların varlığı ve bu dışsallıkların elde edilmesi için bu malların üretiminde ve finansmanında ülkelerin ortak çalışmalarda bulunmaları gerekliliği vurgulanmaktadır (The World Bank, 2001:100). Küresel kamusal mallarla ilgili yapılan bir diğer tanımda “Dünya üzerinde şu anda yaşayan bireyler ve gelecek kuşaklar tarafından elde edilebilen, tüketiminde rekabetin ve kısıtlamanın bulunmadığı, herkesin yararlanabildiği ve finansmanının küresel olarak sağlandığı faydalardır.” şeklinde yapıldığı tanıma yer verildiği görülmektedir (Ortaç, 2004: 15).

Birçok tanımda da görüldüğü gibi Küresel Kamusal Malların en az iki ölçütü sağlaması zorunludur. İlk kriter yüksek düzeyde kamusalığa sahip olmalarıyla açıklanmaktadır. Yani bu malların tüketiminde dışlanamama ve rekabete konu olmama gibi özelliklerinin bulunması anlamına gelmektedir. İkinci faktör ise, Küresel Kamusal Malların yararları ülkeler, insanlar ve nesilleri kapsayacak şekilde genel bir

nitelik taşımasıdır. Yani küresel kamusal mallar birden çok devleti ve küresel düzeyde tüm insanları kapsayarak faydası birden çok kuşağa uzanan mallardır (Kaul vd. 1999: 2). Tüm bu farklılıkları da içine alan kapsamlı ve genel bir Küresel Kamusal Mal tanımı vermek gerekirse, küresel kamusal malları şu şekilde tanımlayabiliriz: Dünya üzerindeki şu anda yaşayan bireyler ve potansiyel olarak gelecek kuşaklar tarafından elde edilecek olan, tüketiminde rekabetin ve kısıtlamanın bulunmadığı, herkesin yararlanabildiği ve finansmanının dünya ölçeğinde sağlandığı mal ve hizmetleri kapsayan mal ve hizmetlere küresel kamu malı adı verilebilir (Ortaç, 2004: 15).

1.1.Küresel Kamusal Malların Sunulma Süreci ve Sunumda Rol Alan Aktörler

Küresel kamusal malların sunum süreci oldukça karmaşık farklı bir yapı göstermektedir. Birtakım düşünürler tarafından bu malların sunumu çok sayıda aktörün varlığından dolayı, ortaçağ dünyasına benzetilmektedir (Kaul vd, 2003:5). Küresel kamusal mallarının sunum düzeylerini belirlemede çok çeşitli unsurlar rol almasına rağmen üç yaygın yöntemin ön plana çıktığı da görülmektedir. Bunlar; toplama, en iyi vuruş ve zayıf halka teknolojileri şeklinde ifade edilmektedir (Kirmanoğlu vd, 2006: 30). Toplama yönteminde toplam kamusal mal veya kamusal zarar miktarının, tüm kullanıcıların katkıları toplamına eşit olduğu varsayılmaktadır. Çevreyle alakalı konularda daha çok bu yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. En iyi vuruş yönteminde, sunumu gerçekleşen kamu malının miktarının, ilgili kamusal malı en yüksek düzeyde üreten ülkenin sunum seviyesine eşit olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, bilimsel araştırmalarda, toplam hizmet düzeyini belirleyen unsur, bu hizmeti en yüksek düzeyde sunan ülkenin sunum miktarı olacaktır. Bu hizmetlerin yapılmasında gelişmiş ülkeler öncü olacakları için onların attıkları adımlar gelişmekte olan ülkeler içinde faydaları olan sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir (Kanbur vd, 1999: 71). Zayıf Halka Teknolojileri yönteminde, kamu malının sunum miktarını belirleyen unsur, en az katkıyı yapan ülkenin sunum miktarıyla değerlendirilmektedir.

Günümüzde, küresel kamusal malların sunumu ile ilgili en önemli sorunun, bu malların faydaları veya zararlarının tespit edilmesi, bu malların sunumunda kaytarmacılığı ve bedavacılığı önleyecek küresel ölçekte bir örgütün bulunmaması oluşturmaktadır. Yerel ve ulusal nitelikteki kamu malları ulus devletler tarafından rahatlıkla karşılanabilirken uluslararası nitelikli kamu mallarında durumun bu kadar kolay olmaması en büyük sorunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte uluslararası alanda küresel kamusal mallar konusunda uluslararası kuruluşların, uluslar arası sivil toplum örgütlerinin, yine ulus devletlerin rolünün tamamen de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Küresel kamusal mallar ve politikalar konusunda gündem oluşturmak, kural saptamak, takip etmek, finansal kaynak sağlamak gibi görevleri olan önemli bir teşkilattır. 184 ülkeden oluşan bu teşkilat, bünyesinde, çok çeşitli alanlara ilişkin üye ülkeler tarafından karşılanan fonlar vasıtasıyla çevreden sağlığa; uluslararası mülteciler sorunundan, uluslararası güvenlik konularına kadar, küresel kamusal mal kapsamına giren pek çok alanda üye devletlerin ödeme gücü ilkesine göre yaptığı katkılardan karşılanmaktadır (Kirmanoğlu vd, 2006: 33).

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

1.2. Küresel Kamusal Mal Olarak Çevre

Küreselleşme süreci ile birlikte önemi daha da fazla hissedilmeye başlanan çevre kavramı özellikle çevresel sorunların insan sağlığını tehdit eder noktalara ulaşması ile toplumlarda ve uluslararası alanda çok daha fazla ilgi konusu olmaya başlamıştır. İnsanların doğa üzerinde meydana getirdiği tahribatın bir sonucu olarak sürdürülebilir bir gelişmenin sürdürülebilir olmaktan çok uzak olduğu görülmektedir. Dünya üzerindeki insan kaynaklı etkiler iklimimizi değiştirmekte, balık stoklarını, mercan kayalarını, temiz su arzını, yabancı hayatı, kısaca tüm dünyanın ekosistemini tahrip etmektedir. Bu tahribatın 20. yüzyılın ikinci yarısında itibaren hız kazandığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar son 30 yıl içinde hava kaynaklı felaketlerin üç kat arttığını ortaya koymuştur. İklim değişikliği ve enerji talebi tüm dünya ülkeleri için ciddi sorunlar arasında görülmektedir. Buna rağmen ülkelerin ekonomik koşullarına bağlı olarak sorumluluklarının da farklı olacağı düşünülmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkeler ve Kyoto Protokolünü imzalayan geçiş sürecindeki ekonomiler sera gazı emisyonlarını azaltmak için zorunlu ve bağlayıcı hedefleri gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu nedenle sanayileşmiş zengin ülkelerin az gelişmiş bu ülkelere yardım etmelerini gerekli kılmakta aksi taktirde gelişmekte olan devletlerin ekonomileri bu durumdan olumsuz etkileneceği düşünülmektedir. Çevre kaynaklı olumsuzlukların artan seviyelere ulaşması, gerekli önlemlerin alınmasında yaşanan siyasal, hukuksal ve ekonomik engeller dünyanın çoğu bölgesinde ekosistemin içeriğini oluşturan pek çok bitki ve hayvan türünün hızla azalmasına hatta yok olmasına neden olmaktadır (Başaran, 2007:101). Tüm bu süreç içinde çevre ve çevresel sorunların devletler üzerinde uluslararası alanda küresel bir kamusal mal olmasına ve bu sorunlara küresel ölçekte çözüm üretilmesini zorunlu bir hale gelmesine neden olmuştur. Çevrenin kirlenmesi, tahrip edilmesi, tüketilmesi vb. sorunların çözümü küresel kamusal mal olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bu sorunların giderilmesinde ve sunumunda küresel ölçekte işbirliği içinde hareket edilmesini gerekli kılmaktadır (Yalçın, 2009: 300).

Çevre küresel bir kamusal maldır. Çevrenin kirlenmesi, bozulması, tüketilmesi vb. problemlerin çözümü de küresel maldır ve ortak hareket edilmesini gerektirir. Ancak, çevre sorunlarının bazıları yarı kamusal, bazıları klüp malı niteliği taşıyarak bir kısmı da bağlı ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel, bölgesel ve küresel etkileri olan çevre sorunlarının da var olduğu bilinmektedir. Ancak, yerel ve küresel düzeyde de olsalar hemen her çevre sorunu biriktikçe, daha ciddi küresel sorunlar yarattığı görülmektedir. Örneğin su yolları, akarsular bölgesel nitelik taşımalarına rağmen, kirli nehirlerin döküldüğü büyük denizler, oradaki doğal dengenin bozulmasıyla ciddi küresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. (Mutu, 2006: 62). Çıkış kaynağı yerel ölçekte olmasına rağmen etki alanının küresel olması çevre konusunun önemini artırmaktadır. Örneğin yerel ölçekte çevre sorunlarıyla mücadele ve çevre koruma işlevini kulüp malı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak, kulübün üye sayısı arttıkça maliyetlerinin artışı kaçınılmaz olmaktadır. Kulübün optimal büyüklüğü kalabalıklaşma maliyetlerinin ortaya çıkması ile açıklanmaktadır (Pearce ve Turner,

1990: 23). Yerelde başlayıp küresele uzanan sorunlarla mücadele küresel kamusal bir mal olan çevrenin etki alanını artırmaktadır.

1.2.1. Türkiye’de Çevre Sorunları

Çevre kökenli sorunlar ağırlıklı olarak kentlerin ortaya çıkmasıyla gelişen kentleşme olgusunun bir sonucu olarak doğada meydana gelen çevre üzerinde tahribata neden olan problemleri ifade etmektedir. Çevresel sorun olarak kabul edilen problemlerin toprağın kirletilmesinden kaynaklanan problemlerden havanın kirletilmesine kadar pek çok sorun gurubunu oluşturduğunu söylemek mümkündür (Güven, 2017:1052). Çevre sorunlarını, insanın doğaya müdahalesi ve doğadan aşırı yararlanması sürecinde meydana gelen olumsuzluklar olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanım klasik çevre sorunları olarak da ifade edilen, nüfus artışı, endüstrileşme, şehirleşme, üretim teknolojilerinin ve tüketim yapılarının değişmesi gibi unsurlar sonucunda doğada meydana gelen tahribatları içerdiği görülmektedir (Yılmaz, Bozkurt ve Taşkın, 2005: 16).

Çevresel sorunlar, insan faaliyetleri kökenli faaliyetler sonucu, çevresel değerlerin zarar görmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Çevre kökenli sorunların başlıcalarını insan faaliyetleri sonucu oluşan, hava, su ve toprağın zamanla niteliğinin bozularak yaşanırılığını yitirmesi, yaşam ortamları değiştiği, insan gereksinimleri uğruna aşırı tüketildiği için bitki ve hayvan topluluklarının yok olmaya yüz tutması gibi unsurlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda çevre sorunlarının daha çok çevre kirliliği olarak adlandırıldığı görülmektedir (Kaypak, 2013: 18). Bu sorunlar yanında başlıca çevre sorunları; hava, su, gürültü, toprak, flora-fauna ve kültürel çevresel sorunlar şeklinde alt başlıklar halinde incelemek mümkündür (Türküm, 1998:165).

Çevresel sorunları kısaca değerlendirmek gerekirse öncelikle küresel ısınmadan kaynaklanan sera gazı artışı ve beraberinde gelen iklim değişikliğinin tüm sorunları besleyen aynı zamanda çevresel sorunlardan beslenen çevre problemi olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreç içinde iklim değişimini etkileyen çevresel sorunlar arasında hava, su, toprak gibi kirlilik unsurlarının da önemli etkileri bulunmaktadır. Birbirleri üzerinde etkileri bulunan bu unsurların kirliliğinin yayılmasında hayati önemi bulunmaktadır (Güven, 2017:1052).

Örneğin hava kirliliğinin temel sebeplerine bakıldığında da hemen hemen aynı nedenlerin söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Bunlara ilaveten kentlerdeki ısınma sistemi, kullanılan yakıt türleri, ulaşım araçlarının etkisi bu sorunun büyümesine etki eden diğer faktörler arasında sayılabilir (Türküm, 1998:165). Su kirliliği de bir diğer çevresel sorun kaynağını ifade etmektedir. Her ne kadar Türkiye, su kaynakları açısından dünyanın sayılı şanslı ülkelerinden birisi olarak kabul edilse de ülkemizin karşılaştığı çevre sorunları içinde su kirliliğinin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Su kirliliğinin oluşumunda insan kaynaklı suyun doğal dolanımına yapılan müdahalelerle başta elektrik enerjisi elde etmek için, akarsuların üzerine barajların yapımı ve sulama amaçlı göletlerin inşası gibi etkenler yanında tarımsal, kentsel ve endüstriyel etkinliklerden oluşan artıklar su kirliliğine neden olmaktadır (Türküm, 1998:167). Genel olarak çevre sorunlarının kaynağına bakıldığında özellikle

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve bu ilerlemelere bağlı olarak gelişen hızlı endüstrileşme süreci çevre üzerinde meydana gelen olumsuz etkilerin ana kaynağı olarak görülmektedir (Kızılboğa ve Batal, 2012:191).

1.2.2. Dünya’da Çevre Sorunları ve Politik Gelişim Süreci

Günümüzde hemen hemen tüm ülkelerin ciddi sorunlarından biri haline gelen çevresel problemler, özellikle küreselleşmenin etkisiyle uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda iklim değişikliği küreselleşen dünyada karşılaşılan en önemli çevresel sorunlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Baykal ve Baykal, 2008:7). Özellikle 20. yüzyılda gerçekleşen sanayileşme ve hızlı teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretim ve tüketimin hızla artmasının bir neticesi, hava, su ve toprak hızla kirlenmeye, doğal kaynaklar bozulmaya ve tükenmeye başlamıştır. Doğanın kendi kendini yenileme özelliği ve çevrenin kendini toparlayabilme gücü zarar görmüştür. Bu süreç içinde gelişmiş ülkeler “egemen konumlarını” sürdürmek, gelişmekte olan ülkeler ise, gelişmiş ülkelere yetişebilmek için tüm güçleri ile kalkınma, üretme, tüketme yarışına girmişlerdir. Küreselleşme sürecinin yaygınlaşmasıyla birlikte uluslararası ticareti kısıtlayan mekanizmaların kaldırılması, sermayenin akışkanlığı gibi unsurlar, ulusal ve özellikle çok uluslu şirketler ucuz işgücü sebebiyle üretimlerini gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Bunların yanında küresel şirketlerin büyük bir kısmı, doğal kaynakların çıkartılması, işlenmesi ve imalat sektörlerinde yer alma yarışına girmişlerdir. Bu çerçevede başlıca faaliyet alanlarının çevre üzerinde en büyük olumsuz etkiye yol açan petro-kimya, otomotiv, elektronik, lastik, ilaç, tütün ve gıda maddeleri üretimi gibi alanlar olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin temel hedefinin kalkınma olduğu düşünüldüğünde bu hedefe ulaşırken çevre politikalarını göz ardı ettikleri görülmektedir. Bu durum, kirli endüstrilerin gelişmiş ülkelere kaymasına sebep olmaktadır (Mutlu, 2006: 61-62). 21. yüzyılın çevre gündemini belirleyen bu temel problemler karşısında 80’li yıllardan itibaren uluslararası alanda çevreyi korumaya yönelik faaliyetlerin sayısında bir artışa yol açmış ve bunun sonucunda çok sayıda uluslararası çevre antlaşmaları, çevrenin korunması ve yönetilmesi için adımlar atılmıştır (Sonnenfeld ve Mol, 2002:1323).

Çevresel sorunlarla uluslar arası alanda mücadele 1970’lerden itibaren ülkelerin çevre sorunlarıyla daha etkin bir şekilde baş edebilmek için hızlı bir şekilde çeşitli birimler ve politikalar oluşturmalarına neden olmuştur. Bugüne kadar Dünyada 50’ye yakın ülke çevreyi temel bir insan hakkı olarak kabul etmiştir. 1980’lerde çevre ve kalkınma konuları “sürdürülebilir kalkınma” adı altında birlikte ele alınmaya başlanırken, 1987’de Çevre ve Kalkınma Komisyonu, sürdürülebilir kalkınma kavramını öne çıkaran ve çevre sorunlarına kapsamlı küresel çözümler öneren “Ortak Geleceğimiz” adlı kitabı ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte 1990’lardan itibaren çevre korumada münferit çabalardan sürdürülebilir kalkınma uygulamalarına geçilmesine dair adımlar atılmıştır. 1992 yılında Rio De Janeiro’da yapılan “Yeryüzü Zirvesi”nde 178 ülke tarafından, yirmi birinci yüzyılda sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel eylem planı olan “Gündem 21” kabul edilmiştir. Bu kapsamda bu uygulanmanın takip edilmesi amacıyla BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur. Gündem 21 kapsamında dünya ülkelerine “ulusal sürdürülebilir

kalkınma stratejileri" kabul etme çağrısında bulunurken, kırka yakın ülke bu stratejileri hazırladığı görülmüştür (Başaran, 2007: 98). Dünyanın çevresel sorunlar tarafından tehdit ediliyor olması ve bu durumun devletleri ve toplumları rahatsız eden noktalara ulaşması devletlerin çevre sorunları karşısında ilgilerini ve sorumluluklarını da arttırmıştır.

1.2.3. Çevrenin Korunmasına Yönelik Küresel Çevre Politikaları

Her türlü canlının varlığını sürdürmesi için büyük öneme sahip olan çevre; hızlı şehirleşme, nüfus artışı, eğitimsizlik, doğanın bilinçsiz kullanımı gibi sebeplerden dolayı hızlı bir şekilde kirlenmekte ve tüketilmektedir. Bu kötü gidişatın önüne geçilmesi amacıyla da her ülke tarafından çeşitli çevre politikaları üretilmektedir (Kızılboğa ve Batal, 2012: 210). Meydana getirilen bu çevre politikalarının temel amacı, çevre kalitesini belli bir seviyede tutarak, toplumsal refahı maksimize etmektir (Budak, 2000: 32-34). Çevreye yönelik politikalar bir ülkenin çevre konusundaki tercih ve hedeflerini belirleyen politik düşüncelerini ifade etmektedir. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik alınması gereken tedbirleri gösteren çevre politikaları ülkelerin benimsenen çevrenin korunmasına yönelik ilkelerin bütününe temsil etmektedir (Toprak, 2006: 151).

Küreselleşmenin de etkisiyle çevre sorunlarının 1970 ve 1980'li yıllarda uluslararası boyutta ulaştığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler çevre ve insan konferansı Stockholm'de toplanarak ilk defa çevre sorunlarını küresel boyutta tartışılır bir niteliğe büründürmüştür (Baykal ve Baykal, 2008: 2). Çevre sorunlarıyla 1970'li yıllarda karşılaşmaya başlayan Türkiye'de çevreyle ilgili sorunlar karşısında hukuki olarak başta anayasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de 1982 Anayasası'nda "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığı altında 56. madde ile çevre hakkı düzenlemesi yapılarak en ciddi adım atıldığı görülmektedir (Gürseler, 2008: 200). Türkiye'de çevre politikası kavramına da ilk kez 1982 Anayasası'nda yer aldığı bilinmektedir. Daha öncesinde çevre politikaları, sağlık politikalarının bir alt başlığı altında ele alınırken 1982 Anayasasıyla beraber hukuki olarak en üst hukuksal metin içinde kendine yer bulmuştur (Gürseler, 2008: 203). Uluslararası bağlamda çevrenin korunması ve sürekli kalkınma ile ilgili faaliyetlere bakıldığında, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca 1987 yılında yayımlanan "Brundtland Raporu" olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" çevre konusunda bütün ülkelerde yankı uyandıran bir çalışma olduğu görülmektedir (United Nations Report, 1987).

Çevrenin korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası farkındalık yaratan birçok faaliyetin özellikle 1980-1990'lardan itibaren hızla dünya gündeminde yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda çevrenin korunmasına yönelik uluslararası resmi ve gönüllü kuruluşlar faaliyetlerini hızlandırmış durumdadır. Bu konuda Birleşmiş Milletler en önemli role sahip örgütlerin başında geldiği görülmektedir. BM düzenlediği kongreler, hazırladığı protokoller, yanı sıra topladığı bilgi-istatistik veriler, kendi yaptığı araştırmalar ile alt kuruluşları ile ve sağladığı desteklerle çok çeşitli projeler yürüten önemli bir örgüt olarak çevre sorunları karşısında aktif rol üstlendiği görülmektedir. Yine Montreal Protokolü, Kyoto Protokolü gibi çok taraflı

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

gerçekleştirdiği anlaşmalarla hem finansman sağlamaya hem de küresel çevre politikalarını oluşturmaya ve uygulamaya çalışmaktadır. Yine UNDP, UNEP, Dünya Bankası gibi kuruluşlarla işbirliği ile fonlar oluşturmakta, karbon emisyonunu azaltmak gibi küresel veya Afrika’da temiz su sağlamak gibi bölgesel çevre faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Mutlu, 2006: 69).

1.2.3.1. Küresel Çevre Politikasının Yönetimi ve Yaşanan Sorunlar

Küresel çevre politikası, dünya ülkelerinin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin saptanması olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2000: 31). Bu durum çevreyle alakalı yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çevre sorunlarının bir neticesi olan doğal hayatın dengesinin bozulması beraberinde ekolojik dengede meydana gelen problemler, insan ve diğer canlıların yaşamlarını tehdit etmektedir (Kaypak, 2013: 18). Çevre politikaları, küresel çevreyi güvence altına almak, çevresel değerleri sürdürülebilmek, üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan zararları giderecek hedeflerin belirlenmesinde ortaya çıkabilecek olan maliyetlerin nasıl paylaşılacağı gibi konularla ilgilenmektedir (Mutlu, 2006: 13). Çevrenin uluslararası boyutta etkilerinin olması uluslararası ölçekte değerlendirilmeye ihtiyaç duyan bir konu olması, bu amaçla faaliyet gösteren kuruluş ya da örgütlerin oluşmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, dünya ülkeleri çevre sorunlarının etkilerini azaltmak ve hatta ortadan kaldırmak için Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde çok sayıda çevre ile ilgili birim ve bölüme yer vermektedir (Kaypak, 2013: 28).

Çevresel politikaları oluşturan başlıca dört ilkedden bahsetmek mümkündür. Bunlar “kirleten öder ilkesi, özen gösterme ilkesi, önleme ilkesi ve işbirliği ilkesi” şeklinde ele alınmaktadır (Kaypak, 2013: 24). Küresel düzeyde ele alınan çevre sorunlarının iki temel özelliği söz konusudur. Bunlar, dışsallıklar ve çevrenin kamusalılığı ve küresel kamusal mal olma niteliğidir (Yalçın, 2009: 298). Bu noktada, çevre sorunlarının temeline baktığımızda büyük oranda ekonomik nedenlerin yer aldığı görülmektedir (Engin, 2007:1). Küresel çevre sorunları, küresel çevre içinde dışsallıkları en fazla olan ve gelecek nesilleri de etkileyebilecek zararlara yol açan problemler olarak, piyasa çözümleri veya devletlerin kendi çabaları ile çözümlenecek sınırı çoktan aştığı görülmektedir. Dünya genelinde ulusal sınırları aşan, bu yüzden çözümünün de ulus-üstü olması gereken çevre sorunları; sahip olduğu özellikler nedeniyle, ülkeler bağlamında sorumluluktan kaçmaya en müsait konulardan biri olma özelliğini de taşımaktadır (Kaypak, 2013: 18). Belirlenen hedeflere yönelmiş bir çevre politikasının uygulanmasında temel hareket noktası, kuşkusuz toplumca ulaşılmak istenen çevre kalitesi düzeyinin ne olduğunun saptanmasıdır. 1960’lı yıllardan itibaren, çevre sorunları ile ilgili önlemlere yönelik girişimler, toplumların ve devletlerin gündeminde yer almaya başlaması ve dolayısıyla uluslararası düzeyde de çevre politikalarının şekillenmesi üzerine olumlu katkılar sağladığı görülmektedir (Çınar, 2001: 265).

Hem yerel hem küresel düzeyde uygulanacak çevresel politikaların başarısı, uygulayıcı ülkelerin üstlenecekleri maliyetler ve benimsedikleri politikalarla ilişkilidir.

Özellikle ülkelerin mali durumları, bu politikalara ayırdıkları finansal kaynaklar, çevresel iyileştirmelerin faydasının bölünememesi ve dışlama mekanizmalarının olmaması, ülkelerin bu maliyetleri kendilerinin üstlenmelerinin önünde engel teşkil etmektedir. Buna karşın, bazı gelişmiş ülkelerde, halkın temiz çevre talebinin oluşmasında refah artışı ve eğitimin bir sonucu olarak beklentilerin yükseldiği görülmektedir. AB'de çevre politikalarının yoğun olarak uygulanmasının ve başarısının arkasında yatan nedenlerinden birisi budur. Ancak, AB dahi, CO2 vergisini üye ülkelerin tümüne uygulama konusunda başarısız kaldığı da diğer bir gerçektir. Birleşmiş Milletler ve benzeri örgütlerin yaptırım gücü olmaması sebebiyle üye ülkelerin çevre politikalarını uygulamaktan kaçınmalarını engellemek bu yüzden mümkün olmamaktadır (Mutlu, 2006: 70).

1.2.3.2. Küresel Çevre Politikası Araçları

Küresel çevre politikaları, küresel ölçekte, küresel çevreyi güvence altına almak, çevresel değerleri korumak, insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel zararları ortadan kaldırmak için hedefler belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için alınması gereken tedbirler ve bu tedbirlerin getirdiği maliyetlerin nasıl paylaşılacağıyla alakalı politikaları ifade etmektedir. Bunun yanı sıra çevresel politikaları doğrudan çevreyi korumaya yönelik tek bir alan ifade etmenin ötesinde, hukuk, siyaset, maliye, şehircilik, sanayi politikaları gibi pek çok konuyla iç içe olduğu da görülmektedir. Bu nedenle bu alanlarda düzenlemeler yapılırken çevre politikalarıyla ilgili alanın uyumlaştırılması da gerekmektedir. Bu durum, küresel çevre politikalarının uygulanmasındaki güçlüklerden birini ortaya çıkarmaktadır (Mutlu, 2006: 63).

Ulusal ve uluslararası ölçekte çevre politikaları oluşturulurken, bu politikaların ekosistemler üzerindeki olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi, her bir politikanın kısa ve uzun dönemli fayda ve maliyetlerinin analizinin yapılması ve maliyetlerin bugünkü ve gelecek nesiller arasında nasıl dağılıma sahip olacağını tespit edilmesi önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Uluslararası çapta uygulanan çevresel politikaların başarılı sonuçlar doğurabilmesi için bilgi oluşturulması, bilgi alışverişi, şeffaflık başarının temel koşulları olarak kabul edilmektedir.

Çevre politikaları ülkelerde çeşitli hedef ve amaçları gütmektedir. Bu hedef ve amaçlara ulaşmak için bir takım araçların varlığı söz konusudur. Bu araçlar hukuki ve mali olmak üzere ikili bir sınıflamaya veya ayrıma tabi tutulabilir. Hukuki Araçlar, yasal her türlü sınırlamaya olanak sağlayan araçları ifade etmektedir. Kirleticiler, bu kısıtlamalara uymadıkları takdirde cezai yaptırımlar ile karşı karşıya kalabilirler. Bu önlemler, kirletme yasakları, çevre standartları, çevresel etki değerlendirmesi, ruhsat uygulamaları, kirleticilerin atılmasını düzenleme gibi önlemler şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Mutlu, 2002: 145). Mali araçlar ise çevreyi korumak ve bozulan çevreyi yeniden düzenlemek amacı ile ilgililerden alınan ekonomik değerleri ifade etmektedir. Bu değerlerin başında vergiler gelmektedir. Vergilerin yanında çevreyi kirletenlerden alınan cezai yaptırımlar da mali araçlar arasında sayılabilir. Çalışmayla

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

bağlantılı olmak üzere bu aşamada, vergilerin çevre sorunlarını çözümedeki etkinliği değerlendirilecektir.

2. Çevre Sorunlarının Önlenmesinde Mali Araç: Vergiler

Çevre sorunları (bunların en başında kirliliği sayabiliriz) çevre konusunun sürekli gündemde olması noktasında etkili bir husustur. Dolayısıyla çevre kirliliği bazı çevre sorunlarını önlemek amacıyla bir takım politikalar geliştirilmiştir. Türkiye ve dünya ülkeleri gerek anayasal, gerek yasal ve gerekse de kurumsal düzenlemelerle çevre sorunlarına karşı çözüm mekanizmaları üretmeye başlamıştır.

Türkiye’de çevreye verilen önem ile ilgili ilk gelişme 1972 yılında yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ile Türkiye’nin ulusal çevre politikası Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde yer almıştır. 1982 yılına gelindiğinde ise ilk defa anayasal boyutta çevre ile ilgili düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bulunduğu, çevreyi geliştirmenin ve çevre sağlığının korunmasıyla birlikte çevrenin kirlenmesine yönelik önlemler alınmasının devletin ve vatandaşların görevi olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu madde de devlete verilen görev ile ilgili olarak ayrıca devletin söz konusu bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getireceği belirtilmiştir. Böylelikle devlete bir takım görevler yüklenildiği görülmektedir.

Çevre sorunlarının önlenmesine yönelik politikalar hukuki ve mali nitelikli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Genelde gelişmekte olan ülkeler özelde ise Türkiye açısından mali araçlar başlığı altında yer alan vergilerin önemi büyüktür. Zira vergiler çok önemli bir gelir kaynağı olmakla birlikte paternalizm çerçevesinde düşünüldüğünde önleyici bir unsur olarak etkisinin bulunduğu da kaçınılmazdır. Bu aşamada gerek Türkiye’de gerekse de Avrupa Birliğinde yer alan çevre ile ilgili vergilere değinilmesi gerekmektedir.

2.1. Türkiye’de Uygulanan Çevre Vergileri

1982 Anayasası’nın 56. maddesinden hareketle çevre ile ilgili sorunların çözümlenmesinde devletin belli bir misyon üstlendiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak devlet egemenlik erkiyle birlikte çevre ile ilgili bir takım unsurlardan vergi almaktadır. Alınan bu vergilerin hem önleyici hem de gelir sağlayıcı bir özelliği bulunmaktadır.

Bazı vergiler doğrudan çevre ile ilgili olup bazıları ise dolaylı olarak çevre ile ilişkilendirilebilir. Çevre temizlik vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, özel tüketim vergisi, katı atık vergisi, yol geçiş ücretleri vergileri ve harçlar çevre ile ilişkilendirilebilecek vergilerdir.

2.1.1. Çevre Temizlik Vergisi

Genel olarak değerlendirildiğinde çevreyi korumaya yönelik vergilerin başında çevre temizlik vergisi gelmektedir. Çevre vergisi kaynağını 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’na 15.07.1993 tarih ve 3914 Sayılı Yasa ile eklenen mükerrer 44. Maddesinden almaktadır. Bu madde de belediye sınırları ve mücavir alanlar dâhilinde

yer alan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binaların çevre temizlik vergisine tabi olduğu belirtilmiştir.

Yerel yönetimlere gelir sağlama noktasında etkin olan çevre temizlik vergisi çöp vergisi olarak da bilinmektedir (Akdoğan, 2013:617). Çevre temizlik vergisinin mükellefi binaları kullananlardır. Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. maddesine göre konutlara ait çevre temizlik vergisi su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına 15 kuruş diğer yerlerde ise 12 kuruş olarak hesaplanmaktadır. İşyerleri ve diğer şekillerde kullanılan binalarda ise çevre temizlik vergisi kanunda belirlenmiş olan tarife üzerinden hesaplanır.

2.1.2. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Türk vergi sisteminde servet üzerinden alınan vergiler içerisinde yer alan motorlu taşıtlar vergisi (MTV) özel servet vergisi niteliğindedir. Çünkü servet unsurlarının tamamını değil sadece kanunda belirtilen motorlu taşıtları kapsamaktadır (Şenyüz vd., 2013:379).

MTV'nin konusu motorlu taşıtlar vergisi kanununun (MTVK) 1. maddesinde, Karayolları Trafik Kanununa göre trafik şube veya bürolarına kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu kara taşıtları ve Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne kayıt ve tescil edilmiş olan uçak ve helikopterler olarak belirtilmiştir. Yine MTVK'nın 3. maddesinde verginin mükellefinin, trafik sicili ile Ulaştırma Bakanlığınca tutulan sivil hava vasıtaları sicilinde adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve tüzel kişiler olduğu açıklanmıştır.

MTV'de matrah spesifik olarak belirlenmiş olup araçlar yaş, ağırlık, motor gücü ve taşıma kapasitelerine göre IV tarifeye ayrılmıştır¹.

MTV ile çevrenin korunması ilişkisine bakıldığında, motorlu araçların çevre kirliliğinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. OECD (2008) raporuna göre Türkiye'de karayolu ulaştırma sektörü önemli bir çevre sorunudur. Dolayısıyla MTV'nin çevresel sorunları karşılama noktasındaki etkinliği tartışma konusudur.

2.1.3. Özel Tüketim Vergisi

1318 Sayılı Finansman Kanunu'nda bulunan Taşıt Alım Vergisi ile 3074 Sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile kaldırılmıştır. ÖTV'nin kapsamına alınan bu vergilerin yine ÖTV'nin (I) ve (II) sayılı listelerinde yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda ÖTV'nin her ne kadar tüketim vergisi niteliğine sahip olsa da çevre vergisi sınıflandırmasına dahil edilebilir.

ÖTV incelendiğinde çevresel zarara yol açan ürünler için yüksek oranlarda vergi alındığı görülmektedir. ÖTV'nin mükellefleri, vergiye tabi mal ve hizmetleri harcamalarına göre konu edenler ile imalatçılar, inşa edenler ve ithalatçılardır. Bu verginin konusuysa, ÖTVK'nın 1. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre;

a) (I) sayılı listedeki malların ithalatçıları veya rafineriler dahil imal edenler tarafından teslimi,

¹ 2017 yılında geçerli olan motorlu taşıtlar vergisi kanunu için bkz. <http://www.gib.gov.tr/47-seri-nolu-motorlu-tasitlar-vergisi-genel-tebliği>.

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

- b) (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olanların ilk iktisabı,
c) (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olmayanlar ile (III) ve (IV) sayılı listelerdeki malların ithalatı veya imal ya da inşa edenler tarafından teslimi,
d) (I), (III) ve (IV) sayılı listelerdeki mallar ile (II) sayılı listedeki mallardan kayıt ve tescile tâbi olmayanların özel tüketim vergisi uygulanmadan önce müzayede yoluyla satışı, bir defaya mahsus olmak üzere özel tüketim vergisine tâbidir.

Türkiye’de, motorlu taşıtlar üzerinden salınan ÖTV incelendiğinde, bu verginin çevresel niteliğinin ön planda olmadığı görülmektedir. Örneğin, motor silindir hacmi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında 9 kişilik ve 3200 cm³ silindir hacmini geçmeyen araçlardan % 10 ÖTV alınırken, motor silindir hacmi 1600 cm³’ü geçmeyen araçlardan % 37 oranında ÖTV alınmaktadır. Burada sirkülasyonun fazla olduğu araç grubu üzerinde yüksek ÖTV miktarlarının olması aslında ÖTV’nin çevresel bir vergiden ziyade mali amaçlı bir vergi olduğunun açık göstergesidir.

2.2. Avrupa Birliğinde Uygulanan Çevre Vergileri

Küresel düzeyde yaşanan çevre sorunlarıyla ilgili olarak pek çok politikanın varlığından söz etmek mümkündür. Bu politikalar arasında yer alan vergiler özellikle gelir sağlama özelliği ile birlikte değerlendirildiğinde tercih edilme noktasında üst sıralarda yer almaktadır. Özellikle Avrupa Birliği üyesi bir çok ülke çevresel kirliliği önlemek için vergileri bir çevre politikası aracı olarak kullanmaktadır.

Avrupa Birliği’nde çevre ile ilgili düzenlemelere kısaca bakıldığında sürecin 1972 yılında Birinci eylem planı ile başladığı görülmektedir (Ferhatoğlu, 2003:1). 1978-1982 yıllarını kapsayan ikinci eylem planı ise birinci eylem planının devamı niteliğindedir. Burada su ve hava kirliliğinin önlenmesi hedeflenmiş ve ilk kez çevresel etki değerlendirmesi yapılmıştır. 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Birlik Anlaşması ve 1992 yılında yapılan Çevre ve Kalkınma üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı çevreye yönelik politikalar belirlenmesinde etkin olmuştur. 2007 yılında Brüksel’de yapılan AB-1 vergileme reformu ise çevreyi kirletenlere yüksek oranda vergi uygulanmasını ön görmesi sebebiyle büyük önem taşımaktadır (Özdemir, 2009:19). Böylelikle Avrupa Birliği içinde çevre sorunlarının giderilmesinde vergiler önemli bir yere sahip olmuştur. Karbon vergileri, taşımacılık vergileri, kirlilik vergileri ve kaynak vergileri birliğin içerisinde uygulanan önemli vergilerdir.

2.2.1. Karbon Vergisi

Günümüzde iklim değişikliği, ciddi bir küresel çevre sorunu olarak değerlendirilmekte ve gelecekteki yaşam olanakları için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu çerçevede, ilk emisyon vergisi uygulaması karbon vergisi ile 1990 yılında Finlandiya’da kullanılmıştır. Daha sonra Norveç’in 1991 yılında yürürlüğe koyduğu karbon vergisi sayesinde ülkedeki enerji santrallerinden çıkan karbon emisyonları yüzde 21 oranında azalmıştır (Alıcı ve Yıldız, 2012:59-60).

Çevre vergilerinin asıl amacı çevreye zarar veren faaliyetlerden vazgeçilmesini sağlamaktır. Bu hedefi güden karbon vergisi uygulaması Avrupa Birliği olan bazı ülkelerde bir nevi lokal anlamda uygulanmakta olup küresel niteliği sadece öneride kalmış bir vergidir. Tahsil masrafının çok düşük olduğu bu verginin mali açıdan da

yüksek gelirler getireceğini de belirtmek gerekmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir çalışma, bir ton karbon başına alınacak 21 \$'lık küresel bir verginin, yılda 125 milyar \$ gelir getirebileceğini ortaya koymaktadır ki bu çok önemli bir gelir kaynağıdır.

Ancak karbon vergisi özellikle mali amaç gütmesi sebebiyle temel hedef olan çevre kirliliğinin azaltılması hususunda eksik kalmaktadır. Bununla birlikte vergisini ödeyenin karbon tüketimini yapabilecek olması mantığıyla düşünüldüğünde bu verginin tek başına etkinliği tartışma konusudur. Mutlak suretle bu verginin başka vergi dışı politikalarla desteklenmesi gerekmektedir.

2.2.2. Taşımacılık Vergisi

Taşımacılık vergileri bir motorlu araca sahip olmayı ya da kullanmayı konu edinmiştir. Taşımacılık vergileri bir motorlu taşıtın ithali ya da satışında olduğu gibi bir kere alınabileceği gibi yıllık olarak da alınabilmektedir (Ferhatoğlu, 2003:4).

Taşımacılık vergileri araçların fiili kullanımı veya fiili emisyon salınımıyla ilişkili değildir. Vergi matrahı aracın 100 kilometrede ortalama ne kadar emisyon salınımı yapacağı ve 100 kilometrede ortalama ne kadar yakıt tüketeceği gibi teknik özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu da motor gücü ve aracın ağırlığı gibi teknik özelliklerle ilişkilendirilmektedir. Bu özellikler dikkate alındığında bu vergiler taşımacılık vergileri olarak değerlendirilir, bu yönüyle enerji vergilerinden ayrılırlar(Eurostat, 2013:14).

2.2.3. Kirlilik Vergileri

Çevre politikası ve vergi sistemleri üzerine yapılan tartışmalar, ekonomide yer alan diğer vergilere sapsmaları azaltmak için kirlilik vergisinin önemli bir gelir kaynağı olduğunu vurgulamaktadır (Parry, 1995:69). Bununla birlikte, özel marjinal üretim maliyetlerini artırarak, çevre vergileri aynı zamanda GSYİH'yi düşürme eğilimindedir ve konvansiyonel vergilerin refah maliyetlerini artırır.

Kirlilik vergileri kirli su ve emisyonları ile katı atık ve gürültü üzerinden alınmaktadır. Bu kapsamda 1970'li yıllarda Fransa ve Hollanda'da yürürlüğe konan atık su vergileri, 1981 yılında Almanya'da 1997 yılında ise Danimarka'da uygulamaya konmuştur. Aynı şekilde bazı ülkelerde uçaklar için uygulanan iniş vergisi, uçakların çıkardıkları gürültü seviyelerine göre belirlenen vergiler gürültü kirliliğini önlemek için uygulanan vergilerden bazılarıdır.

3.Türkiye'de Uygulanan Çevre Vergilerinin Küresel Çevre Politikası Olarak Etkinliğinin Değerlendirilmesi ve Öneriler

Avrupa birliğinde uygulanan çevresel nitelikli vergiler daha çok yönlendirme ve denetim altında tutma hedefine odaklı olup ikinci aşamada mali hedef gütmektedir. Avrupa birliği ile karşılaştırmalı olarak bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'de küresel kamusal bir mal olarak adlandırdığımız çevre ile ilgili sorunların çözümünde uygulanan vergisel politikaların temel amacının mali nitelikli olduğu görülmektedir. Kaldı ki çevre ile ilgili tek verginin çevre temizlik vergisi olduğu, MTV'nin ve ÖTV'nin çevre ile dolaylı yollardan ilişkilendirilen vergiler olduğu düşünüldüğünde mali

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

amacın ön planda olduğu daha açık bir şekilde görülmektedir.

Çevre temizlik vergisi konutlarda su tüketim miktarına göre, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalarda ise yıllık olarak belirlenen maktu bir tarife üzerinden her belediye tarafından ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Dolayısıyla vergi binanın niteliğine göre değişmekle birlikte mükellef davranışları dikkate alınmamaktadır. Başkaca bir ifadeyle çevre temizlik vergisi nitelik olarak yerel yönetimlere kaynak oluşturma hedefi gütmektedir (Çelikkaya, 2011:113). Dolayısıyla bu verginin çevresel etkinliği kesinlikle tartışma konusudur. Çevresel sorunların üst düzeylere ulaştığı bir dönemde Türkiye’de bu sorunlara ilişkin olarak sadece çevre temizlik vergisi doğrudan çevreyle alakalıdır.

Dolaylı bir çevre vergisi olarak değerlendirilebilecek olan MTV Türkiye’de aracın yaşı ve silindir hacmi üzerinden alınmaktadır. Buda göstermektedir ki MTV çevrenin korunmasına yönelik değil servetin bir unsuru olarak alınmaktadır. Dolayısıyla mali amaç bu vergide de ön plandadır. Avrupa Birliği’nde ise bu vergi motorlu taşıtların emisyon özellikleri göz önünde bulundurularak alınmakta ve araçlar hava kirliliğine neden olma oranlarına göre MTV’ye tabi olmaktadır.

Yine dolaylı olarak çevre ile ilişkilendirebileceğimiz ÖTV açısından bir değerlendirme yaptığımızda mali hedeflerin ön planda olduğu görülmektedir. Türkiye’de ÖTV’nin çevre kirliliğine olumlu etkisi akaryakıt fiyatının yükseltilmesi yoluyla mümkün olmaktadır. Vergilendirmede yakıtın çevreye verdiği zarar (emisyon miktarı) değil, tüketim miktarı (litre) esas alınmakta ve yakıtın türüne göre vergi oranı farklılaşmaktadır (Yalçın, 2013:146). Bu da verginin çevresel amaçlar için değil mali amaç için yüksek oranda alındığı fikrini desteklemektedir (Çelikkaya, 2011: 111).

Bu değerlendirmeler gösteriyor ki, Türkiye’de küresel kamusal mal olan çevre ile ilgili sorunların önlenmesinde kullanılan mali araçlar içerisinde yer alan vergiler sadece mali amaçlara yönelik olup caydırıcılık özelliği ikinci plana atılmıştır.

SONUÇ

Küresel bir kamu malı olarak görülen çevre ve çevresel sorunlar insalığın en büyük problemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde çok karmaşık ve çok boyutlu bir anlam ifade eden çevre sorunu karşısında yerel ve bölgesel düzeyde devletlerin tek başlarına etkin olamayacakları anlaşılmıştır. Bu kapsamda çevresel sorunlarla mücadele konusunda uluslararası alanda küresel ölçekte işbirliği kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle çevre kirliliğinin önlenmesi ve mevcut çevresel sorunların azaltılması ya da giderilebilmesi adına hem hukuki hem de mali açıdan birçok devlet uluslararası arenada bu sorunlara kapsayıcı çözümler aramaktadır. Özellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önüne alındığında gelişmiş ülkelerin yıllarca sanayileşme sürecinde dünyaya verdiği çevresel zararın günümüzde gelişmekte olan ülkelerinde içine dahil edilecek şekilde genişlemesi çevre ve ekonomik kalkınma arasındaki denge pazarlıklarının sık sık gündeme gelmesine neden olmaktadır. Başta küresel ısınma ve iklim değişikliği olmak üzere birçok çevresel sorunun küresel etkilerinin hızla artması uluslararası kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmesine neden olurken bu sorunları bertaraf edecek yeni arayışları da gündeme getirmektedir.

Çevresel sorunlarla mücadele kapsamında küresel düzeyde en çok tercih edilen

adımlar uluslararası sözleşmeler ile ülkelerin kirlilik kaynaklarının miktarını azaltmaya dönük anlaşmalardır. Bu anlaşmaların bağlayıcılıkları ve yaptırımsız olmaları özellikle büyük gelişmiş ülkelerin çevre duyarlılığını tam olarak yansıtmasına engel olduğu görülmektedir. Hukukun dışında mali olarak çevre duyarlılığını artırmaya dönük çevre vergisi gibi yeni mali politik araçlarla çevre duyarlılığının artırılmasına yönelik önlemlerin alınmaya başlandığı da görülmektedir.

Bu mali araçlar arasında vergiler çevre sorunlarının önlenmesi ve giderilmesi amacıyla dünyada son zamanlarda etkin olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda küresel bir çok entegrasyon vergi politikalarının çevresel sorunların giderilmesinde ve en azından önlenmesinde etkin bir rol oynayacağını düşünmektedir. Türkiye de bu kapsamda çevre temizlik vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve özel tüketim vergisi çevre sorunlarıyla ilişkilendirilebilecek vergi türleri olarak uygulanmaktadır. Ancak bu vergilerin nitelik olarak çevre sorunlarını önlemekten daha ziyade mali amaç gütmesi söz konusu vergilerin çevre sorunlarını önleme noktasındaki etkinliğini azaltığı söylenebilir. Bu çerçevede Türkiye de uygulanan çevresel nitelikli vergilerin yeniden yapılandırılarak çevre sorunlarını önlemeye yönelik hedeflerinin ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Böylelikle küresel kamusal niteliğindeki çevrenin hem bu gün hem de yarınıyla alakalı pozitif dışsallıklar sağlanabilir.

Sonuç olarak, küresel kamusal mallar içerisinde önemli bir yere sahip olan çevrenin korunması için genelde tüm ülkelerin özelde ise Türkiye'nin mali çıkarlarını ön plana çıkaracak düzenlemeler yerine gelecek kuşakları korumaya hedefleyecek proje ve uygulamalara odaklanması gerekmektedir. Bunun içinde özellikle vergisel uygulamalarla ilişkili tedbirlerin doğrudan çevre sağlığına odaklanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, A. ve Şahin, M. (2006). "Küresel Kamusal Malların Üretim ve Yönetim Dinamikleri Bağlamında Sınıflandırılması", Maliye Dergisi, Ocak-Haziran 2006, Sayı 150. s.1-24.
- Akdoğan, A. (2013), Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi: Temel İlke ve Esasları Vergileme ve Vergiler Hukuku, Uygulama Örnekleri, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Başaran, F. (2007). Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevrenin Artan Önemi ve Sayıştay Denetimi. Sayıştay Dergisi, 65, 88-110.
- Baykal, H. ve Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları/Environmental Problems in A Globalized World. MKÜ SBE Dergisi, 5(9).
- BM General Assembly (2001). "Preparatory Committees for the International Conference on Financing for Development", Technical Note No:3, Existing Proposals for Innovative Source of Finance 20, New York: United Nations.
- Budak, S. (2000). Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası. İstanbul: Bükre Yayınları

Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye’de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi

- Çelikkaya, A. (2011), “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun değerlendirmesi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 97-120.
- Engin, B. (2007). Avrupa Birliği Özelinde Çevre Politikalarının Etkinliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eurostat (2013), “Environmental Taxes- A statistical guide, Publications Office of the European Union”, Publications Office of the European Union, Luxemburg.
- Ferhatoğlu, E. (2003), “Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri” E-Yaklaşım Dergisi, (3), 1-7.
- Gürseler, İ. G. (2008). “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa” TBB Dergisi, S 75. 199-208.
- Güven, A. (2017) Kentsel Sorunların Çözümünde Kent Yönetimi ve Paydaşlarının Rolü Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10(52), 1048-1062.
<http://www.gib.gov.tr/47-seri-nolu-motorlu-tasitlar-vergisi-genel-tebliği>, E.T. 30.10.2017.
- Kanbur R., Sandler T. and Morrison K. (1999); The Future of Development Assistance: Common Pools and International Goods, Policy Essay, No: 25, Washington D.C., Overseas Development Council.
- Kaul, I., Conceicao, Goulven, P. K. and Mendoza, R.U. (Eds) (2003). Providing Global Public Goods, New York : Oxford University Press. 2003.
- Kaul, I., Grunberg I. and Stern M. A., (1999). Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century, Newyork, 1999.
- Kaypak, Ş. (2014). Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikaları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, (31), 17-34.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2005). Çevre Politikası. 5. Bsk., Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılboğa, R. ve Batal, S. (2012). Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi, MKÜ SBE Dergisi, 9(20).
- Kirmanoglu, H. Yılmaz, B.,E., Susam, N., (2006). “Maliye Teorisi’nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar(Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı)” Maliye Dergisi, Sayı 150.
- Mutlu A., (2002). Çevre Ekonomisi, Politikalar, Uygulamalar ve Türkiye, Marmara Üniversitesi, Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No. 15, İstanbul.
- Mutlu, A. (2006). Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları, Maliye Dergisi, Sayı 150.
- Ortaç, F. R., (2004). Global Kamu Malları ve Finansmanı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özdemir, B. (2009), “Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri”, Maliye Dergisi, (156), 1-36.
- Parry, H. W. I. (1995). Optimal Pollution Taxes And Endogenous Technological Progress, Tesorce and Energy Economics, 17, 69-85.

- Pearce, D. W., & Turner, R. K. (1990). Economics of natural resources and the environment. JHU Press.
- Sonnenfeld, D. A. And Mol, A. P. J. (2002), "Globalization And The Transformation Of Environmental Governance An Introduction", American Behavioral Scientist.
- Şenyüz, D., Erdem M. ve Tatlıoğlu İ. (2013), Kamu Maliyesi, Ekin Kitabevi, Bursa.
- The World Bank Development Committee, (2000). Poverty Reduction and Global Public Goods, Washington DC.
- The World Bank, (2001). Global Development Finance 2001, Washington DC.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2, Sayı 4, Güz, 146-169.
- Türküm, A. S. (1998). Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci. Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan. AÖF İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir, 165-181.
- United Nations (1987). "Report Of The World Commission On Environment And Development", General Assembly Resolution 42/187, 11.
- Yalçın, Z. A. (2013). Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(2), 141-158.
- Yalçın, A.Z. (2009). Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi. Balıkesir University Journal Of Social Sciences Institute, 12(21).
- Yıldız, H. (2005) , Küreselleşmenin Vergileme Üzerine Etkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme: Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, H. ve Alıcı B. (2012). Küresel Kamusal Bir Mal Olan Çevrenin Korunmasında Karbon Vergisi Ve Etkinliği, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4(1), 55-64.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. ve Taşkın, E. (2005). Doğal Kaynakların Korunmasında Çevre Yönetiminin Etkinliği, DPÜ. SBE Dergisi, S. 13. 15-30.

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

(Yaz 2018) 13/1:19-36 / (Summer 2018) 13/1: 19-36

Makale Geliş Tarihi: 30.03.2018 Yayın Kabul Tarihi: 26.04.2018

Doi Number :<http://dx.doi.org/10.19129/sbad.343>

**THE INTERACTION BETWEEN NATURAL GAS ENERGY
CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN MIDDLE EAST COUNTRIES**
Türker ŞİMŞEK*

Öz

The study aims to investigate the interaction between economic growth and natural gas energy consumption by including gross capital formation, trade in goods and services, and total labor which are the main determining factors of GDP growth into a multivariable model in the Middle East Countries (United Arab Emirates, Iraq, Iran, Israel, Kuwait, Saudi Arabia, Syria, Oman, Jordan). For this purpose, panel data analysis was applied with annual data covering 1980-2014 period as econometric analysis. As a result of the analysis carried out using the xtpedroni command through the stata program, it has been found that the natural gas energy consumption has a positive impact on the Middle Eastern countries' GDP growth in the long-run. The panel Granger causality test also show that there is a bi-directional Granger causality between natural gas energy consumption and GDP growth. Using this information, energy policy implementation of policy decision makers is important in terms of increasing economic effectiveness in the Middle East countries.

Anahtar Kelimeler: Economic Growth, Natural Gas Energy Consumption, Energy, Middle East, Panel Data.

**ORTA DOĞU ÜLKELERİNDE DOĞALGAZ ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ ETKİLEŞİM**

Abstract

Çalışma veri temininde sıkıntı yaşanılmayan Orta Doğu ülkelerinde (Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İnan, İsrail, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Umman, Ürdün) GSYİH'nın büyümesindeki temel belirleyiciler olan brüt sabit sermaye oluşumu, mal ve hizmet ticareti ile toplam işgücünü çok değişkenli modele dahil ederek doğalgaz enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ekonometrik analiz olarak 1980-2014 dönemini içeren yıllık verilerle panel veri analizi uygulanmıştır. Stata programı aracılığıyla xtpedroni komutu kullanılarak gerçekteştirilen analiz sonucunda doğalgaz enerji tüketiminin uzun dönemde araştırılan Ortadoğu ülkelerinin GSYİH büyümesini olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan panel Granger nedensellik testi doğalgaz enerji tüketimi ile GSYİH büyümesi arasında çift yönlü bir Granger nedensellik olduğunu da ortaya koymuştur. Politika karar vericilerin bu bilgileri kullanarak Ortadoğu ülkelerinde enerji politikaları uygulaması ekonomide etkinliğin sağlanması açasından önem arzetmektedir.

Key Words: Doğalgaz Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Enerji, Orta Doğu, Panel Veri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, e-posta: turker.simsek@gop.edu.tr. ORCID: 0001-7581-7590.

1.Introduction

The energy word originates from the Greek "energeia" word. In general, energy is defined as the ability to produce heat, which is obtained by means of different methods of direct sunlight or direct sunlight. Economically, it is defined as the ability of a system of object or substances to function (Bhattacharyya, 2011; Berberoğlu, 1982). The most important energy source necessary for sustainable life in the world is the sun. However, with the growing population, economies increasingly use energy sources such as geothermal, nuclear and natural gas intensively (Fisher, 1990: 186). Today, energy has become an important element that directs the world and the economy politics. States have aimed at sustainable energy to produce the energy they need, to spread the use of energy to a greater number of people, and to achieve economic development.

Energy was used to spread heat and light around in the early ages. For this reason, it is estimated that the historical process of the energy has started with the fire of mankind (Demir, 2010: 15-21). In order to take advantage of the fire, wood was used as fuel for a long time in the early ages. Humankind meets basic household needs such as heating and cooking with the sound. Because of its abundance and comfort in the country, wood has been an important source of energy for people in the early ages. However, when this energy source proved that it could not support the growing economies in Europe and America, the 19th century was headed by the petroleum and the 20th century by oil and natural gas (Timmons, 2014: 3).

Natural gas is an important resource for generation of energy and electricity at the same time. To reduce the CO₂ emissions aimed at the Kyoto Protocol, many countries are exploring alternative energy policies that encourage the use of natural gas (Apergis and Payne, 2010). According to the International Energy Agency's 2016 report, natural gas consumption in the electricity energy sector will tend to increase by an average of 2.2% per annum, while natural gas consumption for industrial use increases by an average 1.7% per annum between 2012 and 2040. When the industry and the electricity sector are considered together, the world accounts for 73% of the total in the increased natural gas energy consumption. This ratio is expected to reach 74% by 2040 (IEA, 2016).

Natural gas consumption in the Middle East region in 2012 accounted for nearly half of total energy consumption. This rate is higher than the other regions. While the consumption of natural gas is expected to increase by an average of 2.5% per year from 2012 until 2040, the industrial sector, where a significant share of natural gas consumption takes place, has an important role in this increase (Figure 1).

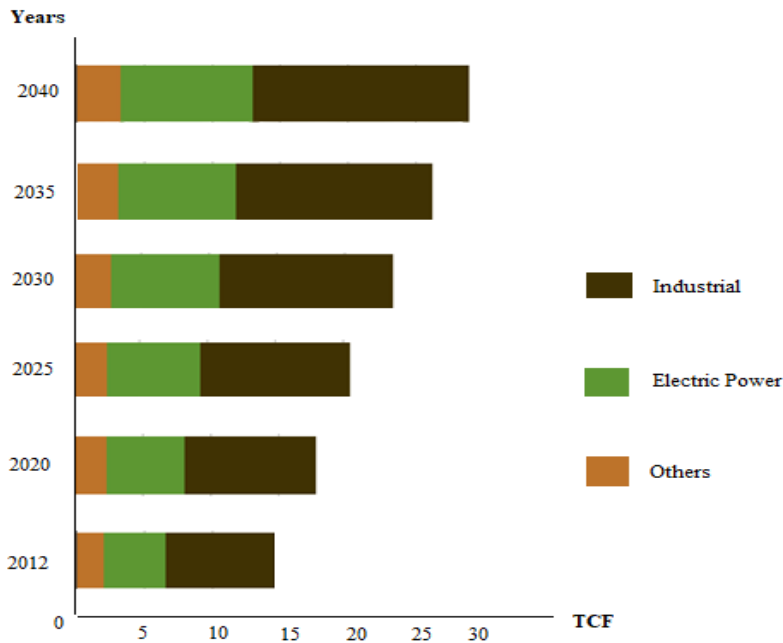
Natural gas usage in the industrial sector has increased by 7.7 trillion cubic feet from 2012 to 2040, making up a majority of the total of 14.2 trillion cubic feet increase in natural gas energy consumption. The use of natural gas in the electricity sector will increase by 5.2 trillion cubic feet from 2012 to 2040, while total natural gas energy consumption is 9.8 trillion cubic feet. Natural gas-fired production is steadily

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

increasing due to the decrease in the use of crude oil in electricity generation (IEA, 2016).

According to the statistics released by the Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) published in the year 2017, the region with the highest proven reserves in the world is the Middle East. The province of Iran, Iraq, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and the United Arab Emirates has a total of 80 trillion 60 billion cubic meters of proven natural gas reserves. Given the statistics, Iran is the first country with 33 trillion 721 billion cubic meters of proven reserves, Qatar is the second country with 24 trillion 72 billion cubic meters. The second largest gas reservoir after the Middle East is Eastern Europe and the Eurasia region with 66 trillion 291 billion cubic meters of reserves.

Figure 1: Natural Gas Consumption in the Middle East 2012-2040 (Trillion Cubic Fit, TCF)

Source: International Energy Outlook, 2016.

It is important to analyze the interaction between natural gas energy consumption and economic growth, as the increasing use of natural gas in the industry and electricity sector, one of the leading sectors in economic growth, is a cheap and clean energy source.

When the relevant literature is examined, there are few studies on the interaction between natural gas energy consumption and economic growth towards the Middle Eastern countries. There is no consensus on the findings obtained from the present studies. Determination of causality relation between the two variables is important for energy politics. If there is a one-way causality from natural gas energy consumption to economic growth, it can be said that a decrease in natural gas energy consumption will have a negative effect on economic growth. On the contrary, if a causality relationship

from economic growth to natural gas energy consumption is detected, it can be said that the policies applied to reduce natural gas energy consumption have little or no impact on economic growth. Otherwise, if there is no causality between the variables, any economic policies towards natural gas consumption may not impact on economic growth. Conversely, if there is a two-way causality relationship between the variables, natural gas energy consumption may encourage economic growth and economic growth may increase natural gas consumption demand.

This article aims to establish an econometric model to investigate the interaction between economic growth and consumption of natural gas energy in the Middle East. For this purpose, the interaction between natural gas consumption, real gross fixed capital formation, total goods and services trade, labor force and real gross domestic product has been tried to be analyzed by Panel data analysis.

2.Literature Review

Many of the studies in the literature have taken different approaches to the interaction between natural gas consumption and economic growth. For instance, Yu and Choi (1985) for the United Kingdom, USA and Poland; Yang (2000) for Taiwan; Aqeel and Butt (2001) for Pakistan; Fatai, Oxley and Scrimgeour (2004) for New Zealand and Australia; Lee and Chang (2005) for Taiwan; Ewing, Sari and Soytas (2007) for USA; Zamani (2007) and Amadeh, Morteza and Abbasifar (2009) for Iran; Hu and Lin (2008) and Sari, Ewing and Soytas (2008) for USA; Reynolds and Kolodziej (2008) for Soviet Union; Zahid (2008) for five South Asian countries; Adeniran (2009) and Clement (2010) for Nigeria; Apergis and Payne (2010) for 67 countries; Isik (2010) for Turkey; Kum, Ocal and Aslan (2012) for G-7 countries; Shahbaz, Lean and Farooq (2013) for Pakistan; Bildirici and Bakirtas (2014) for BRICTS countries; Dogan (2015) for Turkey; Solarin and Ozturk (2016) for OPEC countries; Destek (2016) for OECD countries have been in the search. Table 1 summarizes the main findings and results of this empirical literature.

When literature review is examined, three important traits are observed. First, the findings do not include consensus and country-specific shortcomings. Secondly, some studies are not considered very appropriate in terms of methods. Variables neglected, especially in bivariate models, can lead to deviations in the results. Thirdly, the recent economic crises and climate changes have significantly influenced the fuel policy of countries. For this reason, working with current data will increase the reliability of the results. Looking at the literature, it is seen that the work done for Turkey is limited. Isik (2010) found that natural gas consumption has a positive impact on economic growth in the short term, while natural gas consumption has a negative impact on economic growth in the long-run. Apergis and Payne (2010) found a two-way causality relationship between consumption of natural gas and economic growth in the 1992-2005 period for 67 countries, including Turkey. The Bildirici and Bakirtas (2014) have concluded that there is a two-way causality between natural gas consumption and economic growth for the BRICTS countries where Turkey is also involved. Dogan (2015) pointed out that there is a mutual causal relationship between

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

natural gas consumption and economic growth in Turkey, using data for the years 1995-2012. Finally, Destek (2016) found that in the 1991-2013 analysis of OECD countries where Turkey is a member, Turkey has one-directional causality relationship from natural gas consumption to economic growth in the short term; and has bi-directional causality relationship between the variables in the long term. Table 1 shows a brief survey in the relevant literature.

Table 1: Literature Review

<i>Author(s)</i>	<i>Countries</i>	<i>Period</i>	<i>Method</i>	<i>Used Variables</i>	<i>Causality Relation</i>
Yu and Choi (1985)	United Kingdom	-	Granger Causality	Real GNP, NGC	GNP \Rightarrow NGC
Yang (2000)	Taiwan	1954-1997	Granger Causality	Real GDP, NGC	NGC \Rightarrow GDP
Aqeel and Butt (2001)	Pakistan	1955-1996	Granger Causality	Real GDP, NGC	GDP X NGC
Fatai et al. (2004)	New Zealand and Australia	1960-1999	ARDL, JML, TY Causality	Real GDP, NGC	GDP X NGC
Lee and Chang (2005)	Taiwan	1954-2003	JML, WE	Real GDP, NGC	NGC \Rightarrow GDP
Ewing et al. (2007)	USA	2001-2005	GFEVD	Industrial Production, NGC	NGC \Rightarrow GDP
Zamani (2007)	Iran	1967-2003	JML, VECM	Real GDP, NGC	NGC \Rightarrow GDP
Hu and Lin (2008)	Taiwan	1982-2006	VECM	Real GDP, NGC	NGC \Leftrightarrow GDP
Sari et al. (2008)	USA	2001-2005	ARDL, VECM	Industrial Production, NGC	GDP \Rightarrow NGC
Reynolds and Kolodziej (2008)	Soviet Union	1928-2003	Granger Causality	Real GNP, NGC	NGC \Rightarrow GNP
Zahid (2008)	Pakistan, Bangladesh, India, Nepal, Sri lenka	1971-2003	TY	Real GDP per capita, NGC	For Bangladesh, NGC \Rightarrow GDP For other countries, GDP X NGC
Amedah et al. (2009)	Iran	1973-2003	ARDL, VECM	Real GDP, NGC	GDP \Rightarrow NGC
Adeniran (2009)	Nigeria	1980-2006	VECM	Real GDP, NGC	GDP \Rightarrow NGC

Türker ŞİMŞEK

Clement (2010)	Nigeria	1970-2005	JML, VECM	Real GDP, NGC	NGC ⇔ GDP
Apergis and Payne (2010)	67 Countries	1992-2005	Pedroni, Granger Causality	Real GDP, NGC, Labor, Capital	NGC ⇔ GDP
Işık (2010)	Turkey	1977-2008	ARDL	Real GDP, NGC	NGC ⇔ GDP
Kum et al. (2012)	G-7 Countries	1970-2008	Bootstrapping Granger Causality	Real GDP, NGC, Capital	Japan, Canada: GDP X NGC USA, France and Germany: NGC ⇔ GDP Italy: NGC ⇔ GDP United Kingdom: GDP ⇔ NGC
Shahbaz et al. (2013)	Pakistan	1972-2010	ARDL, VECM	Real GDP per capita, NGC, Capital, Labor, Real exports	NGC ⇔ GDP
Bildirici and Bakırtaş (2014)	BRICTS Countries	1980-2011	ARDL, Granger Causality	Real GDP and Coal, Oil or NGC	NGC ⇔ GDP
Doğan (2015)	Turkey	1995-2012	ARDL, Granger Causality	Real GDP per capita, NGC, Labor, Capital	NGC ⇔ GDP
Solarin and Ozturk (2016)	12 OPEC Countries	1980-2012	Dumitrescu and Hurlin Granger Causality	Real GDP per capita, NGC	NGC ⇔ GDP
Destek (2016)	OECD Countries	1991-2013	FMOLS, DOLS, VECM Granger Causality	GDP growth, NGC, gross fixed capital formation and commercial openness	Short-Run: NGC ⇔ GDP Long-Run: NGC ⇔ GDP

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

NOTE: NGC Natural Gas Consumption, GDP Gross Domestic Product and GNP Gross national product. " \Leftarrow " and " \Rightarrow " represent one-way granger causality relations, while " \Leftrightarrow " symbol represent two-way granger causality relationships. The "X" symbol indicates that there is no granger causality among the variables. GFEVD is a generalized forecast error variance decomposition, JML Johansen maximum likelihood method, WE weak externality test, VECM vector error correction method, ARDL Autoregressive distributed lag model to cointegration, TY Toda and Yamamoto causality test, FMOLS fully modified ordinary least squares method and DOLS dynamic ordinary least squares.

3.Data, Methodology and Results

Annual data for the period 1980-2014 used in the study were obtained from the World Bank Development Indicators, Energy Information Administration and Thomson Datastream database. Ten Middle East countries with no difficulties in providing analytical data have been included: Iran, Iraq, Israel, Jordan, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, Syria and United Arab Emirates.

Empirical studies conducted in recent years such as Stern (2000), Ghali and El-Sakka (2004), Lee and Chang (2005), Beaudreau (2005), Sarı and Soytaş (2007), Yuan and et al. (2008), Apergis and Payne (2010), Menyah and Wolde-Rufael (2010), Shahbaz and Lean (2012), Öcal and Aslan (2013), Shahbaz and et al. (2014), Rafindadi and Öztürk (2015) and Balitskiy and et al. (2016) used conventional Neo-Classical production model to analyze the interaction between energy consumption and economic growth.

According to the existing literature, the real gross domestic product per capita (GDP), consumption of natural gas determined by dry natural gas in billions of cubic feet (NGC), real gross fixed capital formation (GFC), trade in goods and services (TGS) as an openness indicator and total labor force (LF) in millions are treated as separate conventional Neo-Classical production factors as below:

$$GDP_{it} = f(NGC_{it}, GFC_{it}, TGS_{it}, LF_{it}) \quad (1)$$

The logarithmic linear characteristic of equilibrium (1) is as follows:

$$\ln GDP_{it} = \beta_{1i} \ln NGC_{it} + \beta_{2i} \ln GFC_{it} + \beta_{3i} \ln TGS_{it} + \beta_{4i} \ln LF_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

The β_{1i} , β_{2i} , β_{3i} and β_{4i} represent the slope of coefficients, i represent the cross section or countries, t is the time period (1980-2014) and ε is the error term in the Equilibrium (2).

The first step of the econometric analysis is to analyze the variables stationarity using panel unit root tests. These tests are evaluated by a individual unit root tests combination to arrive at panel results. Panel unit root tests operates under null and alternative hypotheses. In general, the panel unit root test is more prevalent due to its high potency in comparison with the evidence of root of the unity of the normal time series among researchers (Baltagi, 2009).

Macroeconomic variables have long-term cyclical fluctuations around a trend. To measure the movement in these macroeconomic variables, it is necessary to distinguish the seasonal fluctuations and trends mentioned above. In the long term, the series will

not be stationary, so it needs to be seasonally seasonal and trend-free. The effect of a shock on a stationary series will be temporary while the effect of a shock on a non-stationary series will be continuous. Because, in the long run, the stationary series will return to their mean levels (Enders, 2004: 171). In addition, false regressions can occur in analyzes where non-stationary series are applied. Although R2 has high and statistically significant t values, statistically insignificant parameter estimates indicate the presence of false regression (Hendry et al., 1984).

Stationary test is the most important concept in time series analysis. In econometric analyzes it is assumed that the variables are separated in time, their averages and variance are constant. However, this assumption is not always valid as a result of unit root tests. Over time, variance and averaging, trend-containing variables, ie non-stationary variables, are emerging. The constant and variance of the series observed for a given time means that the stochastic process leading to that series is stable (Bowerman and O'Connell, 1979: 340).

Fixed Average: $E(Y_t) = \mu$

Constant Variance: $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Covariance: $\forall k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$

If a time series is stationary, the variance, the mean and the covariance variance in different delays will always be the same (Gujarati, 2012: 740). CD test is performed and first-generation unit root tests are used because it is determined that there is no cross section dependency. The Dickey Fuller Test (DF), the Augmented Dickey Fuller Test (ADF), the Im Pesaran & Shin Test, the Levin Lin & Chu Test and the Phillips-Peron Test (PP) are used to determine whether variables are stationary in econometric analyzes.

Table 2 shows the results of unit root test. All variables are not significant in levels, which indicates that the null hypothesis is not rejected. For this reason, variables have panel unit root. However, when the first difference of the variables is taken, it is seen that the null hypothesis is rejected. In other words, variables are stationary.

Table 2: Panel Unit Root Tests Results

Levin, Lin & Chu t				
Variables	Level-I(0)		First Difference-I(1)	
	Intercept	Intercept-Trend	Intercept	Intercept-Trend
GDP	-2,15675**	-1,60059	-10,0509***	-9,10969***
NGC	5,58842	1,13824	-13,7331***	-14,5888***
GFC	1,30555	-1,22236	-18,0007***	-17,1127***
TGS	-1,16780	-1,19408	-12,6998***	-10,9595***
LF	2,95602	2,18198	-3,68514***	-3,71373***
Im, Pesaran and Shin				
Variables	Level-I(0)		First Difference-I(1)	
	Intercept	Intercept-Trend	Intercept	Intercept-Trend

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

GDP	-1,52861*	-110426	-9,94529***	-8,77628***
NGC	7,62979	4,39794	-12,6209***	-13,3598***
GFC	-0,04863	-0,78550	-15,9726***	-15,0534***
TGS	-1,23672	-1,44119*	-12,0150***	-10,3122***
LF	4,15259	3,45128	-4,64083***	-4,24199***
ADF				
Variables	Level-I(0)		First Difference-I(1)	
	Intercept	Intercept-Trend	Intercept	Intercept-Trend
GDP	39,8523**	28,2949	120,804***	102,783***
NGC	4,77553	5,33087	167,612***	172,637***
GFC	39,1434**	31,7989	194,646***	323,272***
TGS	28,3295	26,3140	157,442***	127,972***
LF	12,8961	8,49819	59,2496***	53,1685***
PP				
Variables	Level-I(0)		First Difference-I(1)	
	Intercept	Intercept-Trend	Intercept	Intercept-Trend
GDP	37,8664*	29,9831	124,132***	122,528***
NGC	4,92927	5,89884	175,309***	264,634***
GFC	39,7823*	31,9148	231,833***	636,958***
TGS	30,1118	28,8457*	171,599***	370,868***
LF	14,3914	10,1224	60,2135***	54,0212***

The unit root tests are conducted with individual trends and intercept for each variable. Length of lag is automatically selected using the Schwarz Information Criteria (SIC).

*** Indicates statistical significance at the 1% levels.

** Indicates statistical significance at the 5% levels.

* Indicates statistical significance at the 10% levels

The pedroni cointegration test is used to determine the long-run relationship between the variables used in the study because they are stationary when the first-order difference is taken. The Pedroni cointegration test, commonly used between panel cointegration tests, depends on the pooled Phillips and Perron type test. Seven panel cointegration tests, four panel test and three group test statistics, are derived. The four statistics in the first category are defined as statistical bounds within the dimension. Variance ratio statistics, nonparametric Philips-Perron type ρ statistics, non-parametric Philips-Perron type statistics and Dickey Fuller type statistics are included in this category. The other three panel cointegration tests constitute the second category and are statistical dependent on the size. The Philips-Perron type ρ statistic in this category is based on the Philips-Perron type statistic and the ADF type statistical group average approach (Bildirici et al., 2010: 49).

$$y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + e_{it}$$

$$y_{it} = y_{it-1} + v_{it}$$

$$X_{it} = X_{it-1} + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, 2, \dots, N$$

$$t = 1, 2, \dots, T$$

$$\hat{\epsilon}_{it} = \rho \hat{\epsilon}_{it-1} + u_{it}$$

Here are some random walking exhibits. Calculation of the panel variance ratio statistic in the first category is as follows:

$$Z_{\hat{U}_{NT}} = \frac{1}{\left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{11i}^2 \hat{\epsilon}_{it-1}^2\right)}$$

$$Z_{\hat{\rho}_{NT}} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{11i}^2 (\hat{\epsilon}_{it-1} \hat{\epsilon}_{it} - \lambda_i)}{\left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{11i}^2 \hat{\epsilon}_{it-1}^2\right)}$$

$$Z_{\hat{\rho}_{NT}} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{11i}^2 (\hat{\epsilon}_{it-1} \hat{\epsilon}_{it} - \lambda_i)}{\sqrt{\hat{\sigma}_{NT}^2 \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{11i}^2 \hat{\epsilon}_{it-1}^2\right)}}$$

The results suggested by the Pedroni Cointegration test are shown in the equations below.

$$TN^{3/2} Z_{\hat{U}_{NT}} \rightarrow \frac{1}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Q_i^2}$$

$$T\sqrt{N}(Z_{\hat{\rho}_{NT}} - 1) \rightarrow \frac{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \int Q_i dQ_i}{\sqrt{\left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \int Q_i^2\right) \left(1 + \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i^2\right)}}$$

$$T \rightarrow \infty, TN^{3/2} Z_{\hat{U}_{NT}} - \frac{\sqrt{N}}{\theta_1} \Rightarrow N(0, \phi_{(1)} \psi_{(1)} \phi_{(1)})$$

$$T\sqrt{N}(Z_{\hat{\rho}_{NT}} - 1) - \frac{\sqrt{N}\theta_2}{\theta_1} \Rightarrow N(0, \phi_{(2)} \psi_{(2)} \phi_{(2)})$$

$$Z_{\hat{\rho}_{NT}} - \frac{\sqrt{N}\theta_2}{\sqrt{\theta_1(1 + \theta_2)}} \Rightarrow N(0, \phi_{(3)} \psi_{(3)} \phi_{(3)})$$

After this step in the Pedroni cointegration test, a fully predicted FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) predictor is proposed. Equal to the average value of the trainer FMOLS (Bildirici et al, 2010: 50). The $\hat{\beta}_{ij}$, in the following equation represents the FMOLS estimator.

$$\hat{\beta}_j = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_{ij}$$

In the dynamic ordinary least squares method (DOLS), long run analysis is performed by adding the leading and delayed differences of the regression independent variables. In the case of serial correlation, the leading and delayed differences of the dependent variable are added. The regression model used for the pedron cointegration test in the dynamic panel is shown in the following equation.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \sum_{k=K_i}^{K_i^*} \gamma_{ik} \Delta X_{it-k} + \mu_{it}^*$$

The equation for obtaining the β estimation coefficient is as follows.

$$\beta_{DS}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \left(\sum_{t=1}^T Z_{it} Z_{it}'\right)^{-1} \left(\sum_{t=1}^T Z_{it} Y_{it}^*\right)$$

$Z_{it} = (X_{it} - \bar{X}, \Delta X_{it-k}, \dots, \Delta X_{it+k})$ expresses the regression vector. The panel assumes that the dynamic least squares method is a homogeneous cointegration vector. In the pedroni cointegration test, zero hypothesis is in the data models "no cointegration".

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

The alternative hypothesis is that data models have "cointegration". The asymptotic distributions and critical values of the seven tests based on the error terms in the Pedroni cointegration test are shown in the work titled "*Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors*" (Pedroni, 1999). According to these critical values, zero hypothesis is accepted or rejected and it is analyzed whether there is cointegration. Pedroni offers several co-integration tests that allow heterogeneous intercepts and trend coefficients on cross-sections. Based on the following regression equation:

$$y_{it} = \theta_i + \vartheta_{it} + \beta_1 x_{1,it} + \beta_2 x_{2,it} + \dots + \beta_k x_{k,it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$t = 1, \dots, T; i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, k;$ and y and x are supposed to be integrated of the order 1, that is to say $I(1)$. The parameters θ_i and ϑ_{it} are respectively individual and time effects, which can be set to zero if desired. Under the null hypothesis of the absence of cointegration, the residuals $\varepsilon_{it} \sim I(1)$. Pedroni creates various statistics to check the null hypothesis about the absence of cointegration: Panel v -statistics, panel p -statistics, panel t -statistics (nonparametric), panel t -statistics (parametric), group p -statistics, group t statistics (nonparametric) and group statistics (parametric). The first four statistics are called measurement criteria by within dimension or panel statistics test, and the remaining tests are called measurement criteria by between dimension test (Pedroni, 2004).

Table 3: Pedroni's Panel Cointegration Tests Results

Tests	Individual Intercept		Individual Intercept and Individual Trend	
	Statistics	p Values	Statistics	p Values
Panel v -statistic	0.643223	0.2600	-0.612236	0.7298
Panel p -statistic	-1.159520	0.1231	0.104896	0.5418
Panel PP-statistic	-5.958213***	0.0000***	-6.387623***	0.0000***
Panel ADF-statistic	-6.046820***	0.0000***	-6.420296***	0.0000***
Group p -statistic	1.650842	0.9506	2.322621	0.9899
Group PP-statistic	-4.221069***	0.0000***	-4.535437***	0.0000***
Group ADF-statistic	-3.665269***	0.0001***	-3.788620***	0.0001***

*** Denotes significance at the 1% levels.

Length of lag and bandwidth are selected according to Schwarz Information Criterion (SIC) and the Bartlett Kernel Newey-West estimator.

Table 2 shows Pedroni Panel cointegration test results, which indicates that four statistics are significant; therefore, zero hypothesis in the absence of cointegration is rejected. In other words, gross domestic products, gross fixed capital formation, natural gas consumption, total trade of goods and services and labor force are cointegrated.

As a result of the Pedroni panel cointegration test, the variables used in the analysis are cointegrated with each other, so the dynamic ordinary least squares (DOLS) method can be continued. DOLS, proposed by Pedroni, is a cointegration equation used to show the long-running relationship between dependent and independent variables (Pedroni, 2004). The mean panel DOLS estimator proposed by Pedroni (2004) requires estimation of the following regression model:

$$y_{it} = X'_{it}\beta + D'_{1it}\sigma_1 + \sum_{j=-k}^k \Delta X_{it+j}\theta + \varphi_{1it} \quad (4)$$

In equation (4) -k and k show the number of leads and lags respectively.

Table 4 shows the DOLS test results using the “*xtpedroni*” command with the Stata 12 program. The results show that natural gas consumption has a positive effect on GDP for all countries involved in the analysis. The natural gas consumption in Iran, Iraq, Israel, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and United Arab Emirates is found to be significant at the 1% significance level, while it is significant at the 5% significance level for Jordan and at the 10% significance level for Syria. When we look at the natural gas energy consumption impacts on economic growth, Qatar shows the most impact. It is followed by United Arab Emirates, Iraq, Saudi Arabia, Kuwait, Oman, Jordan, Iran, Israel and Syria respectively.

Table 4: Panel Group Mean DOLS

Country	Dependent Variable: GDP			
	NGC	GFC	TGS	LF
Iran	0.2180 (-92.99) ***	0.2802 (-49.8) ***	0.07363 (-263.3) ***	0.05288 (-15.43) ***
Iraq	0.5495 (-6.946) ***	0.4478 (-6.553) ***	0.08906 (-10.56) ***	0.00471 (-1.06)
Israel	0.06363 (-141.3) ***	0.7797 (-3.565) ***	0.2906 (-10.58) ***	1.055 (-15.1) ***
Jordan	0.3535 (-2.35) **	-0.6268 (-1.12)	0.5388 (-5.05) ***	0.2684 (-1.21)
Kuwait	0.4357 (-8.245) ***	-0.3184 (-48.27) ***	0.3283 (-37.37) ***	0.01217 (-407.7) ***
Oman	0.4209 (-75.98) ***	-0.00367 (-63.53) ***	0.05337 (-120.9) ***	0.09751 (-58.35) ***
Qatar	1.1780 (-5.095) ***	0.3785 (-1.9814) *	0.5184 (-1.64)	0.01268 (-3.33) ***
Saudi Arabia	0.5026 (-19.35) ***	-0.06754 (-60.94) ***	0.05132 (-65.18) ***	0.1171 (-35.77) ***
Syria	0.04194 (-1.881) *	0.7536 (-3.504) ***	0.3057 (-1.43)	0.3295 (-2.38) **
United Arab Emirates	0.6395 (-4.12) ***	0.3527 (-5.11) ***	0.5821 (-2.46) **	0.00128 (-0.46)
Group Panel	0.4894 (-64.84) ***	0.00351 (-6.784) ***	0.05128 (-14.82) ***	0.04673 (-16.72) ***

The values in parentheses () indicates the t statistics. ***Denotes significance at the 1% levels. ** Denotes significance at the 5% levels. * Denotes significance at the 10% levels.

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

When gross fixed capital formation's impact on gross domestic product is examined, gross fixed capital appears to have a positive impact on economic growth in Iran, Iraq, Israel, Qatar, Syria and the United Arab Emirates, but appears to have a negative effect on other countries involved in the analysis. When measured in absolute terms, the country where gross fixed capital has the greatest impact on economic growth is Israel. It is followed by Jordan, Syria, Iraq, Qatar, United Arab Emirates, Kuwait, Iran, Saudi Arabia and Oman respectively. While gross fixed capital is significant at 1% level of significance in Iran, Iraq, Israel, Kuwait, Oman, Saudi Arabia, Syria, United Arab Emirates, it is statistically significant at 10% level of significance in Qatar. However, it has been found that gross fixed capital does not have a significant effect on economic growth in Jordan.

Given the results in Table 4, it appears that total goods and services trade has a positive effect on gross domestic product in all countries involved in the analysis. The greatest impact is seen in the United Arab Emirates. It is followed by Jordan, Qatar, Kuwait, Syria, Israel, Iraq, Iran, Oman and Saudi Arabia respectively. While the trade of total goods and services is statistically significant at 1% significance level in Iran, Iraq, Israel, Jordan, Kuwait, Oman and Saudi Arabia, the United Arab Emirates is statistically significant at 5% significance level. Besides, total goods and services trade is not statistically significant on economic growth in Qatar and Syria.

The labor force has a positive impact on economic growth in all the countries analyzed. The biggest impact of the labor force is seen in Israel over economic growth. It is followed by Syria, Jordan, Saudi Arabia, Oman, Iran, Qatar, Kuwait, Iraq and United Arab Emirates respectively. When the labor force variable is statistically significant, it is significant at 1% significance level in Iran, Israel, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and at 5% significance level in Syria. On the other hand, Labor force is not statistically significant variable in Iraq, Jordan and the United Arab Emirates.

Panel Data shows that consumption of natural gas, gross fixed capital, total goods and services trade, and labor force have a significant positive effect on the growth of gross domestic product in the long run at a statistically significant 1% significance level. In ten Middle Eastern countries included in the analysis, 1% increase in natural gas consumption will increase the growth of GDP by 0.4894%, 1% increase in the formation of gross fixed capital will increase GDP growth by 0.00351%, also 1% increase in total goods and services trade will increase GDP growth by 0.05128%. Finally, 1% increase in the labor force will increase GDP growth by 0.04673%. In summary, among the variables considered in the selected Middle East countries, natural gas consumption is the biggest effect on economic growth followed by total goods and service trade, occupation and gross fixed capital formation respectively.

Because cointegration is detected between variables, vector error correction model (VECM) based Granger causality test is used. VECM Granger causality can catch short and long term relationships based on F statistics and lagged error correction (-1). The model of VECM Granger causality is shown in the equation (5) below:

$$\begin{bmatrix} \Delta GDP_{it} \\ \Delta NGC_{it} \\ \Delta GFC_{it} \\ \Delta TGS_{it} \\ \Delta LF_{it} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \\ \mu_3 \\ \mu_4 \\ \mu_5 \end{bmatrix} + \sum_{p=1}^r \begin{bmatrix} \beta_{11p} & \beta_{12p} & \beta_{13p} & \beta_{14p} & \beta_{15p} \\ \beta_{21p} & \beta_{22p} & \beta_{23p} & \beta_{24p} & \beta_{25p} \\ \beta_{31p} & \beta_{32p} & \beta_{33p} & \beta_{34p} & \beta_{35p} \\ \beta_{41p} & \beta_{42p} & \beta_{43p} & \beta_{44p} & \beta_{45p} \\ \beta_{51p} & \beta_{52p} & \beta_{53p} & \beta_{54p} & \beta_{55p} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta GDP_{it-p} \\ \Delta NGC_{it-p} \\ \Delta GFC_{it-p} \\ \Delta TGS_{it-p} \\ \Delta LF_{it-p} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \theta_1 \\ \theta_2 \\ \theta_3 \\ \theta_4 \\ \theta_5 \end{bmatrix} ect_{it-1} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1it} \\ \varepsilon_{2it} \\ \varepsilon_{3it} \\ \varepsilon_{4it} \\ \varepsilon_{5it} \end{bmatrix} \quad (5)$$

The *i* represents the countries, *t* donates the time (1980-2014), ε_{it} is the error term and the ect is the lagged error correction term. Table 5 shows the tests of panel Granger causality results.

Table 5: Panel Granger Causality Test Results

Dependent Variables	Independent Variables					
	Short-run Causality					Long-run Causality
	ΔGDP	ΔNGC	ΔGFC	ΔTGS	ΔLF	ect (-1)
ΔGDP	-	35.84256**	5.41658**	34.26514**	1.06531	-
ΔNGC	32.21546**	-	4.6594**	35.4775**	0.38457	4.3264864**
ΔGFC	2.16321**	1.28468	-	1.7296	2.20124*	-3.872135**
ΔTGS	27.87452**	39.32465**	5.7961**	-	0.86423	-2.286475**
ΔLF	0.62134	0.78546	2.62754**	2.38456**	-	-1.994525*

*** Denotes significance at the 1% levels.

** Denotes significance at the 5% levels.

* Denotes significance at the 10% levels.

In the short term, there is a two-way Granger causality between GDP and NGC, GFC, TGS; there is no Granger causality relationship between GDP and LF. The main finding to be drawn from short-term results is that the feedback hypothesis is valid between GDP and NGC. In other words, a bi-directional Granger causality is found between the GDP and the NGC that is significant at the 1% significance level.

Furthermore, when we look at long-term causality analysis based on lagged error correction ect (-1), a two-way Granger causality is found among all variables involved in the analysis.

4.CONCLUSION

The aim of this study is to examine the interaction between natural gas consumption and economic growth in the Middle East (Iran, Iraq, Israel, Jordan, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, Syria and United Arab Emirates) which has the most natural gas reserves in the world. It is important to investigate this interaction because the use of natural gas in the Middle East region is increasing in the industrial and electricity industries and the studies are not sufficient for the Middle East in the economic literature.

For this purpose, a panel data analysis is carried out using annual data including 1980-2014 period, Gross Domestic Product, natural gas consumption, gross fixed capital formation, total trade of goods and services and labour force variables. First, panel unit root tests are applied to examine the variables stationarity. As a result of

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

unit root tests, the variables are not stationary at the level, but they are stationary when the first degree differences are taken. Then the Pedroni cointegration test performed shows that the variables used in the analysis have cointegrated vectors. Thus, when we look at the results of DOLS method, it is seen that the relevant variables have a positive effect on economic growth in the Middle East countries. In addition, the results of the Granger causality test showed a bi-directional Granger causality between real gross domestic product and natural gas consumption, gross fixed capital, total goods and service trade in the short term, while the Granger causality between real gross domestic product and labor force is not detected. In the long term, bi-directional Granger causality is determined between all variables. The relationship between real gross domestic product and natural gas consumption, which constitutes the main subject of this study, appears to be valid in the feedback hypothesis (bi-directional Granger causality).

It is important to increase the use of natural gas in agriculture and industry due to the abundant natural gas reserves in the Middle East region and to be cheaper and healthier than alternative energy sources. Although energy policies to increase energy efficiency in this region are useful in providing the most benefit from natural gas consumption, protective policies applied to save energy can have a negative effect on natural gas consumption and consequently on economic growth. The fact that policy decision makers shape energy and growth policies by taking into consideration this information as a result of the study is important for ensuring efficiency in the economy and for the realization of economic growth.

REFERENCES

- Adeniran O. (2009). Does energy consumption cause economic growth? An empirical evidence from Nigeria University of Dundee.
- Amadeh H, Morteza G, Abbasifar Z. (2009). Causality relation between energy consumption and economic growth and employment in Iranian economy. *Tahghat-E-Eghtesadi*; 44:1-38.
- Apergis N, Payne JE. (2010). "Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries". *Energy Policy*;38:656-60.
- Aqeel, A., Butt, M. S. (2001). "The relationship between energy consumption and economic growth in Pakistan". *Asia-Pacific Development Journal*, 8(2), 101-110.
- Balitskiy, S., Bilan, Y., Strielkowski, W., Štreimikienė, D. (2016). "Energy efficiency and natural gas consumption in the context of economic development in the European Union". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 156-168.
- Baltagi B. (2009). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley and Sons, Ltd.
- Beaudreau, B. C. (2005). Engineering and economic growth. *Structural Change and Economic Dynamics*, 16(2), 211-220.
- Berberoğlu, C. N. (1982). "Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesinde Elektrik Enerjisi Sorunu". *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*. 18(1): 1-19.
- Bhattacharyya, S. C. (2011). *Energy Economics: Concepts, Issues, Markets and Governance*. Springer Science & Business Media.

- Bildirici, M. E. Aykaç Alp, E. Ersin, O. O., Bozoklu, U. (2010). İktisatta Kullanılan Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Yöntemleri, İstanbul, Türkmen Bookstore.
- Bildirici, M. E., Bakirtas, T. (2014). "The relationship among oil, natural gas and coal consumption and economic growth in BRICTS (Brazil, Russian, India, China, Turkey and South Africa) countries". *Energy*, 65, 134-144.
- Bowerman, B. L., O'Connell, R. T. (1979). *Time Series and Forecasting: An Applied Approach*, Wadsworth. Inc. Belmont, CA, 94002.
- Clement IAU. (2010). Cointegration and causality relationship between energy consumption and economic growth: further empirical evidence for Nigeria. *Journal of Business Economics and Management*;15:97-111.
- Demir, F. (2010). *Enerji Oyunu*. İstanbul. Ayrım Publications.
- Destek, M. A. (2016). "Natural gas consumption and economic growth: Panel evidence from OECD countries". *Energy*, 114, 1007-1015.
- Dogan, E. (2015). "Revisiting the relationship between natural gas consumption and economic growth in Turkey". *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 10(4), 361-370.
- Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*, by Walter. *Technometrics*, 46(2), 264.
- Ewing BT, Sari R, Soytaş U. (2007). "Disaggregate energy consumption and industrial output in the United States". *Energy Policy*;35: 1274-81.
- Fatai, K., Oxley, L., Scrimgeour, F. G. (2004). "Modelling the causal relationship between energy consumption and GDP in New Zealand, Australia, India, Indonesia, The Philippines and Thailand". *Mathematics and Computers in Simulation*, 64(3), 431-445.
- Fisher, D. E. (1990). "Fire and ice, the greenhouse effect, ozone depletion, and nuclear winter". *Canadian Geographic*, 110, 80-80.
- Ghali, K. H., El-Sakka, M. I. (2004). "Energy use and output growth in Canada: a multivariate cointegration analysis". *Energy economics*, 26(2), 225-238.
- Hendry, D. F. Pagan, A. R. ve Sargan, J. D. (1984). Dynamic specification. *Handbook of econometrics*, 2, 1023-1100.
- Hu JL, Lin C. H. (2008). "Disaggregated energy consumption and GDP in Taiwan: a threshold cointegration analysis". *Energy Economics*; 30: 2342-58.
- IEA. International Energy Agency (2016). *International Energy Outlook*.
- Isik C. (2010). "Natural gas consumption and economic growth in Turkey: abound test approach". *Energy Systems*;1:441-56.
- Kum H, Ocal O, Aslan A. (2012). "The relationship among natural gas energy consumption, capital and economic growth: bootstrap-corrected causality tests from G-7 countries". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*; 16: 2361-5.
- Lee, C. C., Chang, C. P. (2005). "Structural breaks, energy consumption, and economic growth revisited: evidence from Taiwan". *Energy Economics*, 27(6), 857-872.
- Menyah, K., Wolde-Rufael, Y. (2010). "Energy consumption, pollutants emissions and economic growth in South Africa", *Energy Consumption* 32 (6): 1374-1382.

The Interaction Between Natural Gas Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries

- Ocal, O., Aslan, A. (2013). "Renewable energy consumption-economic growth nexus in Turkey". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.
- OPEC. Organization of Petroleum Exporting Countries (2017). Annual Statistical Bulletin 2017.
- Pedroni, P. (1999). "Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors". *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pedroni P. (2004). "Panel cointegration; asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis". *Econometric Theory*; 20: 597-625.
- Rafindadi, A. A., Ozturk, I. (2015). "Natural gas consumption and economic growth nexus: Is the 10th Malaysian plan attainable within the limits of its resource?". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49, 1221-1232.
- Reynolds D.B., Kolodziej M. (2008). "Former Soviet Union oil production and GDP decline: granger-causality and the multi-cycle Hubbert curve". *Energy Economics*; 30:271-89.
- Sari R, Ewing BT, Soytas U. (2008). "The relationship between disaggregate energy consumption and industrial production in the United States: an ARDL approach". *Energy Economics*;30:2302-13.
- Shahbaz, M., Lean, H. H. (2012). "Does financial development increase energy consumption? The role of industrialization and urbanization in Tunisia". *Energy policy*, 40, 473-479.
- Shahbaz, M., Arouri, M., Teulon, F. (2014). "Short-and long-run relationships between natural gas consumption and economic growth: Evidence from Pakistan". *Economic Modelling*, 41, 219-226.
- Shahbaz, M., Lean, H. H., Farooq, A. (2013). "Natural gas consumption and economic growth in Pakistan". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 18, 87-94.
- Solarin, S. A., Ozturk, I. (2016). "The relationship between natural gas consumption and economic growth in OPEC members". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 58, 1348-1356.
- Stern, David I. (2000). "A Multivariate Cointegration Analysis of the Role of Energy in the US Macroeconom", *Energy Economics*, 22, 267-283.
- Timmons, D. Harris, J. M., Roach, B. (2014). The economics of renewable energy. Global Development and Environment Institute, Tufts University, 52.
- Yang. H.Y. (2000). A note on the causal relationship between energy and GDP in Taiwan.
- Yu E S. H., Choi J. Y. (1985). "The causal relationship between energy and GNP: an international comparison", *Journal of Energy and Development*, vol. 10, 249-272, October.
- Yuan, J. H., Kang, J. G., Zhao, C. H., Hu, Z. G. (2008). "Energy consumption and economic growth: evidence from China at both aggregated and disaggregated levels". *Energy Economics*, 30(6), 3077-3094.
- Zahid A. (2008). "Energy-GDP relationship: a causal analysis for the five countries of South Asia". *Applied Econometrics and International Development*; 1: 167-80.

Türker ŞİMŞEK

Zamani M. (2007). "Energy consumption and economic activities in Iran". *Energy Economics*; 29: 1135-40.

YENİ GOTİK: DEHŞETİN YENİ ZEMİNİ OLARAK İNSAN ZİHNİ

Onur İŐİK*

Öz

İlk olarak yağmacı, vahşi toplulukları adlandırmak için kullanılan *Got* (*goth, gothic*) kelimesi zaman geçtikçe önce mimariye daha sonraysa edebiyata sıçramıştır. Karanlık ve kötücül olana dair olan hikâyeleri niteleyen bu kelime Gotik Edebiyat olarak kendine has bir tarza dönüşmüştür. 18. yüzyıldan Edgar Allan Poe'ya dek Gotik Edebiyat doğaüstü güçleri yoğunlukla kullanmış ve açıklanamaz olayları kullanarak okurları arkaik korkularıyla yüzleştirmeye çalışmıştır. Poe ise insan psikolojisini de korkuya zemin hazırlayan faktörlerden biri olarak görmüş, bu nedenle doğaüstü güçlerle eşdeğer önem vermiştir. 20. yüzyıla gelindiğindeyse postmodern dönemin de etkisiyle doğaüstü bir kenara itilmiş, insan zihni ve psikolojisi dehşeti anlatmak için yeterli görülmüştür. Böylece, bir kısım yazar bu türden verdikleri eserlerle Yeni Gotik tarzının temsilcisi olmuşlardır. Bu makale, Yeni Gotik akımının özelliklerini öncülleriyle karşılaştırarak tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gotik, Yeni Gotik, Edgar Allan Poe, Patrick McGrath.

THE NEW GOTHIC: HUMAN MIND AS A NEW GROUND FOR TERROR

Abstract

The word *Gothic*, first used to name savage and pillaging communities, transferred to architecture and then literature. This word, which characterizes the stories about the dark and evil, has evolved into Gothic Literature. From the eighteenth century until Edgar Allan Poe, Gothic Literature intensely used the supernatural powers and tried to confront the readers with their archaic fears by using the inexplicable events. Poe, on the other hand, regards human psychology as one of the factors that set the ground for terror; that is why he pays equal importance to psychology along with supernatural powers. With the effect of the postmodern era in the twentieth century, the supernatural has been pushed to the edge, and human mind and psychology have become sufficient to describe terror. Hence, some authors have become representatives of the New Gothic style with their works. This article aims to discuss the characteristics of the New Gothic movement in comparison with its predecessors.

Key Words: Gothic, New Gothic, Edgar Allan Poe, Patrick McGrath.

Kültürün her alanında olduğu gibi, edebiyat da Gotik üsluptan nasibini almıştır. Ancak Gotik Edebiyatın akademik çevrelerce dikkate alınması ve incelenmesi ne yazık ki Gotik terimi kadar uzak bir geçmişe sahip değildir. Bugüne dek Gotik Edebiyat denilince akla gelen ilk isimlerden olan Edgar Allan Poe bile ancak ölümünden yıllar sonra kıta Avrupa'sında incelenmeye değer bulunmuştur. Poe öncesinde Gotik

* Öğr.Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yabancı Diller ve Kùltürler Bölümü, onur.isik@gop.edu.tr. ORCID: 0003-1294-5282.

Edebiyat olarak nitelendirilebilecek ilk eser Horace Walpole'un *Otranto Şatosu* (1764)'dur. Walpole bu romanda gotiği gerçeküstü olaylar vasıtasıyla hayata geçirmiştir. Walpole'un ardından İngiliz Edebiyatında Ann Radcliffe, Matthew Lewis, Mary Shelley, Bram Stoker; Amerikan Edebiyatında ise Charles Brockden Brown gerçeküstü olayları yoğun olarak kullanarak kendilerine Gotik gelenekte yer bulmuşlardır. Poe'ya dek gelen bu yazarlar silsilesi gerçek ve gerçeküstü ayrımını net bir şekilde okuyucuya sunmuşlardır. Ancak Poe, okuyucuda uyandırdığı "anlatılan olayın gerçek olup olmaması" (May, 2010:123) çelişkisiyle edebiyatta yeni bir çığır açmıştır.

Poe'dan önce gelen yazarları Gotik Edebiyatın birinci safhası olarak ele aldığımızda, Poe ve bugüne değin onun takipçisi olan yazarları da ikinci dalga Gotik edebiyatçılar olarak adlandırabiliriz (Morrow, 1991:xi). Leslie A. Fiedler *Amerikan Romanında Aşk ve Ölüm* adlı kitabında şöyle der: "Poe, gotiği 'Almana ait korku'dan 'ruhun dehşet'ine çevirmesiyle övünmekten hoşlandı" (2003:428). Poe sadece mekânlara ve doğaüstü güçlere mahkûm olan yazınla ilgilenmiyordu. İnsan ruhunun da gotiğe katkı sağlayabileceğini görmüştü. Karanlık ruh haline değindiği *Kara Kedi*, *Amontillado Fıçısı* ve *Geveze Yürek* gibi öykülerinde, Poe okuyucusuna insan ruhunun gizemli yanlarını güvenilmez anlatıcılar vasıtasıyla aktarır. *In medias res* başlayan bu öyküler, cinayetin vahşetini geride bırakabilecek bir gizem dalgası oluşturur; bir başka deyişle, okuyucuya korkudan korkmayı öğretir.

Poe'nun açtığı yoldan ilerleyen ve insan ruhuna daha derinlemesine inen bir yazar grubu da bu son dönemde ortaya çıkmıştır. Bu kuşak, Yeni Gotik olarak isimlendirilen çağdaş dönem Gotik yazarlarıdır (Zlosnik, 2011:4). Yeni Gotik, Poe'nun etkisiyle Amerikan topraklarında yeşermeye başlamıştır. John Hawkes ve Joyce Carol Oates bu anlamda akımın öncülerinden sayılabilir. Öte yandan, okyanusun öte yakasından, İngiltere'den de Martin Amis ve Angela Carter gibi bu akıma mensubiyetlerini kanıtlamış yazarlar da vardır. Bahsedilen bu yazarlardan ayrı olarak Patrick McGrath, İngiltere doğumlu bir Amerikan vatandaşı olarak Yeni Gotik'in melez yönünün, bir başka deyişle postmodernizmle bezeli gotik kurgunun, adeta bir simgesidir. Bu yazarları öncülerinden ayıran belli başlı noktalar vardır.

Öncelikle gotiğin bu "yeni" sıfatını nereden ve niçin aldığının tartışılması gerekmektedir. Gotiğin yenilenmesi, yani bir bakıma dönüşüm geçirmesi tam da postmodern döneme denk gelmektedir. Bu dönemde fantastik öğeler barındıran eserlerin artık "fantastik edebiyat" ve "distopya edebiyatı" gibi türler altına girmesi Gotik olanın daha yalın bir tanıma ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Fantastik öğelerin yanı sıra insana dair olanın da bireye büyük korkular yaşatabileceği Poe'nun öykülerinde kendini gösterir. Aslında insan zihninin dehşetin küçük bir sığınağı olması da Yeni Gotik'e ilham veren etkenlerden biri olarak sayılabilir. Poe'nun eserlerinde ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıkların ve kaygıların, en dehşet verici fantastik olaylardan daha da etkileyici olduğu 20. ve 21. yüzyıl yazınında kendini göstermiştir. *Geveze Yürek*'teki güvenilmez anlatıcının kuruntuları sebebiyle işlediği cinayet, *Amontillado Fıçısı*'nda takıntının yol açtığı acımasızca alınan öç gibi durumlar

Yeni Gotik: Dehşetin Yeni Zemini Olarak İnsan Zihni

McGrath'ın *Timarhane*'sinde kendi oğlunun ölümünü sigara içerek izleyen vakur annede, Oates'un *Nereye Gidiyorsun, Neredeydin?*'de annesinin katline sebebiyet veren "masum" kız çocuğunda yansımasını bulmuştur. Okuyucu ilgisiyle paralel olarak değişen edebiyat dünyasında psikolojik rahatsızlıkların yol açtığı dehşet, üçüncü dalga olarak nitelendirdiğimiz Gotik Edebiyatın en temel özelliğidir.

Poe'yu Poe yapan sadece seçtiği konular ve temalar değil, aynı zamanda anlatım şekli ve üslubudur. Psikolojiyi ustalıkla kullansa da, Poe'nun fantastik öğelerden tam anlamıyla koptuğu söylenemez. İnsan ruhuna dokunan bir Gotik yazar olarak edebiyat dünyasında kendisine has bir yeri vardır. Maria Antonio Lima bu konuyla ilgili şunu söyler: "Çağdaş kültürün psikopatolojisini görünür yapan, iç ve dış dünyadaki tuhaflık ve sapkınlıklara vizyon tutarak odaklanan bir sanat geliştirdiği için Gotik yaratıcılık Poe'ya saygı göstermelidir" (Lima, 2010:6). Üçüncü dalganın öncülünden farklılığı, gerçeküstü öğelerin Eski Gotik'te kullanımı ve bunlara kurgu içerisinde atfedilen önem dikkatle incelenirse apaçık ortaya çıkacaktır. Üçüncü dalga, Gotik Edebiyatı fantastikten kalanları bir kenara iterek, yıkık dökük şatoları ve kasvetli havayı insan içine taşımıştır. Artık vampirler ve zombiler görünmez olmuş, kan emicilik ve ölü yiycilik patolojik vakalar olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Dehşet içeren bu türden vakalar, Geleneksel Gotik içinde gerçeküstü varlıklarla okuyucuya aktarılır. Diğer yandan, Yeni Gotik günümüzde karşımıza çıkması çok düşük ihtimalli olsa da dünyevi gerçeklere aykırı olmayan, tıbben varlığı kanıtlanmış hastalıklarla bu olayları anlatmayı tercih eder.

Patrick McGrath yazdığı romanlar ve öyküler kadar "Yeni Gotik" terimini telaffuz edip tanımlayan ilk edebiyatçılardan birisi olmasıyla da yazın dünyasına katkıda bulunmuştur. McGrath, terimin doğumuyla ilgili şunları söyler:

Bir tez geliştirdim ve bu tezimde Eski Gotik'in kalbinde artık kullanılmayan özelliklerin ön planda olduğunu söyledim. Bunlar Eski Gotik'in en güçlü temalarıydı: Sınırı aşma ve çürüme. Ve şimdi hepsi burada, bugünkü yazarların çalışmalarında, gıcırıtılı kaleler ve fırtınalı geceler olmadan kendini göstermekte. Ve sonra dedim ki: "İşte Yeni Gotik bu". Bu tartışmayı seçkinin başındaki önsözde yaptım. Fikir benimle anılır oldu ama aynı zamanda bir terime dönüştü... bunun bir anlamı olmalı. Bence aklıma gelen bu fikir başkalarında da yansımasını buldu. (Falco, 2001:17)

Ona göre "yeni" basitçe "eski"ye ait başat özellikleri taşımayan çalışmaların hak ettiği bir sıfattır. Şu görülmektedir ki bu tarza "yeni" diyerek McGrath dehşetin yeni zemininin üzerine vurgu yapar; artık korkutucu olan sadece yer ve zamana değil, insan zihnine de bağlıdır. Muhtemeldir ki bu yüzden günümüz Yeni Gotik sınıfına giren eserlerin çoğunda psikolojik rahatsızlıklar ve bu rahatsızlıkların yol açtığı karmaşık, akıl almaz, olağan dışı olaylara yer verilmektedir. Ne var ki psikolojik rahatsızlıkların yanı sıra alışagelmedik durumlar da Yeni Gotik'in sırlı kapısından içeri girebilmektedir. Saf kötülüğü ve onun yol açtığı dehşeti psikolojiden bağımsız tutmak gerekir. Bu yüzden ki Yeni Gotik'i salt psikolojik rahatsızlıklar bağlamında değerlendirmek yanlış olacaktır.

İnsan ruhunun karanlık dehlizlerinin asıl korku kaynağına dönüştüğü bu dönemde Gotik Edebiyatın dehşet vericiliğinden bir şey kaybettiğini söylemek oldukça güçtür. *Yeni Gotik* adlı öykü seçkisinin önsözünde Patrick McGrath şöyle der: "Şimdi cehennem kesinlikle yeryüzünde, kendi zihnimizin tonozları ve odaları içinde bulunuyor" (Morrow, 1993:xiv). Daha önceleri kurguya dâhil olmayan, ya da fazla açık seçik olarak nitelendirildiği için gün yüzü göremeyen konular birdenbire korkunun dehşete dönmesine kaynaklık eden olgular haline gelmiştir. Örneğin, aile içi çocuk istismarı ve bunun getirdiği travma, artık Yeni Gotik'in işlediği konulardan sadece birisidir.

Elbette ki ölüm ve ölüm korkusu edebiyatın bu en karanlık alanında kullanılan en önemli temadır. Ölüm, güncelliğini ve popüleritesini Gotik Edebiyatın ilk çıkış anından bugüne dek sürdürmektedir. Değişen yalnızca ölüme giden yolun ve gerçekleşen ölümlerin kabuklarıdır. *Usher Evi'nin Çöküşü*'nde birbirinin üzerine yığılarak ve açıklanamaz bir şekilde ölen Madeline ve Roderick, travmatik bir dizi dehşet verici olay neticesinde kendi kafasına silah sıkan karakterlere dönüştürülmüştür.

Genel çerçeveden incelenecek olursa, kurgunun bilinen sınırlardan taşmasına olanak veren anlatı tarzı, "güvenilmez anlatıcı" ve sıra dışı ilişkiler ağı ve buna benzer özellikler postmodern dönemin Yeni Gotik üzerindeki etkisini ne denli kuvvetli hissettirdiğini gözler önüne sermektedir. Deyim yerindeyse Yeni Gotik sıradan gözükten hayatların sıradışı öykülerini aktarır okuyucuya. Bu eserlerde dehşet veren şey, aşılması denilen sınırların oldukça kolay bir biçimde aşılabildiğini okuyucuya açık etmesidir. Patrick McGrath'ın romanlarında kahramanlar olabildiğince sıradan hayatlar yaşamaktadır. Ancak içlerinde buldukları durumlar veya sahip oldukları arzular sebebiyle günlük hayatta duyulmayan, belki de hiç bahsi geçmeyen eylemlerin içine girerler.

Şüphesiz ki Gotik ve onun korku saçan özelliklerinin tartışılmasında büyük yardımlarda bulunan çalışmalardan biri de Sigmund Freud'un "Tekinsiz" adlı makalesidir. Bu makalede Freud dehşete varan korkunun ortaya çıkışında yabancı – tanınmaz olarak addedilen şeyin bireyin bir parçasını taşımasından, aslında o kadar da yabancı olmamasından bahseder. Makalede Türkçeye "tekin" ve "tekinsiz" olarak çevirebileceğimiz "Heimlich" ve "Unheimlich" kavramlarının anlamlarını ve aralarındaki ilişkiyi uzun uzadıya tartışır. Vardığı sonuç, ikisinin de birbirinin içine geçmiş ve zaman zaman da aynı anlama gelebilecek terimler oluşudur (Mull, 2008: 22). Tekin ve tekinsiz anlam olarak bile birbirlerine bu kadar yakınken edebi metinde yaratılan tekinsizliğin aynı anda tekin olanı da işaret etmemesi mümkün değildir. Fred Botting tekinsizliğin düzeni bozucu yönü hakkında şunları aktarır:

18. yüzyıl Gotik düzeni ve Romantik bireyciliğin vahşi peyzajları eve çok daha yakın olan içeri ve dışarı, gerçeklik ve sanrı, doğruluk ve ahlaksızlık, materyalizm ve maneviyat arasındaki sınırın tekinsiz bir şekilde bozulması sebebiyle dehşete ve korkuya yol vermiştir. (2005:74)

Yeni Gotik: Dehşetin Yeni Zemini Olarak İnsan Zihni

Tanıdık olanın artık tehdit edici bir varlığa dönüşmesi, tekinsizin özelliklerinden biridir. Bu nedendir ki, başkahramanın en yakın bildiği karakter en büyük işkencecisi, en güvenilir sandığı yer onun mahpus tutulduğu alan olabilmektedir. Çiğdem Pala Mull tekinsizlikten şöyle bahseder:

Tekinsizliğin en önemli özelliği belki de tam olarak tanımlanamaz oluşudur. Ne olduğunun tam olarak anlaşamadığı ve açıklanamadığı için ürkütücü ve korkutucudur. Freud'a göre tekinsizin kaynağı tanımadığımız bir şeyde değil, aksine tuhaf bir şekilde tanıdık olanda yatar. (2008:24)

Postmodern dönemle birlikte metafiziğin Gotiğin sınırlarından çekilmesinden sonra, fiziksel dünyanın önemi bir kat daha artmıştır. Yeni Gotik, bundan böyle çürümeyi şatolardan, saraylardan insan vücuduna taşımıştır. Vahşi ölümlerin dünyasında, sakatlıklar, onulmaz yaralar hiç eksik olmaz. Bu eksiklikler sırası gelince anlatının avantajına dahi kullanılabilir. Özellikle insanların fiziksel anormalliklerinin olmadık yer ve zamanlarda abartılı ilginçliği veya iğrençliği grotesk kavramına işaret eder. Grotesk, Gotik Edebiyat için işlevsel bir unsurdur. Groteskin yarattığı gariplik ve sıradışılık, okurdaki aidiyet hissini ortadan kaldırıp yerine korku ve dehşeti koyar. Örneğin, *Grotesk* (1989) adlı romanında, Patrick McGrath tüm vücudu felçli bir anlatıcıya yer verir. Olaylar okuyucuya bu "güvenilmez anlatıcı" vasıtasıyla aktarılır. Yalnızca güvenilmez anlatıcının gördüğü açıdan olayları değerlendirmek zorunda kalan okuyucu, neyin gerçek neyin çarpıtılmış olduğu konusunda bir ikileme düşer. İşte, tam bu noktada yazarın ortaya koymak istediği tekinsizlik duygusu devreye girer. Yazar, okuyucu farkına varmadan ortaya bir sınır hattı çizmiştir ve okuyucunun bu hat çevresinde dolaşmasını ister. Ne tam gerçeğe ne de gerçeküstüne geçmelidir okuyucu. Sınır hattının herhangi bir bölgesinde bulunan okuyucu, yazarın yaratmak istediği etkiden hep uzak olacaktır. "Güvenilmez anlatıcı"nın bedensel engeli sayesinde çizilen sınır hattı işlevini bu şekilde gösterir. Todorov bu tekinsizlik kavramı üzerine şunları söyler:

Fantastiği açıklamak amacıyla tekinsiz anlatının içinde kaldığımız bu örneklerin yanı sıra, bir de saf tekinsiz anlatı türü vardır. Bu türe giren yapıtlarda tümüyle aklın kurallarıyla açıklanabilecekken bir şekilde inanılmaz, olağanüstü, şoka uğraticı, sıra dışı, endişe uyandırıcı, tuhaf olaylar anlatılır ve bunlar anılan özelliklerinden dolayı öykü kişisinde ve okurda fantastik metinlerden alışageldiğimiz türde bir tepki uyandırır. (2013:52)

Doğüstü olaylardan sıyrılan anlatılar artık sıra dışı olarak nitelenebilecek olay örgülerine sahip olmuşlardır. Tekinsizliğin yaratılmasında başrolü oynayan bu özellik, başarısını karakter ve okuyucuda yarattığı tepkiyle pekiştirir. Todorov, tekinsizin olağanüstüden ayrıştığı noktayı şöyle açıklar:

Görüldüğü gibi tekinsizlik fantastiğin koşullarından birini gerçekleştirir: bazı tepkilerin, özellikle de korkunun betimlenmesi koşuludur bu; bu koşul, akla meydan okuyan somut bir olay değildir, yalnızca kişilerin duygularına bağlıdır, (tersine olağanüstünün

özelliği, salt doğaüstü olaylardır, bunların kişilerde uyandırdığı tepkiler değil). (2013:52-53)

Öte yandan anlatı üslubunun değişimi de sakatlıklar ve sapkınlıklar kadar etkili olmuştur. Üsluptaki düzene aykırılık Gotik için olduğu kadar Yeni Gotik için de geçerlidir. Buna bir örnek olarak Richard Davenport-Hines, Patrick McGrath'ın editörlüğünü yaptığı kitap hakkında şunu söyler:

İtaat etmenin karşdakini güçlendirdiği düşüncesi got yazarlar tarafından sık sık yinelenmektedir. Egemenlik ve astlık -'üsttekiler' ile 'alttakiler' arasında karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve birliktelik durumu - gotik temalardan birini oluşturmaktadır. *Gothic: Transmutations of Horror in Late-Twentieth Century Art* başlıklı yakın tarihli bir makaleler derlemesinin sayfa numaralarının sondan başa doğru gitmesinin de gösterdiği gibi, tersyüz etme de bu temalardandır. (2005:14)

Martin Amis'in *Time's Arrow* (1992) adlı romanı da bu itaatsizliğin bir başka boyutunu sergiler. Bu romanda başkarakter vahşi bir Nazi doktorudur. Kitap, bu Nazi doktorunun ölümüyle başlar ve doğumuyla sona erer. Ancak çarpıcı olan sadece bu değildir. Tüm diyaloglar tersten ilerlemektedir. Anlatıcı bir *doppelgänger*dir ve anlattıkları karşısında kendisi de ürpermektedir. Anlatıcının içinde bulunduğu beden ona hem tanıdık hem de değildir. Yapılanları onaylamayan bakış açısıyla içinde bulunduğu dehşeti saf tekinsize sadık kalarak anlatmaktadır.

Time's Arrow gibi romanlar bize gotiğin sadece hayaletlere, vampirlere, korkunç canavarlara ve bilumum doğaüstü güce ait bir alan olmadığını gösterir. Yaşanan çağ ve geçtiğimiz yüzyıldaki yıkım eski gotiğin yaratmak istediği dehşetin bile üzerine çıkmayı başarabilmiştir. Üstelik bu yıkım tek bir bölgeden, belli bir insan topluluğundan bağımsız şekilde tüm dünyayı sarsmıştır. Bu konu üzerine Magali Falco şunları aktarır:

İnsanlığa bakış açımız Hitler'in yapabildikleri ve medeni bir Avrupa toplumunun onun yapmak istediklerine izin vermeye nasıl hazır olduğunu görerek çok daha karanlık hale geldi. Sanırım biz henüz bunu sindiremedik. Hala bunu düşünüp anlamlandırmaya çalışıyoruz. Hitler kültürümüzde yer almaya devam ediyor. İnsanların kötülük üretme kabiliyetini hala anlamıyoruz. Bu, Yeni Gotik gibi bir akımın mümkün olmasına sebep olan şey olabilir: insani bozuklukların aşırılıkları artık fantastik değil, bu oldu. Şu bir gerçek ki on dokuzuncu yüzyıl gotik romanlarının kötü adamları yirminci yüzyılın ortasında hayata geçen gerçek canavarlarla karşılaştırılınca sadece küçük birer masum karakter olarak kalıyor. (2001:22)

Sınır ve sınırı aşma Gotik edebiyat için vazgeçilmezdir. Yeni Gotik öncesi romanlarda bu sınır gerçek ve gerçek olmayan arasındayken artık toplumsal bellekle

örtüşen etik ve tabu arasındaki hudut çizgisine dönüşmüştür. Chris Jenks sınırı aşmanın bir çift kavramlı zıtlıklar silsilesi olduğundan bahseder:

“Sınırı aşma” kavramının analizi bizi hem yatay hem de dikey düzlemde uzun bir seriye götürür, kutsal-dinle alakasız; iyi-kötü; normal-patolojik; akli başında-deli; saflık-kötülük; yüksek-alçak; merkez-çevre gibi ve bu böyle devam eder. Bu çiftleri katıksız, katmanlaşmış ve zıtlarmış gibi ele almak anlaşılmalı için kritik bir öneme sahiptir. (2003:2)

Jenks’in de vurguladığı gibi sınırı aşmanın iki tarafı vardır ve biri diğerinin içinde tezahür ettiğinde sınırı aşma gerçekleşmiş olur. Sınır, büyük küçük demeden her türden topluluğun oluşturduğu ve korumaya niyetli olduğu yazılı – yazısız kuralları ifade eder. Evlilik dışı cinsel ilişki bu sınır-kurala bir örnektir. Her toplumda farklı bir tepki uyandıran bu sınırlar Yeni Gotik için vazgeçilmez bir çıkış noktasıdır. Bu kurallar kimi toplulukta tabu halini almışken, kimilerindeyse artık görmezden gelinen silik unsurlara dönüşmüştür. Buna rağmen evrensel bir şekilde varlığını sürdüren tabular da vardır. Bunlar genellikle cinselliğin aşırı boyutları, yamyamlık gibi genel-geçer yeme düzenlerine aykırı diyetler veya bedensel engellerdir. Şu bir gerçek ki beden Gotik için mümkün merteye en yüksek derecede kullanılan bir alan olmuştur. Tabu olarak nitelenen birçok eylemin başlangıç ve bitiş noktası bedendir.

Bedenin tabu olarak kullanılması ilk Gotik eserlere kadar gider. *Monk* (1796) adlı romanda Ambrosio dinine bağlı bir papazdır ve şeytan tarafından baştan çıkarılır. Bu baştan çıkarılmanın neticesinde bedeni ve zihni çeşitli günahlara karışır. Daha önceleri oldukça muhafazakar bir konumda olan bir kişi bu romanda tamamen günahkar olarak resmedilir. Nasıl ki dün *Monk* gibi eserler dönemin otoritelerine ve onların emirlerine karşı çıkan söylemlerde bulduysa Yeni Gotik de içinde bulunduğu dünyanın tabularına karşı çıkmaktadır. Bunun en basit ortaya dökülüş şeklini ise bedene koyulan yasakları çiğnemek, yeryüzünün yazısız kurallarını, ahlaki değerlerini yerle bir etmek oluşturur. James Aho şunları söyler:

Bütün toplumsal sapkınlıklar dünyayı bozar. Bunun çeşitleri kargaşaya ve nihai olarak ölüme neden olur. Ancak sapmanın kendisini nasıl açıkladığı ve nasıl işlendiği zamanla değişir. Bunun nedeni, her ileri toplumda inatçı bedenlerle yargı yetkisine dayanan üç seçkin figür arasında bir mücadele olmasıdır: dini otoriteler, yasal merciler ve tıbbi otoriteler. Farklı seçkinler üstünlük sağladığında sapmanın yolları bazen belirgin biçimde değişir. (2009:65)

Dönem ne olursa olsun, Gotik Edebiyat kendisine varoluş sebebi verebilecek bir direniş noktası bulmuştur. Bu direniş noktalarını da genellikle toplum çoğunluğunun kalben kabullendiği değerler ve inanç sistemleri oluşturmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda en büyük otorite olan kilisenin öğretilerine rağmen yazılan Gotik eserlere bakıldığında, çok az miktarda günahsız ya da masum diyebileceğimiz karakterle karşılaşırız. Bu tabii ki o eserlerin kötüyü çağrıştırdığı veya övdüğü anlamına gelmez. O yazarlar, bu konuları işleyerek bile büyük bir cesaret gösterisi sergilemişlerdir. Bu cesareti sergilemelerinde metaforun bir araç olarak kullanılmasının da bir etkisi vardır. Her

şeyi açıkça belirtmekten kaçınmanın sonucunda Poe öncesi Gotik, doğaüstü güçlere sığınmıştı. Çünkü böylece, açıklanamaz düğümler ortadan kalkmamış oluyordu. Günahlar sebeplendirilip, arzuların tek müsebbibi olarak şeytan gösteriliyordu. Poe bir kilometre taşı olarak bu durumu değiştirdi ve gerçeği de Gotik kurgunun içerisine yerleştirdi. Yeni Gotik ise kendisini doğaüstü güçler gibi bir perdenin arkasına saklanmak zorunda görmemektedir. *Gotik: Aşırılık, Dehşet, Kötülük ve Yıkımın Dört Yüz Yılı* adlı kitabında Richard Davenport-Hines Yeni Gotik üzerine şunları aktarır:

[...] ilerlemeci aile merkezli dindarlıkların kesinlikle karşısında olan Gotlar, özellikle 1980'lerin başlarından itibaren bir yeniden canlanma yaşadılar. Bu, kimi zaman, sanki kötülük ve şeytan onların oyuncağı ya da moda aksesuarı haline gelmiş gibi görünebilir; ancak, yeni Gotlar bugün şeytanla oynamamaktalar: Onlar banliyö mahallelerinin düzgün çimleri üstünde zarar verici tarzda gezinen kişiler, gerçeklere dayanan zihnin antiseptik duvarlarını karalayan grafiti sanatçıları, otoritenin sınırlarını en tiz tonda çınlatacak ahenksiz bir stille lafa karışan insanlar. (2005: 407)

Sonuç olarak, hayatın rasyonel gerçeklerine daha fazla dokunan ve bunun yanında postmodernizmi yardımcı unsur olarak kullanan bir akım olarak Yeni Gotik aşılacak yeni sınırları yeryüzünde arar. Geleneksel Gotik'te olduğu gibi dünyevi olmayan temalar, kahramanlar ve olaylar Yeni Gotik için çoktan rafa kaldırılmıştır. Bu akım kendisini ifade ederken kullandığı araçların farklılığıyla, postmodern dönemin getirdiği birtakım anlatı teknikleriyle, temasını genişletmesi vasıtasıyla insan ruhunun derinliklerine inmesiyle öncüllerinden farklılık arz etmektedir. Gotik'in başat unsurlarından olan tersyüz etme Yeni Gotikte de kendini gösterir. Ancak bu yeni akımda, araçlar ve kullanım alanları değişmiştir. Daha emekleme dönemindeki bir akım olarak, Yeni Gotik ince bir kılcal damar üzerinden yoluna devam etmektedir. Kısaca şu denebilir ki, Yeni Gotik kendine özgü gri söylemiyle insanın içine hapsediğini fark edemediği bir iç dünyayı temsil eder; bu sayede dehşetin yeni zemini olma cüreti göstererek zamanla farklılaşmış, modern insanın zihnindeki gizil korku ve arzuları resmetmektedir.

KAYNAKLAR

- Aho, J. (2009). *Body Matters: a Phenomenology of Sickness, Disease, and Illness*. Plymouth: Lexington Books.
- Amis, M. (1992). *Time's Arrow*. New York: Vintage International.
- Botting, F. (2005). *Gothic*. New York: Routledge.
- Davenport-Hines, R. (2005). *Gotik: Aşırılık, Dehşet, Kötülük ve Yıkımın Dört Yüz Yılı* (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Fiedler, L. A. (2003). *Love and Death in the American Novel*. Normal, IL: Dalkey Archive Press.
- Falco, M. (2001). *The New Gothic in Patrick McGrath: An Uncanny Encounter*. *The Western Journal of Graduate Research*,10(1), 15-26.
- Jenks, K. (2003). *Transgression*. New York: Routledge.

Yeni Gotik: Dehşetin Yeni Zemini Olarak İnsan Zihni

- Lima, M. (2010). Poe and Gothic Creativity. *The Edgar Allan Poe Review*, 11(1), 22-30.
- May, C. E. (2010). *Edgar Allan Poe: Öykü Üzerine Bir İnceleme* (H. Demir-Atay, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- McGrath, P. (1989). *The Grotesque*. New York: Vintage Books.
- Morrow, B. ve McGrath, P. (Ed.). (1993). *The New Gothic*. New York: Random House Value Publishing.
- Mull, Ç. P. (2008). *Gotik Romanın Kıtalararası Serüveni*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Poe, E. A. (2007). *Bütün Hikayeleri* (D. Körpe, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Todorov, T. (2013). *Fantastik*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Zlosnik, S. (2011). *Patrick McGrath*. Cardiff: University of Wales Press.

BANKALARDA MÜLKİYET BAĞLAMINDA TAKİPTEKİ KREDİLER*

Fatma YILDIZ** - İbrahim Halil EKŞİ*** - Yusuf BOZGEYİK**** - Ahmet KARAKUŞ*****

Öz

Finans sektöründe fon arz edenler ile fon talep edenlerin oluşturduğu fon piyasasında denge, bankalar üzerinden gerçekleşmektedir. Finans sektöründeki gelişmeler, doğrudan ve dolaylı olarak reel sektör üzerinde önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Finans sektöründe oluşan takipteki krediler, ekonomiyi mikro ve makro ölçekte etkilemektedir. Bu çalışmada bankaların takipteki kredilerinin toplam krediler içindeki payı araştırılarak, ekonomi ve finans sektöründeki etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmada bağımlı değişken takipteki krediler/toplam krediler, bağımsız değişkenler ise ölçek büyüklüğü, kredilerdeki büyüme, sermaye yeterlilik oranı ve aktif karlılık değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için panel veri yöntemi kullanılmış olup, değişkenlere ait veriler Türkiye Bankalar Birliğinden elde edilmiştir. Değişkenlere ait veriler 2002:4 ile 2016:3 dönemini kapsamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, takipteki kredileri etkileyen bankaya özgü değişkenler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Takipteki krediler, Banka mülkiyeti, Türk Bankacılık Sistemi.

NON-PERFORMING LOANS in THE CONTEXT of OWNERSHIP in BANKS

Abstract

The balance of funds generated by funders and demanders in the financial sector is realized through banks. Developments in the financial sector are having direct and indirect consequences on the real sector. The following loans in the finance sector affect the economy on micro and macro scale. In this study, the share of the following credits of the banks in total loans was investigated and the effects on economy and finance sector were revealed. In the study, dependent variables were the following loans / total loans, independent variables were scale variables, loan growth, capital adequacy ratio and asset profitability variables. The panel data method was used to test the relationship between the variables and the data for the variables were obtained from the Turkish Banking Association. Data for variables include the period 2002: 4 to 2016: 3. According to the analysis results, bank-specific variables affecting the following loans have been revealed.

Key Words: NPL, Bank Ownership, Turkish Banking Sistem.

* Bu çalışma 20-22 Nisan 2017 tarihleri arasında Bursa'da gerçekleştirilen 2. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumu'nda sunulmuş ve revize edilerek makale haline getirilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: isl.ftmylmz@outlook.com

*** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, e-posta: ieksi@antep.edu.tr. ORCID: 0002-0239-3253

**** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, e-posta: bozgeyikyusuf@hotmail.com. ORCID: 0003-2613-2792

***** Gaziantep Üniversitesi, e-posta: ahmetkarakus11@gmail.com. ORCID: 0002-7629-4821

GİRİŞ

Finans sektörünün en önemli kurumu olan bankaların fonlama fonksiyonu, piyasaları belirleyen en önemli kriterlerdendir. Söz konusu fonksiyonunun etkin olarak yerine getirilmesine engel olan faktörlerden birisi, verilen kredilerin tahsilatında yaşanan sorunlardır. Literatüre takipteki krediler olarak giren bu olgu, bir ekonomide kredi kullanan tarafların ödeme kabiliyetini, bankaların risk seviyesini ve varlık kalitesini göstermesi bakımından önemli olduğundan, literatürde takipteki krediler konusu üzerinde tahminlere ve çalışmalara rastlamak mümkündür. Literatürdeki çalışmalar konuyu genellikle, takipteki kredileri belirleyen mikro ve makro faktörler ve bankaların performans değişkeni anlamında takipteki krediler olmak üzere iki ana yönden ele almıştır. Bu gruptaki çalışmalarda, takipteki krediler karlılık gibi bir performans değişkeni olarak modele alınmaktadır. İşte bizim çalışmamız da, takipteki kredileri mülkiyet bağlamında ele alan çalışma sayısının sınırlı olmasından hareketle kaleme alınmıştır.

1.Takipteki Krediler ve Türk Bankacılık Sistemi

Geçmişte yaşanan Türk Bankacılık Sistemindeki finansal krizler, sistemin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Özellikle 2000-Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle birlikte Türkiye’de bankacılık sisteminin sürdürülebilirliği tekrar tartışma konusu olmuştur. Bankacılık sisteminde yaşanan bu kriz sektörde yapısal reformların yapılmasını sağlamış ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) oluşturulmuştur.

Bankalar fonlama fonksiyonlarını yerine getirirken bazı risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Günümüzde bankaların rekabet üstünlüğü sağlamaları maddi ve finansal kaynaklardan ziyade taşıdıkları bu riskleri nasıl yönettiklerine bağlıdır (Avcı, 2011.12). Bu risklerden biri de kredi riskidir.

Bir kredinin takibe düşmesine neden olan içsel ve dışsal birçok faktör bulunmaktadır. Takipteki kredilerden kaynaklanan riskler, esas itibarıyla, ekonomik depresyon gibi dışsal ekonomik gelişmelerde kendini göstermektedir. Örneğin Türkiye’de yaşanan 2001 finansal krizle birlikte, takipteki kredi rakamları hızlı bir şekilde artmıştır. 2002 yılında takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı %19 seviyelerine kadar çıkmıştır. Daha sonra alınan tedbirler bu rakamın tekrar tek haneli rakamlara düşmesini sağlamıştır.

2. Literatür

Gerek yurt içindeki ve gerekse yurt dışında bankalar üzerinde yapılan çalışmalarda, ağırlıklı olarak banka performanslarını belirleyen içsel ve dışsal değişkenler üzerinde durulmuştur. Takipteki kredi oranı da, banka performans kriterlerinden birisi olarak analizlere alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında da, takipteki kredilerle, banka mülkiyeti veya sahiplik yoğunlaşması bağlamında analizler gerçekleştirilmiştir.

Yapılan çalışmalarda banka sahipliği ile banka performansı arasındaki ilişkinin kesin olmadığı gözlemlenmektedir. Bazı çalışmalarda, yabancı bankaların karlılık

Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler

bakımından özel-yerli bankalara oranla daha kötü performans sergilediği gözlemlenmişken (Lin ve Zhang, 2009:20); diğer çalışmalarda, devlet bankalarının tersine yabancı bankalarda banka etkinliğinin pozitif olduğunu gözlemlemişlerdir (Lin ve Zhang, 2009; Zhang ve Daly, 2011; Micco ve diğerleri, 2004; Lin ve Sum; 2012).

Literatürdeki çalışmalarda, devlet bankalarının politik kulis faaliyetlerinden kaynaklanan baskılara açıklığı nedeniyle daha fazla takipteki kredilerle karşı karşıya oldukları gözlemlenmiştir. Yine yapılan bazı çalışmalarda, maliyet etkinliği ve performans bakımından kamuya bağlı finansal kurumların performanslarının iyi olmadığı gözlemlenmiştir (Hu ve diğerleri, 2004: 408). Ek olarak yapılan bir çalışmada, banka mülkiyetinin, finansal kriz sırasında kredi arzını etkilediği ve kriz nedeniyle kredi arzının azaldığı gözlemlenmiştir. Bu azalış yabancı mülkiyetli bankalarda daha fazla gözlemlenirken devlet kontrolünün olduğu bankalarda bu eğilim daha da az gözlemlenmiştir (Zuzana ve diğerleri, 2013: 138).

Takipteki krediler üzerine yapılan literatürdeki çalışmalardan bazıları şunlardır:

Hu ve diğerleri (2004), Tayvan'da, 1996-1999 periyodunda, banka ölçeği ile takipteki krediler arasındaki ilişkinin negatif olduğu; bankadaki kamu payının artmasına paralel olarak takipteki kredilerin azaldığı ve deregülasyon sonrası takipteki kredilerin azaldığı gözlemlemişlerdir.

Güngör'ün (2007) çalışmasında, takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payının, yerli-yabancı tüm bankalarda, karlılığı azalttığı gözlemlenmiştir, Türkiye'de 1995-2009 yılları arasında faaliyet gösteren ticari bankalar üzerinde yapılan Taşkın (2011)'in çalışmasında ise, takipteki kredilerin oranının da ROA'da olduğu gibi ROE'yi de negatif yönlü etkilediği görülmüştür.

Lin ve Sum (2012) çalışmalarında, Tayvan'da 1997-2010 periyodundaki bankalar incelenmiş ve kamuya açık bankaların seçim dönemlerinde takipteki kredi oranlarının arttığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, politik uygulamaların, banka performansı üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Vatansever ve Hepşen (2013) çalışmalarında, Ülkemizdeki bankalarda, 2007:1 - 2013:3 periyodunda, ROE ve sermaye yeterliliği değişkenlerinin takipteki kredi oranlarını pozitif etkilediği gözlemlenmiştir.

Klein'in (2013) Merkez, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerindeki çalışmasında ise, ROA ile takipteki krediler arasında negatif yönlü ilişki saptamıştır.

Erdinç ve Abazi (2014) ise, çalışmalarında, gelişmekte olan 20 Avrupa ülkesinde 2000-2011 periyodunda bankaları incelemiş ve banka yabancı sahiplik oranı değişkeninin, takipteki krediler üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını gözlemlemişlerdir.

Us (2015) ise, 2002:Ç4 - 2013 Ç3 periyodunda, Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Tahsili gecikmiş kredilerin aktif kalitesi değişkeni olarak kullanıldığı çalışmada, bankaların mülkiyet değişkeni de (kamu, özel ve yabancı) kukla değişken olarak analize dahil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kriz öncesi dönemde, büyük ölçekli bankaların daha düşük gecikmiş kredilere sahip olduğu ve kamu bankalarının, hem

özel hem de yabancı bankalara oranla kısmen daha yüksek varlık kalitesine sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Yağcılar ve Demir'in (2015), Ülkemizde 2002 4Ç. – 2013 1Ç. periyodunda, ölçek ve ROA değişkenlerinin takipteki kredilerle negatif yönlü; yabancı bankalar ve sermaye yeterliliği rasyosu ile takipteki kredilerin pozitif yönlü ilişki içerisinde yabancı bankaların da kredi risklerinin yerli bankalara kıyasla daha yüksek) olduğu ortaya çıkmıştır.

Cheng ve diğerleri (2016) da, 1994-2008 periyodunda Tayvan'daki bankalarda, hükümet düzenlemelerinin takipteki kredileri azalttığını; bankaların takipteki kredileri azaltmak için borçlanmalarını azalttıklarını ve varlıklarını artırdıklarını gözlemiştir. Yazarlar, literatür kısmındaki bir çalışmada ise, ortaklık yapısı – yoğunlaşmasının (mülkiyet yapısının) bankaların takipteki krediler radyosu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını belirlemiştir.

Dimitrios ve diğerleri (2016) tarafından, 1990 Ç1 – 2015 Ç3 periyodunda, Euro alanı verileri ile yapılan çalışmada da, karlılık değişkeni olarak kullanılan aktif karlılığı (ROA) ve öz kaynak karlılığının (ROE), takipteki kredilerle negatif ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Özkan ve Işıl (2016) ise yaptıkları literatür çalışmalarında, Malezya'da İslami krediler veren ticari bankaların, kredi riski ile toplam aktif büyüklüğü arasında negatif; Pakistan'da faaliyet gösteren İslami bankalarda, sermaye yeterliliği rasyosu ile negatif; yine Malezya'daki başka bir çalışmada da, sermaye yeterliliği ve kredi genişlemesinin negatif yönde etkilediğini gözlemiştir. Yazarlar da 2006-2014 periyodunda Türkiye'deki 4 katılım bankası üzerine yaptıklarında çalışmalarında, krediler/varlıklar ve varlıkların doğal logaritması değişkenlerinin, katılım bankalarının takipteki kredi rakamları ile negatif ilişkide olduğu gözlemiştir.

Abdioğlu ve Aytekin (2016) çalışmalarında, Ülkemizde, 2002-2014 dönemi için, bir önceki dönemdeki takipteki kredi oranı, net faiz marjı, sermaye yeterliliği ve ödeme gücü oranının bankaların takipteki kredileri üzerinde negatif etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı çalışmada, yüksek kredi büyümesinin takipteki kredi oranlarını düşürdüğüne; sermaye yeterlilik oranı, bir önceki yılın takipteki kredi oranı, öz kaynak karlılığı gibi değişkenler ile takipteki krediler arasında güçlü bir korelasyon olduğuna ve banka karlılığının takipteki kredi oranlarını azalttığına ilişkin literatür sonuçları da verilmiştir.

3. Metodoloji

3.1. Değişkenler, Veri Seti ve Model

Bu çalışmada kamu bankaları, özel bankalar ve yabancı bankalar için tahmin edilen ekonometrik model, (1) nolu eşitlikte gösterilmektedir:

$$TKTK = \alpha_{it} + \beta_1 OB_{it} + \beta_2 KB_{it} + \beta_3 SY_{it} + \beta_4 AK_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Model (1)'de gösterilen bağımlı değişken TKTK, takipteki kredilerin toplam kredilere oranıdır. Bağımsız değişkenler ise sırası ile ölçek büyüklüğünü (OB),

Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler

kredilerdeki büyümeyi (KB), sermaye yeterlilik rasyosunu (SY) ve aktif karlılığı (AK)'dır.

Sermaye yeterlilik oranı bir bankanın kendi sermayesinin risk ağırlıklı varlıklarına oranıdır. Farklı şekillerde ölçüldüğü görülen sermaye yeterlilik oranı bankaların finansal durumunun istikrarını ölçer (Cheng ve diğerleri, 2016:67). Literatür taramasında Vatansver ve Hepşen (2013) ve Cheng ve diğerleri (2016) hariç diğer çalışmalarda, sermaye yeterliliği ile takipteki krediler arasında, negatif ilişki tespit edilmiştir (Özkan ve Işıl, 2016; Abdioğlu ve Aytekin, 2016).

İkinci değişkenimiz ise, kredilerdeki büyümedir. Kredilerdeki büyümenin, takipteki kredilerin de artmasını beraberinde getirmesi beklenir (Hue, 2015:96). Kredilerini arttıran bankalar, kredilere uygulanan faiz oranlarını ve minimum kredi standartlarını azaltırlar. Kredi standartlarındaki bu azalma kredi alanların borçlarını ödeyememesi ile sonuçlanır. Bu nedenle hızlı kredi büyümesi ile takipteki krediler arasında pozitif bir ilişki beklenir. Ancak bunun tersi yönde bulguları olan çalışmalar da söz konusudur (Abdioğlu ve Aytekin, 2016:540).

Üçüncü değişkenimiz banka ölçeği ile ilgili yapılan çalışmalarda, genellikle toplam varlıklarla ölçülen banka ölçeği ile takipteki kredilerle negatif ilişki gözlemlenmiştir (Hu ve diğerleri, 2004; Cheng ve diğerleri, 2016; Us, 2015; Özkan ve Işıl, 2016).

Son değişkenimiz ise banka karlılığını ifade etmek üzere, aktif karlılığıdır. Yapılan çalışmalarda, Vatansver ve Hepşen (2013) dışındaki çalışmalarda, ROA ve/veya ROE ile ölçülen banka karlılığı ile takipteki krediler arasında negatif ilişki gözlemlenmiştir (Dimitrios ve diğerleri, 2016; Abdioğlu ve Aytekin, 2016; Erdinç ve Abazi, 2014; Klein, 2013; Yağcılar ve Demir, 2015; Güngör, 2007; Taşkın, 2011; Gülhan ve Uzunlar, 2011).

Tablo -1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		TKTK	OB	KB	SY	AK
Kamu Sermayeli	Ortalama	0.0963	0.3333	0.4420	0.0998	0.0128
	Maksimum	0.9462	0.5910	0.6933	0.1373	0.0341
	Minimum	0.0121	0.1866	0.0687	0.0596	-0.0004
	Standart Sapma	0.1556	0.1159	0.1843	0.0159	0.0073
Özel Sermayeli	Ortalama	0.0386	0.1250	0.5200	0.1304	0.0062
	Maksimum	0.4595	0.4258	0.8784	0.9161	0.0585
	Minimum	0.0000	0.0003	0.0008	0.0474	-0.1761
	Standart Sapma	0.0396	0.1388	0.1749	0.0686	0.0198
Yabancı Sermayeli	Ortalama	0.0539	0.1250	0.5235	0.1338	0.0105
	Maksimum	0.3714	0.5758	0.8105	0.4421	0.0450
	Minimum	0.0060	0.0028	0.0999	0.0326	-0.0105
	Standart Sapma	0.0461	0.1643	0.1582	0.0508	0.0089

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri gösteren tablo-1 incelendiğinde, kamu sermayeli bankaların takipteki kredileri ortalama 0,09 seviyesindedir. Bu oran yabancı sermayeli bankalarda 0,05 ve özel sermayeli bankalarda 0.03 düzeyindedir. Takipteki

kredilerin standart sapmasının aynı şekilde özel ve yabancı sermayeli bankalara göre daha yüksek olduğu da tabloda görülmektedir. Çalışmamızın verileri, BDDK'nın e-bülten verilerinden temin edilmiştir.

3.2. Bulgular

Bu çalışmanın esas çıkış noktasını oluşturan bankalarda, mülkiyet farklılıkları üzerine literatürde farklı sınıflandırmaların olduğu gözlemlenmektedir. Önceki çalışmalar bankaları, tamamıyla kamuya ait ve özel sektöre ait bankalar olmak üzere iki kategoriye ayırırken, sonraki çalışmalar ise özelleştirme ve banka birleşmeleri ile beraber daha farklı kategorilere gitmiştir (Lin ve Sum, 2012). Buna bağlı olarak, literatürdeki bazı çalışmalarda bankalar 4 gruba ayrılmışken (Cheng ve diğerleri, 2016; Avcı, 2011), bazı çalışmalarda 3'e (Micco ve diğerleri, 2004; Lin ve Sum, 2012) bazı çalışmalarda da 2 kategoriye (Hue, 2015; Lin ve Sum, 2012) ayrılmıştır. Bu sınıflandırma türlerinde ülkenin bankacılık sisteminin gelişmişliği temel belirleyici etkili olmaktadır. Çalışmamızda bankalar kamu, özel-yerli ve yabancı sermayeli olmak üzere 3'e ayrılmıştır.

Kamu Bankaları ele alınarak elde edilen verilere ait korelasyon tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo - 2: Kamu Bankalarına Ait Korelasyon Analizi

Değişkenler	TKTK	OB	KB	SY	AK
TKTK	1.000				
OB	-0.100	1.000			
KB	-0.602	-0.367	1.000		
SY	0.363	-0.204	0.029	1.000	
AK	0.014	0.083	-0.232	-0.033	1.000

Tablo -2 incelendiğinde bütün bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon olmadığı söylenebilir. Bağımsız değişkenlerin her biri için durağanlık testleri gerçekleştirilmiştir. Çünkü panel regresyon sürecinde sahte regresyon ile karşılaşmamak adına serilerin durağan olması bir diğer ifadesi ile serilerin birim kök içermemesi analiz sonucu açısından oldukça önemlidir.

Tablo - 3 : Kamu Bankalarına Ait Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Pesaran CADF birim kök testi 1.derece fark değerleri					
	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
TKTK	-2.981	-2.210	-2.330	-2.540	-2.261	0.012
OB	-3.976	-2.210	-2.330	-2.540	-4.135	0.000
KB	-3.743	-2.210	-2.330	-2.540	-3.696	0.000
SY	-2.712	-2.210	-2.330	-2.540	-1.755	0.040
AK	-2.976	-2.210	-2.330	-2.540	-2.251	0.012

Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler

Kamu Bankalarına Ait Serilerin durağanlığı pesaran CADF birim kök testi yardımı ile incelenmiştir. Tablo - 3'de de görüldüğü gibi seriler düzeyde(I[0]) durağan çıkmamıştır. Birinci farkları(I[1]) alınarak % 1'de % 5'te ve % 10'da durağan hale getirilmiş, yeni seriler oluşturulmuş, analiz sonuçları yeni seriler üzerinden ortaya koyulmuştur.

Kamu bankaları için tahmin edilen (1) nolu model için kurulan regresyon model F testine göre analiz edilmiş ve $F(2, 155) = 1.44$ ve $\text{Prob} > F = 0.2390$ sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla sabit etkiler ile panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) arasında tercih yapılırken panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) modelinin uygun olduğu ve modelin sabit etkiler modeline uygun olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda tesadüfi etkiler modelinin uygunluğunun testi için Breusch ve Pagan Lagrangian çarpanı testi uygulanmış ve $\text{chibar2}(01) = 0.00$ ve $\text{Prob} > \text{chibar2} = 1.0000$ test sonucu elde edilmiştir. Model tespitinin ardından heteroskedastisite ve otokorelasyon testleri gerçekleştirilmiştir. Zira, değişen varyans ve otokorelasyon panel regresyon sürecinde önemli iki varsayımdır.

Tablo - 4 : Kamu Bankalarına Ait Modelin Değişen Varyans Test Sonuçları

Greene Panel Heteroskedastisite Testi	Değerler
H_0 : Panel Homoskedastik - H_a : Panel Heteroskedastik	
LR Test İstatistiği	16.11070
Serbestlik Derecesi	2
P değeri > Ki-kare Değeri	0.00032

Heteroskedastisite probleminin olup olmadığına Greene Panel Heteroskedastisite Testi yardımıyla bakılmış ve LR Test İstatistiğinin 16.11070; P değeri > Ki-kare Değerinin 0.00032 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kurulan panel OLS regresyon modelinin değişen varyans problemi içerdiği tespit edilmiştir. Bu durum katsayı tahmininde dikkate alınacak ve buna uygun düşen bir tahminci tercih edilecektir.

Otokorelasyon probleminin varlığı Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi ile sınanmıştır. Tablo - 4'e göre "Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur" şeklinde kurulan temel hipotez kabul edilmiş ve kurulan modelde otokorelasyon problemi tespit edilmemiştir.

Tablo - 5: Kamu Bankalarına Ait Modelin Otokorelasyon Test Sonuçları

Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi	Değerler
H_0 : Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur	
F(1,2) Test İstatistiği	1.379
Prob>F Değeri	0.3612

Panel regresyon analiz sürecinin son aşaması ise model seçimine ve varsayım testlerine uygun bir tahminci seçilmesidir. Gelineen noktada kurulan model için Panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) tercih edilmiş ve modelde değişen varyans problemine rastlanırken otokorelasyon problemi tespit edilmemiştir. Bunun için

Parks(1967) ve Kmenta(1986) tarafından geliştirilen dirençli tahminci tercih edilmiştir. Bu panel OLS için kullanılan ve sadece değişen varyans problemini dikkate alan bir yöntemdir.

Tablo - 6 : Kamu Bankalarına Ait Modelin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: D_TKTK

	FGLS Katsayıları
D_OB	-0.269 (-1.18)
D_KB	-0.304** (-2.87)
D_SY	0.503* (2.48)
D_AK	-0.235 (-1.19)
Sabit Terim(c)	0.00421* (1.98)
Gözlem Sayısı	162
Wald Ki-kare Test istatistiği	17.01
Prob>Ki-kare değeri(Model Anlamlılığı)	0.0019
Katsayı Tahmini: Genelleştirilmiş EKK	
Model Tahmini: Heteroskedastik, otokorelasyonsuz	
D_ : birinci derece farkı alınmış değişken	

Not: Parantez içindeki değerler t istatistiğini ifade etmektedir. Ayrıca, olasılık değerleri* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001 şeklinde gösterilmiştir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde D_OB ve D_AK bağımsız değişkenlerin D_TKTK bağımlı değişkeni üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır ancak anlamlı değildir. Bir diğer ifade ile kamu bankalarında geçerli olmak üzere ölçek büyüklüğü ile takipteki krediler/toplam krediler; aktif büyüklüğü ile takipteki krediler/toplam krediler üzerinde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Diğer taraftan, D_KB bağımsız değişkeni ile D_TKTK bağımlı değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, kredilerdeki büyümedeki 1 birimlik artış takipteki krediler/toplam krediler oranını 0.304 birim kadar azaltmaktadır. Aynı zamanda, D_SY bağımsız değişkeni ile D_TKTK bağımlı değişkeni arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani, sermaye yeterlilik rasyosu 1 birim arttığında takipteki krediler/toplam krediler oranı 0.503 kadar artmaktadır.

Özel Bankalar adına gerçekleştirilen analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait korelasyon tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo - 7: Özel Bankalara Ait Korelasyon Analizi

Değişkenler	TKTK	OB	KB	SY	AK
TKTK	1				
OB	0.0605	1			
KB	-0.3341	-0.0484	1		
SY	0.2612	-0.0201	-0.4638	1	
AK	-0.1228	0.229	0.2246	-0.5029	1

Tablo -7 incelendiğinde bütün bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon olmadığı söylenebilir. Böylece ikinci aşama olan serilerin durağan olup olmadıkları incelenmiştir.

Tablo - 8: Özel Bankalara Ait Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Pesaran CADF birim kök testi 1.derece fark değerleri					
	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
TKTK	-2.364	-2.210	-2.330	-2.540	-1.796	0.036
OB	-2.738	-2.210	-2.330	-2.540	-2.944	0.002
KB	-2.902	-2.210	-2.330	-2.540	-3.449	0.000
SY	-2.252	-2.210	-2.330	-2.540	-1.452	0.073
AK	-3.588	-2.210	-2.330	-2.540	-5.559	0.000

Özel Bankalara ait serilerin durağanlığı pesaran CADF birim kök testi yardımı ile incelenmiştir. Tablo - 8'de görüldüğü üzere seriler düzeyde (I[0]) durağan çıkmamıştır. Birinci farkları (I[1]) alınarak % 1'de % 5'te ve % 10'da durağan hale getirilmiş, yeni seriler oluşturulmuş, analiz sonuçları yeni seriler üzerinden ortaya koyulmuştur.

Özel Bankalar için tahmin edilen (1) nolu modele yönelik kurulan regresyon model F testine göre analiz edilmiş ve $F(7, 420) = 0.93$ ve $\text{Prob} > F = 0.4842$ sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla sabit etkiler ile panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) arasında tercih yapılırken panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) modelinin uygun olduğu ve modelin sabit etkiler modeline uygun olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda tesadüfi etkiler modelinin uygunluğunun testi için Breusch ve Pagan Lagrangian çarpanı testi uygulanmış ve $\text{chibar2}(01) = 5.19$ ve $\text{Prob} > \text{chibar2} = 0.2687$ test sonucu elde edilmiştir. Model tespitinin ardından heteroskedastisite ve otokorelasyon testleri gerçekleştirilmiştir. Zira, değişen varyans ve otokorelasyon panel regresyon sürecinde önemli iki varsayımdır. Tablo - 8 ve Tablo - 9 varsayım testlerine ait bilgiler sunmaktadır.

Tablo - 9: Özel Bankalara Ait Modelin Değişen Varyans Test Sonuçları

Greene Panel Heteroskedastisite Testi	Değerler
H ₀ : Panel Homoskedastik - H _a : Panel Heteroskedastik	
LR Test İstatistiği	305.02808
Serbestlik Derecesi	7
P değeri > Ki-kare Değeri	0.00000

Heteroskedastisite probleminin olup olmadığına Greene Panel Heteroskedastisite Testi yardımıyla bakılmış ve LR Test İstatistiğinin 305.02808; P değeri > Ki-kare Değerinin 0.00000 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kurulan panel OLS regresyon modelinin değişen varyans problemi içerdiği tespit edilmiştir. Bu durum katsayı tahmininde dikkate alınacak ve buna uygun düşen bir tahminci tercih edilecektir.

Otokorelasyon probleminin varlığı Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi ile sınanmıştır. Tablo ya göre “Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur” şeklinde kurulan temel hipotez kabul edilmiş ve kurulan modelde otokorelasyon problemi tespit edilmemiştir.

Tablo - 10: Özel Bankalara Ait Modelin Otokorelasyon Test Sonuçları

Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi	Değerler
H ₀ : Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur	
F(1,7) Test İstatistiği	2.649
Prob>F Değeri	0.1477

Panel regresyon analiz sürecinin son aşaması ise model seçimine ve varsayım testlerine uygun bir tahminci seçilmesidir. Geline nokta kurulan model için Panel OLS(klasik model - havuzlanmış model) tercih edilmiş ve modelde değişen varyans problemine rastlanırken otokorelasyon problemi tespit edilmemiştir. Bunun için Parks(1967) ve Kmenta(1986) tarafından geliştirilen dirençli tahminci tercih edilmiştir. Bu, panel OLS için kullanılan ve sadece değişen varyans problemini dikkate alan bir yöntemdir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde D_OB ve D_AK bağımsız değişkenlerin D_TKTK bağımlı değişkeni üzerinde anlamlı değildir. Bir diğer ifadesi ile özel bankalarda geçerli olmak üzere ölçek büyüklüğü ile takipteki krediler/toplam krediler; aktif büyüklüğü ile takipteki krediler/toplam krediler üzerinde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Diğer taraftan, D_KB bağımsız değişkeni ile D_TKTK bağımlı değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, kredilerdeki büyümedeki 1 birimlik artış takipteki krediler/toplam krediler oranını 0.0460 birim kadar azaltmaktadır. Aynı zamanda, D_SY bağımsız değişkeni ile D_TKTK bağımlı değişkeni arasında negatif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani, sermaye yeterlilik

Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler

rasyosu 1 birim arttığında takipteki krediler/toplam krediler oranı 0.0739 kadar azalmaktadır.

Tablo - 11: Özel Bankalara Ait Modelin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: D_TKTK

FGLS Katsayıları	
D_OB	-0.0768 (-1.23)
D_KB	-0.0460** (-2.68)
D_SY	-0.0739* (-2.26)
D_AK	0.0211 (0.50)
Sabit Terim(c)	0.000329 0.63
Gözlem Sayısı	432
Wald Ki-kare Test istatistiği	19.20
Prob>Ki-kare değeri(Model Anlamlılığı)	0.0007
Katsayı Tahmini: Genelleştirilmiş EKK	
Model Tahmini: Heteroskedastik, otokorelasyonsuz	
D_ : birinci derece farkı alınmış değişken	

Not: Parantez içindeki değerler t istatistiğini ifade etmektedir. Ayrıca, olasılık değerleri* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$ şeklinde gösterilmiştir.

Yabancı bankalar adına gerçekleştirilen analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait korelasyon tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo - 12: Yabancı Bankalara Ait Korelasyon Analizi

Değişkenler	TKTK	OB	KB	SY	AK
TKTK	1,0000				
OB	-0,2282	1,000			
KB	-0,4125	0,1451	1,000		
SY	0,0847	-0,2247	-0,3798	1,000	
AK	-0,1391	0,1755	0,0007	0,2900	1,000

Tablo-12'de görüldüğü gibi bütün bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon olmadığı söylenebilir.

Tablo - 13: Yabancı Bankalara Ait Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Pesaran CADF birim kök testi					P-değeri
	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	
TKTK	-2,808	-2,210	-2,330	-2,540	-3,159	0,001
OB	-3,135	-2,210	-2,330	-2,540	-4,165	0,000
KB	-3,668	-2,210	-2,330	-2,540	-5,803	0,000

SY	-3,490	-2,210	-2,330	-2,540	-5,258	0,000
AK	-3,894	-2,210	-2,330	-2,540	-6,500	0,000

Yabancı bankalara ait serilerin durağanlığı pesaran CADF birim kök testi yardımı ile incelenmiştir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi seriler düzeyde(I[0]) durağan çıkmamıştır. Birinci farkları(I[1]) alınarak % 1’de % 5’te ve % 10’da durağan hale getirilmiş, yeni seriler oluşturulmuş, analiz sonuçları yeni seriler üzerinden ortaya koyulmuştur.

Tablo - 14: Yabancı Bankalara Ait Modelin Değişen Varyans Test Sonuçları

Greene Panel Heteroskedastisite Testi	Değerler
H ₀ : Panel Homoskedastik - H _a : Panel Heteroskedastik	
LR Test İstatistiği	102,74546
Serbestlik Derecesi	7,0
P değeri > Ki-kare Değeri	0.00000

Heteroskedastisite probleminin olup olmadığına Greene Panel Heteroskedastisite Testi yardımıyla bakılmış ve LR Test İstatistiğinin 102,74546; P değeri > Ki-kare Değerinin 0.00000 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kurulan panel OLS regresyon modelinin değişen varyans problemi içerdiği tespit edilmiştir. Bu durum katsayı tahmininde dikkate alınacak ve buna uygun düşen bir tahminci tercih edilecektir.

Tablo - 15: Yabancı Bankalara Ait Modelin Otokorelasyon Test Sonuçları

Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi	Değerler
H ₀ : Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur	
F(1,2) Test İstatistiği	0,017
Prob>F Değeri	0,9006

Otokorelasyon probleminin varlığı Panel Data için Wooldridge Otokorelasyon Testi ile sınanmıştır. Tabloya göre “Birinci Dereceden Otokorelasyon Yoktur” şeklinde kurulan temel hipotez kabul edilmiş ve kurulan modelde otokorelasyon problemi tespit edilmemiştir.

Tablo - 16: Yabancı Bankalara Ait Modelin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: D_TKTK	
FGLS Katsayıları	
D_OB	-0,1469647** (-2,65)
D_KB	-0,0898103*** (-6,98)
D_SY	0,1969404*** (6,08)

Bankalarda Mülkiyet Bağlamında Takipteki Krediler

D_AK	-0,0507205 (-1,21)
Sabit Terim(c)	0,0001003 (0,27)

Gözlem Sayısı	432
Wald Ki-kare Test istatistiği	68,47
Prob>Ki-kare değeri(Model Anlamlılığı)	0,0000

Katsayı Tahmini: Genelleştirilmiş EKK
Model Tahmini: Heteroskedastik, otokorelasyonsuz
D_ : birinci derece farkı alınmış değişken

Not: Parantez içindeki değerler t istatistiğini ifade etmektedir. Ayrıca, olasılık değerleri * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001 şeklinde gösterilmiştir.

Yabancı bankalarla ilgili olarak yapılan test sonucunda, aktif karlılığı değişkeni dışındaki tüm değişkenlerde anlamlı ilişki gözlemlenmiştir. D_OB değişkeni, takipteki krediler üzerinde anlamlı ve negatif ilişki içindedir. Katsayısı ise -0,14 olarak gözlemlenmiştir. Diğer anlamlı değişken olan D_AK ise, yine anlamlı ve negatif katsayılı (-0,08) olarak tespit edilmiştir. Anlamlı üçüncü değişken ise, D_SY ise, anlamlı ve pozitif (0,19) katsayılı olarak gözlemlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal hizmetler sektöründe önemli bir paya sahip olan bankacılık sektörü, finansal performansı sürekli olarak izlenmesi gereken özelliği ile son yıllarda dikkat çekmektedir. Özellikle son dönemde bankacılık sektörü kaynaklı olarak ABD’de ortaya çıkan ve globalleşme kapsamında tüm dünyada yaşanan finansal krizler, bankacılık sektörü verilerinin sürekli olarak izlenmesi gerekliliğini bir kez daha kanıtlamıştır. Buradan hareketle kaleme alınan bu çalışmada; kamu, özel ve yabancı bankaların takipteki kredilerinin toplam krediler içerisindeki payı analiz edilmiş, kredilerdeki artışın risk ve performans üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada panel veri yöntemi kullanılarak, öncelikle verilerin güvenilirliği test edilmiştir. Daha sonra kamu, özel ve yabancı bankaların takipteki kredilerindeki artışın finans sektöründe oluşabilecek bir krizin temel göstergelerinden birisi olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin, takipteki krediler üzerinde farklı katsayılarla ve farklı etkileri olduğu söylenebilir. Her üç mülkiyet türünde de, kredi büyümesinin takipteki krediler üzerinde anlamlı ve negatif etkili olduğu gözlemlenmiştir. Pozitif ilişki beklenen bir durum olmakla beraber literatürde ters ilişki gözlemlenen çalışmalar da (Abdioğlu ve AYTEKİN, 2016) söz konusudur. Bu durum, bankaların daha fazla kredi verdikçe, daha dikkatli davrandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Analiz sonuçlarına göre sermaye yeterliliği - takipteki krediler ilişkisi, kamu bankaları ve yabancı bankalarda pozitif olarak tespit edilmişken; özel bankalarda ilişki negatif gözlemlenmiştir. Bu sonuç kamu ve yabancı sermayeli bankalarda sermaye yeterliliği artışı olması durumunda takipteki kredilerde de artış olduğu anlamına

gelmektedir. Özel sermayeli bankalar için de tersi durum söz konusudur. Dolayısıyla özel sermayeli bankaların sermaye yeterlilikleri arttığında tahsilat etkinliklerinin arttığı söylenebilir. Literatürde de sermaye yeterliliği – takipteki krediler ilişkisi üzerine farklı bulgular söz konusu olmuştur.

Yabancı bankalarla ilgili analizde, diğer iki banka çeşidinde anlamsız olan ölçek büyüklüğü değişkeni ile takipteki krediler arasında negatif ilişki gözlemlenmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti için yabancı ve özel sermayeli bankaların ortalama ölçek büyüklükleri birbirine eşit (%12) ve kamu bankalarına nazaran daha düşüktür (%33). Özel sermayeli bankaların ölçek büyüklüğü takipteki kredileri etkilemezken yabancı sermayeli bankalarda anlamlı ve negatif bir sonucun elde edilmesi, pazar payını artıran yabancı bankaların daha etkin tahsilat yaptıkları ve kredi verirken daha isabetli kararlar aldıkları şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu sonuç literatürde ağırlıklı olarak gözlemlenen ve beklenen bir sonuçtur.

Aktif karlılığı banka yönetiminin mevcut varlıklarla ne kadar kar üretebildiğini ve varlıkların ne kadar etkin kullanıldığını gösteren önemli bir göstergedir. Bu nedenle literatürde banka karlılığının değerlendirilmesinde en yaygın ölçü haline gelmiştir (Reis vd., 2016;22). Çalışmada bağımlı değişken olan takipteki kredilerle aktif karlılığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki beklenmekteydi. Takipteki kredileri artan bir bankanın dolayısıyla karlılığının da düşeceği tahmin edilmekteydi. Analiz sonuçlarına göre söz konusu anlamlı bir ilişki her 3 mülkiyet türüne göre de bulunamamıştır.

Tüm bunların sonucu olarak, bankalara özgü değişkenlerle takipteki krediler arasında farklı katsayılarla anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir. Buradan hareketle, bankaların ve düzenleyici – kural koyucu kurumların, strateji belirlerken bu sonuçlara uygun davranması gerektiği ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDİOĞLU, N., & AYTEKİN, S. (2016). Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi:Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Dinamik Panel Veri Uygulanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 405-420.
- BENER, G. (2007). Türkiye' de faaliyet gösteren yerel ve yabancı bankaların karlılık seviyelerini etkileyen faktörler:panel veri analizi. *İşletme-İktisat Finans*, 40-63.
- DİMİTRİOS, A., HELEN, L., & MİKE, T. (2016). Determinants of non-performing Loans: Evidence From Euro-area countries . *Finance Research Letters* , 116-119.
- ERDİNÇ, D., & ABAZİ, E. (2014). The Determinants of NPLs in Emerging Europe . *Journal Of Economics and Political Economy*.
- GÜLHAN, Ü., & UZUNLAR, E. (2011). Bankacılık Sektöründe Karlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 341-368.
- HU, J.-l., LI, Y., & Yung-HOCHIU. (2004). Ownership and Non Performing Loans: Ewdence Form Taiwan's Banks. *The Devaloping Economies* , 405-420.
- Hue, N. T. (2015). Non-Perfonming Loans: Affecting Factor For the Sustainability of Vietnam Commercial Banks . *Journal of Economics and Development*, 1-17.

- KLEIN, N. (2013). Non Performing Loans Cese: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance . *Imf Working Paper*, 13-72.
- LİN, j.-C., & SUM, V. (2012). Bank Ownership And Performance İn Taiwan:Do politics Matter? *Journal Oyf FİNance And Accountanc.*
- LİN, X., & Yİ, Z. (2009). Bank Ownership Reform and Bank Perfomance İn Chine . *Journal Of Banking&Finance* , 20-29.
- MİCCO, A., PANİZZA, U., & YANEZ, M. (2004). Bank OWnershep and Performance Inter- AmericanDevelopment Bank. *Working Paper*, 518.
- MİNG, C., CHİEN-CHİ, L., QUYNHNHU, T. P., & HUI-YU, C. (2016). Factors Affect NPL in Taiwan Banking Industry. *Journal Of Accounting, Finance and Economics* , 65-87.
- ÖZKAN, N., & İŞİL, G. (2016). İslami Bankalarda Kredi Riskini Belirleyen Faktörler: Panel Veri Analizi ile Türkiye de Katılım Bankacılığı üzerine Ampirik Bir Uygulama . *Maliye Finans Yazıları* , 153-176.
- REİS, Ş. G., KILIÇ, Y., & BUĞAN, M. F. Banka Karlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 21-36.
- TAŞKIN, F. D. (2011). Türkiye de Ticari Bankaların Perfonmasını Etkileyen faktörler . *Ege AKademik Bakış* (s. 289-298). içinde
- VATANSEVER, M., & HEPŞEN, A. (2013). DEtermining Impacts on Non-Performing Loan Ratio in Turkey . *Journal of finance and Investment Analysis*, 119-129.
- Vuslat, U. (2015). Banking Sector Performance İn Turkey Before and After The Global Crisis. *İktisat İşletme Finans* , 45-74.
- YAĞCILAR, G. G., & DEMİR, S. (2015). Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredi Oranları Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* , 221-229.
- ZHANG, X., & DALY, K. (2011). *China's Banks Ownershep and Performance*. <http://ssrn.com/abstract=1914894> adresinden alındı
- ZUZANA, F., RİSTO, H., & LAULENT, W. (2013). The influence of bank ownership on credit supply: evidence from the recent financial crisis. *Emerging Markets Review*, 136-147.

TAHIR ALANGU'NUN DERLEYİP YAZDIĞI MASALLARIN KONUNUN YAPILANDIRILMASINI ZAYIFLATAN ÖGELER AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Beytullah KARAGÖZ**

Öz

Masal, çocuk eğitiminde son derece önemli yazınsal bir türdür. Masallar estetik bir uyaran olarak çocuğun dil gelişimini destekler; eğitici-öğretici yapısıyla çocuğun sosyal, ahlaki ve kültürel bakımdan gelişmesine olanak sağlar. Tahir Alangu (1915-1973), halk bilim alanındaki çalışmalarıyla Türk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuş kurucu kimliklerden biridir. Eldeki çalışmanın temel amacı konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğelerin (abartılmış merak, rastlantısallık, duygusallık) Tahir Alangu'nun derleyip yazdığı Billur Köşk Masalları ve Keloğlan Masalları adlı yapıtlardaki konumunu belirleyebilmektir. Bu amaçtan yola çıkarak Billur Köşk Masalları ve Keloğlan Masalları adlı masal kitaplarındaki masalların tümü (n=33) incelenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, nitel araştırma veri analiz tekniklerinden betimsel analiz tekniğinden yararlanılarak çözümlenmiştir. Ulaşılan veriler, sıklık (frekans) puanları hesaplanarak tablo halinde değerlendirilmiştir. Tahir Alangu'nun derleyip yazdığı masallarda konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğeler arasında ilk sırayı duygusallık, ikinci sırayı rastlantısallık ögesi almıştır. İncelenen masallarda abartılmış merak ögesine yer verilmediği görülmüştür. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrutusunda öğretmenlere, ailelere ve ileride yapılacak araştırmalara yönelik olmak üzere bir dizi öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Billur Köşk Masalları, Keloğlan Masalları, abartılmış merak, rastlantısallık, duygusallık.

AN EVALUATION ON THE TALES COMPLIED BY TAHIR ALANGU IN TERMS OF THE ELEMENTS WEAKENING THE SUBJECT TO BE STRUCTURED

Abstract

Tale is a very important literary genre in child education. Tales support the language development of the child as an aesthetic stimulus; its educational-didactic structure makes it possible for the child to develop from social, moral and cultural aspects. Tahir Alangu (1915-1973) is one of the founding identities that have contributed significantly to Turkish literature through his studies in the field of folklore. The aim of this study is the ability to determine the position of the items that weaken constitution of topic (exaggerated curiosity, randomness, sensuality) in "Billur Köşk Masalları" and "Keloğlan Masalları" compiled and written by Tahir Alangu. Starting

* Bu makalenin Giriş kısmı IV. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan "Akşit Göktürk'ün Derleyip Çevirdiği Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Öğeler Açısından İncelenmesi" adlı çalışmadan üretilmiştir.

** Dr. Öğr.Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, beytullah.karagoz@gop.edu.tr. ORCID: 0003-2966-8226.

from this aim, all of the tales in “Billur Köşk Masalları” and “Keloğlan Masalları” (n=33) have been examined. The data obtained in the research were analyzed by using descriptive analysis technique from qualitative research data analysis techniques. The obtained data were evaluated in a table by calculating frequency scores. Among the items that weakened the constitution of Tahir Alangu's compilations, the first one was sensuality, the second was randomness. It was seen that the exaggerated curiosity was not included in the examined tales. In the direction of the results obtained in the research, a number of suggestions have been made to the teachers, to the families and to the researches to be made in the future.

Key Words: Billur Köşk Masalları, Keloğlan Masalları, exaggerated curiosity, accidentality, sensuality.

GİRİŞ

Her yazınsal metin belirli öğelerden oluşan bir yapıdır. Bu yapıyı oluşturan öğelerin başında “konu” gelir. Konu, bir edebiyat eserinin düşünce, olay ve durumlardan oluşan iskeletine verilen addır; anlatılması amaçlanan her şeydir (düşünce, olay, durum) (Ciravoğlu, 2000: 37; Karataş, 2011: 349). Bu yapıyla yazının ilk ve temel gereğidir. Yazara düşüncelerini iletme olanağı veren konudur (Adalı, 2016: 164). Daha açıklayıcı bir söyleyişle konu, yazınsal/sanatsal bir yapıya bakıldığında doğrudan doğruya algılanan dış aksiyondur (Demirel, 2011: 53). “Konu, anlatının temel bileşenleri; olay, olayın geçtiği yer, zaman, karakter ve/veya karakterler gibi parçalarını bir arada tutar, birbirleriyle anlamlı bütünlük olmalarını sağla[r]”. (Karatay, 2012: 99). Ancak Çılgın (2007)’a göre zihinde tasarlanan bir temadan sonra herhangi bir eserin konusu ayrıntılarıyla düşünülebilir. Konunun telkin edilen fikirle bağlantısını koruyarak gelişmesi gerekir.

Olaylar, olgular, devinimler, türlü insanlık durumları, insanlık ilişkileri, kısaca doğal ve toplumsal çevremizdeki her şey yazı konusu olabilir (Özdemir, 2007b: 19). Oğuzkan (2010: 375-376)’a göre, çocuk edebiyatı eserlerinde konu belirlenirken çocukların evrensel nitelik taşıyan ruhsal özellikleri yanında, onların dünyasına ayrı bir renk ve kişilik kazandıran ulusal kültür değerlerinin, içinde yaşadıkları toplumun benimsediği ahlak kurallarının, gelenek ve göreneklerin de göz önünde tutulması gerekir. Konular, çocuğun psikolojisine, ihtiyaçlarına, duygu düşünce ve beklentilerine cevap verecek nitelikte olmalı, çocuğa iyimserlik aşılmalı, kültür değerlerini tanımaya imkân vermelidir. Konunun güldürücü, eğlendirici, dinlendirici ve eğitici olma yanında, sevgi, dostluk, barış, arkadaşlık, iyilik, yardımlaşma, dürüstlük, özveri, araştırmacılık, kahramanlık, sorumluluk duygusu, kendi başına karar verme, öz denetim yeteneği, bağımsızlaşma gibi nitelikleri kavratıcı, benimsetici olmasına da özen gösterilmelidir (Sever, 1995a: 14; Şimşek, 2005: 29; Yurttaş, 1997: 60; Nas, 2004: 72). Bu kapsamda çocuk için yazan kalemlerin şu hususlara dikkat etmesi yararlı olabilir:

- Çocuk edebiyatı olarak yazılan ürünün konusu çocuğun yaşına, ilgi alanlarına dönük olmalı, onu sürüklemeli ve ona heyecan vermelidir (Güleryüz, 2003).

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

- Türk çocukları için yazılacak kitaplarda, Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Demokrasi gibi kavramlar iyi özümlemlendirilerek işlenmeli, tarihimiz hakkında doğru ve temel görüşler kazandırılmalıdır (Sarıyüce, 2012).

Konu, çocuk okurun metne yönelmesine etki eden önemli bir değişkendir. Çocuğa göre metinlerde konu temel olarak birbirine bağlı hareketler dizisidir. Eğer hikâyede ardışıklık veya ilişki yoksa kitap olaylar yığınınna dönüşür. Bunun için seçilecek konunun, çocuğu sürükleyecek kadar ilginç, izleyebileceği kadar basit ve ilgisini çekecek kadar karmaşık olmasına dikkat edilmelidir (Güleç ve Geçgel, 2012). Bunun için de yazarların, değişik yaş gruplarındaki çocukların, okuma ilgilerini, duygusal ve bilişsel gelişme düzeylerini dikkate alması, kitapların ilgiyle okunmasının temel koşullarından biri olarak görülmelidir (Sever, 1995a).

İnsan ve insanlığın meselelerinin tamamı çocuk için üretilmiş kitapların konusu olabilir. "Nezakat, hakka saygı, yardımlaşma, kahramanlık, mertlik, dürüstlük ve feragat...gibi" (Gökşen, 1985: 30). Bu konular edebiyat dünyasında pek çok yazar tarafından yapıtlarda işlenmiş, kimileri unutulmuş kimileri estetik değer kazanarak kalıcılaştırmıştır (Özdemir, 2002a: 19). Yazınsal yapıtların değeri ise yansıttığı gerçeklerden; konusunun yaşanmışlığından değil; o konu ya da gerçeklerin işleniş, yansıtılış biçiminden, kişisel bir biçimde dışa vurmasından gelir (Özdemir, 2002a; Yetkin, 2007). Daha açık bir anlatımla, yazınsal metnin değeri ne söylediği ile değil; nasıl söylediği ile belirlenir. Burada sanatçıdan beklenen öznel yorumunu da katarak çocuğa uygun yeni bir gerçeklik yaratmasıdır (Sever, 2013c). Kurgunun yazınsal değeri ile konuyu yapılandıran ögeler arasında çok yakın ve ayrılmaz bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle yazınsal yapıtların anılan ögeler bakımından güçlü olması okurun konuya odaklanmasında temel ölçüttür.

Çocuk okurun yapıtın iletisini, estetik düzeyini doğru alımlayabilmesi yazınsal metnin abartılmış merak, rastlantısallık, duygusalılık ögelerinden arınık olmasına bağlıdır. Yazınsal yapıtların söz konusu ögelerden uzak oluşu, kurgunun başarılı olması için belirleyici önemdedir.

Abartılmış Merak

Sever (2012b)'e göre, yazınsal metinde "kurgulanan çatışmalarda, merak ögesinin, çocuk okuru metne çeken bir etkisi vardır. Bu ögenin zayıflığı ya da abartılması, korkunçluğu, kurgunun yazınsal niteliğini zedeler; çocuğu okuma eyleminden uzaklaştırır. Olayı yapılandıran çatışmaların, yeterince kurgulanmadan bir şans ya da rastlantıyla sonuçlandırılması; çocuk okurun acıklı, üzüntü verici birçok olayla aşırı bir duygusalılığa itilmesi, kitabın çocuk üzerindeki etkisini azaltan olumsuzluklardır."

Kaya (2010)'ya göre "çocuk edebiyatı metinlerinde olay örgüsü iyi kurularak çocukların merak duygusu kamçılanmalı; fakat bu merak ögesi abartılarak çocuğun gözünde öykünün inandırıcılığını yitirmesine yol açılmamalıdır. Olayın mantıklı olmasına özen gösterilmelidir." Yazar anlatımlarını yaşam durumlarıyla ilişkilendirerek bir bilinç ögesi durumuna getirmelidir. Böylece konu, insan gerçekliğiyle buluşur. Bir denge durumu ortaya çıkarak çocuk okuru estetik bir alımlayıcı konumuna ulaştırır.

Sever (2012b)'e göre, "yazarın insan ve yaşam gerçekliğini yapay bir "gerilim" paydasına yerleştiren anlayışı ise, ortaya çıkan ürünü, çocuklara edebiyat zevki ve duyarlılığı kazandırma amacından uzaklaştırır. Bir öyküde, çatışmayı kimin kazanacağını, öykünün serim ya da düğüm bölümünde bilinmesi, merak ögesini zayıflatarak, okuma isteğini sonlandırabilir. Bunun için çocuklara sunulan yaşam durumlarında yer alan çatışmalar, merak ögeleriyle dengelenmeli; çocuk, öykü sonuçlanıncaya kadar çok boyutlu bir düşünme sürecine girerek anlamın oluşmasına ortak edilmelidir."

Rastlantısallık

Çocuk edebiyatı yayınlarında çocuğa görelilik ilkesini zedeleyen, çocuk okuru okuma eylemine karşı yabancılaştıran zayıflatıcı ögelerden biri de rastlantısallıktır. Sever (2012b)'e göre "yazarın bir rastlantıya ya da şansa dayanarak öyküdeki düğümü çözmesi, çatışmayı sonuçlandırması öyküdeki olayın inandırıcılığını azaltır. Çocuk okur, okuma edimine ilişkin okuma sürecinde işe koştığı hazırlıklardan kopuk, kabul edilebilirliği düşük bir bitiş durumuyla karşılaştığında, yazar-yapıt-okur etkileşiminde sorunlar baş gösterir. Bu nedenle çocuk okurun kurguya yerleştirilen merak düğümleriyle, verilen ipuçlarıyla olayın oluşumuna ve sonucuna inandırılması okuma edimine özendirici önemli bir etkidir."

Duygusalılık

Konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögelerden bir diğeri duygusalıktır. Sever (2013c)'e göre "çocuk edebiyatı yayınları insan denilen gerçekliğin duyarlılığını, kaynağını insan ve yaşamdan alarak besleyen estetik bir araçtır. Bu araçların çocuğun duyu eğitimine katkı sağlayabilmesi için yüzeysel duygusalıktan, duygusal sığıktan uzak olması zorunludur. Duygunun aşırı ölçüde zorlandığı, kullanılmaya çalışıldığı yaşam durumları, çocukların insan doğası ve yaşam gerçeğini anlamalarına engel olur." Oysa çocuk edebiyatı yapıtlarının gerçeği zenginleştirilmesi inandırıcılığına, okurun düş ve düşlem gücünü kamçılmasına bağlıdır (Özdemir, 2002a: 227). Bunun için nitelikli çocuk yayınlarında yazar, insana özgü durumları gözlem ve kendi iç dünyasından gelen bir esinle yalın, açık ve içten bir anlatımla ortaya koymalıdır.

Tahir Alangu ve Masal

İstanbul'da 24 Aralık 1915'te doğan ve yine İstanbul'da 19 Haziran 1973'te yaşamını yitiren Tahir Alangu, Anadolu coğrafyasının binlerce yıldır biriken sözlü kültür geleneğini derleyerek yazılı kültür birikimine aktarma konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çabanın ürünleri olarak belirginleşen eserler şunlardır: *Çalgılı Kahvelerde Külhanbey Edebiyatı ve Nümûneleri*, *Kalavela*, *Billûr Köşk Masalları*, *Keloğlan Masalları*, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, *Kediler Padişahu*. *Türkiye Folkloru El Kitabı* ve *Kediler Padişahu* onun ölümünden sonra yayımlanmıştır (Hafçı, 2010). Yazarın *Billur Köşk Masalları* ile *Keloğlan Masalları* adlı kitapları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İlköğretim 100 Temel Eser listesine dâhil edilmiştir.

Alanda masallarla ilgili çalışmaların ağırlık merkezini değerler eğitimi (Küçük, Gedik ve Akkuş, 2014; Akkaya, 2014a; Sever, Memiş ve Sever, 2015; Arıcı, 2016;

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

Toprak, 2016; Akkaya, 2017b; Karagöz, 2017a); söz varlığı (Yavuz, 1996; Mert, 2009; Kaya, 2010; Baş, 2012; Sever ve Karagül, 2014; Aslan, 2017b) anlama-anlatım teknikleri eğitimi (Urhan, 2016; Oğuz, 2017) araştırmalarının oluşturduğu belirlenebilir. Buna karşılık alanyazında (literatürde) masal kitabı-konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler ilişkisine yönelik araştırmaların ise çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Karagül (2017) Oğuz Tansel'in *Altı Kardeşler, Mavi Gelin, Üç Kızlar ve Yedi Devler* adlı masal kitaplarını; Karagöz (2017b) ise Akşit Göktürk'ün derleyip çevirdiği masalların yer aldığı *Kralın Piresi* adlı eseri konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler bakımından incelemiştir.

İlgili çalışmalara bakıldığında Tahir Alangu'nun *Billur Köşk Masalları* ve *Keloğlan Masalları* adlı eserlerinin konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler bakımından herhangi bir araştırmada inceleme konusu yapılmadığı görülmüştür. Bu araştırmaya alandaki boşluk doldurulmak istendiği için gereksinim duyulmuştur. Araştırma bulgularının yazınsal metinleri okuma anlama sürecinde okurluk donanımı kazanmış nitelikli okurlar yetiştirme amacına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tahir Alangu'nun *Billur Köşk Masalları* ve *Keloğlan Masalları* adlı yapıtlarındaki masalları konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler bağlamında irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada, anılan amaç doğrultusunda "Tahir Alangu'nun derlediği *Billur Köşk Masalları* ve *Keloğlan Masalları* adlı kitaplarındaki konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögelerin durumu nedir?" sorusuna yanıt aranmıştır.

YÖNTEM

Yapılan araştırma nitel bir doküman incelemesi çalışmasıdır. "Nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları, bağlı buldukları ortam içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır" (Yıldırım, 2010: 80). Doküman incelemesi hem basılı hem de web tabanlı bilgi ve belgelerin sistematik bir şekilde ele alınmasını, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Bowen, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmada doküman analizi yaklaşımının kullanılmasındaki gerekçe, incelenecek kitapların temel veri kaynağı oluşudur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Bu yaklaşım daha çok araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık biçimde belirlendiği araştırmalarda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çerçevede eserlerdeki masalarda konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögelerin (abartılmış merak, rastlantısallık, duygusallık) durumu incelenmiş, anılan ögelerin kullanımları sayısal olarak verilerek tablolastırılmıştır.

Nitel verinin kodlanmasında güvenilirlik ve geçerlik sağlamak için bazı önlemler alınmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011)'e göre "betimsel analizin kullanıldığı bir araştırmada [...] doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlik için önemli olmaktadır." Bu nedenle düzenlenmiş verilerden doğrudan alıntılar yapılmak suretiyle ulaşılan bulgular desteklenmiştir. Doğrudan alıntılar, sayfa numaraları ile birlikte italik olarak belirtilmiştir.

Beytullah KARAGÖZ

Araştırmada elde edilen verilerin geçerliğini belirlemek için bulgular ve yorumlar uzman incelemesine sunulmuş ve bulguların doğruluğuna ilişkin alınan geri bildirimler doğrultusunda veriler üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada incelenen kitaplar araştırmacı tarafından birkaç kez okunmuştur. Elde edilen veriler ayrıntılı biçimde formlara işlenmiştir. Araştırmacı ve bir alan uzmanı seçkisiz yöntemle belirlenen 10 masal üzerinde çeşitli zamanlarda kodlamalar yapmıştır. Kodlamaların güvenilirliği Miles ve Huberman (1994)'in formülüne uygun olarak sınanmıştır. Güvenirlik katsayısının .90 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tür araştırmalarda kodlayıcılar arasında en az %70 düzeyinde bir güvenirlilik yüzdesine ulaşılması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Elde edilen bu oran yüksek bir güvenirlilik sonucuna işaret etmektedir.

BULGULAR

Tahir Alangu'nun derleyip yazdığı masalları konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğeler açısından İncelenmeyi amaçlayan bu çalışmada ulaşılan bulgular, tablolar ve doğrudan alıntılarla birlikte verilmiştir.

Tablo 1. Billur Köşk Masalları adlı yapıttaki masalarda konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğelerin sayısal dağılımı

Masal adı	Abartılmış merak	Rastlantısallık	Duygusallık
1. Billur Köşk İle Elmas Gemi	-	-	1
2. Helvacı Güzeli	-	-	1
3. Ağlayan Nar İle Gülen Ayva	-	1	1
4. Muradına Eren Dilber	-	1	1
5. Muradına Ermeyen Dilber	-	1	1
6. Tasa Kuşu	-	-	1
7. Zümrüdüanka Kuşu	-	-	1
8. İğci Baba	-	1	1
9. Hırsız İle Yankesici	-	-	-
10. Sefa İle Cefa	-	1	1
11. Alicengiz Oyunu	-	-	-
12. Saka Güzeli	-	-	1
13. Karayılan	-	1	1
14. Mercan Kız	-	1	-
Toplam	-	7(%50,00)	11 (%78,54)

Tablo 1, Billur Köşk Masalları adlı eserde yer alan konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğelerin sıklık ve yüzde oranlarını yansıtmaktadır. Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi kitapta yer alan 14 masalda duygusallık % 78,54 (11) ile en sık rastlanan zayıflatıcı öğedir. En fazla yer alan ikinci öge % 50,00 (7) ile rastlantısallıktır. Kitapta abartılmış merak ögesi ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir bulguya

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

rastlanmamıştır. Konunun yapılandırılmasını sağlayan ögeler bakımından herhangi bir eksiklik içermeyen 2 (%14,28) masal olduğu görülmüştür.

Kitaptaki masalarda en sık yer alan öge duygusallıktır. Duygusallık ögesi ile ilgili içerikler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Aşağıda Helvacı Güzeli adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar sunulmuştur:

"[(...) Babası siladan mektup gelmiş diye sevinip açar ve okur ki, yüzü kapkara kesilir. "Eyoah, oldu bana olanlar, kızım yoldan çıkmış, bana ar değil midir?" diye bağıırıp hemen oğluna döner ve şiddetle: "Hemen at binip geri dönesin. Eve varınca, hemen kızımın başını kes. Gömleğini de kanını bulayıp, bana ulaştıracaksın; tez yola çık, göreyim seni.(...) "Ey benim sevgili kız kardeşim! Ağzı karanın biri babama bir mektup yazmış; kızın yoldan çıktı, sürtük oldu diye bildirmiş. Babamız bunları böyle duyunca gazaplandı, karardı. Bana, çabuk geri dön, kızımın başını kesip gömleğini kana bulayıp bana getir, diye emir verdi.(...) Kız bunları duyunca iki gözü iki çeşme ağlar, babasının böyle düşündüğüne pek üzülür. Kardeşi de babasının emrini yerine getirmek için bir köpek yavrusu bulup onu keser, kızın gömleğini onun kanına bulur."] (s.38-39).

Bu örnekte kızının ahlak dışı davranışlar gerçekleştirdiğini düşüncesine kapılan bir babanın söylem ve tutumları söz konusu edilmektedir. Burada geçen üzüntü verici olay çocuk okurun insan ve insanlık durumlarını anlamlandırmasına ket vurucu ögeler içermektedir. Bu durum çocuk okurun duygu gelişimi ve denetiminde güçlük çekmesine; kişilik sorunları yaşamasına neden olabilecek nitelik taşımaktadır.

Aşağıda Ağlayan Nar ile Gülen Ayva adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar sunulmuştur:

"[(...) Evvel zaman içinde, bir padişahın dokuz tane kızı varmış. Günlerden bir gün karısı sultan hanımla otururken, derin düşüncelere daldıktan sonra, birden söze başlamış: "Dokuz kızım var, eller alır evlenir; sonunda geriye ikimiz kalırız. Ölürsem tahtıma oturacak bir erkek çocuğum yok. Kökümüz kuruyacak, taç ile taht elden gidecek, ocağım sönecek. Yarını düşünmekten, gözlerime uyku girmez, dünyadan tat almaz oldum. Bu sefer de kız doğurursan seni de, çocuğu da cellâda veririm." diyerek, kalkıp gitmiş. Zavallı sultan hanım, karnı burnunda hamile imiş. Padişahın bu zehir gibi acı sözlerini dinlerken, ağzını açıp bir kelimecik söylememiş; üzüm üzüm üzülüp, süzüm süzüm süzölmüş; suçu, kendinde bulmuş. Kalkmış, dairesine çekilmiş; kara bahtına yanmış, gece gündüz ağlamış. (s.54).

Yukarıdaki alıntıda duygusallık ögesine ilişkin bir örnek bulunmaktadır. Padişahın eşine karşı hatalı tutumu, eşini erkek çocuk doğurmadığı için acımasızca tehdit etmesi, sultan hanımın suçu kendinde görerek gözyaşı dökmesi aşırı duygusallık ögesinin varlığını kanıtlar niteliktedir.

Aşağıda Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar sunulmuştur:

"[(...) Üçüncü odaya girer; odanın içinde bir dünya güzeli ki, güneş örneği. Boyu, uzun boyun dallısı, yanakları allısı, kendisi bal peteğinin güleç yüzlüsü. Gören işinden şaşar, gözleri kamaşır. Ona bakan, gözlerini alamaz mı desem, bakmaya kıyamaz mı? Bu kızı görür görmez şehzadenin aklı başından gider; kuşça gönölceğizi koparcasına göğsünü döver durur. Genç yüzü alaca renklere girer, dili tutulur, ağzı kilitlenir; bu kızın karşısında öylece kaskatı donar kalır. Kız bir zaman yiğidin halini seyredip onun içinden geçenleri anlar."] (s.149).

Beytullah KARAGÖZ

Bu örnekte, şehzadenin yaşadığı duygusal karmaşa konu edilmektedir. Buradaki anlatımlar, çocuk okurun duygunun doğal olanı ile doğal olmayanını ayırt etmede güçlük çekmesine yol açabilir.

Kitaptaki masalarda en sık yer alan ikinci öge rastlantısallıktır. Rastlantısallık ögesi ile ilgili içerikler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Ağlayan Nar İle Gülen Ayva adlı masalda rastlantısallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

"[(...) Devler, bastıkları yerleri titreterek, toz duman kopararak çatlayasıya koşarlarsa da, bu kıza yetişemeyip çaresiz ardından koca kayaları fırlatıp bağırmaya, beddua etmeye başlarlar. "İlahi ayağına yürük, eline çevik, aklına çabuk kişi, er isen kız, kız isen er olasın, ilençlere uğrayasın!" diye bağırışır gazaplarının şiddetinden oldukları yerde yırtınır kalırlar. Kız oradan, dağdan kurtulup ovaya iner, koşa koşa yağız atın olduğu yere gelir, şimşek taşını gösterir.(...) Birden kız kendini yoklar ki değişmiş; kız iken erkek oluvermiş, bıyıkları çıkmış, sakalları terlemiş, çenesi tel tel tüylenmiş bile"] (s.76).

Bu örnekte evden kaçan bir kız aldığı beddua yüzünden erkeğe dönüşür. Kızın erkek olma durumunun bir rastlantı sonucu gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Masalda kızın yaşadığı beklenmedik fiziksel değişim, yaşamın doğal akışına uygun görünmemekte, bir rastlantıya bağlı olarak çözümlenmektedir.

İğci Baba adlı masalda rastlantısallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

"[(...) Bu kovalamaca ve dayaktan kızcağzın gücü kesilir; düşecek bayılacak hale gelir. O sırada yan duvarlardan biri yarılıp içinden bir ses gelir. "Aman kız, ne durursun, yiğidin başucundaki şişeyi al, yere çal, kır; yiğit hemen uyanır." deyince, kız dönüp dururken o şişeye bir tekme vurup karşıya vurunca kırılır. Yiğit hemen silkinerek, aksırarak yerinden kalkar..."] (s.199).

Kız kendisine zarar vermek isteyen kişinin elinden kaçarken duvar aniden yarılıp, içinden ses gelir. Kız, bu rastlantısal yardım yoluyla düşmanlarının saldırısından kurtulur. Buradaki anlatımlar, çocuk okurun düş ile gerçeklik arasındaki ayrımı görmesine engel oluşturabilir.

Tablo 2. Keloğlan Masalları adlı yapıttaki masalarda konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğelerin sayısal dağılımı

Masal adı	Abartılmış merak	Rastlantısallık	Duygusalılık
1. Keloğlan İle Devler	-	-	-
2. Keloğlan İle Köylüler	-	1	-
3. Köse Değirmenci İle Keloğlan	-	-	-
4. Dev Anası İle Keloğlan	-	-	1
5.Keloğlan İle İki Padişah	-	-	1
6.Keloğlan Para Kazanıyor	-	-	-
7.Keloğlan İle Üç Cambaz	-	1	1
8.Keloğlan Hiç Alıyor	-	1	-
9.Keloğlan İle Kırk Haramiler	-	1	-
10. Keloğlan İle Kardeşi	-	-	1

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Öğeler Açısından İncelenmesi

11. Keloğlan İle Padişah	-	-	1
12. Keloğlan İle Kötü Hasan	-	-	-
13. Keloğlan Defineci	-	1	1
14. Keloğlan İle Devler Ağası	-	-	-
15. Keloğlan'ın Nohudu	-	-	-
16. Keloğlan İle Kargası	-	-	-
17. Keloğlan İle Köy Ağası	-	-	1
18. Keloğlan İle Ali Cengiz	-	-	-
19. Keloğlan İle Padişah Kızı	-	-	-
Toplam	-	5 (%26,31)	8 (%42,10)

Tablo 2, Keloğlan Masalları adlı eserde yer alan konunun yapılandırılmasını zayıflatan öğelerin sıklık ve yüzde oranlarını yansıtmaktadır. Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi kitapta yer alan 19 masalda duygusallık % 42,10 (8) ile en sık rastlanan zayıflatıcı öğedir. En fazla yer alan ikinci öge % 26,31 (5) ile rastlantısallıktır. Kitapta abartılmış merak ögesi ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Konunun yapılandırılmasını sağlayan öğeler bakımından herhangi bir eksiklik içermeyen 8 (% 42,10) masal olduğu görülmüştür.

Kitaptaki masalarda en sık yer alan öge duygusallıktır. Duygusallık ögesi ile ilgili içerikler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Keloğlan İle İki Padişah adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

"[Keloğlan günün birinde padişahın sarayı önünden geçiyormuş. Bakmış ki, pencerede bir kız oturur. Kız değil ay parçası, doğan aya sen dur da yerine ben doğayım diyor. Keloğlan durakalmış. Bir hoş olmuş. Üçyüzaltmış damarından ateş yürümüş. Kanı kaynamış coşmuş, ayakları da duvarın dibine saplanıp kalmış. Keloğlan sağa gidecek olur, ayakları döner, pencerenin dibine gelirmiş. Sola yürüyecek olur, ayakları başının hükmünü dinlemezmiş. Akşama kadar ne yana gitmişse, dönüp dolaşıp pencerenin önüne gelmiş. Bir başka şey edemez, düşünemez olmuş. Ateşi gizliymiş, yüreğinin, ama ah ettikçe tepesinden dumanlar çıkarmış.]" (s.36-37).

Masalda Keloğlan'ın padişahın kızına âşık olması, mantıklı ve gerçeğe uygun duygu içerikleriyle değil daha çok abartılı bir biçimde sunulmuştur. İnsana ait doğal bir duygunun (aşk) aşırı biçimde zorlanması çocuk okurun insanı ve onun doğasını sağlıklı biçimde alımlamasını olumsuz açıdan etkileyebilir. Çocuğun insan gerçekliğini algılama, duyumsama yeteneğini zayıflatabilir.

Keloğlan İle Kardeşi adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

"[(...) Az sonra ağaçtan inmiş ki, ne görsün? Keçiler bütün elmaları dişlemiş, ayaklamış, yemişler de öte geçmişler. Yalnız içlerinden biri boynuzuna saplanmış bir elmayı Keloğlan'a saklamış. Keloğlan keçilere çok kızmış, keli kızarmış, boynuzunda elma sunan keçiyi bir kenara koymuş da, bıçağını çekip hepsini sıradan boğazlamış.]" (s.91).

Masalda çobanlık yapan Keloğlan ile kardeşinin başından geçenler söz konusu edilmektedir. Keloğlan keçilerin bütün elmaları dişleyip yemesine çok sinirlenir, bunun üzerine biri hariç diğer bütün keçileri tereddüt yaşamaksızın boğazlar. Gerçek yaşamda olabilen bu tür kötü olayların masalda sıradan bir durum gibi aktarılması

anlatıdaki duygusal dengeyi alımlamayı güçleştirebilir. Masalda “birçok üzücü (dramatik) acıklı olayın birbirini izlemesi” (Sever, 2012b: 139) çocuğun ruhsal açıdan sağlıklı bireyler olarak kişiliğini sağlam temeller üzerine kurmasını engelleyerek, zihinsel gelişimine zarar verici olabilir.

Keloğlan İle Köy Ağası adlı masalda duygusallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

“[“Hele Keloğlan, götür şu kızın abdestini bozdur” demiş. Keloğlan el pençe divan durmuş: “Olur ağam, başüstüne ağam” demiş de kızı almış. Bahçenin ucundaki helâyâ götürürken bu küçük kıza iyice sıkılmış da: “ Hele çişini et de göreyim, yine sana içiririm, hem de döverim ha!” diye korkutmuş. Kızcağız da korkusundan tutulmuş, bir şey yapamadan babasının yanına dönmüş. Az sonra başlamış yine sızlanıp mızızlanmaya. Ağa yine Keloğlan’ı çağırmış da: “Aman nedir şu kızın mızızlanmaları! Hele götür şunu da, çatlat ve de patlat getiriver” demiş. Keloğlan el pençe divan durmuş: “ Olur ağam, başüstüne ağam, demiş de, kızı almış, dışarı çıkmış. Biçare kızın ayaklarından tutmuş da, bir şu duvara, bir de öteki duvara çarpmış. Kan revan içindeki kızın ölüsünü sırladığı gibi doğru Camgöz Ağa’nın odasına götürmüş. Ayakları ucuna koymuş.]]” (s.164).

Keloğlan İle Köy Ağası masalında Keloğlan’ın Camgöz Ağa’nın kızını öldürmesi konu edilmektedir. Keloğlan’ın kızı tehdit ederek korkutması, duvardan duvara çarpması ve en sonunda kızın bedenini ezmesi gibi şiddet öğeleri içeren korkunç olaylar masalda yer almaktadır. Burada duygunun aşırı kullanımına yönelik, çocuğun duygusal eğitimine hizmet etmeyen anlatımlar görülmektedir. Bu durum şiddet içerikleri nedeniyle çocuk okurda saldırgan tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Kitaptaki masalarda en sık yer alan ikinci öge rastlantısallıktır. Rastlantısallık ögesi ile ilgili içerikler açıklamalarıyla birlikte verilmiştir.

Keloğlan İle Köylüler adlı masalda rastlantısallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

“[(...) Derenin kenarına bir çoban sürüsünü güderek gelmiş. Keloğlan ayak seslerinden, hem de çobanın ırlamalarından bunu sezmiş de: “Çoban, hele çoban!” diye bağırılmış. Çoban da gelmiş, bunu çalı dibinde bulmuş. Çuvalın bağını çözüp çıkarmış.(...) Çuvalın içine girmiş. Keloğlan da ağzını pek bağlayıp çalının dibine yatırmış.]]” (s. 18).

Bu örnekten anlaşılacağı gibi masalın kahramanı olan Keloğlan, köylüler tarafından ağzı bağlı bir çuval içerisindeyken rastlantı sonucu çobanın oraya gelmesiyle çuvalın içinden kurtulur. Burada öne çıkan etken şanstır. Kurgudaki düşümler, akla yatkın ve inandırıcı biçimde çözümlenmemiştir. Buradaki anlatımlar çocuğun olaylar dizisindeki neden-sonuç bağlantısını kurmasını engelleyebilir, bir başka deyişle eleştirel aklı, düşünme ve yargılama yetilerini köreltebilir.

Keloğlan Hiç Alıyor adlı masalda rastlantısallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

“[(...) Keloğlan telaşından sormuş: “Peki, ben şimdi ne diyeyim, neler söyleyeyim bey amca?” Bu adam kızgınlığından, hem de üzgünlüğünden: “Hiç, diyeceksin Keloğlan!” deyince, birden Keloğlanın aklı başına gelmiş. “Anam bana on paralık hiç al demişti” diyerek koşmuş bakkala varmış.]]” (s. 74-75).

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

Yukarıdaki örnekte annesinin bakkaldan almasını istediği ürünün ne olduğunu unutan Keloğlan, anılan ürünün ne olduğunu rastlantıya dayalı olaylar zinciri içerisinde anımsar. Burada anlatılanlar insanın gündelik yaşamına ilişkin gerekli becerileri edinmek yerine şansın yardımıyla sorunların üstesinden gelinebileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle rastlantısallık özelliği taşımaktadır. Söz konusu durum çocukların düşünce gelişiminde aksamalara yol açabilir.

Keloğlan İle Kırk Haramiler adlı masalda rastlantısallık ögesine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

"[(...) Bu Keloğlan'ı çal yaka, iteleye kakalaya zindana atıyorlar. Bir zaman oturuyor sonra gözü karanlığa alışınca bir köşede iki fıçı görüyor. Bir de yoklayıp bakıyor ki, birinde yağ var, birinde bal. Bir de öteki köşeye baksın ki, ne görsün, kaz, hindi, tavuk tüyleri bir yığın. Keloğlan'ın keyfine diyecek yokmuş, kuru ekmeğin yanına katığı bulmuş, yatmış tüylerin üstüne.]" (s. 84).

Masalda Keloğlan, kötü muamele ile karşı karşıya kalır. Zindana atılan Keloğlan kaldığı hücrede rastlantısal biçimde yağ, bal ve kaz, hindi, tavuk tüylerinden oluşan bir yığın bulur. Keloğlan'ın tanık olduğu durumun mantıksal doğasının rasyonel bir gerekçeye dayanmadığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögelerin (abartılmış merak, rastlantısallık, duygusallık) Tahir Alangu'nun derleyip yazdığı *Billur Köşk Masalları* ve *Keloğlan Masalları* adlı yapıtlardaki konumunu belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, duygusallık en sık karşılaşılan ögedir. Masalda gözünü patlatma, kafa kesme, eziyet etme, cinsel saldırı, işkence gibi çocuğun duygu dünyasında olumsuz etkiler yaratabilecek olaylarla karşılaşmaktadır. Bu durum çocuk okurun duygu dünyasını çoraklaştırarak insana ve yaşama ilişkin duyarlıklarını köreltebilir; aynı zamanda duygusal açıdan olgunlaşmasını olumsuz biçimde etkileyebilir. Kitapların duygusal, bilişsel ve sosyal gelişim ile ruhsal sağlığın korunmasındaki rolü düşünüldüğünde masalarda karşılaşılan bu anlatımların çocuğa göre olmadığı söylenmelidir. Bununla birlikte masalların çocuklara acı veya aşka bağlı duygusallık, korku, makul düzeyde müstehcenlik vb. insana dair olan duygu ve davranışları "basit ve kısa cümlelerle kötü unsurları atarak, çocuk hayalini işletecek iyi unsurlarla eğitici ve "kıssalı" bir yapıda" (Tezel, 1987) sunabileceğini de vurgulamak gerekir.

Çalışma kapsamındaki masalarda konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler arasında en çok karşılaşılan ikinci öge ise rastlantısallıktır. Boratav (1995: 75) masalı, "tamamiyle hayâl ürünü, gerçekte ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı" olarak niteler. Masal halkın düşsel söylemine yaslanan, yaşam gerçekliklerinden bağımsız yazınsal bir türdür. Bu nedenle özellikle içerik kapsamında rastlantılara dayalı olaylarla karşılaşılması doğaldır. Ancak yazınsal kurguda okur, metnin sunduklarından, kitabın sonuna ilişkin duygu ve düşünce hazırlığına girmeli, kitabın sonu rastlantı ya da şansa bağlı olarak sonlanmamalı; düşümün çözümlenme biçimi okurda düş kırıklığı yaratmamalıdır (Aslan, 2006a). Buna karşılık incelenen masalarda olup bitenler oldukça rastlantısaldır; anlatılanlar gerçekliği rasyonel bir bağlam içinde tanımlamamaktadır. Masalarda rastlantısallıkların olağanüstü olaylar,

fantastik ve doğaüstü canlılar, talih, dinsel kişilikler eliyle ortaya çıkmaktadır. Masalda gerçeğe ilişkin tutarlı bir açıklama sunulmayarak metnin dokusundaki düğümlerin çözümü şansa, tesadüfe bırakılmıştır. Bu durum çocuk okurun zihnini bulanıklaştırabilir; onu edebiyat metinlerine yabancılaştırıp okuma eyleminden uzaklaştırabilir. Bununla birlikte rastlantısallık bir yaşam gerçeğidir. Dolayısıyla masal türünün söylem sınırları içinde de insana dair olan duygu ve davranışlar olması doğal bir durumdur. Buna karşıt olarak çocuk okur okuma evreninde rastlantısallık içeren metinlere daha çok yer verdiğinde masalların anılan bağlamda olumsuz bir telkini söz konusu olabilir.

Çalışmada abartılmış merak ögesine yer verilmediği dikkati çekmektedir. Sever (2012b: 137) 'e göre okurun sürekli yoğunlaşan heyecan ve endişeleri anlatım düzeninde uygun yer ve zamanda dengelenmez ise öykü, abartılmış merak ögeleriyle okurun gözünde inandırıcılığını yitirir. Bu durumda kurgusal gerilimi yaratan değişkenlerin edebiyat metinlerinin dokusuna ustaca yerleştirilmesinin gereği ve önemi ortaya çıkar. Bu kapsamda incelenen masalarda abartılmış merak ögesine yer verilmemiş olması çocuk okurun okuma motivasyonunu artırması yönünden olumlu bir sonuçtur. Önceki araştırmalarda da (Karagül, 2017; Karagöz, 2017b) benzer sonuçlara ulaşıldığı belirlenmiştir. Bu bulgu ile diğer iki araştırmanın sonuçları birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Karagül (2017) Oğuz Tansel'in *Altı Kardeşler, Mavi Gelin, Üç Kızlar ve Yedi Devler* adlı kitaplarını, Karagöz (2017b) ise Akşit Göktürk'ün *Kralın Piresi* adlı kitabını konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler açısından incelemişlerdir. Araştırmacılar, bulgularında en sık yer verilen ögenin rastlantısallık olduğunu belirlemişlerdir. Karagül (2017)'ün ve Karagöz (2017b)'ün araştırmaları bu çalışmayla yöntem bakımından benzer, ulaştığı sonuç yönünden farklıdır.

Çalışma kapsamında incelenen kitaplardan *Billur Köşk Masalları* adlı kitapta konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler arasında ilk sırayı % 78,54 (11) oranla duygusallık, ikinci sırayı % 50,00 (7) oranla rastlantısallık alır. İncelenen diğer kitap olan *Keloğlan Masalları*'nda yer alan 19 masalda duygusallık % 42,10 (8) ile en sık rastlanan zayıflatıcı ögedir. En fazla yer alan ikinci öge % 26,31 (5) ile rastlantısallıktır. Bu durum dikkate alınarak *Keloğlan Masalları* adlı kitabın yazınsal anlamda *Billur Köşk Masalları*'na göre daha başarılı biçimde yapılandırıldığını belirtmek mümkündür.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar ışığında şu öneriler getirilebilir:

- Billur Köşk Masalları ve Keloğlan Masalları İlköğretim 100 Temel Eser listesi içerisinde yer almaktadır. Kitaplara bakıldığında aşırı duygusallık, şiddet, korku, rastlantısallık içeren kesitler yer almaktadır. Bu durum dikkate alınarak öğretmenler ve ailelerin bu kitaplardan yararlanarak çocuklarla birlikte gerçekleştirecekleri okuma etkinliklerinde ilgili bölümleri okumaya dâhil etmemeleri yararlı olabilir.
- Konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler ile ilgili alandaki çalışmalara bakıldığında daha çok derlenmiş masalların incelendiği görülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda sanat masalları ile yazınsal nitelikli çocuk edebiyatı

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

yapıtlarının da konunun yapılandırılmasını zayıflatan ögeler açısından incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adalı, O. (2016). Anlamak ve Anlatmak (5.Basım). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Akkaya, N. (2014a). "Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 312-324.
- Akkaya, N. (2017b). "Oğuz Tansel'in Masal Dünyasında Değerler", yay. haz. S. Sever, S. Karagül, Uluslararası Türk Masal Dünyası ve Doğumunun 100. Yılında Oğuz Tansel Sempozyumu, Bildiriler Kitabı: 99- 106. Ankara: Ankara Üniversitesi ÇOGEM.
- Alangu, T. (2016). Billur Köşk Masalları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alangu, T. (2017). Keloğlan Masalları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arıcı, A. F. (2016). "Estetik Değer Oluşturmada Masalların Rolü: Türk Masalları Örneği",Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(2), 1017-1035.
- Aslan, C. (2006a). Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitaplarının Çocuğun Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Aslan, C. (2017b). "Oğuz Tansel'in Derlediği Masalların Türkçenin Sözvarlığı Bağlamında İncelenmesi", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27, 56-80.
- Baş, B. (2012). "Türk Masallarının Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme", Millî Folklor, 93, 125-134.
- Boratav, P. N. (1995). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bowen, Glenn A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9 (2), 27- 40.
- Ciravoğlu, Ö. (2000). Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Esin Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Edt.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çılgin, A. S. (2007). Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Demirel, Ş., Uludağ, M. E., Tozlu, N., Seven, S., ve Çeçen, M. A. (2011). Edebi Metinlerle Çocuk Edebiyatı. Ankara: Pegem Akademi.
- Geçgel, H. ve Güleç, H. Ç. (2012). Çocuk Edebiyatı. (2. Basım). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Gökşen, E. N. (1985). Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güleryüz, H. (2003). Yaratıcı Çocuk Edebiyatı (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Hafçı, H. Ö. (2010). Tahir Alangu Hayatı ve Eserleri, Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karagöz, B. (2017a). "Naki Tezel'in Türk Masalları Adlı Kitabının Değerler Açısından Analizi", Ana Dili Eğitimi Dergisi, 5(3), 534-556.
- Karagöz, B.(2017b). "Akşit Göktürk'ün Derleyip Çevirdiği Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi" (Sözlü Bildiri) IV.

Beytullah KARAGÖZ

- Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu. 20-21 Ekim 2017, İstanbul.
- Karagül, S. (2017). "Oğuz Tansel'in Derleyip Yazdığı Masallardaki Konuların Yapılandırılmasını Zayıflatan Öğelerin İncelenmesi". S. Sever, S. Karagül (Yay. Haz.), Uluslararası Türk Masal Dünyası ve Doğumunun 100. Yılında Oğuz Tansel Sempozyumu Bildiriler Kitabı (ss. 273- 280).Ankara: Ankara Üniversitesi ÇOGEM.
- Karataş, T. (2011). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü (3. Basım). İstanbul: Sütun Yayınları.
- Karatay, H. (2012). Çocuk Edebiyatı Metinlerinde Bulunması Gereken Özellikler. Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı. (Ed. T. Şimşek). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kaya, D. D. (2010). Aytül Uncu Akal'ın Öykü ve Masallarında Tema, Dil ve Eğitim Öğeleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kaya, M. (2010). Çocuk Edebiyatında Konu. Eğitim Sen İlköğretim Çocuk Edebiyatı Kitap Kataloğu (içinde). Ankara.
- Küçük, B., Gedik, F., & Akkuş, Z. (2014). "Masal Kitaplarının 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Değerleri Perspektifinden Analizi", *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1071-1087.
- Lüle Mert, E. (2009). Türkçenin Sözcük Açısından Eflatun Cem Güney'in Derleyip Yazdığı Masallar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Second Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Nas, R. (2004). *Örneklerle Çocuk Edebiyatı* (2. Baskı).Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Oğuz, S. G. (2017). Masalları Birleştirme Yoluyla Ortaokul Öğrencilerinin Yaratıcı Yazma Becerilerinin İncelenmesi, İnönü Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Oğuzkan, A. F. (2010). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, E. (2002a). *Dilin Öte Yakası* (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, E. (2007b). *Yazınsal Türler* (6. Basım).Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sarıyüce, H. L. (2012). *Türk Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Ansiklopedisi* (1. Baskı). İstanbul: Nar Yayınları.
- Sever, E., Memiş A., & Sever, S. (2015). "Pertev Naili Boratav'in Zaman Zaman İçinde Masal Kitabının Değerler Açısından İncelenmesi", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (21-23 Mayıs 2015), Özel Sayısı: 246-263.
- Sever, S. (1995a). "Çocuk Kitaplarında Bulunması Gereken Yapısal ve Eğitsel Özellikler", *ABECE Eğitim*, Ekin ve Sanat Dergisi. (107).14-15.
- Sever, S. (2012b). *Çocuk ve Edebiyat*. (6. Basım). İzmir: Tudem Yayınları.
- Sever, S. (2013c). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Şimşek, T. (2005). *Çocuk Edebiyatı*. Konya: Suna Yayınları.

Tahir Alangu'nun Derleyip Yazdığı Masalların Konunun Yapılandırılmasını Zayıflatan Ögeler Açısından İncelenmesi

- Tezel N. (1987). "Türk Masalları". Çocuk Edebiyatı Yıllığı. İstanbul: Gökyüzü Yayınları.
- Urhan, O. (2016). Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Derslerinde Masalların Yaratıcı Yazma Becerisine Etkisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Yavuz, M. (1996). Masalların Eğitim İşlevleri ve Dil Öğretimindeki Yeri, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- Yetkin, S. K. (2007). Edebiyat Üzerine Denemeler. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Yıldırım, A.,& Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8.Basım). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, K. (2010). "Nitel araştırmalarda niteliği artırma". İlköğretim Online, 9 (1), 79-92.
- Yurttaş, H. (1997). "Çocuk ve Kitap", Anadili Eğitimi ve Çocuk Kitapları Sempozyumu,Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayını, s.56-64.

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSRR | Social Sciences Researches Journal

(Yaz 2018) 13/1:79-97 / (Summer 2018) 13/1:79-97

Makale Geliş Tarihi: 28.02.2018 Yayın Kabul Tarihi: 29.05.2018

Doi Number :<http://dx.doi.org/10.19129/sbad.346>

KAMU ÇALIşANLARINDA FİNANSAL OKURYAZARLIK*

Serap BARIŞ**Metehan ŞAHİN***

Öz

Bu çalışma Tokat ilindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerini ve finansal okuryazarlık düzeyleri ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahip olduğu düşünölen sosyo-demografik faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda Tokat merkez ilçede 470 kamu çalışanıyla Nisan-Haziran 2016 döneminde yüz yüze görüşme yöntemiyle anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler, frekans ve ki-kare analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu ve finansal okuryazarlık düzeyleri ile eğitim, meslek ve kredi kartı kullanımı gibi faktörler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre, finansal okuryazarlık düzeyini geliştirmek amacıyla uygulanacak politikalarda bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Davranış, Finansal Okuryazarlık, Kamu Çalışanları

FINANCIAL LITERACY IN PUBLIC EMPLOYEES

Abstract

This study aims to analyze socio-demographic factors which are considered to have a statistically significant relationship with financial literacy levels and financial literacy levels of public employees in Tokat province. In accordance with the stated purpose a survey was conducted with 470 public employees in the central district of Tokat in the period of April-June 2016 by means of face-to-face interview. The obtained data were evaluated using frequency and chi-square analyzes. The findings of the research show that the financial literacy levels of public employees are low and, there is a statistically significant relationship between financial literacy levels and factors such as education, occupation and usage credit card. According to these results, it is possible to say that the socio-demographic characteristics of the individuals should be taken into consideration for the policies to be implemented to improve level of financial literacy.

Key Words: Financial Behavior, Financial Literacy, Public Employees.

* Bu çalışmada kullanılan veriler ikinci yazarın "Finansal Okuryazarlığın Tasarruf Davranışları Üzerine Etkileri: Tokat İlinde Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, serap.baris@gop.edu.tr. ORCID: 0003-3905-4746.

*** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi, e-posta: metehan.sahin@gop.edu.tr. ORCID: 0002-7922-9291.

1.GİRİŞ

Finansal okuryazarlık kavramına ait, üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamakla beraber, konuyla ilgilenen bireysel ve kurumsal birçok araştırmacı tarafından yapılmış öznel tanımlamalar bulunmaktadır.

A. Lusardi'ye göre (2008a, 5) finansal okuryazarlık, temel finansal okuryazarlık ve gelişmiş finansal okuryazarlık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Temel finansal okuryazarlık kendisinin hazırladığı, bireylerin temel ekonomik kavramları bilip bilmediğini, temel finansal aritmetik işlemlerde yetkinliklerini ve risk dağıtım kavramı hakkındaki bilgilerini ölçmeye çalıştığı üç soru ile tarif edilmektedir. İleri düzey finansal okuryazarlık ise, risk ve getiri arasındaki ilişkinin, tahvil, hisse senedi ve yatırım fonlarının nasıl çalıştığının ve temel varlık fiyatlamasının anlaşılabilirliğine yönelik sorular yardımıyla belirlenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na göre (TCMB, 2015, 5) finansal okuryazarlık, bireyin bütçesini yönetirken etkili ve bilinçli kararlar vermesini sağlayan finansal bilgiye sahip olma ve bu tüketim-tasarruf kararları yoluyla kişisel finansal refahını artırma becerisidir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise finansal okuryazarlığı tüketicilerin bilinçli kararlar almaları, yardıma ihtiyaç duyduklarında nereye gideceklerini bilmeleri ve finansal refahlarını yükseltecek diğer eylemleri gerçekleştirmeleri için bilgi ve/veya objektif tavsiyeler yardımıyla finansal ürünlere, kavramlara yönelik anlayışlarını iyileştirmesi, finansal risk ve fırsatlar karşısında daha fazla farkında olabilmek için yeteneklerini geliştirmesi süreci olarak nitelendirmektedir (OECD, 2013, 144). Dünya Bankası yaptığı tanımda literatürdeki diğer bazı çalışmalarda olduğu gibi finansal okuryazarlık yerine finansal yetenek terimini kullanmış, bu yeteneği tüketicilerin finansal çıkarları doğrultusunda hareket ederken kendi ihtiyaçlarına uygun finansal hizmetlere erişebilmesi, anlayabilmesi, seçebilmesi ve kullanabilmesine ilişkin bilgi, beceri, tutum ve davranışları kapsayan bir iç yetenek şeklinde tarif etmiştir (World Bank, 2013, 1).

Atkinson ve Messy (2012, 14) finansal okuryazarlığı sağlıklı finansal kararlar alabilmek ve sonuçta kişisel finansal refahı artırmak için gerekli olan farkındalık, bilgi, yetenek, tutum ve davranışlardan oluşan bir kavram olarak nitelendirmektedir. Benzer şekilde Gökmen (2012) de bireysel finansal sağlığı elde etmek ve korumak için gerekli olan finansal bilgi, beceri, tutum ve davranışlardan meydana gelen bileşeni finansal okuryazarlık olarak tanımlamaktadır. Bu noktada ise finansal okuryazarlığı oluşturan kavramların açıklanması ihtiyacı hissedilmektedir.

Bazı araştırmalar (Chen ve Volpe, 1998; Mason ve Wilson, 2000; Hogarth vd., 2002; Hilgert vd., 2003; Gökmen, 2012; Araz, 2012) finansal bilginin finansal okuryazarlığın önemli bir aşamasını teşkil ettiğini, aralarında bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada ise bireylerin bilgiyi edindikleri kaynaklar ayrı bir önem kazanmaktadır. Nitekim bireylerin gelirlerinden daha fazla harcama yaparken, sosyo-ekonomik durumlarına uymayan finansal ürünler kullanırken, gereksiz ve aşırı borçlanırken, üstelik daha en başında tasarrufu önemsemeyip gelirlerinin giderlerine

yetmediği anda hemen borçlanmayı seçerken doğru ve gerekli bilgilere sahip olmadan karar verdikleri bir gerçektir.

Diğer yandan Shim vd. (2009) belirttiği gibi bilgi tek başına yeterli olmamakta, finansal konularda başarılı olabilmek için sorumlu finansal davranışlar sergilemesi beklenen ve bilgisiyle akıllı finansal tercihlerde bulunacağına güvenilen kişilerle iletişimden sağlanacak destekle olumlu tutumlar geliştirebilmek gerekmektedir. Tutum, kişinin kendine veya etrafındaki herhangi bir toplumsal konu, olay ya da nesneye karşı bilgi, deneyim, his ve güdülerine dayanarak örgütlediği zihinsel, duygusal ve davranışsal bir tepki ön eğilimi olarak tanımlanmaktadır (İnceoğlu, 2010: 13). Finansal tutum ise, finansal bilgi ile finansal davranış arasında bir köprü işlevi görerek, finansal okuryazarlık kavramının oluşumunu etkilemektedir. Çünkü finansal bilgi olarak elde edilen veriler, finansal tutumların olumlu ya da olumsuz durumuna göre finansal davranışlarda kendini gösterecektir. Örneğin kişiler hayatlarının ileri dönemleri için birikim yapma yönünde olumsuz tutumlara sahipse, onların birikim yapmaya daha az eğilimli olması veya kısa vadedeki isteklerini daha önemli bulan kişilerin acil durumlar için tasarruf etme ya da uzun vadeli planlar yapma ihtimallerinin daha düşük olması beklenecektir (Alkaya ve Yağlı, 2015: 588).

Finansal davranışı para yönetimi ile ilgili olan herhangi bir insan davranışı olarak tanımlamak mümkündür (Gutter ve Çopur, 2011: 704). Xiao ve Wu (2006)'ya göre finansal bir plan takip etmek, tasarrufları artırmak, borçları ve masrafları azaltmak, bir finans planlayıcısı ile birlikte hareket etmek, bir sağlık sigortasına katılmak, emeklilik ihtiyaçlarını dikkate almak, bir emeklilik planına sahip olmak, gereksiz (ürün/hizmet) alımlara son vermek, aylık faturaları gözden geçirmek ve finansal bilgiyi araştırmak konuyla ilgili çalışmalarda kullanılan ve bireyler tarafından sergilenmesi mümkün olan finansal davranışlardır. Finansal davranışların ve tüketim eğilimlerinin bazıları sosyal öğrenme teorisine göre çocukluk ve gençlik döneminde aileden kazanılan öğrenilmiş davranışlar iken, bazıları ise finansal yönetim sürecinde deneme yanılma yöntemiyle bireyler tarafından geliştirilen finansal davranışlardır (Gönen ve Özmete, 2007: 58).

Bu çalışmada finansal okuryazarlık, en genel anlamıyla, bireyin bütçesini yönetirken etkili ve bilinçli kararlar vermesini, bireysel finansal refahını korumasını ve iyileştirmesini sağlayan finansal bilgiye sahip olması ve bu tüketim, tasarruf ve yatırım kararları yoluyla kişisel finansal refahını artırma becerisi olarak tanımlanmaktadır.

Tüketim, tasarruf ve yatırım davranışlarına ait mevcut veriler göz önüne alındığında da ihtiyaçlar için harcama yapma, borçlanma, emeklilik planları, menkul-gayrimenkul alım satımları, eğitim planları, birikim yapma ve yapılan birikimleri yatırıma dönüştürme gibi birçok konuda ekonomik kararlar ile finansal kararların iç içe girmiş, etkileşim halinde birer yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan son yıllarda yaşanan finansal ürün çeşitliliğindeki artış da finansal piyasaları oldukça karmaşık işlem hacmi gerektiren bir yapıya kavuşturmuştur. Emeklilik yaşının yükseltilmesi ve özel emeklilik sisteminin desteklenmesi gibi değişiklikler ile makro düzeyde ekonomik, finansal ve sosyal problemlerle mücadele etmekte zorluk çeken devletlerin sosyal güvenlik sistemlerini terk etmeleri ya da azaltmaları gibi

göstergeler (Gökmen, 2012, 40) de göz önünde bulundurulduğunda, dünya genelinde devletlerin vatandaşlarını emeklilik sonrası için daha fazla sorumluluk almaya ve kamu emekliliğinden uzaklaşmaya teşvik edici bir yol izlediğini söylemek mümkündür (Beal ve Delpachitra, 2003, 1). Bu nedenle bireylerin emeklilik planlaması için sunulan alternatifleri değerlendirebilecek bilgiye en azından asgari düzeyde sahip olmaları ve kendileri için uygun bir emeklilik planı yapabilmeleri ihtiyacı hissedilmektedir. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu bu sistemin katılımcılarının yeterli finansal okuryazarlığa sahip olmadığını göstermektedir (Altıntaş, 2009: 153).

Finansal okuryazarlık her yaştaki ve her gelir grubundaki insan için fayda sağlayabilmektedir. Örneğin, temel düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip, çalışma hayatına yeni başlayan bireyler harcama ve borçlarını kontrol altına alabilir, aileler çocukların eğitim giderlerini karşılamak ve/veya ev almak için tasarruf disiplinine kavuşabilir ve çalışmakta olan bireyler de kendi emeklilikleri için plan yaparak yeterli miktarda tasarruf elde edebilir (Er vd., 2014: 115). Bu kişilerin ihtiyaçları olmayan ürünleri tercih etmeleri, anlamadıkları ürünlere bağlı kalmaları veya kendilerini finansal açıdan zor durumda bırakacak riskleri almaları da pek muhtemel değildir (EC, 2007: 4).

Küçük bir çocuğun dahi elde ettiği harçlığı kullanırken tüketim ve tasarruf kararları ile karşı karşıya kaldığı, ayrıca erken yaşlarda edinilen finansal bilgi, tutum ve davranışların özellikle bireyin yaşamının ileri dönemlerinde verdiği kararlar bakımından daha önemli olduğu düşünüldüğünde, finansal okuryazarlığın gençleri ve çocukları da ilgilendirdiği ortaya çıkmaktadır (Gökmen, 2012: 14). Buna rağmen özellikle genç kuşağın finansal konularla ilgili bilgi düzeylerinin yetersiz olması finansal okuryazarlık hakkında endişelerin artmasına sebep olmaktadır (Kılıç vd., 2015: 130).

Para yönetiminin önemli sorunlarından biri de kredi ve kredi kartı kullanımudur. Bireylerin, esasen daha sonra gerçekleşebilecek isteklerini bugün elde edebilmelerinin yani "şimdi al, sonra öde" düşüncesiyle arzu ettikleri tüketim ürünlerine kolay ulaşabilmelerinin bir aracı olarak görülen kredi kartının bilinçsiz kullanımı, ekonomik amaçlarını karıştıran bu bireylerin iflas etme düzeyini gün geçtikçe artırmaktadır (Gönen ve Özmete, 2007: 58).

Finansal bilgisizliğin neden olacağı finansal sorunlar, bireylerde ruhsal gerilime bağlı hastalıklara neden olabilmekte ve aile içinde de huzursuzluk ve geçimsizliklere kaynaklık ederek boşanmalara dahi neden olabilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada erkeklerin % 28,7'sinin kadınların ise % 32,9'unun boşanmalarında tek nedenin finansal sorunlar yaşamaları olduğu ve benzer olarak Australian Institute of Family Studies'in raporunda da gelir ve iş konusundaki endişelerin evli çiftler için ciddi bir boşanma sebebine dönüşebildiği ifade edilmektedir (Öztürk ve Demir, 2015: 117).

Özetle bireylerin finansal olarak doğru kararlar almaları ve kötü sonuçlardan korunmaları, gelir ve harcamalarda denge sağlayarak borç tuzaklarına düşmemeleri ve

geleceğe yönelik belirledikleri finansal hedeflerini tasarruf gibi öz imkânlarıyla gerçekleştirmeleri veya bu tasarrufları verimli alanlarda reel ekonomiye kazandırmaları için temel düzeyde de olsa finansal okuryazarlığa sahip olmaları arzu edilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası'nın 2011 yılında yayınladığı raporda da, Türkiye için düşük tasarruf oranlarının nedenlerine ve bu durumun ülke ekonomisi için sebep olabileceği sorunlara dikkat çekilmekte, ulusal finansal okuryazarlık stratejisinin etkili bir şekilde uygulanmasının ülke genelinde finansal okuryazarlığı geliştirebileceği ve Türk vatandaşlarının tasarruf kararları üzerinde önemli etki yaratabileceği ifade edilmektedir.

Bu çalışmada bir ülkenin önemli tasarrufçularından olan hanehalkının finansal okuryazarlık durumu kamu çalışanları özelinde incelenmiştir. Tokat ili merkez ilçedeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ve finansal okuryazarlık düzeylerinin demografik özellikler ile ilişkisi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısımları şu şekilde ilerlemektedir: İkinci kısımda literatürdeki ampirik çalışmalara yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü kısmı ise alan araştırması ve buna dayalı olarak yapılan istatistiksel analizlerin bulgularından oluşmaktadır. Dördüncü kısımda sonuç ve önerilerde bulunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Finansal okuryazarlık, yabancı literatürde 1990'lı yılların ortalarından itibaren, yerli literatürde ise 2000'li yılların başından ve özellikle 2008 Küresel Finans Krizi'nden itibaren -konunun artan önemine de binaen- yoğun bir şekilde yapılan araştırmalara konu edilmiştir. Finansal okuryazarlığa yönelik çalışmalar bireysel araştırmacılarla birlikte kamu destekli veya bağımsız yapıda organize edilmiş kuruluşlar tarafından, doğrudan finansal okuryazarlığı geliştirici finansal eğitim programları tasarlanmasını, tüketicilere bilinçli finansal kararlar alma yetisi kazandırılmasını, bireylerin tasarruflarının artırılması ve reel ekonomiye verimli kanallardan kazandırılmasını amaçlayan konferans, inceleme ve raporlardan oluşmaktadır.

Tablo 1'de bireylerin sahip olduğu demografik özellikler ile finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenmesine yönelik olarak literatürde daha önce yapılmış çalışmalara yer verilmektedir.

Tabloda görüleceği gibi bireylerin sosyo-demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalarda (Nidar ve Bestari, 2012; Nicolini vd. , 2013; Akben ve Selçük, 2015; Alkaya ve Yağlı, 2015; Ergün 2015) elde edilen sonuçlara göre özellikle cinsiyet, yaş ve gelir seviyesi gibi değişkenler ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin gözlemlenebildiğini söylemek mümkündür. Bu değişkenler arasında örneğin, cinsiyet faktörü için çalışmalarda genel olarak belirtilen durum, erkek bireylerin kadın bireylere göre daha fazla finansal okuryazar olduklarıdır. Üniversitede eğitim görülen fakülte, sigorta sahipliği ve kredi kartı kullanımı gibi bireylerin finansal konulara olan ilgilerinin de finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenmesinde önemli olduğu ifade edilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Demografik Özellikler-Finansal Okuryazarlık Literatür

Çalışmanın Adı	Örneklem	Yöntem	Bulgular	
			Finansal Okuryazarlık Durumu	Anlamlı Değişkenler
Ergün vd. (2015)	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri(275 kişi)	Ki-kare Analizi	Öğrenciler temel düzey finansal okuryazardır.	cinsiyet, öğretim şekli ve hanehalkı aylık geliri
Kılıç vd. (2015)	Gaziantep Üniversitesi Öğrencileri(480 kişi)	T-testi	Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri düşüktür.	cinsiyet, kredi kartı kullanımı
Krizek ve Hradil (2012)	Çek Cumhuriyeti üniversite öğrencileri (2120 kişi)	-	Erkekler kadınlara oranla daha yüksek finansal okuryazarlık oranına sahiptir.	cinsiyet, öğretim şekli
Nidar ve Bestari (2012)	Padjadjaran Üniversitesi öğrencileri (400 kişi)	Ki-kare Analizi	Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri düşüktür.	eğitim düzeyi, fakülte, kişisel gelir, ebeveyn geliri, sigorta sahipliği
Tablo 1'in devamı				
Worthington (2006)	Avustralyalı yetişkinler (3548 kişi)	Logit Analizi	50-60 yaş arası bireyler, iş veya çiftlik sahibi olanlar ve üniversite mezunları arasında finansal okuryazarlık daha yüksektir.	cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, gelir
Tuna ve Ulu (2016)	Sakarya Üniversitesi işletme bölümü öğrencileri	T-testi ve Varyans Analizi	Erkek öğrencilerin ve 23-25 yaş arası lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyesi daha yüksektir.	cinsiyet, yaş ve öğretim şekli
Hassan Al-Tamimi ve Kalli (2009)	Birleşik Arap Emirlikleri yatırımcıları (600 kişi)	Varyans Analizi	Finansal okuryazarlık seviyesi cinsiyete ve bireysel yatırımcı kararlarına göre farklılık göstermektedir.	gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve iş ortamı aktiviteleri
Chen ve Volpe (1998)	ABD'nin bazı eyaletlerindeki üniversite öğrencileri (924 kişi)	Varyans Analizi	Kadınlar, otuz yaş altı bireyler ve iş tecrübesi az olan kişiler daha düşük finansal okuryazarlığa sahiptir.	yetersiz bilgi, cinsiyet ve tecrübe
Nicolini vd. (2013)	ABD (1488 kişi), Birleşik Krallık (5328 kişi), Kanada (27555 kişi), İtalya	Regresyon Analizi	Yalnızca eğitim seviyesinin etkisi tüm ülkeler için geçerlidir.	cinsiyet, gelir, yaş, medeni durum ve eğitim seviyesi

Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık

(7951 kişi)

Çinko vd. (2017)	Marmara Üniversitesi öğrencileri (1049 kişi)	Varyans Analizi	Genel anlamda öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri düşüktür.	cinsiyet, fakülte, sınıf, konaklama türü ve gelir
Akben- Selçuk (2015)	Türkiye'deki 1539 üniversite öğrencisi	Lojistik Regresyon	Cinsiyet bütçeleme davranışı için anlamlı bir değişken, ödemeleri zamanında yapma ve tasarruf etme davranışları için istatistiksel olarak anlamlı bir değişken değildir.	cinsiyet
Alkaya ve Yağlı (2015)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF öğrencileri (185 kişi)	Ki-kare Analizi	Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri düşüktür	cinsiyet
Ansong ve Gyansare (2012)	Gana devlet üniversiteleri lisans-lisansüstü öğrencileri (250 kişi)	Varyans Analizi	Cinsiyet, yaş ve iş deneyimine bağlı olarak finansal okuryazarlık seviyeleri farklıdır.	cinsiyet, yaş ve iş tecrübesi

Literatürdeki bazı çalışmalar ise emeklilik planlaması (Lusardi ve Mitchell, 2007b; Altıntaş, 2009; Dvorak ve Hanley, 2010; Van Rooij vd., 2012) ve tasarruf davranışları (Kieschnick (2006), Lusardi (2008b), Lusardi ve Mitchell (2007b),(2009), Bucher-Koenen (2009), Sekita (2011), Thung vd. (2012), Beckman (2013), Mahdzan ve Tabiani (2013), Henager ve Mauldin (2015)) ile finansal okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Nitekim belirli bir finansal okuryazarlık düzeyine ulaşmış kişilerin emeklilik planlaması yapma ve tasarruf etme alışkanlıklarını kazanması kadar, bir emeklilik planlaması yapabilmek ve tasarruf edebilmek amacıyla da bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini artırmaları muhtemeldir.

3. Uygulama

3.1. Araştırmanın Amacı ve Veriler

Bu çalışmanın amacı, Tokat il merkezindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve finansal okuryazarlık düzeylerinin sosyo-demografik özellikler arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bireylerin sahip olduğu sosyo-demografik özellikler ile finansal okuryazarlık seviyelerini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı ise çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini Tokat il merkezinde görev yapan kamu çalışanları oluşturmaktadır. Ocak 2016 tarihi itibarıyla, merkez bütçeye bağlı kamu idareleri göz

önünde bulundurulduğunda Tokat il merkezindeki kamu çalışanlarının sayısı 8996 olarak tespit edilmiş, özel bütçeli kamu kurumları olan Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hastanesi personelinin de eklenmesiyle bu sayı yaklaşık 9996 tahmin edilmiştir. Bu evren için örneklem büyüklüğü yaklaşık 370 kişidir (Altunışık vd., 2012:137). Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak söz konusu tanımlı evren için 470 kişilik bir örneklem grubu oluşturulmuştur.

Veriler, örnekleme oluşturan kamu çalışanlarının demografik bilgilerini, finansal gelişmeler hakkındaki bilgilerinin kaynağını ve finansal gelişmelerle ilgilerinin derecesini belirlemeye yönelik 13 soru ile Likert ölçeği kullanılarak hazırlanan finansal okuryazarlık-tasarruf davranışı soruları ve Lusardi (2007b, 2008a, 2008b, 2011) başta olmak üzere finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan gerek bireysel gerekse bağımsız kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalarda da sıklıkla kullanılan finansal okuryazarlık sorularından oluşan anketin Nisan-Haziran 2016 tarihleri arasında yüz yüze uygulanması sonucu elde edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda kullanılabilir 427 adet anket üzerinde SPSS programı yardımıyla frekanslar ve ki-kare analizleri yapılarak araştırmanın konusu olan hipotez test edilmiştir.

3.2. Tokat İli Kamu Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan Tokat ili kamu çalışanlarının sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgilerin gösterildiği Tablo 2'ye göre, tüm katılımcılar arasında erkeklerin oranı %57,8 kadınların oranı ise %42,2 olarak belirlenmiştir. Bu durum ise araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunun erkeklerden meydana geldiğini göstermektedir. Yaş gruplarına göre dağılım göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık %73'lük bir kesimin 25-44 yaş aralığındaki bireylerden oluştuğu, 55 yaş ve üstü bireylerin ise %4,7 oranında araştırmaya dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Anket katılımcıları medeni durumlarına göre sınıflandırıldığında, bireylerin %63'ünün evli, %31,6'sının bekâr ve %5,4'ünün ise dul/boşanmış oldukları görülmektedir. Yine Tablo 1'de ankete katılımcılarının eğitim durumları da incelenebilmektedir. Buna göre örnekleme yer alan bireylerin %11,7'si yüksek lisans/doktora mezunu, %71,2'si üniversite mezunu, %15'i lise mezunu ve %2,1'i ilkokul/ilköğretim mezunudur. Dolayısıyla toplamda katılımcıların yaklaşık %83'ünün üniversite (lisans+lisansüstü) mezunu olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıların eğitim durumlarına yönelik böyle bir dağılımın ortaya çıkmasında, araştırma konusu bireylerin genellikle belirli bir lisans programını bitirme şartıyla dâhil olunan kadroları teşkil eden kamu çalışanlarından oluşmasının payı büyüktür. Nitekim meslek grubuna ilişkin dağılım da bu durumu doğrulayacak bir görünüme sahiptir.

Bireylerin finansal gelişmeler hakkındaki bilgilerinin kaynağını ve finansal gelişmelerle ilgilerinin derecesini ölçmeye yönelik sorulara verilen cevaplara ilişkin dağılımın yer aldığı Tablo 3'de görüldüğü gibi, katılımcıların %67,2'si interneti,

Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık

%46,6'sı televizyonu, %21,3'ü gazete/dergiyi ve %15,7'si aile, akraba, arkadaşı finansal gelişmelerle ilgili bilgilerinin kaynağı olarak tercih etmektedir.

Tablo 2: Kamu Çalışanlarının Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	180	42,2
	Erkek	247	57,8
	Toplam	427	100
Yaş	16-24 arası	35	8,2
	25-34 arası	190	44,5
	35-44 arası	121	28,3
	45-54 arası	61	14,3
	55 ve üstü	20	4,7
	Toplam	427	100
Medeni Durum	Evli	269	63
	Bekâr	135	31,6
	Dul/Boşanmış	23	5,4
	Toplam	427	100
Eğitim Durumu	İlkokul/İlköğretim	9	2,1
	Lise ve dengi	64	15
	Üniversite	304	71,2
	Yüksek lisans/Doktora	50	11,7
	Toplam	427	100
Meslek	Memur	107	25,1
	Öğretmen	162	37,9
	Hemşire	34	8
	Doktor	16	3,7
	Diğer Sağlık Personeli	57	13,3
	Hizmetli/Kamu İşçisi	24	5,6
	Askeri Personel	16	3,7
	Akademisyen	11	2,6
	Toplam	427	100
Aylık Gelir	1301-2000 TL	56	13,1
	2001-3000 TL	206	48,2
	3001-4000 TL	125	29,3
	4001 TL ve Üzeri	40	9,4
	Toplam	427	100
Hanehalkı Tipi	Yalnız yaşıyorum	63	14,8
	Anne ve babamla yaşıyorum	77	18
	Evliyim ve çocuğum var	229	53,6
	Evliyim, çocuğum yok	41	9,6
	Diğer	17	4
	Toplam	427	100
Hanehalkı Aylık	1301-3000 TL	112	26,2

Geliri	3001-5000 TL	151	35,4
	5001 TL ve Üzeri	164	38,4
	Toplam	427	100

Tablo 3: Katılımcıların Finansal Gelişmelerle İlgili Bilgi Kaynakları

Finansal Bilgi Kaynağı	Frekans	Yüzde (%)
Aile, akraba, arkadaş	67	15,7
Gazete/Dergi	91	21,3
Televizyon	199	46,6
İnternet	287	67,2

Not: Birden fazla seçenek işaretlendiği için toplamı 427'yi oranı da % 100'ü aşmaktadır.

Finansal gelişmelere olan ilgi düzeyini gösteren “Finansal gelişmeleri hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?” şeklindeki soruya bireylerin %48,7'si bazen, %23,4'ü haftada birkaç kez ve %20,1'i her gün finansal gelişmeleri takip ettiğini belirtmiştir. Yine bireylerin %7,7'si ise finansal gelişmeleri hiç takip etmediğini beyan etmiştir. Elde edilen bu yüzdeler ankette yer alan kişilerin finansal gelişmelerle ilgilerinin ileri seviyede olmadığını göstermektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Finansal Gelişmeleri Takip Etme Durumları

Finansal Gelişmeleri Takip Etme Sıklığı	Frekans	Yüzde (%)
Her gün	86	20,1
Haftada birkaç kez	100	23,4
Bazen	208	48,7
Hiç takip etmiyorum	33	7,7
Toplam	427	100

Tablo 5'te katılımcıların kredi kartına sahip olup olmama durumlarını gösteren bilgiler yer almaktadır. Buna göre, bireylerin %80,3 gibi büyük bir bölümü kredi kartının olduğunu, %19,7'si herhangi bir kredi kartına sahip olmadığını belirtmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Kredi Kartı Sahipliği

Kredi Kartı Kullanımı	Frekans	Yüzde (%)
Evet	343	80,3
Hayır	84	19,7
Toplam	427	100

3.3. Analiz ve Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada giriş kısmında da belirtildiği gibi Tokat il merkezindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyini ölçmek için, Lusardi'nin (2007, 2008a, 2008b, 2011) çalışmaları da dikkate alınarak, 5 adet finansal okuryazarlık problemi ve Likert ölçeğine göre hazırlanan Finansal Yeterlilik Soruları kullanılmıştır. Bu sorulardan ilk ikisi *faiz hesaplama* (temel finansal işlem yapma yeteneği), üçüncü soru

Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık

enflasyonun işleyişi ve dört ile beşinci sorular ise paranın zaman değeri konusunda katılımcıların bilgi düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 6: Finansal Okuryazarlık Problemleri*

<p>1) Vadeli mevduat hesabınızda 100 TL olduğunu ve yıllık faiz oranının %2 olduğunu farz ediniz. Parayı hesabınızda tuttuğunuz takdirde, 1 yıl olduğunda ne kadar paranız olacağını düşünüyorsunuz?</p> <p>a) 102TL'den fazla b) Tam 102 TL c) 102 TL'den az d) Hiçbiri e) Bilmiyorum</p>
<p>2) Vadeli mevduat hesabınızda 100 TL olduğunu, paranızı yıllık %20 faiz ile bankada tuttuğunuzu ve hesabınızdan hiç para ya da faiz ödemesi çekmediğinizi farz ediniz. 5 yıl sonra hesabınızda toplam kaç liranız olacağını düşünüyorsunuz?</p> <p>a) 200TL'den fazla b) Tam 200 TL c) 200 TL'den az d) Hiçbiri e) Bilmiyorum</p>
<p>3) Vadeli mevduat hesabınıza uygulanan yıllık faizin %1 ve enflasyonun %2 olduğunu düşünün. 1 yıl sonra, bu hesaptaki parayla ne kadar harcama yapabileceğinizi düşünüyorsunuz?</p> <p>a) Bugünkünden fazla b) Bugünkü ile aynı c) Bugünkünden az d) Hiçbiri e) Bilmiyorum</p>
<p>4) Bir arkadaşınıza bugün 10.000 TL miras kalmıştır. Arkadaşınızın kardeşine ise 3 yıl sonra 10.000 TL miras kaldığını farz ediniz. Miras nedeniyle hangisi daha zengin olacaktır?</p> <p>a) Arkadaşım b) Kardeşi c) Zenginlik düzeyi eşittir. d) Hiçbiri e) Bilmiyorum</p>
<p>5) Gelecek yıl gelirinizin ve her şeyin fiyatının iki kat artacağını farz edin. Gelecek yıl gelirinizle ne kadar harcama yapabileceğinizi düşünürsünüz?</p> <p>a) Bugünkünden fazla b) Bugünkü ile aynı c) Bugünkünden az d) Hiçbiri e) Bilmiyorum</p>

Kaynak: Lusardi'nin (2007, 2008a, 2008b, 2011) çalışmalarından faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. *Soruların doğru cevapları koyu (bold) şekilde gösterilmiştir.

Bu sorulara verilen doğru cevapların dağılımı Tablo 7'de gösterilmektedir. Doğru cevapların dağılımı incelendiğinde hiç doğru cevabı olmayanların %20,4, 1 doğru cevabı bulunanların %24,6, bu çalışmada temel düzeyde finansal okuryazarlık göstergesi sayılan en az 3 doğru cevabı bulunanların %34,9 ve bütün matematiksel sorulara doğru cevap verenlerin oranın ise %4,2 olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %20'sinin hiç doğru cevabının olmaması temel matematik işlemlerinde dahi sıkıntı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık %65'inin soruların sadece yarısından daha azına (iki soruya) cevap verdikleri dikkate alındığında bu bulgular, finansal kamu çalışanlarında finansal bilgi eksikliğinin yaygın olduğunu göstermektedir. Lusardi ve Mitchell (2007a) ve Lusardi vd. (2010) başta olmak üzere

finansal okuryazarlık düzeyinin ölçüldüğü pek çok çalışmada bireylerin finansal bilgi eksikliğinin yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 7: Finansal Okuryazarlık Sorularına Verilen Doğru Cevap Sayıları

Doğru Cevap Sayıları	Frekans	Yüzde (%)
Doğru Cevap Yok	87	20,4
1 Doğru Cevap	105	24,6
2 Doğru Cevap	86	20,1
3 Doğru Cevap	80	18,7
4 Doğru Cevap	51	11,9
5 Doğru Cevap	18	4,3
Toplam	427	100

Bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmek amacıyla ANZ (2003) ve Thung vd. (2012) çalışmalarında yer alan finansal yeterlilik ifadeleri, Tokat ilindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenmesi amacıyla finansal okuryazarlık problemleriyle birlikte bu çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilmiştir.

Finansal yeterlik ifadelerinden “Enflasyon ve faiz oranlarındaki değişimin ne ifade ettiğini bilirim” ifadesine katılımcıların yaklaşık %65’i katılıyorum cevabını vermişlerdir. Ancak finansal bilgi problemlerine katılımcıların yine yaklaşık %65’inin 2 veya azının doğru cevap verdiği düşünüldüğünde -ki bu soruların 3 tanesi faiz ve enflasyon sorularından oluşmaktadır- katılımcılar kendilerini olduklarından daha fazla bilgili olduklarını düşünmektedirler. Yine finansal ürünler konusunda “Finansal ürünler konusunda bilgi sahibiyim” ifadesi için katılımcıların %55’i katıldıklarını belirtmektedirler. Borçlanmanın mali etkileri hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade edenlerin oranı toplamda yaklaşık %77’ye ulaşmaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmının finansal ürünler gerekse borçlanmanın mali etkileri konusunda bilgi sahibi olduklarını ifade etmeleri faiz, enflasyon ve paranın değeri hakkındaki bilgi sorularına oldukça düşük düzeyde doğru cevap vermiş oldukları göz önüne alındığında finansal bilgi ve yeterliliklerini abarttıkları şeklinde düşünülebilir. Buna göre Tablo 9’da da gösterildiği gibi finansal okuryazarlık düzeyi düşük olmasına rağmen katılımcılar bu durumun pek farkında değildir. Temizel ve Bayram (2011) ve OECD (2009) da bireylerin finansal okuryazarlıkları düşük olmasına rağmen bu durumun farkında olmadıkları veya abarttıkları şeklinde bulgular ortaya koymaktadırlar. Para ile ilgili konuların karmaşık olduğunu düşünenlerin oranı %48’dir. “Harcamalarım ile ilgili finansal kayıtlarını (fiş, fatura vb.) saklarım” şeklindeki soruya ise bireylerin %35,6’sı “katılıyorum”, %20,4’ü “kesinlikle katılıyorum”, %16,9’u “katılmıyorum” ve %9,4’ü “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde görüş bildirmiştir (Tablo 8).

Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık

Tablo 8: Tokat İl Merkezindeki Kamu Çalışanlarının Finansal Yeterlilik İfadelerine Verdikleri Cevaplara İlişkin Dağılım

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Enflasyon ve faiz oranlarındaki değişimin ne ifade ettiğini bilirim.						
Frekans	19	44	90	179	95	427
Yüzde (%)	4,4	10,3	21,1	41,9	22,2	100
Finansal ürünler konusunda bilgi sahibiyim.						
Frekans	26	52	116	176	57	427
Yüzde (%)	6,1	12,2	27,2	41,2	13,3	100
Harcamalarım ile ilgili finansal kayıtlarımı (fiş, fatura vb.) saklarım.						
Frekans	40	72	76	152	87	427
Yüzde (%)	9,4	16,9	17,8	35,6	20,4	100
Borçlanmanın mali etkileri hakkında bilgi sahibiyim.						
Frekans	12	23	66	197	129	427
Yüzde (%)	2,8	5,4	15,5	46,1	30,2	100
Para ile ilgili konular karmaşık değildir.						
Frekans	72	133	77	85	60	427
Yüzde (%)	16,9	31,1	18	19,9	14,1	100

Bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenebilmesi için matematiksel problemlerden üçten az soruya doğru cevap veren bireyler *Finansal Okuryazar Değil*, en az üç soruya doğru cevap verenler *Temel Düzey Finansal Okuryazar*, bu sorulardan en az üçüne doğru cevap vermekle birlikte finansal yeterlilik sorularına verdiği yanıtların ortalaması en az dört olan bireyler ise *İleri Düzey Finansal Okuryazar* kabul edilmektedir. Finansal okuryazarlık seviyelerine ait bu sınıflandırma Lusardi'nin (2007, 2008a, 2008b, 2011) çalışmalarına dayanmakla birlikte ANZ (2003) ve Thung vd. (2012) çalışmalarında da benzer bir ayırım bulunmaktadır. Bu doğrultuda, ulaşılan sonuçlara göre, Tokat ili kamu çalışanlarının %34,9'u temel düzey finansal okuryazar ve %9,6'sı ileri düzey finansal okuryazar iken, %65,1'i finansal okuryazar değildir (Tablo 9). Bu sonuçlara göre katılımcıların yarısından fazlası (%65,1) finansal okuryazar değildir. Yaklaşık %35'i ise ancak temel düzeyde finansal okuryazardır. İleri düzey finansal okuryazar olanların oranı ise sadece %9,6'dır. Buradaki sonuçlar mevcut literatürün en temel bulgularından olan gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde finansal okuryazarlığın oldukça düşük olduğu (Lusardi ve Mitchell 2011, 3) şeklindeki bulguyla tutarlıdır.

Tablo 9: Kamu Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyleri

Finansal Okuryazarlık Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)
Finansal Okuryazar Değil	278	65,1
Temel Düzey Finansal Okuryazar	149	34,9
İleri Düzey Finansal Okuryazar*	41	9,6

Not: İleri Düzey Finansal Okuryazar bireyler aynı zamanda Temel Düzey Finansal Okuryazar sayıldıklarından frekans toplamı 427'yi ve yüzde toplamı %100'ü aşmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri belirlendikten sonra, temel düzey ve ileri düzey finansal okuryazar olanlar tek bir grup altında *finansal okuryazar* olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan, bireylerin sahip olduğu sosyo-demografik özellikler ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığına yönelik hipotez ki-kare analizi ile test edilmiştir.

Tablo 10'daki ki-kare analizi sonuçlarına göre Tokat ilindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile eğitim, meslek ve kredi kartı kullanımı değişkenleri arasında %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Bu bulgular eğitim durumuna, mesleğe ve kredi kartı olup olmamasına göre finansal okuryazarlığın farklılık gösterdiğine işaret etmektedir.

Demografik özelliklerin kişilerin finansal okuryazarlık seviyeleri ile arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar dikkate alındığında, bu çalışmada elde edilen, değişkenler arasındaki istatistiksel olarak anlamlı sonuçların eğitim (ANZ, 2003; Almenberg ve Soderbergh, 2011; Nidar ve Bestari, 2012; Bayram, 2015; Worthington, 2006; Nicolini vd., 2013), meslek (Güler, 2015; Potrich vd., 2015; Kadoya ve Khan, 2016) ve kredi kartı kullanımı (Cude vd., 2006; Araz, 2012; Kılıç vd., 2015) gibi faktörler açısından benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Tokat İli Kamu Çalışanların Sosyo-Demografik Özellikleri İle Finansal Okuryazarlık Düzeylerine Yönelik Ki-Kare Analizi

Demografik Değişkenler	Finansal Okuryazar Değil		Finansal Okuryazar		χ^2	P	
	Yüzde (%)	Frekans	Yüzde (%)	Frekans			
Cinsiyet	Kadın	67,8	122	32,2	58	0,978	0,323
	Erkek	63,2	156	36,8	91		
Medeni Durum	Evli	66,2	178	33,8	91	0,363	0,547
	Bekâr	63,3	100	36,7	58		
Yaş	16-24 Yaş	80	28	20	7	6,178	0,103
	25-34 Yaş	62,6	119	37,4	71		
	35-54 Yaş	63,2	115	36,8	67		
	55 Yaş ve Üstü	80	16	20	4		
Eğitim Durumu	Ortaöğretim	67,1	49	32,9	24	4,699	0,095
	Üniversite	62,5	190	37,5	114		
	Y.Lisans/Doktora	78	39	22	11		
Aylık Gelir	1301-2000 TL	75	42	25	14	3,565	0,312
	2001-3000 TL	65,5	135	34,5	71		
	3001-4000 TL	61,6	77	38,4	48		
	4001 TL ve Üzeri	60	24	40	16		
	Memur/Kamu	68	100	32	47		

Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık

İşçisi							
Meslek	Eğitim Personeli	68,2	118	31,8	55	5,126	0,077
	Sağlık Personeli	56,1	60	43,9	47		
Hanehalkı Tipi	Yalnız yaşıyorum	63,8	51	36,2	29	2,273	0,518
	Anne ve babamla yaşıyorum	63,6	49	36,4	28		
	Evliyim ve çocuğum var	67,7	155	32,3	74		
	Evliyim, çocuğum yok	56,1	23	43,9	18		
Hanehalkı	301-3000 TL	68,8	77	31,2	35	1,517	0,468
Aylık Geliri	3001-5000 TL	61,6	93	38,4	58		
	5001 TL ve Üzeri	65,9	108	34,1	56		
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	67,3	231	32,7	112	3,856	0,05
	Hayır	56	47	44	37		

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal okuryazarlık bireylerin finansal kararlar verirken ihtiyaç duyacakları bilgiyi araştırmaları, karar verme aşamasında elde ettikleri bilgileri kullanabilme yetenekleri, eldeki bilgiyi kullanarak mevcut seçenekleri birbirinden ayırt edebilmeleri ve kendileri için en uygun olan kararı vererek refah düzeylerini artırabilmeleri şeklinde ifade edilebilecek, çok sayıda bileşene sahip bir kavramdır.

Bireylerin finansal okuryazarlık durumlarını ölçmeye yönelik çalışmalar, hangi ülkede yapılmış olursa olsun büyük oranda benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Bu sonuçlara göre ise analize konu olan bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu buna rağmen bireylerin finansal durumlarını yönetme konusunda kendilerini başarılı gördükleri, yani finansal konulardaki yetersizliklerinin farkında olmadıkları görülmektedir. Hâlbuki finansal okuryazarlık gerek birey gerekse toplumsal ekonomik refah açısından son derece önemli bir konudur. Bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar bireylerin finansal okuryazarlıklarını ölçmek ve yükseltmek amacıyla birçok faaliyet gerçekleştirmektedir.

Bu çalışmada ise bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, hanehalkı aylık geliri gibi sosyo-demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla Ocak 2016 itibarıyla, Tokat ilinde merkezi ve özel bütçeli kamu kurumlarında görev yapmakta olan yaklaşık 9,996 kamu çalışanı arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 470 kişi üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiş, kullanılabilir 427 anketten elde edilen veriler frekans ve ki-kare analizi ile değerlendirilmiştir. Demografik faktörler ve finansal okuryazarlık ilişkisi analiz edilmeden önce bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların yarısından fazlası (%65,1) finansal okuryazar değildir. Yaklaşık %35'i temel düzeyde finansal okuryazarken, ileri düzey finansal okuryazar olanların oranı sadece %9,6'dır. Belirlenen finansal okuryazarlık düzeyi ile katılımcıların sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişki ki-kare analizi ile test edilmiştir. Analiz

sonucunda literatürdeki bazı çalışmalarla benzer şekilde katılımcıların eğitim, meslek ve kredi kartı kullanımı gibi değişkenler ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle bireylerin finansal okuryazarlık seviyelerini yükseltecek politikaların geliştirilmesi ve finansal okuryazarlığa yönelik geliştirilecek politikaların ise bireylerin sahip olduğu yaş, meslek vb. sosyo-demografik özellikleri göz önünde bulundurularak hayata geçirilmesi gerektirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Alkaya, A. ve Yağlı, İ. (2015). Finansal Okuryazarlık-Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(40): 585-599.
- Almenberg, J. ve Sävje-Söderbergh, J. (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden. *Journal of Pension Economics & Finance*. 10(4): 585-598.
- Altıntaş, K. M. (2009). Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Planlarında Finansal Eğitimin Önemi: Katılımcıların Finansal Okur Yazarlığı Çerçevesinde Alternatif Bir Yatırım Eğitimi Modeli. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 5(9): 151-176.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Geliştirilmiş 7.baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Araz, T. (2012). *Financial Literacy and Credit Card Arrears*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atkinson, A. and Messy, F. A. (2012). *Measuring financial literacy*. http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/measuring-financial-literacy_5k9csfs90fr4-en (01.08.2017)
- Australia and New Zealand Banking Group. (2003). *ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia-Final Report*. Melbourne, Avustralya.
- Bayram, S. S. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*. 2(2): 105-135.
- Beal, D. J. ve Delpachitra, S. B. (2003). *Financial Literacy Among Australian University Students*. http://eprints.usq.edu.au/3432/2/Beal_Delpachitra_2003_AV.pdf (01.08.2017)
- Beckmann, E. (2013). Financial Literacy and Household Savings in Romania. <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1139&context=numeracy> (17.09.2017)
- Bucher-Koenen, T. (2009). *Financial Literacy and Private Old-Age Provision in Germany-Evidence from SAVE 2008*. MEA Discussion Paper, No. 192-2009.
- Chen, H. and Volpe, R. P. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*. 7(2): 107-128.
- Cude, B., Lawrence, F., Lyons, A., Metzger, K., LeJeune, E., Marks, L. and Machtmes, K. (2006). College Students and Financial Literacy: What They Know and What We

- Need to Learn. *Proceedings of the Eastern Family Economics and Resource Management Association*. 102(9): 106-109.
- Dvorak, T. ve Hanley, H. (2010). Financial Literacy and The Design of Retirement Plans. *Journal of Socio-Economics*. 39(6): 645-652.
- Er, F., Temizel, F., Özdemir, A. ve Sönmez, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(4): 113-126.
- European Commission. (2007, 18 Aralık). *Communication From The Commission Financial Education*.
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52007DC0808> (14.09.2017)
- Gökmen, H. (2012). *Finansal Okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Göner, E. ve Özmete, E. (2007). Finansal Refah: Finansal Yönetim Sürecinden Duyulan Tatmin, Finansal Davranışlar İle Öz-saygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 3(11): 57-69.
- Gutter, M. and Copur, Z. (2011). Financial Behaviors and Financial Well-being of College Students: Evidence from A National Survey. *Journal of Family and Economic Issues*. 32(4): 699-714.
- Güler, E. (2015). *Hanehalkının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Henager, R. and Mauldin, T. (2015). Financial Literacy: The Relationship to Savings in Low- to Moderate-Income Households. *Family and Consumer Sciences*. 45(1): 73-87.
- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. and Beverly, S. G. (2003). *Household Financial Management: The Connection Between Knowledge and Behavior*. Fed. Res. Bull., 89, 309.
<http://www.federalreserve.gov/pubS/bulletin/2003/0703lead.pdf> (22.08.2017)
- Hogarth, J. M., Hilgert, M. A. and Schuchardt, J. (2002). Money Managers: The Good, The Bad, and The Lost. In *Proceedings of The Association for Financial Counseling and Planning Education*, pp. 12-23.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim [Elektronik Sürüm]*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Kadoya, Y. and Khan, M. (2016). *What Determines Financial Literacy in Japan?*, The Institute of Social and Economic Research Osaka University, Discussion Paper No. 982.
- Kılıç, Y., Ata, H. A. and Seyrek, İ. H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (66): 129-150.
- Kieschnick, D. A. (2006). *Financial Knowledge Levels and Savings Behaviors of Bermudian High School Seniors at CedarBridge Academy*. <http://lib.dr.iastate.edu/rtd/864/> (14.09.2017).

- Lusardi, A., Mitchell, O. S., and Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 358-380.
- Lusardi, A. (2008a). *Financial Literacy: An Essential Tool For Informed Consumer Choice?*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w14084.pdf> (01.08.2017)
- _____ (2008b). *Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs*. National Bureau of Economic Research, Working Paper 13824).
- _____ ve Mitchell, O. S. (2007a). Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education. *Business Economics*. 42(1): 35-44.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2007b). Baby Boomer Retirement Security: The Role of Planning, Financial Literacy, and Housing Wealth. *Journal of Monetary Economic*. 54(1): 205-224.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2009). *How Ordinary Consumers Make Complex Economic Decisions: Financial Literacy and Retirement Readiness*. National Bureau of Economic Research, No. w15350.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2011). *Financial Literacy Around The World: An Overview*, National Bureau of Economic Research Working Paper Series, Working Paper 17107.
- Mahdzan, N. S. and Tabiani, S. (2013). The Impact of Financial Literacy on Individual Saving: An Exploratory Study in the Malaysian Context. *Transformations in Business & Economics*. 12(1): 41-55.
- Mason, C. L. and Wilson, R. (2000). *Conceptualising Financial Literacy*. Leicestershire: Loughborough University. <https://dspace.lboro.ac.uk/2134/2016> (22.08.2017).
- OECD (2009), *Financial Literacy and Consumer Protection: Overlooked Aspects of the Crisis, OECD Recommendation On Good Practices On Financial Education And Awareness Relating To Credit* <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/43138294.pdf> (12.01.2017).
- OECD. (2013). *PISA 2012 Assessment and Analytical Framework*.
- Öztürk, E. ve Demir, Y. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (68): 113-134.
- Potrich, A. C. G., Vieira, K. M. and Kirch, G. (2015). Determinants of Financial Literacy: Analysis of the Influence of Socioeconomic and Demographic Variables. *Revista Contabilidade & Finanças*. 26(69): 362-377.
- Sekita, S. (2011). Financial literacy and retirement planning in Japan. *Journal of Pension Economics and Finance*. 10(04): 637-656.
- Shim, S., Barber, B. L., Card, N. A., Xiao, J. J. and Serido, J. (2010). Financial Socialization of First-year College Students: The Roles of Parents, Work, and Education. *Journal of Youth and Adolescence*. 39(12): 1457-1470.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2011). *Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü, Türkiye Ülke Ekonomik Raporu*. http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1331626580764/CEM_YurticiTasarruflar_tammetin.pdf (01.08.2017).
- T.C.Merkez Bankası. (2015, Mart). Aylık bülten. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/TCMB+Bulten/TCMB+Bulten> (08.08.2017).
- Temizel, F. ve Bayram, F. (2011). Finansal okuryazarlık: Anadolu üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) öğrencilerine yönelik bir araştırma. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 73-86.
- Thung, C. M., Kai, C. Y., Nie F. S., Chiun, L. W. and Tsen, T. C. (2012). *Determinants of Saving Behaviour Among The University Students in Malaysia*. (Doctoral Dissertation). Petaling Jaya: Universiti Tunku Abdul Rahman Faculty of Business and Finance Department of Commerce and Accountancy.
- Van Rooij, M., Lusardi A. and Alessi, R. J. (2012). Financial Literacy, Retirement Planning and Household Wealth. *Economic Journal*. 122(560): 449-478.
- World Bank. (2013, Ağustos). *Financial Capability Surveys Around The World*. <http://responsiblefinance.worldbank.org/~media/GIAWB/FL/Documents/Publications/Why-financial-capability-is-important.pdf> (08.08.2017)
- Xiao, J. J. and Wu, J. (2006). *Applying The Theory of Planned Behavior to Retain Credit Counseling Clients*. TCAI Working Papers.

OSMANLI BURSA'SINDA TÜCCAR LONCASI VAKFI VE KREDİ FAALİYETLERİ [1693-1823]*

Samettin BAŞOL**

z

Bursa, Osmanlı Devleti'nin önemli bir üretim, sanayi ve ticaret kenti idi. Kentte emtia üretimi, loncalar halinde örgütlenmiş zanaatkarlar tarafından gerçekleştirilirdi. Üretim ıktıları, Bursa ve çevresine, İstanbul'a ve Avrupa'ya yerli veya yabancı tüccar eliyle ulaştırılırdı. Şehirde, ticarete etkin bir rol üstlenmiş tüccar da lonca çatısı altında faaliyetini sürdürürdü. Tüccar loncası aynı zamanda *taciran hirfeti vakfı* adıyla bilinen vakfı kurmuştu. Vakıf yönetimi, parasal işlemlerini, yıllık mali hesap bilançolarını, dönem dönem kadının teftişine sunar ve onaylatırdı. Bu alışmada vakfın, vakıf muhasebe defterlerinden izlenebilen yapısı araştırıldı ve değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Tüccar Loncası, Hirfet Vakfı, Vakıf Muhasebe Defteri, Kredi

WAQF OF MERCHANT GUILD AND ITS CREDIT ACTIVITIES IN OTTOMAN CITY BURSA (1693-1823)

Abstract

Bursa was an important production, industry and trade city of the Ottoman State. The commodity production in the city was carried out by artisans who were organized in a lonca. Production outputs were delivered to Bursa and its surroundings, to Istanbul and Europe by local or foreign merchants. The merchant who played an active role in trade in the city, also continued to operate under the guild roof. The merchant guild also established the foundation known as the Taciran Hirfeti foundation. Foundation management presented and approved its monetary transactions, annual financial account balances, and periodic kadi's inspections. In this study, the structure of the foundation's accounting books was investigated and evaluated.

Key Words: Bursa, Merchant Guild, Hirfet Foundation, Waqf Account Book, Credit.

I. GİRİŞ

1. Konunun Tanıtımı, Amacı ve Sınırları

Osmanlı tarihiliğinde, sosyo-iktisat tarihine ait konular, son yıllarda hızla gündeme gelmekte nicel ve nitel olarak işlenmektedir. Vakıf meselesi de bu yöndeki konulardan biridir. Türkiye'deki arşivlerde, vakfiye ve evkaf tahrir defterleri dışında

* Bu alışma, 19-22 Mayıs 2017 tarihlerinde Karadağ'ın Podgorica Şehrinde düzenlenen *Mediterranean International Conference on Social Sciences by UDG* adlı sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuş, sonrasında ek bilgi ve değerlendirmelerle genişletilerek yeniden düzenlenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: samettin.basol@gop.edu.tr. ORCID: 0002-2938-324X.

vakıfların mali, iktisadi ve sosyal cepheleri hakkında bilgi veren hacimli sayıda belge ve defter koleksiyonu mevcuttur¹. Bu tür arşiv malzemesinden birisi de *vakıf muhasebe defterleridir*.

Osmanlı klasik döneminde vakıflar, kamu hizmetlerini üstlenen ve kamu yararına çalışan kurumlardı. Bu yüzden devlet, vakıfları, yerelde devletin ve adaletin temsilcisi sayılan kadılar aracılığıyla denetlerdi. Bunun için vakıf yöneticisi olan mütevellî, vakfın yıllık mali tablosunu kadının incelemesine ve onayına sunardı. Kadı, vakfın muhasebesini görür, inceler, eğer faaliyetlerde ve kayıtlarda bir usulsüzlük yoksa bunu onaylardı. Böylece vakıf yönetimi tarafından hazırlanan vakfın muhasebesi, kadı tarafından incelenip onaylandıktan sonra şer'î sicile kaydedilirdi. Anlatıldığı üzere vakıf muhasebe evrakı veya defterleri de oluşmaya başladılar. Süreç içerisinde, yıl yıl vakıfların tekrar mali teftişi ve kayıtları yapıldıkça, siciller arasında yeni vakıf muhasebe defterleri ortaya çıkardı.

Bursa şehri, tarihleri 15. yüzyılın ikinci yarısına uzanan zengin bir şer'iyeye sicil defteri koleksiyonuna sahiptir (Hızlı, 2003: 369). Bu sicillerin bir bölümü, kentteki vakıfların değişik yıllara ve dönemlere ait muhasebelerini içeren *vakıf muhasebe defterlerinden* oluşmuştur². Defterlere yansıyan ve Bursa kadısı tarafından onaylanan muhasebelerden biri de tüccar esnafının ortaklaşa kurduğu lonca bağlantılı vakfa aittir. Vakıf, şehirdeki tacir zümresinin çeşitli giderleri ve etkinlikleri için kurulmuştur.

Bursa tüccarının kurduğu vakfın hesap ve kayıtları, 32 adet şer'iyeye siciline (vakıf muhasebe defterine) yansımıştır. Makalede, söz konusu defterlerdeki veriler incelenmiş, bunlardan hareketle vakfın mali-iktisadi ve sosyal yapısına dair bulgular değerlendirilmiştir. Dolayısıyla araştırma, öncelikle Bursa şehri ölçeğinde, vakıf

¹ Vakıf kurumuna ilişkin değişik türdeki defter, defter serisi ve belge türlerinin tanıtımı için bkz. Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer'iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi (VD.)*, sayı: 29, Ankara, 2005, s. 27-41; Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *VD.*, 30, Ankara, 2007, s. 1-34; Samettin Başol, Mevlüt Çam, "Kesif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi (Konya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle)", *OTAM*, sayı: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2011, s. 1-26; Mevlüt Çam, "Vakıf Araştırmaları Açısından Vakıf Hazine (Atik) Defterleri ve Önemi", *VD.*, 47, Ankara, 2017, s. 45-65. Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *VD.*, 37, Ankara, 2012, s. 47-92.

² Bursa'da tesis edilen vakıflardan çoğunun kayıtları ve faaliyetleri 1542-1892 yılları arasına, 350 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır. Bu süreçte bahsi geçen vakıfların yıllık bilançoları ve kredi kayıtları pek de düzenli olmayan aralıklarla mali teftiş amacıyla kadıya sunulmuş, onun onayından sonra vakıf muhasebe defterlerine işlenmiştir. Bursa şehrine ait yetmiş civarında şeriye sicili, diğer vakıflarla birlikte hıfız vakıflarının da muhasebe kayıtlarını içermektedir. Bursa vakıf muhasebe defterlerinin genel tanıtımı hakkında bkz. Samettin Başol, "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış -İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme-", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151-164.

muhasebe defterleri üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın tarih aralığını ise elde mevcut muhasebe defterlerinin yılları belirlemiştir.

2. Konuya Dair Öncül Çalışmalar

Günümüzde, vakıf kurumunu ve Osmanlı coğrafyasındaki vakıfları çeşitli yönleriyle ele alan zengin çalışmalar mevcuttur³. Vakıf yayınlarının sayısal çokluğuna rağmen, bir kurumun veya dönemin, vakıf muhasebeleri üzerinden ele alındığı araştırmalar görece yeni ve sayıca yetersizdir⁴. Bununla birlikte Bursa'daki vakıfları, muhasebe kaynakları üzerinden değerlendiren çalışmalar da görülmektedir. Söz konusu araştırmaları yürüten isimler arasında Çizakça (1995: 313-354; aynı yazar, 2004), Çiftçi (2004a), Gerber (1988) ve Orbay'ı (2007: 125-158; 2011: 293-322; 2012a: 23-42; 2012b: 65-84) zikretmek gerekir. Bursa şehri, Osmanlı dönemi boyunca, ipekli dokuma üretimi, ticareti ve çeşitli iş kollarıyla öne çıkmış bir kenttir. Bu yüzden şehirdeki ticaret ve esnafa ilişkin araştırmalar da göze çarpmaktadır (şunlara bakılabilir. İnalçık, 1960a: 45-102; aynı yazar, 1960b: 131-147; aynı yazar, 1969: 97-140; Yediyıldız, 2003; aynı yazar, 2006: 131-138; Koyuncu, 2008; Düzbakar, 2009: 44-57; Öztürk, 2016). Ancak yapılan yayımlardan pek azı, şehirde kurulan esnaf/hirfet vakıflarına yönelmiştir (bkz. Faroqhi, 2003: 133-151; Koyuncu Kaya, Başol, 2017: 25-44;

³ Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış vakıf konulu çalışmaları içeren, konularına göre tasnif edilmiş geniş kapsamlı bir vakıf bibliyografyası için bkz. Hüseyin Çınar, Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2015.

⁴ Bu konudaki çalışmalar iki ana kola ayrılmaktadır. Birinci alanda, vakıf muhasebe defterlerini tanıtan yayınlar bulunmaktadır. Bu tür çalışmalara örnekler şunlardır: Galip Eken, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, (1), 2000, s. 75-82; Ali Açikel, "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920)", *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları II*, (Editörler: İlhan Şahin, Hikari Egawa, Emine Erdoğan Özünlü vd.), İstanbul Esnaf Odaları Birliği Yayını, İstanbul, 2014, s. 773-786; Samettin Başol, "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış - İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme-", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151-164; Kayhan Orbay, "Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe ve Müfredat Defterleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: 11-15 Eylül 2006), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 813-823.

İkinci alanda ise belirli vakıf kurumların muhasebe defterleri üzerinden yürütülen çalışmalar yer almaktadır. Örnekler için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *VD.*, 9, 1971, s. 109-161; Salih Pay, "Osman Gazi Vakfı'nın Muhasebe Kayıtları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu (8-9 Nisan 2011)*, *Orhan Gazi ve Dönemi*, (Ed. İsmail Selimoğlu), Bursa, 2011; Çiğdem Gürsoy, "Ömer Hüsameddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarının Muhasebesi 1902-1936", *VD.*, 37, Ankara, 2012, s. 167-192; H. Hüsnü Koyunoğlu, "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, (1), 2008, s. 253-304; Kayhan Orbay, *Bir Kriz Döneminde Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'nın Mali İdaresi (1594-1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Gümüştaş, 2017). Buradan hareketle makale, Osmanlı Bursa'sında tüccarların kurduğu hırfet vakfını konu edinmiştir.

3. Hırfet'in Anlamı ve Osmanlı'da Hırfet Vakıfları

Hırfet terimi sözlükte, sanat, meslek (Devellioğlu, 1993: 372) anlamında geçmekle birlikte genel olarak esnaf ve sanatkarların oluşturduğu topluluk manasında kullanılır⁵. Buradan türetilen *erbâb-ı hırfet* bir sanat veya zanaatla uğraşan esnaf grubu olarak bilinir (Şemseddin Sami, 2010: 544). Aynı şekilde *ehl-i hıref* sözcüğü de sanat sahibi kişileri ifade eder. Osmanlı döneminde ehl-i hıref kavramı, küçük el sanatlarıyla uğraşan sanatkar ve zanaatkarları tanımlamak için kullanılmıştır⁶. Dolayısıyla el emeğine ve işçiliğine dayanan hemen her türlü üretim faaliyeti, hırfet kapsamında değerlendirilmiştir. İncelenen muhasebe kayıtlarında, Bursa'da ticaretle uğraşanlar da diğer esnaf grupları gibi hırfet olarak görülmüş ve kurdukları vakıf *Taciran Hırfeti Vakfı* ya da *Tüccaran Hırfeti Vakfı* olarak kaydedilmiştir.

Esnaf grupları, çeşitli ortak ihtiyaçları karşılamak veya hayır işlerini içeren sosyal yardımlarda bulunmak amacıyla hırfet vakıfları kurarlardı. Bu vakıflara esnaf sandıkları da denirdi. Belirli bir hırfet gurubuna bağlı esnafın, bir araya gelerek paralarını vakfetmeleri yoluyla oluşturdukları esnaf sandıkları, para vakfı (nukud vakfı) sistemiyle çalışırdı. Mahallelere ve köylere ait avarız vakıflarında olduğu gibi hırfet vakıfları da oluşturdukları para vakıfları sayesinde ihtiyaç sahiplerine kredi verir ve yıl sonunda bu işten bir gelir elde ederdi. Esnafa ait bu vakıflardan kredi alan şahısların aynı iş kolundan olması ya da zanaatla uğraşması gerekmezdi. Esnaf vakıflarının sermayelerini işletmeleri sonucu elde ettikleri gelirlerle, loncada yemek yedirilir, muhtaç esnafa yardım edilir, yakın mahallerdeki çeşmeler onarılır, buldukları mekâna yakın camilerin görevlilerine maaş verilir veya mevlit okutulurdu. Vakfın geliri, bu türden hayır alanlarına aktarılırdı. Ayrıca değişik dönemlerde, özellikle savaş zamanlarında merkezden sıklıkla ve gelişigüzel gönderilen avarız türü vergi emirlerini karşılamak ve bu vergileri ödeme konusunda hazırlıksız yakalanmaktan kurtulmak için yine bu gelirler kullanılırdı (Çiftçi, 2004a: 91-92).

⁵ Bir başka sözlükte hırfet, *sanat, ticaret veya ziraat gibi bir uğraş ile geçimini kazanma yolu* olarak tarif edilmiştir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 243. Kelimenin çoğulu ise *'hıref'* tir.

⁶ Ehl-i Hıref bir terim olarak kullanıldığında ise; Osmanlılarda, devlet ve saray teşkilatında, sarayda devlet adına görev yapan çeşitli sanatkar ve zanaatkarlardan oluşan bir teşkilatı ifade ederdi. Osmanlı sarayında Ehl-i Hıref teşkilatı için bkz. Pelin Filiz Bozcu, *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hıref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2010; Hülya Kalyoncu, "Ehl-i Hıref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Number: 33, 2015, p. 279-294; Süleyman Kırımtayfı, *XV ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996; Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hıref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Yay. Haz. Zeki Sönmez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1988, s. 73-77.

Zanaat loncalarının önemli yükümlülüklerinden biri, savaş zamanlarında üyelerinden bir kısmını *orducu esnafı* adıyla sefere gönderme zorunluluğuydu. Osmanlı devlet teşkilatı, sefer organizasyonu ve esnaf kanunnamelerine göre şehirlerdeki yerleşik hemen her esnaf kolu, içlerinden ordu için belirli sayıda orducu esnafı çıkarır ve bunların masraflarını ortaklaşa karşılardı⁷. Bu mükellefiyetin temeli, avarız vergisine dayanırdı. Seferdeki askerin mütenevvi ihtiyacının karşılanabilmesi için zanaatkârlardan yararlanılır ve sefere katılan çeşitli meslek erbabı esnaftan belli sayıda kimseler, orduyla birlikte hareket ederlerdi. Başlangıçta sistem bu şekilde işlerken, 16. yüzyılın sonlarından itibaren fiilen orduya katılmanın yanında, bu yükümlülük karşılığında belirli bir para ödemek suretiyle orduculuk görevinin yerine getirildiği de görülmekteydi (Çiftçi, 2004a: 92). İşte hırfet vakıfları, loncaların bu türden giderleri için de ödeme yapardı.

Avarız vakıfları, bir vakıf kuruluşun, köy veya mahallenin parasal açıdan desteklenmesi, ortak ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle yöredeki hayırseverlerce kurulurdu. Bu tür vakıflar gerektiğinde yoksul kişilere yardım eder, vergisini ödeyemeyen hanelerin vergisini öder⁸, ihtiyaç sahiplerine kredi sağlar, köyün, mahallenin ortak ihtiyaçlarını karşılardı. Hırfet sandıkları da zanaatkâr loncaları ve üyeleri için yukarıda sayılanlara benzer dinî, hayrî, toplumsal ve iktisadî gayelerle tesis edilip yaygınlaşmıştı. 18. yüzyılda Bursa'da lonca bağlantılı para vakıflarının sayısı oldukça fazlaydı. Faroqhi, kentteki para vakıflarının yaygın oluşunun sebeplerinden birini, şehrin gıda ve tekstil üretimi ile ticarete, payitaht İstanbul'un tedarikçisi olmasına, bu yüzden de şehre düzenli bir para akışının sürmesine bağlar (2003: 142).

4. Tüccar Hırfeti Vakfı'nın Tanıtımı

Hırfet vakfı, lonca çatısı altında örgütlü, aynı mesleği icra eden bir grup esnafın öncelikle loncalarının ihtiyaçlarını karşılama amaçlı kurdukları vakıftır (Koyuncu Kaya, 2014: 462). 1693 yılı Mart ayında Bursa'da lonca üyesi olan bir grup yerli tüccar⁹, diğer esnaf loncalarında olduğu gibi meslektaşlarıyla müşterek yeni bir vakıf kurdu. Kurulan vakfın adı *Taciran Hırfeti Vakfı* veya *Tüccaran Hırfeti Vakfı* olarak kayıtlara geçti¹⁰. Vakıf, genel bilinenin aksine bir ya da birkaç kişi adına değil, tüccar taifesinin

⁷ Orducu esnafı hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2002.

⁸ Halkın karşı karşıya kaldığı vergi problemleri için bkz. Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Meselesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* (Editör: Alpaslan Demir), Gece Yayınları, Ankara, 2017, s. 441-472.

⁹ Vakfı kuran tüccarların, şehirde tüccar loncası üyesi oldukları düşünüldüğünde, bunların o şehirde ikamet eden/yerleşik ve iş yapan tüccarlar (tacir-i mütemekkin) zümresi olması muhtemeldir. Zira başka ülkelerden ya da şehirlerden gelen gezici tüccarın, bir şehirde ortak bir vakıf kurması pek mümkün görünmemektedir.

¹⁰ Muhasebe kayıtlarında vakfın tam başlığı şöyle geçmektedir: *Muhasebe-i mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı Müslimin bera-yı ta'amiye ve tekâlif-i hırfet-i tüccaran der Brusa ...*

adına daha doğrusu tüccar loncası adına¹¹ tesis edilmiştir¹². Bursa şehir halkı için bu uygulama yaygın ve alışıldık bir durumdu. Zira Bursa'da esnaf kollarının hemen her birinin böyle ortaklaşa kurdukları birer hırfet vakfı vardı. Öyle ki, şehirdeki değişik esnaf-zanaatkar gruplarından elliye yakını, kendi loncaları adına birer hırfet vakfı kurmuştu¹³. Hatta büyük ölçekli ve kalabalık üyeli loncalar bazen de iki ayrı vakıf ikame etmişti¹⁴.

Vakfın kurulduğu yıldaki öncelikli amacı tüccar esnafının Ordu-yı Hümayun yükümlülüğü içindi. Muhtemelen içlerinden çıkardıkları ve orduya gönderdikleri tüccar esnafının/orducu esnafının giderlerini ortaklaşa karşılamak için kurulmuştu. Zira hırfet vakfının tesisi –ya da ilk muhasebe kaydı– 1683-1699 devri olaylarına tam da Viyana yenilgisi sonrası savaş dönemine denk düşmektedir. 1693 yılında, lonca vakfının 70 kuruş ana parası vardı ve bu meblağ yıl boyunca kredi olarak işletilmiş, 7 kuruş gelir elde edilmişti. Vakfın senelik kazancı olan 7 kuruş ise tüccar loncasının Ordu-yı Hümayun ödeneği için harcanmıştı¹⁵.

İlk muhasebe kaydına göre vakıf, Ordu-yı Hümayun'daki tüccar esnafı için kurulmuştu¹⁶. Ancak bu belgeden sonraki tüm muhasebe kayıtlarında vakfın amacı, *tekâlif ve taamiye* şeklinde belirtilmiştir¹⁷. Buradan vakfın, tüccar loncasının çeşitli

¹¹ Zanaatkar loncalarının, tüzel kişilik hükmünde sayılan lonca adına vakıf kurmalarında İslam ve Osmanlı hukukunda herhangi bir sakınca ya da engel yoktur. Zira gerçek şahıslar gibi hükmî şahıslar da vâkıf olabilirdi. Loncaların vakıf kurabilmesi için bütün üyelerinin rızası gereklidir. Hırfet vakfı, ilgili loncanın ancak ortak kararıyla teşkil edilir. Ancak lonca idarecisinin de hırfeti adına vakıf kurması mümkündür (Akgündüz, 1996: 182).

¹² Bu vakfın kuruluş belgesi olan vakfiyesi tespit edilememiştir. Genelde mahalle/köy avarız vakıflarının vakfiyeleri tespit edilebilmektedir. Kişilerin avarız vakıflarına bağışladıkları çeşitli menkul ya da gayrimenkuller vakfiyelerde görülebilmektedir. Ancak, bir hırfet vakfının kuruluş şartlarını içeren vakfiyeye ve kuruluş tarihine henüz tarafımızdan rastlanamamıştır. Suraiya Faroqhi de loncalarla ilgili çalışmasında, defterlerin, böyle bir lonca vakfının ilk başta nasıl kurulduğuna, bağışçılara ve kuruluş tarihine ilişkin hiçbir bilgi vermediğini dile getirmiştir (Faroqhi, 2003: 143-144).

¹³ Vakıf muhasebe defterlerinden tespit edilebildiği ölçüde Bursa'da meslek loncaları adına vakıf kurmuş esnaf grupları şunlardır: Alacacılar, Arpacılar, Attarlar, Bakırcılar, Bedesteciler, Belediciler, Berberler, Bezzazlar, Bıçakçılar, Boyacılar, Demirciler, Çilingirler, Çıkrıkçılar, Dikiciler, Eskiciler, Futacılar, Haffaflar, Havlucular, Helvacılar ve Kebapçılar, Hurdacılar, Kalaycılar, Kavukçular, Kazzazlar, Keçeciler, Keresteciler, Kökboyacılar, Kundakçılar, Kuyumcular, Kürkçüler, Leblebiciler, Muytablar, Nalbantlar, Nalçacılar, Peştamalacılar, Postacılar, Sahaflar, Sarraçlar, Semerciler, Sipahiler, Şerbetçiler, Tabancacılar, Tabdehler, Takkeçiler, Terziler, Tüccarlar, Oturakçılar, Yorgancılar.

¹⁴ Şehirdeki hırfet guruplarından haffafan-ı kebir ve semerciyen hırfetleri de lonca bağlantılı ikişer vakfa sahipti (Çiftçi, 2004a: 94).

¹⁵ Bkz. *Muhasebe-i mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı Müslimin bera-yı ordu-yı hümayun be-hırfet-i taciran der Brusa ... (Bursa Şeriyet Sicili (BŞS.), Defter nr. B 169, s. 23a. Tarih: 1693).*

¹⁶ Bkz. yukarıdaki dipnot açıklaması.

¹⁷ Sonraki kayıtlarda vakfın amacı ... *bera-yı ta'amiye ve tekâlif-i hırfet-i tüccaran der Brusa ...* şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

ihtiyaçları, vergi ödemeleri ve yemek pişirme/dağıtma giderleri için oluşturulduğu söylenebilir.

Ortak bir esnaf sandığı niteliği taşıyan tacir loncası vakfı, aslen bir para vakfı türünde kuruludur. Yani sermayesi yalnız nakit paradan müteşekkildir. Benzer kurumlarda olduğu gibi vakfın anaparası (asl-ı mal/kasadaki para), kişilere yıllık kredi verilerek işletilmiş, belirtilen yolla vakfa gelir temin edilmiştir¹⁸. Elde edilen nema, vakfın hizmet amaçlarına harcanmıştır.

Vakıf, 1693-1823 yılları arasında varlığını ve faaliyetini sürdürmüştür. Vakfa ait mali kayıtlar 1693'ten 1750 yılına kadar 57 yıl sessiz durumda kalmıştır. Verilen tarihten sonra ise kurumun muhasebesi, bazen art arda gelen yıllarda bazen de kısa veya uzun aralıklarla sicillere işlenmiştir. Mali bilançonun Bursa kadısı tarafından onaylanıp tahrir edildiği son tarih ise 1823 yılıdır¹⁹. Böylece söz konusu hırfet vakfının 130 yıla yayılan mali serüveni de ortaya çıkmıştır.

Vakıfların idaresinden sorumlu görevliler mütevellilerdir. Tüccar hırfeti vakfının yönetiminde değişik dönemlerde yedi müteveli görev yapmıştır. İdarecilerden ilki Ali Çelebi, sonuncusu ise Hacı İbrahim'dir. Yöneticilerin unvanlarına bakılırsa bu kişiler, toplumda öne çıkmış saygın ve güvenilir kişilerdir. Zira bunlardan dördü *elhac*, biri *seyyid*, dördü de *ağa* unvanı taşımaktadır. Mütevellilerin görev yaptıkları yıllar ve görev süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Eğer kayıtlarda bir yanlışlık yoksa ve aynı kişi ise, tevliyet görevini en uzun süre ilk müteveli Ali Çelebi yürütmüştür. Mütevellilerden Ali Ağa ve Hacı İbrahim dışındaki diğer yöneticilerin uzun süre görevde kaldıkları görülmektedir. Tabloya bakıldığında, genel olarak tüccar loncası vakfının düzenli bir yönetime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda, mütevellilerin tüccar taifesinden olup olmadıklarına dair herhangi bir iz yoktur. Oysa kethüdada olduğu gibi ticaretle uğraşan, lonca üyesi meslektan bir kişinin tüccar hırfeti vakfına idareci olması akla daha yatkındır. Burada iki ihtimal

¹⁸ Kasadaki paranın kişilere borç/kredi verilerek işletme ve gelir elde etme usulü, klasik dönemde Osmanlı dünyasındaki hemen tüm vakıflarca bilinen ve uygulanan bir sistemdi. İlgili konuda örnekler ve bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, E. Hakkı Ayverdi, "Faizle İşletilen Para Vakıflarına Aid Kayıtlar", *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, İstanbul, 1970, s. giriş; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD.*, 9, 1971, s. 39-66; Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), 2004, s. 79-102; Süleyman Kaya, "Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *İlmi Etütler Derneği Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminerleri*, İlmi Etüt Derneği (İlem), 20 Nisan 2013, İstanbul, 2013, (sözlü sunum); Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, (1), 2011, s. 189-198; İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul, 2015; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

¹⁹ BŞS., nr. B 308, s. 77b. Tarih: 1238/1823. Bu tarihten sonra vakfın muhasebe kayıtları, şer'iyye sicillerinde izlenememiştir. Buradan hareketle, vakfın akıbetinin ne olduğu izaha muhtaçtır. Buna yönelik birkaç husus, ihtimal dahilindedir. Vakıf kapanmış olabilir, zamanın şartlarından vakfın maliyesi tutulmamış veya defterlere yansımamış olabilir.

düşünülebilir. Birincisi, mütevellilerin adlarının yazımında, aynı loncadan oldukları ve tanındıkları düşünülerek tacir/tüccar unvanının kullanılması ihmal edilmiş olabilir. Bunun yanında mütevellileri betimleyen elhâc, seyyid, ağa gibi diğer unvanlar isimleriyle birlikte yazılmıştır. İkinci görüşe göre bir lonca vakfına idareci olmak için aynı iş kolundan veya aynı loncadan olma şartının bulunmadığına hükmetmek gerekir. Zira müteveli olma durumu, esnaf olmaktan daha farklı değerlendirilmelidir. Çünkü, esnafın belirli bir alanda uzmanlığı vardır, ama mütevellilik için böyle bir uzmanlık şartı gerekmemektedir. Muhtemelen o dönemde güvenilir, yöneticilik işine ehil ve muktedir kişiler, lonca vakıflarının idareciliğine seçilebilmişlerdir.

Tablo 1: Mütevellilerin Adları, Görev Yılları ve Süreleri

Sıra	Mütevellinin Adı	Görev Tarihi	Görev Süresi
1	Ali Çelebi	1693-1761	68
2	Elhac Osman Ef.	1768-1779	11
3	Seyyid Elhac İbrahim Ağa	1782-1791	9
4	Ali Ağa	1795	1
5	Elhac Abdullah Ağa	1796-1803	7
6	Mehmed Ağa	1807-1821	14
7	Hacı İbrahim	1823	1

Osmanlı lonca düzeninde, kesin bir kural olmamakla birlikte aynı iş koluna mensup Müslümanlarla gayrimüslimler, ayrı kurdukları loncalarda çalışabilmekteydi. Bazen de bir din ayrımı gözetmeksizin meslek sahipleri karışık bir şekilde aynı loncada birlikte iş görebilmekteydiler (Demirtaş, 2010: 55; Faroqhi, 2003: 141). Bursa'daki tüccar loncasında üye gayrimüslimlerin olup olmadığı bilinmemektedir ancak kayıtlardan hırfet vakfını, beldedeki Müslüman tüccar taifesinin kurduğu anlaşılmaktadır²⁰.

II. Tüccar Loncası Vakfı'nın Mali ve Sosyal Özellikleri

Bu bölümde, vakfın yıllara göre sermayesi, vakıftan borç alanlar, vakıf gelirleri, gelirlerin harcandığı yerler konularında değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Vakfın Ana Sermayesi

İslam-vakıf hukukuna göre bir vakıf kurulurken öz sermayesi, getiri kaynakları ve gelir elde etme yöntemi belirtilirdi. Vakfın sermayesi ile akarı, menkul ya da gayrimenkullerden oluşabilirdi. Bahse konu tüccar esnafı vakfı nakit sermayeli idi. İlk muhasebe kaydında vakfın anaparası 70 kuruştur. İlerleyen yıllarda, önceki yıldan artan paranın ilavesi veya yeni bağışlarla vakfın sermayesi 1807 yılına kadar düzenli olarak artmıştır. Aynı yıl vakıf sermayesi 1270 kuruşa ulaşmıştır. Belirtilen meblağ aynı zamanda vakfın anaparasının ulaştığı en yüksek değer olmuştur. Anapara, 1807-1815 yılları arasında aynı kalmış, bu tarihten sonra anapara, küçük ölçekte iniş-çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1823 tarihli son bilançoda vakfın anaparası 1105,5 kuruş olarak

²⁰ Eğer bir hırfet, tamamen ya da çoğunlukla gayrimüslim esnaftan/zanaatkarlardan oluşuyorsa, bu durum genellikle loncanın adlandırılmasında belirtiliyordu. Örnek gayrimüslim loncaları ve vakıfları için bkz. *Evkaf-ı nasara-yı hırfet-i kuyumcuyan* (BŞS., B 177/53a); *Evkaf-ı nasara-yı Ermeniyan...hırfet-i çilingiran* (BŞS., B 195/71b).

görülmektedir. Vakıf sermayesinin yıllar boyunca büyük ölçekte düzenli bir artış gösterdiği dikkate alınır, vakfın mali yapısının iyi idare edildiği söylenebilir. Vakfın anaparası, kurulduğu yıldan son muhasebe yılına kadar % 1579 artmıştır. 130 yıllık süre dikkate alındığında, vakfın sermayesinin ortalama her yıl % 12 oranında arttığı düşünülmektedir. Ancak sermayedeki bu artış, vakfın kredilerden elde ettiği kârla sağlanmamıştır. Artış, bağış ve önceki yıldan arta kalanlar vb. gibi vakfa ilave para girişiyle temin edilmiştir. İleride değinileceği üzere her yıl elde edilen kârın tamamı olağan masraflara ayrılmış ve harcanmıştır. Böylece vakıf, uzun yıllar hizmet amaçlarını gerçekleştirebilmek için kasasında artı para bulabilmiştir.

2. Vakfın Gelirleri

Tüccar hırfeti vakfı, diğer nukud vakıflarında olduğu gibi kasasındaki parayı kişilere yıllık belirli bir oranla krediye vererek gelir temin etmiştir. Bu bölümde yıllara göre vakfın ne kadar parayı krediye verdiği, vakıftan kimlerin borç aldığı, rıbh oranı, krediden sağlanan gelir miktarı gibi konular ele alınacaktır.

a. Vakfın Verdiği Krediler

Muhasebe kayıtlarına göre vakıf, kasasındaki sermayeyi her yıl taliplerine kredi/borç²¹ olarak verme yoluna gitmiştir. Çoğu yıl, parasını kredilendirme zorluk yaşamamış, anaparasının tamamını veya büyük bir bölümünü istekli kişilere bir yıllığına borç/kredi vermiştir. Yıllar ölçeğinde vakfın ana sermayesi arttıkça, krediye verilen miktar da artmış, 130 yılda kredilendirilen toplam para 26600 kuruşa ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda vakfın yıllara göre ana sermayesi ve krediye verilen miktarlar gösterilmektedir.

Bazı yıllar, kasadaki paranın tümünün kredi olarak verilemediği kayıtlarda görülmektedir. Zira krediye verilemeyen bu paralar *be-yed-i mütevellî* başlığıyla mütevellinin elinde kaldığı belirtilmiştir (bkz. Tablo 3). Otuz üç muhasebe yılının yirmisinde sermayenin bir bölümü krediye verilememiş, vakıf sandığında kalmıştır. Bununla birlikte on üç muhasebe yılında vakıf, kasasındaki nakdin tamamını borç olarak vermiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere vakıf, kuruluşundan 1782 tarihine kadar tüm parayı kredilendirebilmiştir, bu yıldan 1823 yılına kadar genelde % 10'un altında oranlarda bir meblağ vakıf kasasında kalmıştır. 1821 yılında kasadaki paranın % 23'ü olan 250 kuruş kredi olarak verilememiş, bu, vakfın tarihinde parasını borca veremediği en büyük oran olarak hesaplanmıştır. Vakfın kredi işlemlerinde iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi tüccar vakfından kimler kredi kullanmıştır? İkincisi ise vakıf hangi oranlarda kredi sunmuştur? Aşağıda bu konulara dair açıklamalar yer alacaktır.

²¹ Muhasebelerde, vakıf tarafından kişilere verilen paralar kredi olarak değil borç olarak nitelenmiş ve *der-zimmet* başlığıyla kaydedilmiştir.

Samettin BAŞOL

Tablo 2: Yıllara Göre Vakfın Ana Sermayesi ve Kredi Verdiği Miktarlar

Sıra No	Defter no	Sayfa No	Tarih	Ana Sermaye (Kuruş)	Vakfın Sermayesi (Kuruş)	Kredi Verilen (Kuruş)
1	B 169	23a	1693	70	70	70
2	B 170	32a	1750	480	500	500
3	B 170	37a	1751	480	500	500
4	B 195	73a	1761	500	500	500
5	B 199	71a	1768	570	570	570
6	B 93	74/495	1770	570	570	570
7	B 201	49b	1771	570	570	570
8	B 202	91a	1773	550	550	550
9	B 208	90b	1775	550	550	550
10	B 360	23a	1779	550	550	550
11	A 182	11 b	1782	500	500	650
12	B 224	74a	1784	550	650	650
13	B 231	18b	1787	550	650	650
14	B 235	92a	1788	550	650	650
15	B 250	92a	1789	550	650	650
16	B 240	12b	1790	550	650	650
17	B 249	86b	1791	550	650	650
18	B 246	15b	1795	550	700	700
19	B 271	102a	1796	550	870	870
20	B 272	67a	1800	870	870	870
21	B 273	76a	1801	870	870	870
22	B 274	103a	1802	870	870	800
23	B 279	105a	1803	870	870	1170
24	B 98	33/786	1807	1270	1270	1270
25	B 330	8a	1811	1270	1270	1270
26	B 126	123	1813	1270	1270	1270
27	B 332	11a	1815	1270	1270	1367
28	B 331	70a	1816	1065,5	1065,5	1065,5
29	B 318	89b	1817	1065,5	1105,5	1105,5
30	B 329	78b	1819	1105,5	1105,5	1105,5
31	B 305	83b	1820	1105,5	1105,5	1105,5
32	B 314	83b	1821	1105,5	1105,5	1105,5
33	B 308	77b	1823	1105,5	1105,5	1105,5

Tablo 3: Vakfın/Mütevellinin Elinde Kalan Para Miktarı ve Oranı

Sıra No	Tarih	Vakfın Sermayesi (kuruş)	Mütevelli Elinde Kalan (kuruş)	Kalan Paranın Sermayeye Oranı	Kredi Verilen Para (kuruş)
1	1782	500	40	%8	650
2	1784	650	40	%6	650
3	1787	650	40	%6	650
4	1788	650	40	%6	650
5	1789	650	40	%6	650
6	1790	650	40	%6	650
7	1791	650	40	%6	650
8	1801	870	150	%17	870
9	1802	870	50	%6	870
10	1803	870	48	%6	1170
11	1807	1270	98	%8	1270
12	1811	1270	50	%4	1270
13	1813	1270	167	%13	1270
14	1815	1270	167	%13	1367
15	1816	1065,5	113,5	%11	1065,5
16	1817	1105,5	103,5	%9	1105,5
17	1819	1105,5	113,5	%10	1105,5
18	1820	1105,5	113,5	%10	1105,5
19	1821	1105,5	250	%23	1105,5
20	1823	1105,5	120	%11	1105,5

a.1. Bursa'da Tüccar Vakfı'ndan Borç/Kredi Alanlar

Nakit sermayeli avarız ve hırfet türü vakıfların en büyük özelliği, kendi dönemlerinde ihtiyaç sahiplerine düşük faizle borç para/kredi sağlayabilmeleridir. Esnaf vakıfları, yalnız lonca üyelerine değil, kendisine başvuran tüm şahıslara – güvenilir buldukları sürece²²– kredi imkanı sunmuşlardır²³.

Bursa'da, 130 yıl boyunca tüccar hırfeti vakfından kredi kullananların sayısı 242 kişidir. Bunların sosyal statüleri ve meslekleri farklıdır. Ayrıca erkeklerin yanında kadınlar da vakıftan borç almıştır.

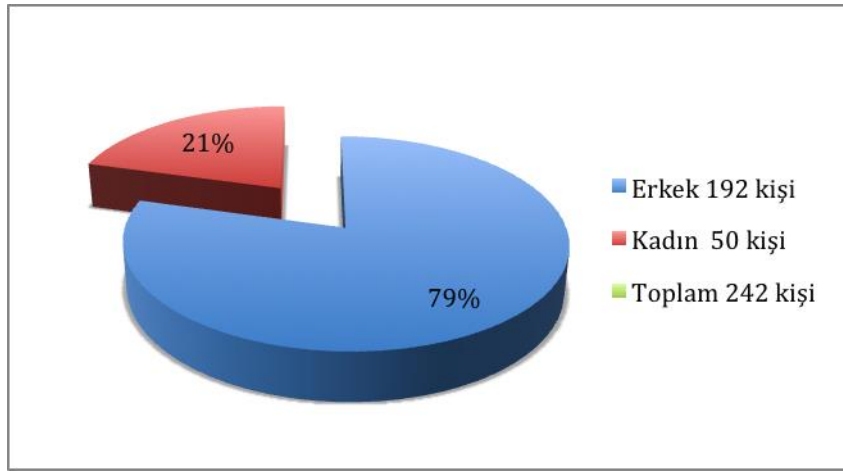
Muhasebe kayıtlarına göre vakıftan 192 erkek, 50 kadın borç almıştır. Vakfın parasal imkanlarından karı-koca şeklinde birlikte yararlananlar da olmuştur. Çift olarak kredi çekenlerin sayısı 7'dir. Eldeki sayılarla, erkekler % 79, kadınlar ise % 21

²² Genel olarak vakfiyelerde, vakıftan borç para verilecek kişilerde, *rehn-i kavi veya kefil-i meli* şartı aranması zikredilmiştir. Bu, borç isteyenlere, kuvvetli bir rehin, teminat (mal) veya borcu ödeme gücüne sahip sağlam bir kefil şartıyla para verilmesi gerektiğini bildiren terimdir.

²³ Günümüzde, vakıfları bir kredi kurumu olarak değerlendiren çalışmalar çoğalmaktadır. Hatta para vakıflarını, faizsiz finans sistemiyle karşılaştıran ya da günümüz finans sistemine yeniden entegre edilebileceğine değinen yayınlar da mevcuttur.

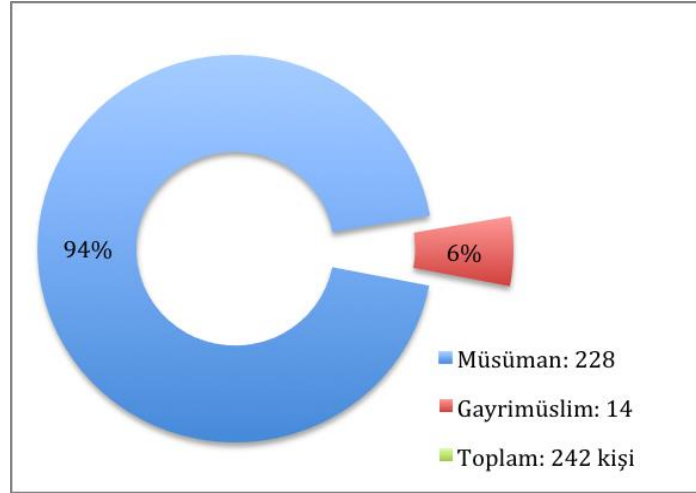
Samettin BAŞOL

oranında vakıftan kredi kullanmışlardır (bkz. Grafik 1). Kadınların kendi başlarına veya eşleriyle ortak para çekmesi, Osmanlı toplumunda kadınların kapalı bir hayat sürdüğünü, sosyal ve ekonomik yaşama katılmadığını öne süren görüşlere karşı bir durum oluşturmaktadır. Kadın veya erkeklerin, aldıkları krediyi ne için aldıkları, nereye harcadıkları tam olarak bilinemese de kadınların bir vakıf kurumundan kendi nam ve hesaplarına para çekebilmeleri önemli bir olaydır. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir. Özellikle kadınlar, neden kendi mahallelerindeki veya yakın mahallelerdeki avarız vakfından değil de, tüccar esnafı vakfından kredi temin etmişlerdir? Bu soruya ancak ihtimaller dahilinde cevap verilebilir. Birincisi, kadın bizatihi ticaretle uğraşmakta olup bu yüzden tüccar vakfından borç almış olabilir. İkincisi, kadının eşi, akrabası veya bir tanıdığı tüccardır, bu vesileyle vakıftan kredi çektiği düşünülebilir.

Grafik1: Vakıftan Kredi Kullananların Cinsiyetlerine Göre Sayı ve Dağılımı

Vakıflardan borç para alanların diğer bir özelliği dini aidiyetleridir. Osmanlı klasik döneminde toplum, millet sistemine göre örgütlenmiştir. Bu yapılanmanın temel dayanağı din ve inançtır. Her millet kendi din ve inançları çerçevesinde teşkilatlanmış ve yaşamıştır. Osmanlı reayası da başta Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki gruptur. Sonrasında Müslümanların yanında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, her biri bir millet olarak cemiyette yer almıştır. İşte bu yüzden hemen tüm Osmanlı şehirlerinde Müslüman ahalinin yanında gayrimüslimleri de görmek mümkündür. Millet sisteminden doğan uygulama ve geleneklerle, gayrimüslimler istedikleri işte çalışabilmiş, esnafılık veya ticaretle uğraşmış, kendi adlarına loncalar kurabilmiş ve vakıf yapabilişlerdir. Bursa'daki tüccar loncası vakfının kurucuları Müslümanlardır. Böyle olmakla birlikte buradan gayrimüslimler de borç para alabilmişlerdir. Verilere göre 228 Müslüman, 14 gayrimüslim vakıftan kredi kullanmıştır. Kredi kullanan kişilerin dini inançlarına göre sayıları ve yüzdelik dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 2: Vakıftan Kredi Kullanan Müslim ve Gayrimüslimlerin Dağılımı

Vakıftan kredi çeken hamillerin meslekleri ve sosyal statüleri araştırılması gerekli bir konudur. Unvanlara bakılırsa toplumun değişik kesimlerinden kişilerin bu vakıfla yollarının kesiştiği söylenebilir. Belgelerde *ağa, beşe, elhac, derviş, efendi, seyyid, köylü ve yöriük* unvanlarını taşıyan birçok kişinin vakıftan borç aldığı anlaşılmaktadır. Yine meslek adları yazılı *debbağ, dikici, tacir, kasap* esnafından, imam, müderris, müteveli gibi ilmiye sınıfından kimseler de vakıf sandığından yararlanmışlardır.

Tüccar loncası üyesi olan sadece iki tacir, kendi loncaları vakfından kredi kullanmıştır. Tacirlerden biri 50, diğeri 100 kuruş kredi çekmiştir. Bununla birlikte *debbağ* esnafından iki kişi²⁴, *dikici* esnafından bir kişi²⁵, *kasap* ailesinden iki kişi²⁶, bir imam²⁷, bir müderris²⁸, iki müteveli de²⁹ kredi kullananlar arasındadır. Yukarıda bahsi geçen unvan veya meslek adlarını taşıyanların yanı sıra, adlarının yanında hiç unvanı yazılmamış 45 kişi de kredi almak için vakfa başvurmuştur. Bu kişilerin çoğu aldıkları krediyi yinelemişler, tekrar tekrar aynı vakıftan borç almışlardır. Vakıftan yalnız bir kez kredi kullananların sayısı on ikidir. Yani 45 kişiden 12'si vakıftan yalnız bir kere kredi kullanmıştır. Onların dışındaki 33 kişi iki veya daha fazla kez muhasebenin borçlular bölümünde yer almıştır. Kayıtlara göre vakıftan para alanların % 73,33'ü

²⁴ Kredi alan *debbağ* esnafının adları, *Debbağ Abdullah b. Elhac Mehmed* ve *Debbağ İsmail b. İbrahim*'dir.

²⁵ *Dikici* esnafından *Molla İbrahim*, adı geçen vakıftan 6 kez para çekmiştir.

²⁶ *Kasap Mehmed*'in eşi *Ümmügülsüm*, vakıftan 19 defa kredi kullanmıştır. Aynı aileden *kasabın* kız kardeşi *Hüsniye bnt. Ömer* de vakıftan bir kez para almıştır.

²⁷ *Kiremitçi* mahallesinden imam *es-seyyid Mehmed Emin Efendi*, aynı vakıftan 7 defa kredi kullanmıştır.

²⁸ *Molla Gürani* mahallesinden *Müderris Mehmed Emin Efendi* de 3 kez kredi için vakfa başvurmuştur.

²⁹ Vakfın mütevellilerinden *Ali Çelebi* ve *Hacı Abdullah efendiler*, yöneticileri oldukları vakıftan üçer kez borç para almışlardır.

tekrar kredi almak için vakfa başvurmuştur. Vakıf yönetimi de bu başvurulardan olumlu karşıladıklarının kredilerini yenilemiştir.

Borç alanlarla vakıf arasındaki ilişkiye bakıldığında bazı kişilerin uzun yıllar aynı vakıftan kredi kullanabildikleri görülür. Örneklerde, vakfın parasını on yılın üstünde kredi olarak üzerinde tutan kişiler mevcuttur. Kanberler mahallesinden Hasan Ağa ibni Abdullah 12 yıl³⁰, Ebu Şahme mahallesinden Esseyyid Mustafa³¹ ile Maksem mahallesinden Yörük Hacı Mustafa 13'er yıl³², Altıparmak mahallesinden Kara İsmail adlı şahıs 15 yıl³³, Kanberler mahallesinden Mustafa Ağa zevcesi Beyhan Hanım 16 yıl³⁴ ve Hacı Baba mahallesinden Kasap Mehmed zevcesi Ümmügülsüm Hanım 19 yıl³⁵ vakıf kredisinden faydalanmışlardır. Geriye kalan kişiler ise bir ile on yıl aralığında değişik sürelerde vakfın borçlular listesinde yer almıştır. Genel olarak borç alanlar, ortalama 5,2 yıl vakıf akçesini kredi şeklinde kullanmaya devam etmişlerdir.

a.2. Vakfın Kredi Getirisi Oranları

Para vakıflarının kurulması ve gelir temin etmek maksadıyla belirli oranlarda işletilmesi meselesinin tartışmalı bir konu olmakla birlikte Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla para vakıfları kurmak ve devletin belirlediği oranlar çerçevesinde bu paraları işletmek yasal ve olağan görülmüştür. Nukud vakıflarının çoğu ellerindeki sermayeyi izin verilen kâr oranlarıyla isteyenlere kredi olarak vermiştir. Yıl sonunda kişiye verilen meblağ, nemasıyla birlikte geri alınmıştır. Böylece vakıf, hizmetlerini yürütebileceği ve olağan giderlerini karşılayabileceği gelirler elde etmiştir. İşte burada tüccar loncası vakfının, kasasındaki parayı hangi oranlarda kredi verip işlettiği incelenecektir.

Vakıf muhasebelerinde krediden sağlanan gelir bölümü, *rihb-ı fi sene-yi kâmile* şeklinde yazılmıştır. Yani bir senelik ribh getiri tutarıdır. Vakfın her yıl toplam ne kadar krediyi dağıttığı bilinmektedir. Kredilerin getirisi de kayıtlı olduğundan, yıllık para işletim oranları hesaplanabilmektedir. Hesaplamalara göre vakıf yıllık % 8 ile % 12,5 aralığında değişen oranlarda ribh ile kredi sunmuştur. Faiz hadleri, bu oranların dışında yukarı doğru aşmamıştır. Vakfın krediden sağladığı yıllık getiri miktarı ile ribh oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³⁰ On iki muhasebe yılı boyunca 110 kuruş kredi kullanmıştır.

³¹ On üç muhasebe yılı boyunca 50 kuruş kredi kullanmıştır.

³² On üç muhasebe yılı boyunca 150 kuruş kredi kullanmıştır.

³³ On beş muhasebe yılı boyunca 150 kuruş kredi almıştır.

³⁴ On altı muhasebe yılı boyunca 100 kuruş kredi almıştır.

³⁵ On dokuz muhasebe yılı boyunca 100 kuruş borç almıştır.

Tablo 4: Krediden Sağlanan Yıllık Getiri Miktarı ve Rıbh Oranı

Sıra No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Kredi Verilen (kuruş)	Getiri Rıbh (kuruş)	Rıbh Oranı
1	1104	1693	70	7	10%
2	1163	1750	500	50	10%
3	1163	1751	500	50	10%
4	1174	1761	500	50	10%
5	1181	1768	570	57	10%
6	1183	1770	570	57	10%
7	1184	1771	570	57	10%
8	1187	1773	550	55	10%
9	1189	1775	550	55	10%
10	1193	1779	550	55	10%
11	1196	1782	650	55	9%
12	1198	1784	650	65	10%
13	1201	1787	650	65	10%
14	1202	1788	650	65	10%
15	1203	1789	650	65	10%
16	1204	1790	650	65	10%
17	1205	1791	650	65	10%
18	1209	1795	700	70	10%
19	1210	1796	870	70	8%
20	1214	1800	870	87	10%
21	1215	1801	870	87	10%
22	1216	1802	800	87	11%
23	1217	1803	1170	87	8%
24	1222	1807	1270	127	10%
26	1226	1811	1105,5	133	12%
27	1226	1813	1270	121,5	11%
28	1228	1815	1270	121,5	11%
29	1230	1816	1367	121,5	9%
30	1231	1817	1065,5	133,5	12%
31	1232	1819	1105,5	133,5	12%
32	1234	1820	1105,5	133,5	12%
25	1235	1821	1105,5	133,5	12%
33	1238	1823	1105,5	138	12,5%

Vakıf uzun yıllar talep edenlere yıllık % 10 oranından kredi vermiştir. Daha sonra bu oran yavaş yavaş artarak % 12,5'e ulaşmıştır. Sadece dört muhasebe yılında yüzde onun altında, yüzde sekiz ve yüzde dokuz oranlarıyla borç verdiği görülmektedir. Bu kredibilite oranlarının klasik dönemden beri para vakıflarının kredilerde sunduğu oranlarla örtüştüğü ve durumun aynı minval üzere devam ettiği anlaşılmaktadır. Devletin 17. yüzyılın son on yılından 19. yüzyılın ilk çeyreğine değin

geçen sürede idari, sosyal, siyasal, mali ve iktisadi sahalardaki değişimine nazaran vakfın kredi oranlarını olağan dışı bir biçimde yükseltmediği –resmi sınırlar içinde kaldığı- anlaşılmıştır. Tüccar Vakfı'nın faaliyette olduğu zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin genel para sıkıntısı içinde bulunduğu, enflasyonun arttığı, paranın devalüasyona uğradığı, aynı dönemlerde tefecilerin çoğalarak yüksek faizle borç para verdiği dikkate alınır, vakfın kredileme oranlarının çok makul ve mutedil kaldığı söylenebilir. Kredilerdeki kâr hadlerinin sınırlı kalmasında, devletin belirlediği yasal oranların mevcudiyetinin, ilgili konuda vakıflarda yerleşmiş bir geleneğin ve uygulamanın bulunmasının, ayrıca vakfın kamu yararına hizmet eden bir kuruluş olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Yine aynı dönemde, en azından Bursa'da çeşitli iş kollarına ait birçok hırfet vakfı, hemen her mahallede görülen avarız vakıfları, bunların yanı sıra selâtin, paşa, bey ve hanım sultan vakıfları ile önde gelen reyanın kurduğu zengin vakıflar da isteyenlere borç para/kredi imkanı sağlıyordu. Bu durumun şehirde vakıf kredi oranlarının düşük kalmasında bir katkısının olup olmadığını belirlemek konu üzerinde daha detaylı bir araştırmayı gerektirmektedir.

3. Vakfın Harcama Kalemleri ve Giderleri

Tüccar vakfının kuruluş gayesi, taamiye ve tekâlif-i hırfetti. Yani belirli dönemlerde vakıf tarafından yemek pişirilip dağıtılacaktı. Bu işin yanında loncanın ödemesi gereken vergiler ile genel addedilen giderler de yine vakıf kasasından karşılanacaktı. Bir de personel giderlerini önceki harcama kalemlerine eklemek gerekir. Vakfın gelirleri genelde bu işler için harcanacaktı. Ayrıca vakıf, 1784 yılından başlayarak son muhasebenin kaydedildiği 1823 yılına kadar mevlit okutmuş ve bu iş için gerekli parayı kasasından karşılamıştır. Böylece vakıfta, yemek dağıtımını, personel maaşları, mevlit okutulması, vergiler ve genel giderler olmak üzere beş ana başlıkta harcama kalemi bulunmaktadır. Aşağıda verilen tablo 5'te her muhasebe yılında, belirtilen gider kalemlerine ne kadar harcama yapıldığı gösterilmektedir. Şimdi her bir masraf kalemine ne miktarda ve hangi oranda harcama yapıldığı üzerinde durulacaktır.

Tablo 5: Yıllara ve Gider Kalemlerine Göre Vakfın Harcamaları

Sıra No	Defter no	Sayfa No	Miladi	Mütevelli	Hizmetli Ücr.	Tekâlif	Taamiye	Mevlid	Müteferrik	Muhasebe Harcı	Masraflar Yekünü
1	B 169	23a	1693	0	0	6,5	0	0	0	35	7
2	B 170	32a	1750	2	5	31	16	0	40	45	50
3	B 170	37a	1751	2	5	31	16	0	40	45	50
4	B 195	73a	1761	2	10	30,5	16	0	80	90	50
5	B 199	71a	1768	3	10	29,5	24	0	80	90	57
6	B 93	74/495	1770	3	0	29,5	24	0	90	90	57
7	B 201	49b	1771	3	0	29,5	24	0	90	90	57
8	B 202	91a	1773	3	0	28,5	22	0	90	90	55
9	B 208	90b	1775	3	0	28,5	22	0	90	90	55

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

10	B 360	23a	1779	3	0	28,5	22	0	90	90	55
11	A 182	11 b	1782	3	0	38,5	22,5	0	90	90	55
12	B 224	74a	1784	3	0	28,5	22	10	90	90	65
13	B 231	18b	1787	3	0	28,5	22	10	90	90	65
14	B 235	92a	1788	3	0	28,5	22	10	90	90	65
15	B 250	92a	1789	3	0	27,5	22	10	90	90	65
16	B 240	12b	1790	3	0	27,5	22	10	90	90	65
17	B 249	86b	1791	3	0	27,5	22	10	90	90	65
18	B 246	15b	1795	3	0	27,5	28	10	90	90	70
19	B 271	102a	1796	3	0	27,5	28	10	90	90	70
20	B 272	67a	1800	3	0	26,5	26,5	10	90	90	87
21	B 273	76a	1801	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
22	B 274	103a	1802	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
23	B 279	105a	1803	3	0	36,5	36,5	10	90	90	87
24	B 98	33/786	1807	15	0	50,5	50,5	10	90	90	127
26	B 330	8a	1811	10	0	50	50	10	90	90	121,5
27	B 126	123	1813	10	0	50	50	10	90	90	121,5
28	B 332	11a	1815	10	0	50	50	10	90	90	121,5
29	B 331	70a	1816	10	0	55,5	56	10	90	90	133,5
30	B 318	89b	1817	10	0	55	56	10	90	90	133,5
31	B 329	78b	1819	10	0	55	56	10	90	90	133,5
32	B 305	83b	1820	10	0	55,5	56	10	90	90	133,5
25	B 314	83b	1821	10	0	55	56	10	90	90	133
33	B 308	77b	1823	10	0	55	60	10	180	180	138
	Toplam			168	30	1202	1073	220	2850	2915	2722,5

a. Tekâlif Giderleri

Osmanlı Devleti'nde karşılaşılan siyasi, içtimai, askeri buhran ve mali sıkıntılar, 17. yüzyıldan itibaren reaya ve loncalar üzerine tevzi edilen avarız türü vergileri yükseltti. Bursa'daki bazı hırfet vakıfları, sırf bu vergileri ödeyebilmek amacıyla oluşturuldu. 18. yüzyılda Bursa'da mevcut olan 46 loncadan *Hırfet-i Kavukciyan*, *Hırfet-i Eskiciyan*, *Hırfet-i Haffafan-ı Kebir*, *Hırfet-i Kuyumcuyan* ve *Hırfet-i Semerciyan* olmak üzere beş tanesi sadece tekâlif amacıyla vakıf kurmuştu. Bunların yanı sıra *Hırfet-i Takyeciyan*, *Hırfet-i Haffafan-ı Sagir* ve *Hırfet-i Taciran* olmak üzere üç tanesi de taamiye ile birlikte tekâlif amaçlı vakıf tesis etmişti (Çiftçi, 2004a: 53).

Tüccar loncası vakfının, otuz üç ayrı muhasebede tekâlif ödemesi için harcadığı toplam miktar 1202 kuruştur. Tekâlif harcamaları, diğer gider kalemleri arasında % 44,1'lik bir yer tutuyordu. Bu tutar ve oran, vakıf masrafları arasında ilk sıradaydı.

Vakfın 1693 tarihli ilk muhasebesinde kaydedilen 6,5 kuruşun, orducu esnafı için ödendiği açıkça yazılıdır. Ancak sonraki kayıtlarda yalnız tekâlif başlığı mevcuttur. Loncanın orducu esnafı adına ödediği verginin, sonraki yıllarda tekâlif başlığı altında yazılmış olması muhtemeldir. Böylece tekâlif adı altında hem dönemin avarız vergileri, hem de orducu esnafı vergilerinin ödendiği söylenebilir. Zira tacir loncası vakfı, 1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşları'nın devam ettiği bir süreçte kurulmuştu. Devletin

artan vergi talebini karşılama ihtiyacı, lonca tüccarını, ortak bir hırfet vakfı kurmaya itmiş olmalıdır. Bu yüzden de vakfın en yüksek harcama kalemi, tekâlif için ayrılmıştır. İlk muhasebe kaydında 6,5 kuruş olan tekâlif ödemesi, zamanla artarak son muhasebe yılında (1823) 55 akçeye kadar yükselmiştir.

b. Taamiye Giderleri

Muhasebe kayıtlarına göre vakıf, sadece ilk kurulduğu yıl yemek dağıtımını yapmamış, sonraki yıllarda düzenli olarak bu hizmeti yerine getirmiş görünmektedir. Zira bu uygulama için gelirden 16 kuruştan başlayıp 60 kuruşa kadar artan ölçekte pay ayrılmıştır. Daha doğrusu vakfın geliri arttıkça, vakıf hizmetleri ve hizmetlileri için ayrılan tahsisat da yükselmiştir.

Bursa'da birçok hırfetin kendi vakfından taamiye gideri ayırdığı, bu parayla da yemek pişirme veya dağıtım hizmeti yürüttüğü bilinmektedir. Ancak burada çözümlenmesi gereken birkaç mesele vardır: Bunlardan birincisi, tüccar vakfında da olduğu gibi lonca vakıfları, hangi sıklıkla yemek pişirip dağıtmaktaydı? Yemekler nerelerde pişirilir, ne zaman ve nerede dağıtıldı? Dağıtılan yemekleri kimler yerdi? Bu sorulara cevap olabilecek birkaç görüş ileri sürülebilir. Faroqhi (2003: 143), bir yemek dağıtım işleminin olmadığını, yalnızca yiyeceğin pişirildiğini belirtir. Ayrıca lonca yemeğinden yoksulların değil, lonca üyeleri, konukları ve ailelerinin yararlandığı görüşündedir. Ona göre pişirilen yemek, Ramazan ayındaki iftar yemekleri gibi bir ya da birkaç ziyafette lonca üyeleriyle topluca yenir, taamiye masrafı bu işe harcanır.

Yukarıdaki açıklamaya belki şu görüş de ilave edilebilir: Kentteki loncaların ortaklaşa düzenlediği kalfalıktan ustalığa geçiş törenlerinde (şed töreni/kuşak bağlama töreni), merasimin ardından törene katılan tüm davetlilere yemek ikram edilirdi. Yemek masrafı, esnaf loncalarınca karşılanırdı. Muhasebelerdeki taamiye giderinin, bu iş için ayrılan meblağ olması da ihtimal dahilindedir. Vakfı olan loncalar, bu parayı hırfet vakfından öderlerdi.

Tablo 6: Vakıf Harcamalarının Gider Türlerine Dağılımı

Sıra	Gider Türü	Toplam Harcama (Kuruş)	Yüzde Oranı
1	Tekâlif	1202	% 44.1
2	Taamiye	1073	% 39.4
3	Mevlid kıraati	220	% 8.1
4	Mütevelli	168	% 6.2
5	Hizmetli ücreti	30 (akçe)	% 2.2
6	Muhasebe Harcı	2915 (akçe)	
7	Müteferrika	2850 (akçe)	
	Yekün Harcama	2722,5	% 100

Taamiye hizmeti, tüccar loncası vakfının iki amacından biri idi. Verilere göre vakfın, yemek gideri olarak harcadığı toplam para 1073 kuruştur. Bu meblağ tüm vakıf harcamaları arasında % 39,4'lük bir paya sahiptir. Diğer bir deyişle vakıf, gelirlerinin yaklaşık % 40'a yakın bir oranını kuruluş amaçları arasında zikrettiği taamiye masrafı

için ayırmıştı. Söz konusu masraf kalemi, büyüklüğü açısından diğer harcama birimleri arasında ikinci sırada idi.

c. Mütevellî Maaşı Giderleri

Mütevellîler, yürüttüğü yöneticilik hizmet için vakıftan belirli bir ücret alırdı. Genelde küçük ve orta ölçekli vakıflarda bu ücret günlük iki, üç veya beş akçe civarındaydı. Ancak tüccar loncası vakfının mütevellîleri, yukarıdaki rakamlara göre düşük bir ücret almaktaydı. Kayıtlara göre mütevellîler, 18. yüzyılın ortalarında yıllık 2 kuruş (240 akçe), 19. yüzyılın başlarına kadar 3 kuruş (360 akçe) ve aynı yüzyılın ilk çeyreğinde 10 kuruş (1200 akçe) maaş almışlardı. Vakıf, tek bir sefer olmak üzere 1807 yılında mütevellîye yıllık 15 kuruş maaş ödemesi yapmıştı. Günlük ücretleri 0,6, 1 ve 3,3 akçeye tekabül etmekteydi. Vakfın idarecisi için toplamda 168 kuruş ödenmişti. Böylece mütevellînin yıllık ortalama maaşı 5,1 kuruş (612 akçe), ortalama yevmiyeleri ise 1,7 akçeye denk düşmüştür.

Vakıf giderleri arasında mütevellînin maaşına ayrılan oran % 6,2'dir. Bu oranla mütevellînin maaş giderleri, vakıf harcamaları arasında dördüncü sırada yer almaktadır.

ç. Mevlid Okutulması Giderleri

Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber (sav) adına mevlit okutulması, çok sevilen ve yaygın bir gelenektir. Bazı kişiler, belirli gün veya gecelerde Hz. Peygamber (sav) adına mevlit okutulması için vakıf kurar, vakıflarında da bu iş için para ayırırlardı. Tüccar loncası üyeleri de toplumun benimsediği bu uygulamayı sürdürmek için hıfvet vakfından gider ayırmışlardır. Aslında vakfın ilk on bir muhasebe yılında mevlit okutulmasına dair bir harcama kalemi yer almamıştır. 1784 yılından itibaren mevlit okutulmaya başlanmış ve bu uygulama, aralıksız olarak vakfın son muhasebe yılı olan 1823 yılına kadar sürdürülmüştür. Her bir yıl, mevlit okunması için 10 kuruş harcanmıştır. Mevlidin nerede ve yılda kaç defa okutulacağı konusunda defterlerde bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte, yılda en az bir defa olmak üzere şehrin önemli camilerinden birinde veya loncaya en yakın mahalle camisinde okutulduğu düşünülebilir. Vakıf, önceden anlaştığı bir veya birkaç mevlithana, mevlit kıraati işini tevdi etmiş, bu işin ifası karşılığında da hizmet vazifesi olarak 10 kuruş vermiş olmalıdır.

Vakıf, mevlit kıraati için toplam 220 kuruşluk bir harcama yapmıştır. Bu gider kalemi, vakfın yaptığı tüm harcamanın % 8,1'ini oluşturmuştur. Böylece vakıf harcamaları arasında en yüksek üçüncü gider kalemi, mevlit okutulmasına ayrılmıştır.

d. Hizmetli Ücreti, Muhasebe Harcı ve Müteferrik Giderler

Vakfın 1750, 1751, 1761 ve 1768 tarihli ard arda gelen muhasebelerinde hizmetli ücreti ödendiği kayıtlıdır. İlk iki yıl, beşer akçe, sonraki iki yıl ise onar akçe hizmetli ücreti ödenmiştir. Toplamda da 30 akçe harcama yapılmıştır. Diğer yılların muhasebelerinde böyle bir ücret yer almamıştır. Hizmetlinin hangi işi yapıp bu parayı aldığı belli değildir. Ancak bir tahminde bulunmak gerekirse lonca veya vakıf adına bir iş ve hizmet gördüğü söylenebilir. Bazı hıfvet vakıflarında, vakıf harcamaları arasında

hammaliye veya nakliye başlığıyla giderler kaydedilmiştir. Tüccar loncası için de böyle bir taşıma/nakliye işi gördürülmüş olabilir.

Burada değinilecek ikinci harcama kalemi, muhasebe harcıdır. Vakıfların yıllık gelir-gider bilançolarını kontrol etmek kadıların görevleri arasındaydı. Muhasebe harcı, vakfın yıllık muhasebesini kontrol edip onaylayan belde kadısına verilmekte idi. 1693 yılında 35 akçeden başlayan yıllık muhasebe harcı, hemen bir yıl sonra 45 akçeye çıkmış, daha sonra uzun bir süre 90 akçe olarak ödenmiştir. Vakfın son muhasebesi olan 1823 yılında ise harc ücreti 180 akçe olmuştur. Böylece toplamda 2915 akçe vakfın muhasebesini kontrol edip onaylayan görevliye yani kadıya verilmiştir.

Bu bölümde ele alınacak üçüncü harcama kalemi müteferrika başlığıdır. Müteferrika, genel anlamda çeşitli harcamalar demektir. Ancak bu çeşitli harcamaların içeriği ve niteliği tam bilinmemektedir. Bahsi geçen harcamalar, günlük kırtasiye ve evrak türü harcamalar ile buna benzer küçük tutarlı harcamalar olmalıdır. Vakfın ilk muhasebe yılında müteferrika gideri ayrılmamıştır. Sonraki tüm yıllarda bu alana gider kaydedilmiştir. Vakıfta 40 akçeden başlayan müteferrika gideri önce 80 akçeye, sonra da 90 akçeye yükselmiştir. Son muhasebe yılına kadar 90 akçe ödenen müteferrika gideri, 1823 yılında 180 akçe olarak ödenmiştir. Yekünde 2850 akçe müteferrika gideri olarak harcanmıştır. Burada sözü edilen üç harcama kaleminin toplamının, diğer giderlere oranı % 2,2 olarak gerçekleşmiştir. Vakfın en düşük harcama kalemlerini bu üç başlık oluşturmuştur.

Vakıf harcamalarına topluca bakıldığında, vakfın gelirlerinin % 44,1'i tekâlif için, % 39,4'ü yemek pişirilmesi ve dağıtımı için, % 8,1'i mevlit okutulması için, % 6,2'si mütevellî için ve % 2,2'si de hizmetli, muhasebe harcı ve müteferrik giderler için harcanmıştır (Bkz. Tablo 6).

III. Sonuç ve Değerlendirme

Bursa'da, esnafın loncaya bağlı olarak kurduğu vakıflardan biri de tüccarların oluşturduğu hırfet vakfıdır. Bursa'da iş tutan tüccarlar, bir lonca düzeninde örgütlenmiş ve hırfet olarak sayılmışlardır. Bu yüzden şer'iyye sicillerine ve muhasebe kayıtlarına da *hırfet-i taciran* olarak geçmişlerdir. Lonca'ya bağlı tüccarlar, 1693 yılında kendi aralarında bir vakıf kurmuşlar, bu vakfın ortak amacını taamiye ve tekâlif olarak belirlemişlerdir. Belirli bir sermaye ile kurulan bu vakıf, bir para vakfı niteliği taşımaktadır. Vakfın sermayesi, her yıl istekli kişilere değişen oranlarla -ki bu oran % 15'in altında kalmıştır- kredi olarak dağıtılmış ve bu kredilerden gelir elde edilmiştir. Kredi alanların toplumsal tabanları, sadece lonca üyelerine dayalı değildir. Çeşitli meslek gruplarından kişiler, kadın ya da erkek, müslim ve gayrimüslim farklı kesimden insanlar, tüccar loncasından borç para alabilmişlerdir. Bursa'nın değişik mahallelerinde ikamet eden birçok insan, kredi için vakfa başvurmuştur. Borç/kredi alınan paralar genelde düşük meblağlardadır. Bundan dolayı kredilerin yeni ekonomik yatırımlar için kullanılmadığı, aksine daha çok gündelik ihtiyaçlar ve harcamalarda işe koşulduğu düşünülmektedir. Kredi kullanımında dikkat çeken bir husus da, aynı kişilerin vakıftan borç para alımlarının sürekliliğidir. Birçok kişi, vakıf kredisini aynı meblağlarla tekrarlamış durumdadır. Kredi işlem kayıtları, bu gibi kimselerin vakıftan

aldıkları parayı bir yıldan daha uzun süreler üzerinde tuttıkları ve kullandıkları izlenimini akla getirmektedir. Böyle bir durumun olası sebebi, borçluların vade sonunda vakfa, kredinin tamamını değil yalnızca çektikleri ana paranın nemasını ödemeleri ve deyn kaydını yenilemeleri gösterilebilir.

İncelenen muhasebe defterlerine göre tüccar hırfeti vakfı 130 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. En son muhasebe kaydı 1823 yılında kadı tarafından onaylanmıştır. Vakıf, aktif olduğu bu 130 yıl süresince yeni bağış ve ilavelerle ana sermayesini sürekli artırmıştır. Vakfın gelirleri, düzenli olarak giderlerini karşılamaya yetmiş ve vakıf, kuruluş amacında belirttiği taamiye ve tekâlif ödemesi hizmetlerini aksatmadan yerine getirebilmiştir. Bu hizmetler arasına bir de mevlit okutulmasını eklemiştir.

Yerel ölçekteki mikro alanlı sosyal ve iktisadi tarih araştırmalarının, daha geniş ve genel ölçekli tarih çalışmalarına zemin hazırlayacağı aşikardır. Bu makalede, Bursa şehrinde çok sayıda benzeri olan hırfet vakıflarından biri ele alınmıştır. Öncelikle yerelde, Osmanlı şehirlerinde esnafın ortaklaşa kurduğu her bir lonca vakfı mali ve sosyal yönleriyle incelenmeli, aralarındaki benzerlik veya farklılıklar ortaya konulmalıdır. Daha sonra da diğer şehir ve bölgelerdeki lonca vakıfları coğrafi bir bütünlük içinde ele alınıp karşılaştırılmak suretiyle incelenmelidir. Bu tarzdaki çalışmaların Osmanlı'da şehir, vakıf, esnaflık ve lonca tarihi incelemelerinin yanında genel maliye ve iktisat tarihi araştırmalarına da katkı sağlayacağı ileri sürülebilir.

Bursalı tüccarlar, dönemlerindeki yaygın uygulamalardan biri olan vakıf kurmaya kayıtsız kalmamışlar, loncaları adına yemek yedirme, mevlit okutma ve kredi sunma gibi yönleriyle halka dokunan bir vakfı 130 yıl boyunca ayakta tutmuşlardır. 1823 yılından sonraki bütçe hesapları kayıtlarına ulaşamadığı, görülemediği için vakfın bu tarihten sonraki durumu ve süreci hakkında şimdilik elimizde bir bilgi mevcut değildir.

Son olarak, yazıda değerlendirilen Tüccar hırfeti vakfı örneğinden yola çıkılırsa loncaların, iş kollarına ait üretimi düzenleme ve denetleme gibi bilinen işlevlerine, vakıf kurma, hayır yapma ve kredi sunma fonkiyonlarını da ilave etmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bursa Şeriye Sicilleri* (Vakıf Muhasebe Defterleri) B 169, B 170, B 195, B 199, B 93, B 201, B 202, B 208, B 360, A 182, B 224, B 231, B 235, B 250, B 240, B 249, B 246, B 271, B 272, B 273, B 274, B 279, B 98, B 330, B 126, B 332, B 331, B 318, B 329, B 305, B 314, B 308.

b. Diğer Yayınlar

Açikel, A. (2004), "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920), *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları II*, (Editörler: İlhan Şahin, Hikari Egawa, Emine Erdoğan Özünlü vd.), İstanbul Esnaf Odaları Birliği Yayını, İstanbul, 773-786.

Akgündüz, A. (1996), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul.

Alkan, M. (2007), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi", *VD.*, 30,

- Ankara, 1-34.
- Barkan, Ö. L. (1971), "Süleymaniye Cami ve İmaretı Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *VD.*, 9, 109-161.
- Barkan, Ö. L.; Ayverdi, E. H. (1970), "Faizle İşletilen Para Vakıflarına Aid Kayıtlar", *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, İstanbul.
- Başol, S. (2014), "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış İktisadi, Mali Özellikleriyle Tanıtım ve Değerlendirme", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu [Sempozyum Bildirileri Kitabı]*, (Ed. Mehmet Kurtoğlu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 151-164.
- Başol, S.; Çam, M. (2011), "Kesif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi (Konya Şer'ıye Sicillerinden Örneklerle)", *OTAM*, sayı: 27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1-26.
- Bozcu, P. F. (2010), *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Çağatay, N. (1971), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD.*, 9, 39-66.
- Çağman, F. (1988), "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Yay. Haz. Zeki Sönmez), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 73-77.
- Çam, M. (2017), "Vakıf Araştırmaları Açısından Vakıf Hazine (Atik) Defterleri ve Önemi", *VD.*, 47, Ankara, 45-65.
- Çelik, B. (2002), *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ) Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara
- Çiftçi, C. (2004b), "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36), Ankara, 79-102.
- Çiftçi, C. (2004a), *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa.
- Çizakça, M. (1995), "Cash Waqfs of Bursa", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 38, (3), 313-354.
- Çizakça, M. (2004), "Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555-1823", Foundation for Science Technology and Civilisation. www.muslimheritage.com, (erişim: 08.01.2018).
- Çınar, H.; Koyuncu Kaya M. (2015), *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Demir, A. (2017), "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Meselesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar* (Editör: Alpaslan Demir), Gece Yayınları, Ankara, 441-472.
- Demirtaş, H. (2012), "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", *VD.*, 37, Ankara, 47-92.
- Demirtaş, M. (2010), *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi, Ankara.

Osmanlı Bursa'sında Tüccar Loncası Vakfı ve Kredi Faaliyetleri [1693-1823]

- Devellioğlu, F. (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Durmaz, B. (2008), *745 Numaralı Balıkesir Şer'iyeye Sicilinin (Vakıf Muhasebe Defteri) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1249-1266, M. 1834-1849)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Düzbakar, O. (2009), "Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumas Nizamı", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2/2, Temmuz, -Türk Kültüründe Terzilik-, s. 44-57.
- Eken, G. (2000), "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4, (1), 75-82.
- Faroğhi, S. (2003), "18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çev: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gerber, H. (1988), *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem.
- Gümüştaş, S. (2017), *Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre 1630-1850 Yılları Arasında Bursa'da Haffaf Esnafı Vakfı ve Faaliyetleri*, GOÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Gürsoy, Ç. (2012), "Ömer Hüsameddin ve Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarının Muhasebesi 1902-1936", *VD.*, 37, Ankara, 167-192.
- Hızlı, M. (2003), "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 367-426.
- İnalcık, H. (1960a), "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Bellekten*, Cilt XXIV, Sayı 93, Ankara, 45-102.
- İnalcık, H. (1960b), "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, III, 2, Leiden, 131-147.
- İnalcık, H. (1969), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, XXIX, 97-140.
- Kalyoncu, H. (2015), "Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Number: 33, 279-294.
- Kaya, S. (2013), "Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *İlmi Etütler Derneği Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminerleri*, İlmi Etüt Derneği (İlem), 20 Nisan 2013, İstanbul, (sözlü sunum).
- Keleş, H. (2001), "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, (1), 189-198.
- Kırımtayf, S. (1996), *XV ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Koyuncu Kaya, M.; Başol, S. (2017), "Osmanlı Bursa'sında Ermeni Kökçü Esnafı Hirfet Vakfı", *VD.*, Sayı 47, Ankara, 25-44.

- Koyuncu, M. (2008), *18. Yüzyılın İkinci Yarısı Osmanlı Esnafı, İstanbul ve Bursa Örnekleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Koyunoğlu, H. H. (2008), "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, (1), 253-304.
- Kurt, İ. (2015), *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul.
- Orbay, K. (2007), "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)", *OTAM*, Ankara, 125-158.
- Orbay, K. (2011), "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 293-322.
- Orbay, K. (2012a), "Emir Sultan (Mehmed El-Buhari) Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1634)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (22), Bursa, 23-42.
- Orbay, K. (2012b), "Orhan Gazi Vakfı'nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)", *VD.*, 38, Ankara, 65-84.
- Orbay, K. (2005), "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer'iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi (VD.)*, 29, Ankara, 27-41.
- Orbay, K. (2010), "Yerel İktisadi ve Sosyal Tarih ve Kurumsal Tarih Kaynakları Olarak Vakıf Muhasebe ve Müfredat Defterleri", *XV. Türk Tarih Kongresi, (Ankara: 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 813-823.
- Orbay, K. (2001), *Bir Kriz Döneminde Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'nın Mali İdaresi (1594-1657)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Öztürk, F. (2016), *Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı (1800-1839)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Pay, S. (2011), "Osman Gazi Vakfı'nın Muhasebe Kayıtları", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu (8-9 Nisan 2011), Orhan Gazi ve Dönemi*, (Ed. İsmail Selimoğlu), Bursa.
- Şemseddin Sami. (2010), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Yediyıldız, M. A. (2006), "Şer'iye Sicillerine Göre XVI. Asır Bursa Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler", *VIII. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi, 18-21 Haziran 1998, Bursa. (Papers of VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey)*, (Ed: Nurcan Abacı), Lulu Press, Morrisville, 131-138.
- Yediyıldız, M. A. (2003), *Şer'iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Arasta Yayınlar, Bursa.
- Yılmaz, F. (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2010.

HAYAT GÜZELDİR ESERİ BAĞLAMINDA MUSTAFA KUTLU HİKÂYESİNDE KUŞ VE ÇİÇEK İMGESİ*

Yaşar ŞİMŞEK**

Öz

Türk kültürü ve toplumunda geçmişten bugüne kuş ve çiçek önemli bir yer tutmaktadır. Eski Türk kültüründen/yaşantısından bugünün modern dünyasına kuşlar ve çiçekler insan hayatını etkileyen, kimi açılardan yönlendiren unsurlar olarak dikkat çekerler. Modern Türk hikâyeciliğinin önemli yazarlarından olan Mustafa Kutlu, kuşlara ve çiçeklere eserlerinde yer veren isimlerin başında gelmektedir. Kutlu, özellikle hayatı güzelleştirmesi ve insana yaşamın anlamını hatırlatması bakımından bu iki ögenin kullanımına sıklıkla başvurmuştur. Bu makalede, Kutlu'nun *Hayat Güzeldir* eserinde yer alan kısa hikâyeleri, kuş ve çiçek imgesi etrafında incelenmiştir. Yazıda öncelikle imge, hikâyede imgenin kullanımı üzerinde durulmuş, kuşların ve çiçeklerin Türk kültürü ve edebiyatındaki yerine değinilmiştir. Daha sonra kuş ve çiçek imgesinin Kutlu'nun kalemine yansımalarına diğer eserlerini de kapsayan bir değerlendirme içinde yer verilmiştir. Ardından *Hayat Güzeldir* kitabındaki 21 kısa hikâye kuş ve çiçek imgesi etrafında incelenmiştir. Bu iki imgenin hikâyelerin aktarımına, bakış açısına katkısına değinilerek yazarın kuş ve çiçek öğelerine yer vermesinin nedenleri sorgulanmıştır. Temalar ve kişiler bağlamında bu iki imgenin kullanımları yorumlanmıştır. *Hayat Güzeldir*'deki kısa hikâyelerin geneline bakıldığında hem kuş hem de çiçek imgesinin yoğun bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Yazar, özellikle insanın tabiatla ve hayvanlarla etkileşiminde kuşları ve çiçekleri öne çıkarmaktadır. Bu iki öğeye insan yaşamını güzelleştirmesi, iyi insan olmayı anımsatması ve incelikleri sezdirmesi bakımından imgesel yönüyle yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kutlu, *Hayat Güzeldir*, hikâye, imge, kuş ve çiçek.

THE IMAGE of BIRD and FLOWER in THE CONTEXT of THE HAYAT GUZELDIR in MUSTAFA KUTLU STORY

Abstract

Bird and flower has an important place in Turkish culture and society from past to present. From the point of the ancient Turkish culture/living to contemporary world, birds and flowers draw attention in terms of affecting people life and guiding it. Mustafa Kutlu who is one of the significant authors of the modern Turkish story, is leading figure that gives place to birds and flowers in his works. Kutlu frequently resorts to this two element in terms of recalling the meaning of human life and

* Bu makale 21-22 Aralık 2017 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen *IV. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi*'nde sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve yeni eklemelerle hazırlanmış hâlidir.

** Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-ileti: yasar.simsek@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9389-4984

making the life beautiful. In this article, Kutlu examines the short stories of the book *Hayat Guzeldir* in the context of bird and flower. In this article, primarily the image and its usage is emphasized and the value of birds and flowers in Turkish culture is stated. Then, the reflection of birds and flowers' image to Kutlu's wording is included in an evaluation that comprises other works. After that, 21 short stories in *Life is Beautiful* are examined around bird and flower image. By putting emphasis on transfer of this two image, contribution to point of view, it is interrogated the reasons why the author gives place to bird and flower element. The usage of this two element is commented in the context of themes and characters. It is possible to say that both the bird and flower image is intensely used when looked at short stories in general. The author especially brings forward the flowers and birds in the interaction of human between nature and animals. He imaginatively gives places of this two element in terms of making human life beautiful, reminding of being good people and intuiting the elegance of life.

Key Words: Mustafa Kutlu, *Hayat Guzeldir*, story, image, bird and flower.

GİRİŞ

Sözlükte “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya”, “genel görünüş, izlenim, imaj” (TDK, 2011: 1182) karşılıkları verilen imge bakılan, görülen, duyulan ve hissedilen şeylerin insanda bıraktığı izler/yansımalar olarak açıklanabilir. Bir başka söylemle “İmge, fiziksel bir algılamanın ürettiği duyumun zihinde yeniden üretilmesidir” (Friedman, 2004: 80). İmge ve imgelem kişinin gördükleri karşısında beliren bir perde ve insanın algılarından arta kalan parçalar olarak tarif edilebilir. Aynı zamanda imgeyi “içimize özgü görüşün izleri” (Ponty, 2006: 37); “bir şeyin bilinci” (Sartre, 2009: 154); “anlam taşıyıcısı” (Batur, 2000: 71) olarak tanımlayanlar da vardır. Bunun yanı sıra imge, okurun zihninde beliren bir görüntü, kavram, düşünce ve resim olarak da düşünülmüştür. Boynukara, 18. yüzyılda ortaya atılan imgelem kuramlarından birinin imgenin “görselleştirme yeteneği” olduğuna dayandırıldığını böylece edebiyatın “çoğu kez okuyucudaki görsel tepkileri geliştiren bir vasıta olarak görüldü[ğünü]” (1997: 91) söyler. Öte yandan zihinde bir imgenin belirmesi, algı sonucunda oluşacağı gibi daha sonra bir algıyı düşünmek, çağrıştırmak ve bir şeyi zihinde kurmak yoluyla da olabilir (Cevizci, 2000: 235). Burnett ise imgelerin “etkileşimi, insanları ve paylaştıkları ortamları şekillendiren arayüzler” olduğunu belirterek yaşamın içindeki canlılığına işaret eder (2012: 25). Aynı zamanda imge ister görsel ya da yazınsal isterse yapıntısal olsun insanın dünyayı nasıl gördüğüyle ilgili olarak değerlendirilmektedir (Demiralp, 2004). Ramazan Korkmaz ise imge kavramını “gerçekliğin kaba ve ihlal edici kuşatmasından sıkılan ruhun; sonlu, sınırlı ve iğreti olandan; sonsuz, sınırsız ve aşkın olana açılması” (2002: 274) şeklinde tarif eder. İmge kullanımını ve imgesel yönelimleri “Nesnelleşmenin tüm duyuları felç eden ve derin anlamı yutan tek boyutlu gelişmeciliği, insanı, dondurulmuş/durağan söylemin kısırlığından kurtulmak için daima çareler aramaya sevk etmiştir... Bu yöneliş, dış dünyaya ait durağanlığın tepkisel itiliminden olduğu kadar, içimizdeki yaratıcı potansiyelin varoluşsal bir dizgede genişleyerek kendini gösterme arzusundan

da izler taşır” (Korkmaz 2002: 274) diyerek açıklar. Bu anlamda imge, modern zamanlarda sanatçının tekdüze anlatımdan uzaklaşarak farklı, aşkın anlamlara ulaşımına olanak tanır.

Öte yandan “Sanat çabası her şeyden önce simge yaratma çabasıdır; sanat simgeyle başlar sanatın kökeninde simge vardır. Sanat yapıcı kendinden nice simge barındırır. Her yapıt bir simge değil bir simgeler bütünüdür” (Timuçin, 2003: 193). Bu anlamda edebiyat eserlerinde –şiir, hikâye, roman- imge, simge ve sembol kullanımları şairi/yazarı anlatacağı noktalar üzerinden derinleşmeye götürür, sanatçılar oluşturdukları sembollerle/imgelerle dış dünyanın görüntülerini okurların zihinlerine nakşederler. Yeni dünyaların, farklı hayatların kapılarını okura açarak düşünmelerine ve hissetmelerine olanak tanır. Okurlar böylelikle edebiyat metinlerinin art alanlarını daha iyi kavrayarak okudukları metinleri/eserleri daha bir anlamlandırma imkânı bulurlar. Çünkü “bir imgeyi yorumlamak yalnızca gördüğümüzü, düşündüğümüzü belirlemek değil, ona verilen anlamlar akıntısı boyunca yol almaktır” (Yücel, 2013: 12). Bu bağlamda Leppert’in imge üzerine söyledikleri ve imgeye yüklediği anlamı burada ayrıca belirtmek gerekir:

“İmgeler bize asıl dünyayı değil, dünyalardan bir dünya gösterir. Gösterilen şeyler değil, bunların temsilidir imgeler: Temsil, yani yeniden-sunum. Hakikaten, imgelerin temsil ettiği şeyler “gerçek” dünyada olmayabilir; sadece muhayyile, kuruntu, arzu, rüya ya da fantezi dünyasında var olabilir. Fakat tabii, öte yandan, dünyaya flu ya da bu şekilde dâhil olan bir nesne olarak vardır her imge. İster fotoğraf, ister film ya da video, isterse de resim olsun, imgelere baktığımızda gördüğümüz şey insan bilincinin ürünüdür. İnsan bilinci ise kültür ve tarihin ayrılmaz bir parçasıdır. Buradan şu sonuç çıkıyor: İmgeler, maden cevheri gibi kazılıp çıkarılan şeyler değil, belli bir sosyokültürel ortam içerisinde belli bir işlev görmesi için inşa edilen şeylerdir” (Leppert, 2009: 16).

Bu bakımdan sanat eserlerinde, edebiyat metinlerinde imge kullanımı kimi durumlarda mecaz, temsil, sembol, motif, metafor gibi anlatımdaki diğer kullanımlarla ilişkilendirilebilir. İmge, sanatçının eserinde estetik yaşantısını, kültürel eşliğini ve algısal düzeyini göstermesi açısından kıymetlidir. İmge kullanımına daha çok şiir türünde rastlanmasına karşılık masal, roman, hikâye gibi anlatma esasına bağlı türlerde de imgesel kullanımlarla karşılaşmaktadır.

İmge ve Hikâye

Bir hikâye anlattığı konu, işlendiği tema kadar içerdiği imgelerin çeşitliliği ve zenginliğiyle de değerlendirilmektedir. Erendüz Atasü, 90’lı yıllardan itibaren roman ve öykü özelinde edebiyat dünyasında imgeye bir yöneliş olduğunu belirterek bu türlerde imge kullanımının anlatımı şiir diline yaklaştırdığını söyler:

“Edebiyat imgeye yöneliyor... ‘Simge’den, yani duyuları devre dışı bırakarak, zihnin mantıksal işleyişine, başka deyişle ‘anlamak’ edimine doğrudan uyarı gönderen ‘sözcük’ten beş duyumuza seslenen ‘imge’ye; sözcüklerin kurallarına uygun sıralanmasıyla kurulan temel tümceden ve

metinsel anlatımdan, sözcüklerin etkileşimleriyle örülen 'imgesel anlatım'a yaklaşıyor. Başka deyişle romanda ve öyküde kurgu ve anlatım şiirleşiyor" (2003: 11-12).

Bu anlamda son yıllarda imge kullanımı ve imgesel anlatım, hikâye türünün oluşum/yaratım sürecine etki ederek estetik bütünlüğe kavuşmasına katkıda bulunmuştur. "Zihni harekete geçiren bir unsur olan [s]imge, hikâyede kanıtlardan ve açık hikâyelerden daha etkilidir" (Sağlık, 2003, 34). İmge veya sembolik kullanımlar hikâyede yaratılmaya çalışılan atmosferi destekler ve başından sonuna anlatının canlı kalmasını sağlar. Aynı zamanda kullanılan/oluşturulan imgeler okurun dikkatini öne çıkararak anlamsal düzeyde okurun metinle bütünleşmesine imkân sağlar. Rasim Özdenören'in Nathalie Sarraute'un "Çocukluk" adını taşıyan anlatısından hareketle belirttiği gibi bir anlatıda/hikâyede "anlatıcının, (...) belli bir izlenimini dile getirirken, o izlenimin, onun kafasında belli bir imge ile canlandığını" ve sonra o imgenin çeşitli kavram ve sözcüklerle dile getirilmeye çalışıldığını (2011: 26) söylemek mümkündür. İşlenen temaların sunumunda ve hikâye kişilerinin psikolojik tutumlarının yansıtılmasında imgeler öne çıkar. İmgesel kullanımlar, hikâyelerde işlenen değerlerin görüntü seviyelerini insanlığın anımsamasına katkıda bulunarak bir nevi yazarın yarattığı dünyanın sezilmesine yardımcı olur. Bir başka ifadeyle "Sembol dilinin zenginliğini eserlerinde kullanan yazarlar, bu kaynaktan, karakterleri tanıtmak, tema, zaman ve mekân gibi unsurlara açıklık kazandırmak ve anlatımı etkili kılmak için yararlanmışlardır. Semboller kimi eserlerde kişinin bilinçaltını ve komplekslerini yansıtan rüya ve arketiplerin içine gizlenerek karşımıza çıkarken, kimi eserlerde de sembolik anlam taşıyan mekân, zaman, kişi, renk, şekil ve sayı olarak entrik kurguyu şekillendirirler" (Yılmaz, 2011). İzlenimlerin aktarımı bir nevi imgeler vasıtasıyla mümkün olur ve yazar da hikâyesini yarattığı imgeler üzerinden kurgular/inşa eder. Bu imgelerin çeşitli sözcüklerle, kavramlarla, nesne ve varlıklarla oluşturulmaya/yaratılmaya çalışıldığı bir gerçektir.

Değişen zaman ve tekniklerle birlikte hikâyede kullanılan imgeler, bireyin modern dünyada içinde bulunduğu çağdaki bunalımını, sıkıştırılmışlığını, yalnızlığını başka bir dünyaya çeviren unsurlar olarak öne çıkar. Zira imgecilik, Eliot'un sanatta duygunun sadece nesnelere yoluyla ifade edilebileceği görüşünün doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Boynukara, 1997: 95). Bununla birlikte bir öyküde gösterilen şey, anlamını insanın birikiminden, geleneklerden ve kültürden alır ve bu anlamıyla imge insana aittir; özne merkezlidir (Şakar, 2012: 17). Hikâyede imge kullanımı da bu tür öğelerin insanla ve insana özgü olgularla ilişkilendirilmesiyle mümkün olur. Duyular bilhassa görme duyusu, kişinin hayal gücü, imgelemem dünyası, çağrışım yeteneği ve kişisel birikimi öyküde imgenin kullanılmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu bağlamda Emel Aydın Özer'in imgenin hikâyede/öyküde kullanımı ve değeriyle ilgili söylemleri önem taşımaktadır:

"İmgelerin öyküde yer almasında model alınan, dış dünyaya bağlı olaylar değil; o olayların insanlar üzerinde bıraktığı intibalar olur. Yani imgeler, yaşananların sebep olduğu hâlleri, bıraktığı izleri ifade eder. Böylece daha

üst seviyede bir anlatım/ söylem ortaya çıkar. Bu durum, şiirde olduğu gibi öyküde de yüzeyselin yanında derin okumalar yapılması ihtiyacını doğurur. Şiirden alınan bu özellik, öyküden her okunuşta daha farklı ve daha derin anlamlar çıkmasını sağlar.” (Aydın Özer, 2014).

Kuş ve Çiçek İmgesi Üzerine

Türk kültüründe azımsanmayacak bir değere sahip olan kuş ve çiçek, Türk edebiyatında da geçmişten bugüne metafor, motif, imge, tema, şahıs ve varlık düzleminde yer bulmuştur. Bu varlıklar çağrıştırdıkları kavramlar, yansıttıkları değerler, estetik ifade kalıpları ve anlam derinlikleri açısından edebî türlerde ve sanatçıların anlatı evrenlerinde öne çıkmaktadırlar. Aynı zamanda kuş ve çiçek imgesi hayatın güzelliklerini, yaşamın canlılığını ve insanın dünyaya olumlu bakış açısını yansıtmaya açısından edebiyat türleri için bir alımlama eşiği oluşturmaktadır. Geçmişten bugüne sanatçıların aktarımını, üslubunu ve dil kullanımını çevreleyen kuş ve çiçek kavramları özellikle yazınsal anlatım türleri için sembolik ve imgesel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Kadim Türk kültürü içinde çeşitli anlamlara bürünerek bugünün modernizme evrilen dünyasında kuş ve çiçek, insan yaşamındaki kısa çizgide daha ziyade olumlu anlamda etken/yardımcı figürler/varlıklar olarak yer almaktadırlar.

Tabiatla iç içe yaşayan Türklerin yaşantısındaki kuşlara ve çiçeklere özgü duyarlılık hâliyle edebiyatlarına yansımıştır. Bu anlamda Türk edebiyatında pastoral öğeler/unsurlar içinde kuş ve çiçek, öteden beri sıkça kullanılan/işlenen motifler, imgeler olarak öne çıkmıştır. Özellikle hem Klasik Türk edebiyatında hem de Türk Halk edebiyatında -daha çok şiir türünde- kuş ve çiçek odaklı pastoral öğelerle ilgili kullanımlara, göndermelere rastlanmaktadır. Bu varlıklar içinde kuş sadece yaşayan bir canlı olarak değil, geleneksel bağlamda bir değer ve sembol hâline dönüşmüştür. Anlam yönü itibarıyla kuş gurbetin, sılanın, beklentinin, acının, yaşamın, ölümün, özgürlüğün, inceliğin, güçsüzlüğün simgesi olmuştur. Kuş bir tarafta sevginin, zarafetin, samimi duyguların sembolik anlamda karşılığını ifade ederken, diğer tarafta kudretin ve gücün timsali kabul edilmiştir. Bununla beraber geleneksel hayat anlayışı çevresinde güçsüzlükleri, kırılğanlıkları dolayısıyla ruhların teslimiyetinde de kuş motifinden sıkça yararlanılmıştır.

Türk edebiyatı bağlamında düşünüldüğünde çiçek imgesine/motifine en az kuş kadar yer verildiği görülmektedir. Özellikle İslam ve Türk kültüründe çiçek önemli bir yere sahip olup sembolik anlamda pek çok değeri ihtiva eder. Medeniyetin önemli olgularından olan çiçek geleneksel anlamda Türklerde en başta sevginin dili olmuştur. Başta sözlü verimlere -türkülere, manilere, ninnilere- konu olan çiçek, halk edebiyatı türlerinde ana örgelerden biri kabul edilir. Bu anlamda halk kültürünün oluşturulmasına katkıda bulunan âşıkların/ozanların dilinde çiçek imgesi vazgeçilmez bir unsur olarak belirir. Yâri, sevgiliyi, aşkı çağrıştıran çiçek bir nevi sevginin sembolik anlamda ifade edilmiştir. Aşk ve sevgi bağlamında düşünüldüğü gibi dinî-tasavvufi anlamda da yeri olan çiçek motifi, kutsallığı açısından imgesel özellikleriyle kullanılmıştır. Bu anlamda Klasik şiirde çiçek imgesi birçok yönüyle Divan şairlerinin eserlerini süslemiştir. Beşir Ayvazoğlu *Güller Kitabı* eserinde Türk kültüründe

çiçeklerin anlamlarını açıklayıp onlarla ilgili anlatılan efsanelere yer vererek çiçeğin önemini ortaya koyar. Çiçeğin sadece dağları, kırları, bahçeleri süsleyen bir bitki olmadığını hayatın her aşamasında insana eşlik eden onun yaşamını güzelleştiren ve süsleyen bir unsur olduğunu dile getirir (1997: 20). Ayvazoğlu, incelemesinde özel ve seçkin bir konuma sahip olan gülün farklı kültürlerde taşıdığı anlamına ve önemine değinerek onun sanatçılar/şairler için üzerinde mutabık kalınan tek çiçek olduğunu söyler.

Genel itibarıyla Türklerin öteden beri farklı sanat dallarında işledikleri çiçek ve kuş imgeleri/motifleri aynı şekilde halk kültüründe ve yaşamında doğaya ait canlılar/varlıklar olmaları hasebiyle de kıymetlidirler. Kuşlar ve çiçekler imgelem düzeyinde halkın geleneksel el sanatlarından sözlü kültürüne, yazılı edebiyatından sosyal yaşamına değgin geniş bir çekim gücüne sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada da sembolik anlamda ve çeşitli açılardan işaret dili olarak kullanılmıştır. Çiçek ve kuş imgesi, halk hikâye geleneğinden bugünün modern hikâyeciliğine uzanan süreçte kullanılan unsurların da başında gelir. Pastoral duyarlılık taşıyan, tabiatı seven ve yaşamın gizemini doğada/dış mekânlarda arayan yazarlarda kuş ve çiçek imgesinin kullanımına sıkça rastlanır. Modern hikâye denildiği zaman ilk akla gelen isimlerden olan Sait Faik'te yaşama sevinci ve hayatın güzellikleri kuşlar, çiçekler etrafında aktarılır. Yazarın "Son Kuşlar" hikâyesi bu anlamda dikkati çekmektedir. Sait Faik bu hikâyesinde, vaktiyle küme küme adaya uğrayan ve cıvıltılarıyla adayı şenlendiren kuşların kayboluşunu, onları yakalayıp avlayan zahire tüccarı Konstantin üzerinden sorgular. Okura kuş imgesi (imajı) üzerinden insanın gitgide doğaya yabancılaşmasına ve zarar vermesine eleştiri getirir. Doğanın ve doğadaki canlıların/varlıkların tahrip edilmesiyle gelecek kuşakların yaşamının tehlikede olduğu mesajını verir (2002: 12-13). Tabiatla, çiçeklerle ve kuşlarla ilgili benzer duyarlılık Sabahattin Ali hikâyelerinde de görülmektedir. Yazar, özellikle kötülükler karşısında insanı tabiatın güzelliklerine yöneltir, onlar üzerinden insanda sevmeye, merhamet, vicdan ve iyilik duygularını açığa çıkarır. Örneğin yazar, "Kırlangıçlar" hikâyesinde kuş imgesi çevresinde sevginin yüceliği üzerinde durarak kuş temsilleriyle insanlığa bir mesaj vermeye çalışır (Ali 2015: 38-41) Özetle Türk hikâyesinde kuşlar ve çiçekler iyilik, güzellik, kaçış, özgürlük, naiflik, zarafet, hüznün gibi kavram ve değerler çevresinde işlenir. Kimi zaman bir sığınak ve tutamak olur kimi zaman da insanı huzurlu kılan bir etmene dönüşür.

Bugünün sanat anlayışında ise kuş ve çiçek imgesi daha çok geleneksel olanla modernizmin mukayesesinin yansıtılmasında geleneğin/eskinin, eski değerlerin yeni hayatın değer yargılarıyla karşılaştırılması bağlamında kullanılır. İki unsur/varlık modern hayatta ve bireyin yalnızlaşan dünyasında bir ışık ve huzur kaynağı olarak düşünülür. Bu öğeler farklı anlamlar yüklenerek modern edebiyatta toplumların kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini, unutulmuş alışkanlıklarını, boğucu yaşantılarını çevreleyerek bireyin hayata bakışını olumlar. Ponty'nin "algılanan dünyayı bulgulama" bağlamında ifadelendirdiği gibi insanları şeylerle/nesnelere olan ilişkileri mesafeli ve tarafsız olmayıp tam tersine onlarla karışan ve âdeta onlara insani

özellikler yükleyerek yaşam alanlarına katan bir niteliği/formu vardır. Kuşlar ve çiçekler de bu niteliğiyle modern dünyada insanın hayatını sarmalar. Ponty, bu dünyada insanın yalnız olmadığını kendilerine hayvanların da katıldığı ve tüm ötekilerle birlikte var olduklarını yaşamın erdemine dikkat çekerek belirtirken insan yaşamının diğer canlılar, varlıklar ve nesnelere çevrelendiğine işaret eder (2010: 36). Bu görüşler çevresinde kuşların ve çiçeklerin yaşanan dünyada insan hayatını anlamlandıran, kimi yönlerden çevreleyen ve duyuşsal anlamda bireyin değer arayışına yön veren varlıklar olduğu söylenebilir. Gerçek dünyada bu varlıkların olumsuz niteliklere sahip türlerine rastlansa da edebiyat metinlerinde daha çok güzelliklerin, iyiliklerin, sevinçlerin yansıtılması ve yaşatılması bakımından bu iki varlığa yer verildiği görülür. Kısacası bu varlıklar, çeşitli anlamlara ve imgelere bürünerek edebiyat eserlerinde imaj, sembol, motif ve temsil olarak işlenirler.

Kutlu Hikâyesinde Kuş ve Çiçek İmgesi Üzerine Notlar

Sanatçı her şeyden önce yaşadığı çağa ayna tutan insandır. Sanatçının eserinde okur kendi yüzünü, kendi kişiliğini görür. Türk edebiyatının güzide hikâyecilerinden Mustafa Kutlu da, 1970' ten beri Türk toplumundaki değişimleri/dönüşümleri, modern hayatın yansımalarını, insanın yoksulluğunu, kırılmalarını ve sancılarını yansıtan bir ayna olmuştur. Aynı zamanda yazar bireyin huzurlu iç dünyasını, samimiyetini ve inceliğini eserlerinde öne çıkaran bir isim olarak dikkat çeker. Ömer Lekeziz'in deyişle "Mustafa Kutlu öyküsünün hemen hepsinde, yazmaya, hatta yazarın kültürel ve düşünsel dokusunu oluşturan okumalarının ve toplumsal ve siyasal ilişkilerinin başladığı yıllardan günümüze kadar ülkemizin ve insanımızın yaşadığı yaklaşık yarım yüzyıllık maceranın toplumsal, siyasal, kültürel ve insanî boyutlarını en çıplak hâliyle ve öyküsel-kurgusal gerçekliğiyle görürüz" (2001: 116). Bu anlamda Kutlu hikâyesinde yer yer imgesel, sembolik ve temsili anlatımlar göze çarpar. Yazar, hikâyelerine verdiği isimlerde dahi simgesel bir dil kullandığı gibi hikâyelerinde yer verdiği kavramları, nesnelere, varlıkları da kimi zaman belli bir imgelem içinde işler.

Mustafa Kutlu'da imgeler, anlatıma estetik duyuş kazandıran, akıcılık sağlayan ve edebi değerini güçlendiren özellikleriyle belirir. Kutlu, kimi hikâyelerinde kendini kolay ele vermeyen, derinlikli ve çok katmanlı metinler oluştururken imgelere başvurur. Düşünsel arka planı olan, dine/mistisizme yaslanan hikâyelerinde de zaman zaman dilin imkânlarını genişleten imgeler kullanır. Yazar, hikâyelerinde kimi zaman bir sırrı açığa çıkarırcasına anlamı çeşitli semboller üzerinden okurun dikkatine sunarak sezdirme yolunu seçer. Kavramlara, olgulara yüklediği anlamları imgeler vasıtasıyla açıklamaya ve örneklendirmeye çalışır. Bu yönüyle imge yazarın dili kullanma başarısını ve yetkinliğini gösteren bir unsura dönüşür. İmgeler vasıtasıyla estetik seviyeyi yükselten yazar, sıkı anlam örgüsüyle ve farklı kurgusal düzlemiyle de dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle "Kutlu hikâyesinin anlatım özelliklerinin en başında gelen bu sembolik, imgesel yapı onun daha çok çağrışımlar ve sezgilere yol verdiğini gösterirken, aynı zamanda da okurun dikkatini yoklayan, onun okuma biçimine güvenen bir düzeneği de imlemektedir" (Yıldırım, 2007: 191).

Kutlu, hikâyelerinde kahramanlarının ifade edemediği, anlamlandıramadığı olayları, durumları çeşitli motifler, temsiller ve imgeler vasıtasıyla açıklamaktadır.

Pastoral öğeleri sıkça kullanan, bu eğilimiyle Türk hikâyeciliğinde öne çıkan Kutlu, kır hayatından tabiatın güzelliklerine, doğaya dair betimlemelerden içinde yaşayan canlıların özelliklerine kadar pek çok şeyi hikâyelerinde yansıtır. Kır, köye, taşra hayatına dair izlenimlere, insanların bu mekânlardaki konumlarına ve tabiatla olan sıkı ilişkilerine yer verir. Şehir hayatının bunaltıcılığından, sıkıcılığından kır hayatının güzelliklerine, doğal varlıklara ve tabiattaki yaşantılara sığınarak kurtulmayı düşler. Yazarın sığındığı bu güzelliklerin, varlıkların başında da kuşlar, çiçekler ve onlarla ilgili hususiyetler gelir. Necip Tosun da onun hikâyelerinin tabiatla, tabiata ait unsur ve varlıklarla iç içe oluşuna şöyle dikkat çeker:

“Kutlu’nun öykülerinin odağında ‘tabiat’ vardır. Ve tabiat, onun öykülerinin bir uvertürü, bir yan ögesi olmaktan çok, aslı unsuru, öznesi, kahramanıdır. Kutlu, söyleyeceği pek çok şeyi tabiatın diliyle izah eder. Benzetmeleri, yakıştırmaları, örnekleri hep tabiattan seçer. Ona göre güzellik, masumiyet, sadelik sadece ve sadece tabiattadır. Günümüz insanının yaşadığı kaotik ortamdan kurtulacağı yegâne sığınak tabiattır. Çünkü insan ve tabiat birbirlerini tamamlayan iki dosttur. Ve tabiat gönlünü hesapsız, kitapsız insana açar. İnsan tabiattan uzaklaştıkça, onu yok saydıkça, kendinden de uzaklaşır” (2004: 61).

Mustafa Kutlu, kurduğu olay örgüsünü, konuştuğu kişileri, işlediği temaları anlatım/aktarım bağlamında çoğu hikâyesinde kuş ve çiçek temsillerine, motiflerine, imgelerine yer verir. Özellikle eserlerde farklı türleriyle, çeşit çeşit isimleriyle yer alan kuşlar ve çiçekler Kutlu hikâyesinin imgesel yönünü, sembolik değerini ve dil zenginliğini de yansıtır. Yazarın zarif, sevecen, merhametli bakış açısını bu iki kavramın anlam değeri üzerinden oluşturduğu söylenebilir. Kutlu, her ne kadar görece olarak okunması kolay hikâyeler yazsa da eserlerinde zengin çağrışımlara sıklıkla yer vermektedir. Daha çok kişisel duygulanımlar, durumlar ve izlenimler üzerinden kurgulanan bu hikâyelerinde yazar, kimi zaman anlatıdan, kurmacadan uzaklaşarak deneme ve şiir diline yaklaşır, türler arası geçişlere yer vererek yoğun anlam değeri taşıyan söylemlerle metinlerini oluşturur. Yazarın imgesel anlatımın yanında bazen motifler, temsiller üzerinden kapalı anlamlara ve farklı anlatım biçimlerine başvurarak sıkça kullandığı kuş, çiçek kavramlarının anlam değeriyle hikâyelerini edebî ve estetik anlamda zenginleştirdiği söylenebilir.

Hikâyelerde karakteristik bir özellik olarak beliren kuş ve çiçek temsillerinin kullanımıyla yazar, gerek gelenek-modern, eski-yeni, köy-şehir ilişkileri gerekse iyi-kötü, güzel-çirkin, saadet-keder gibi hayatın içimdeki zıtlıkları ortaya koymak ister. Onun kahramanları yaşadıkları modern/şehir hayat(ın)ın kışkırtıcılığından kır/köy/geleneksel hayatının, tabiatın ve tabiata ait varlıkların dinginliği, güzelliği, içtenliği ve sesleriyle uzaklaşmaya çalışır. Örneğin bir kuş cıvıltısının neyi anlattığıyla/anımsattığıyla ilgili olarak yazar şunları kaydeder:

“Bir kuş cıvıltısı bize neyi anlatır? Herhâlde topraktan geldiğimizi. Ağaçtan, yapraktan, tohumdan, çiçekten, meyveden, sudan, dağdan, denizden, buluttan, havandan, yağmurdan, böcekten, kırdan, bayırdan,

Âdem atamızdan geldiğimizi. Nerede durduğumuzu sarsılarak hatırlarız.
Bir kuşun bir kuşa seslenişinde, patlayan tomurcuğun güneşe
gülümseyişinde, yağmurun toprağa değişinde varolan sırrın şahidiyiz”
(Kutlu, 1999).

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Mustafa Kutlu'nun eserlerinde kuş ve çiçek imgesine yer vermesi, aynı zamanda yazarın dünya görüşü, hayat algısı ve sanat anlayışıyla ilişkili bir durumdur. Eserlerini genel itibarıyla geleneksel, dinî-mistik bir duyarlılık içinde kurgulayan, merhametli ve vicdanlı olmayı önceleyen yazarın, kuş ve çiçek imgesiyle bu duyarlılığına sembolik anlamda bir nitelik kazandırma gayreti içinde olduğu düşünülebilir. Kuşlara, çiçeklere farklı anlamlar yükleyen Kutlu, olay örgüsünü oluştururken, metinlerini kurgularken, durumların sebep-sonuç ilişkilerini, nedensellikleri sorgularken bu imgelerin geniş anlam değerinden olabildiğince yararlanır. Yazar, dile getirmek isteği hususların temel bağlamlarını kuşlar ve çiçekler aracılığıyla okura sunmakta bu iki imge hikâyelerinin anlam yönünü kuvvetlendiren önemli bir metafora/sembole dönüşmektedir. Bu anlamda yazar, hikâyelerini oluştururken kimi zaman sahip olduğu dünya görüşünü, dinî duyarlılığını ve geleneğe bağlılığını bu iki varlık çevresinde yansıtmaktadır. Hikâye karakterlerinin sunumunda da kuş ve çiçek motifleri belirleyici bir rol oynar. Kişilerin acıma, sevinme, üzülme gibi duygulanımları kuş ve çiçek temsilleri ve imgeleri çevresinde verilir.

Geçmişte geleneksel ve dinî hayattaki kimi duyarlılıkların ifadesi/temsili olan kuşlar ve çiçekler, Kutlu hikâyeleri için bir imgelem dünyasına dönüşür. Modern dünyanın, şehirleşmenin, yabancılaşmanın getirmiş olduğu yeni hayat düzenine ve kentleşmeden duyulan hoşnutsuzluğun ayyuka çıktığı bugünlerde Kutlu, doğaya ait kuş ve çiçek unsurlarını kullanarak âdeta başkaldırmaktadır. Manevi anlamda da bu iki öğeye anlamlar yükleyen yazar, hikâyelerinde güzelliğin, hoşluğun, inceliğin, merhametin, samimiyetin ve vicdanlı olmanın ifadesi olarak bu iki motifi kullanmaktadır. Bu imgelerin yarattığı değerler etrafında sembolik bir mesaj vermektedir. Bu anlamda Halime Yücel'in "imgenin anlatımı duygulara seslenir, temel olarak estetiğe, görme zevkine, algılama coşkısına dayanır" (Yücel, 2013: 42) belirlemesi Kutlu'daki kuş ve çiçek imgesinin kullanımını çevrelemektedir.

Modern dünya içerisinde kimi zaman hikmetli yolların, insanca yaşamanın tarifini veren Kutlu hikâyelerinde kuşun ve çiçeğin sembolik anlamının sorgulanması bu açıdan önemlidir. Mehmet Kaplan, çiçek imgesinin kullanımıyla ilgili olarak yazarın "Eşik" hikâyesinde bir tür çöplüğü andıran ihale dairesi içinde mekâna yerleştirdiği yediveren gülünün dairedede "bu pislige yabancı bir güzelliği temsil" ettiğini belirtir (1997: 373). Ayrıca yazarın, eşya ve insanların özelliklerini belirtmek için dili çeşitli imgeler vasıtasıyla kullandığını söyler. Bu bağlamda Kaplan'ın da ifade ettiği gibi yazarın pek çok hikâyesinde geçen kuşlar ve çiçekler modern zamanların düzensizliğine, pisliğine, kötülüğüne, çirkinliğine karşı duran hem gerçek hem de sembolik varlıklar olarak dikkat çekerler. Yazarın bir başka hikâyesi *Yoksulluk İçimizde*'de Süheyla'nın nişanlısı Engin'i buluşmalarında kendisine çiçek getirmemesine ve kanarya kuşunu sevmemesine rağmen onu sevdiği vurgulanır. Süheyla, Engin'in maddi hırslarını, zenginlik heveslerini hiçbir zaman

anlamlandıramaz ve yazar maddiyata önem vermeyen genç kızın ruhsal olanın ve güzelliklerinin peşinde oluşunu kuş ve çiçek imgesiyle yansıtır: “Yuvasına dönen kuş. Engin ona çiçek getirmemişti. Besbelli kanarya da sevmiyordu. Kanlıca sırtlarında küçük bir ev. ‘Sevgiler soyut değildir’ demişti. Nasıl bir laf. Mavi mavi bakan gözlerine dalmıştı. Kelimeler, özge manalar” (Kutlu, 2016: 23). Söz konusu hikâyede bir süre sonra Engin’in Süheyla’yı terk edip zengin bir kızla evlenmesi de, başlangıçta sevdiği kıza çiçek almayan, kuşları sevmeyen bir adamdan beklenen bir davranış gibi hissettirilir. Yazarın *Mavi Kuş* (2002) eseri de isminin imgesel/sembolik bir değer taşıdığı bir hikâyedir. Bir otobüse ad olan “Mavi Kuş”, hem otobüs sahibi hem de kasaba halkı için maddi ve manevi öneme sahiptir. Otobüse verilen “mavi kuş” adının simgesel bir değeri vardır ve hayata dair güzel şeyler için bir gösteren konumundadır. Necip Tosun, Kutlu hikâyelerinde “dilsiz sandığımız, hissetmez, duymaz sandığımız bitkilerin, nesnelere, hayvanların da tıpkı insanlar gibi duyduğunu, üzüldüğünü, sevdiğini, giderek bir ruhları olduklarını görürüz. Onların tabiatıta, insanların yanında bir dekor, bir ayrıntı olmaktan öte, insanlarla aynı haklara ve benzer fonksiyonlara sahip bir ‘kahraman’ olduklarına ve insanlarla aynı kaderi yaşadıklarına şahit oluruz” (2004: 662) demek suretiyle kuşların ve çiçeklerin sıradan bir şekilde değil de aksine düşünülerek, bir duyarlılığı, bir farkındalığı göstermek/sağlamak adına metinlere yerleştirildiğine vurgu yapar. Bu bakımdan Mustafa Kutlu ilk eserlerinden itibaren sık sık yer verdiği kuş ve çiçek kavramları, yazarın anlatımını farklılaştıran ve metinlerinin anlamını derinleştiren bir sembole/imegeye dönüşmüş denebilir. Bu anlamda 1970 sonrası Türk hikâyeciliğinin etkin kalemlerinden olan Kutlu’nun eserlerinde doğaya/hayata ait başat imgeler arasında kuşlar ve çiçekler öne çıkmaktadır.

Hayat Güzeldir’de Kuş ve Çiçek İmgesi

Hayat Güzeldir Mustafa Kutlu’nun kısa hikâyelerini ihtiva eden ve toplamda 21 hikâyenin yer aldığı bir eserdir. Kitaptaki hikâyeler adından da anlaşılabilirliği gibi hayatın güzelliklerini, ışıltısını, sevincini yansıtan metinler olarak dikkat çekerler. Kitapta yer alan hikâyelerden ikisi dışında kuş ve çiçek imgesiyle ilgili farklı düzlemlerde dolaylı-dolaysız kullanımlara ve değinilere rastlanmaktadır. Aynı zamanda hikâyelerdeki betimlemelerde kuş ve çiçek imgeleri karşılıklı bir etkileşim içinde verilmiştir. Kutlu, “Profesyonel” ile “Yara” dışındaki bütün hikâyelerinde kuş ve çiçek imgesine motif, temsil ve anlam değeri açısından farklı bağlamlarda yer vermiştir. Aynı zamanda kitapta “Karga”, “Kötü Bülbül” kuşları; “Çiçek Tefsiri”, “Çiğdem Güzeli” de çiçekleri merkeze alan hikâye metinleri olarak yer ederler.

Kitabın ilk hikâyesi “Sevinç”te yazar hikâyeyi hayatın güzellikleri ve gündelik kaygılara dalmış insanların edimleriyle başlatırken kuş ve çiçekle ilgili temsili kullanımlara yer verir: “Bir parkta iki simitçi çocuk. Yan yana bir banka oturmuşlar. Etrafta çiçekler, kelebekler; çocukların elinden tutmuş gezdiren anneler, kalın mercekli gözlükleri ile gazeteye dalmış ihtiyarlar, binbir şamata ile birbirine sataşan, gülüşen mektep kaçkını öğrenciler, dilenciler, çöpçüler” (Kutlu, 2016: 7). Yazar, bu başlangıç cümleleriyle gündelik hayatın akışını öyküleme ve betimleme yöntemleriyle aktarırken

kuşlara ve çiçeklere yaşama kattıkları olumlu özellikleriyle atıfta bulunur. Kuş ve çiçek imgesiyle yaşanan anın, geçen zamanın daha huzurlu bir görüntüye bürünmüş olduğu sezdirilir. Hikâyenin kahramanları iki simitçi çocuktur. Öğle yemeği için bölüştükleri simitten büyük parçayı kazanan çocuk bir türlü yiyemez, şans da olsa bunun arkadaşına yapılmış bir haksızlık olduğunu düşünür. Dayanamayıp fazla parçayı kopararak arkadaşına uzatır. Arkadaşı ise “Alamam”, “O senin hakkın” deyince kararlı bir şekilde: “Olmaz, yiyemem, bölüşelim” der. Simitçi çocuklar, alırsın, almazsın diye çekişirken parkın uyanık güvercinleri hiç çekinmeden çocukların önlerine kadar gelerek dökülen susamlara dalarlar. Çocuklar da bu manzarayı görünce fazlalık olan parçayı birlikte güvercinlere doğrarlar. Önlerinde âdeta bir güvercin bahçesi oluşur. Çocuklardan biri çekinerek ayaklarına dolaşan kuşlardan birini okşar. Hayret, kaçmıyor diyerek şaşkınlıkla sevmeye devam eder. Onu gören diğer simitçi çocuk da güvercinleri sevmeye başlar. Çocuklar arada bir göz göze gelerek birbirlerine gülümserler. Etraflarında toplanan bu yüz­süz güvercinleri aç sandıklarından kalan simitlerini de önlerine doğrarlar. Kuşlar yedikçe çocuklar, sanki kendileri doyuyormuş gibi sevinirler. Yazar bu sahneyi “Güvercinlerin parlak tüylerinden geçen sevgi ve merhamet en saf hali ile çocuk kalplerini doldurmuştu (...) İki­si de sevincini bulmuştu. Artık ne açlık, ne tasa. Artık gidebilirler, yeniden satışa çıkabilirler. Her birinin etrafında yüzlerce Melek dolaş­ıyor. Elbette bütün simitleri satacak, cepleri para dolu olarak analarına koşacak, bu güvercin hikâyesini anlatacaklar.” (Kutlu, 2016: 9-10) diyerek bitirir. Böylelikle hikâyedeki kuş temsili ve bu kavramın anlam değeri üzerinden çocukların en saf haliyle minik yüreklerini dolduran sevgiye, vicdanlı oluşlarına ve merhamet duygularına vurgu yapıldığı söylenebilir.

“Nöbetçi Âşık” hikâyesinde bir sınır karakolunda nöbet tutan bir askerın gece yarısı kulübede nöbet sırasında cüzdanından bin bir güçlkle çıkardığı nişanlısının fotoğrafına bakarken uğradığı silahlı bir saldırıdan bahsedilir. Genç asker, nişanlısının fotoğrafına bakmak isterken elinden düşürür. Fotoğrafı yerden almak için eğildiği sırada silahlı saldırıya uğrar. Bu durum nöbetçi aşığın hayatının kurtulmasına vesile olur. O andan itibaren nişanlısına artık bir can borcu olduğunu sayıklar. Ardından Nöbetçi Âşık’ın kahramanlığı sayesinde karakolun çevresindeki teröristler öldürölüp püskürtölür. Hikâyede silahların susma anı ve genç askerın korkusu “Nöbetçi orada, sırtı toprakta, yüzü karakola dönük yatarken nişanlısının hayali karakoldan çıkıp ağır ağır yaklaşıyor. Nöbetçinin kalbi kuş gibi çarpınıyor” (Kutlu, 2016: 14) şeklinde aktarılır. Yazar, kuş imgesi etrafında genç askerın ölüm korkusunu ve nişanlısını bir daha göremeyeceği düşüncesini kuşların savunmasızlığı ve zayıflığı üzerinden verir. Kuşların garipliği, kırılğanlığı, üzerinden Nöbetçi Âşık’ın saldırı anındaki çaresizliği sezdirilir. Genç askerın nişanlısına olan aşkı, sevgisi ele alınırken nöbetçinin kalbinin çarpıntısı ile kuşun kanatlarını çırpması arasında ilişki kurularak benzetme yapılmıştır. Ayrıca gencin saldırı sonrası karakol komutanına saldırıyla ilgili izahat verirken teröristleri nasıl öldürdüğünü kendisinin anlamadığını belirtir ve yaşadıklarını “Sanki rüzgâr kalkanım, çiçekler miğferim, otlar siperim olmuştu. Kurşunlar sağımdan solumdan geçiyor ama bana değmiyordu” (Kutlu, 2016: 15) sözleriyle anlatır. Burada

da yazar, çiçekler için miğfer benzetmesi yaparak genç delikanlıyı karakolun çevresini saran çiçeklerin korumasıyla ilgili bir imgelem kurmuştur.

Kıracı bir dükkân sahibinin hastaneden çıkışının anlatıldığı kitabın üçüncü hikâyesi “Çiçek Tefsiri” de ismiyle müsemma çiçek imgesi, motifi etrafında kurgulanmıştır. Hikâyenin başkişisi dükkân sahibi, hastaneden çıkıp caddeye doğru ilerledikçe şaşkınlık içinde her tarafta lalelerin açtığına şahit olur. Yürürken caddeyi ikiye bölen dar alanda çiçek cümbüşüne tesadüf eder. “Laleler, papatyalar, nergisler” arasından karşıya geçtiğinde de her yanda başka başka çiçeklerle karşılaşır. Çiçeklerden, çiçek kokularından kendini alamaz ve etraftan utanmasa eğilip yüzünü çiçeklere sürmek ister. Ardından utancını yenip yüzünü kaldırımın dibindeki lalelere sürer. “Sizi bana gönderen Rabbime şükürler olsun” diyerek dualar eder. “O esnada ne trafik gürültüsü, ne korna ne motor sesi. Çiçeklerin türküsüne kapılıp ilk gördüğü mescide kadar yür[ür].” (Kutlu, 2016: 18). Mescit çıkışı bugününe ve hâline şükrederek çınar dallarında cıvıldaşan kuşları dinler. “Ne güzel nefes almak. Şu çiçeklerin, kuşların arasında olmak” (Kutlu, 2016: 18) diyerek bir taksiye atlayıp dükkânına gider. Bu hikâyede kuş ve çiçek temsilleri çevresinde hastaneden çıkan hikâye kişinin herhangi bir hastalığı olmadığını öğrenmesiyle hâline şükredişi, sevinç duyguları ve çiçekler ve kuşlar üzerinden anlatılır. Hikâye kişinin korktuğu şeyin başına gelmediğinden dolayı gösterdiği yaşama sevinci kuş ve çiçek imgesiyle aktarılır. Yazar bir bakıma kuş ve çiçek imgesi kullanımıyla bu varlıkların insan hayatını güzelleştiren, olumlayan taraflarına vurgu yaparak bu olguların insana iyi gelen yönüne göndermede bulunur. Hikâyenin sonunda da komşu esnafların gittikçe büyüdüğü günlerde dükkânı küçültmesinden yakınan oğluna “Sen bırak dükkânı, bir şey soracağım” diyerek “Laleler açmış, gördün mü?” (Kutlu, 2016: 21) demesi de çiçek imgesinin kullanımına örnek teşkil eder.

“Sırılsıklam” hikâyesinde aynı mahalleden olan ve aynı pasajda çalışan iki gencin (İrfan-Ebru) birbirini sevmelerinden bahsedilir. Yoksul ailelerden gelen gençlerin hayatın acımasızlığı karşısındaki dik duruşları ve bu güçlüğü beraberce karşı koyuşları “Âşık olan her zorluğa katlanır. El ele tutuştukları zaman zorluk falan kalmıyordu. Ağaçlar aniden yaprak açıyor, güller kokuyor, kuşlar cıvıldaşıyordu” (Kutlu, 2016: 31) cümleleriyle aktarılır. Yazar bu hikâyesinde gençlerin aşkını ve birbirlerine tutunmalarını güllerin kokusuyla, kuşların cıvıdamalarıyla özdeşleştirir. Kuş ve çiçek imgesi burada, gençlerin hayatındaki zorluklar karşısındaki birlikteliklerini, yaşama olumlu bakışlarını yansıtmaları bağlamında kullanılmıştır.

“Karga” hikâyesinde ise ağaçların henüz tomurcuklandığı bir zamanda kavak ağacına yuva yapmaya çalışan bir karga ailesinden bahsedilir. Kuşların kişileştirildiği ve kahraman olarak yer aldığı hikâyede anne-baba karganın yuvalarına nasıl şekil verdikleri anlatılır. Hikâyede yuvaya yerleştirilen yumurtalardan, yavru kargaların doğup büyümesinden, anne-babanın onlara uçmayı öğretmelerinden söz açılır. Son kısımda da bir genç kız gibi yavru kargaların yuvalarından uçup gitmeleri anlatılır (Kutlu, 2016: 35-40). Bu hikâyede yazar kargaların hayatıyla ve yuvalarıyla ilgili kesitler sunarken bu yaşamı insan hayatındaki benzerliklerle aktarır. Kuşlar ve insanlar

arasındaki benzerlikler kargaların insana özgü aile yaşantıları etrafında dikkate sunulur.

“Paranın Yüğü” hikâyesinde ise oldukça zengin olan ve köşkte yaşayan Latif Bey’in bankada yüklü miktarda parası olduğundan bahsedilir. Yaşlı adam, ölüm gerçeğinin bilincinde olduğundan paranın kendisine yük olduğunu düşünür ve bu durum sebebiyle gün geçtikçe uykuları kaçmaya başlar. Latif Bey, kendisini huzursuz eden paradan kurtulmak için avukatını ve köşkte hizmetini gören Adil Efendi’yi yanına çağırır. Avukatına bütün parasını fakire fukara dağıtması için Adil Efendi’ye vereceğini belirterek kâhyasına da usulünce bu parayı nasıl dağıtacağını anlatır. Yazar anlatıcı Latif Bey’in üzerinden bu yükü atmasını “İş bitip, Adil efendi ile Avukat çıktıklarında, Latif Bey kendisini kuş gibi hafif hissetti. Sanki pencereden Boğaz’a doğru uçup gidecekti” (Kutlu, 2016: 44) şeklinde aktarır. Hayata, insanlığa karşı kendisini sorumlu gören Latif Bey’in bu büyük sıkıntısından kurtulması kuş temsili ve benzetmesiyle verilmiştir.

Bir trafik kazasının anlatıldığı “Hayat Güzeldir” hikâyesinde de kuş ve çiçek imgesi ve temsilleri hayatın güzellikleri bağlamında ele alınmıştır. Anlatıda arabası üç takla atan ve bayılan hikâye kahramanını, gözlerini açtığı anda bir gelincik çiçeği karşılar: “Gözlerini açtığı anda ilk gördüğü şey, arabanın açık camından neredeyse içeri girmeye çalışan bir gelincik oldu. Kırmızı, kocaman bir gelincik. Elinde olmaksızın o durumda gelinciğe gülümsedi” (Kutlu, 2016: 49-50). Kahraman ucuz atlattığını düşündüğü kaza sonrası gelinciğin kadife yapraklarına dokunur, “N’aber güzelim” diyerek onunla şakalaşır. “Sonra papatyaları, öteki kır çiçeklerini” fark edip kazanın olduğu çevrede arı ve kelebekleri görür. Hayatta kalmanın sevinciyle toprak ve tabiat ona bir başka güzel görünür. Yazar anlatıcı karakterin mutluluğunu etrafını saran kuş ve çiçekler üzerinden “Bahar patlamış, her yan yeşil. Başını kaldırıncı şarmpolün ortasında bir erik ağacı gördü. Her yanı bembeyaz çiçeğe kesmiş, sanki gelinlik giymiş. İnsan bakmaya doyamıyor. Onun üzerinde maçı gök ve bulutlar. Bir kuş öttü. Aynı kuş bir daha öttü. Tâ aşağılarda akan derenin şırıltısı duyuldu” (Kutlu, 2016: 51) cümleleriyle aktarır. Hikâyede kahramanın geçirdiği trafik kazası sonrası yaşıyor olmasının sevinci çiçek ve kuş temsilleri üzerinden anlatılırken hayatın güzellikleri de bu öğeler üzerinden sezdirilmiştir.

Kahramanlarının baba-oğul bülbül ve gül olduğu “Kötü Bülbül” hikâyesi ise kırılgan bir aşk öyküsü etrafında dönmektedir. Aşk konusunda hayal kırıklığı yaşayan baba bülbül, aşka inanması ve güllere kanmaması noktasında oğlu bülbüle bazı nasihatlerde bulunur. İroniye dayalı bir anlatımla aktarılan ve insani vasıfların yüklendiği bülbüller bir meyhanede içki ve sigara içerler. Gecenin sonunda bağ kenarına gidip bir kayanın tepesinde anne gülü ve onun kızı gülü kaçırmak için birlikte plan yaparlar. Ardından baba-oğul bülbüller, anne-kız gülleri yakalayıp kaçırlar. Bu olaydan daha sonra “Bülbül’ün İntikamı” olarak bahsedilir (Kutlu, 2016: 57-59). Burada ironik bir üslupla ve hüznü bir edayla üzerinden gül ve bülbül arasındaki aşktan söz edilir. Hikâye imgesel bir değiniden ziyade kuş ve çiçeğin gül ve bülbül üzerinden temsili yönüyle değerlendirilebilecek niteliktedir.

Şifa verici özelliği olan bir çiçeğin anlatıldığı “Çiğdem Güzeli” hikâyesi de çiçek merkezli bir metindir. Hikâyenin kahramanın Ali, arkadaşlarıyla birlikte gittiği piknik dönüşünde bir çiçek bulur. Ali parlayan bu sarıçığdeme âdeta vurulur. Onu ısrarla almak isteyen çocuklardan birine okunu ve yayını vererek çiçeği alır. Evine, annesine götürür. Annesi çiçeği görünce çok sevinir. Gözlerinden bir iki damla yaş dökülür. Ardından çiçeği ninesine gösterirler. Ninesi bunun adının “sarıçığdem” olduğunu ve masalını da yatarken ona anlatacağını söyler. Babası da bunun bir dağ çiçeği olduğunu ve su vermemesi gerektiğini belirtir (Kutlu, 2016: 60-63). Ninesinin Ali’ye anlattığı “sarıçığdem” masalında pek çok kuş ve çiçekten bahsedilir. Masalda amansız bir hastalığa düşen Hanım Sultan için yaşlı bir kadın, ismini hatırlamadığı ama sultanı iyileştirecek bir çiçekten söz açar. Bunun üzerine şehzade de sevgilisi için çiçeklerin padişahı gülden yardım ister. Gül de şehzadeye endişe etmemesini bütün çiçeklerin en kısa zaman sarayında olacağını söyler. Ardından da kuşlar, rüzgârlar, arılar, kelebekler ve bulutlarla bu haberi dünyanın bütün çiçeklerine duyurur. Turna, leylek gibi göçmen kuşlar uzaktakileri; serçe, güvercin, kumru gibi kuşlar da yakındaki çiçekleri gagalarıyla ve kanatlarıyla taşıyarak saraya bırakırlar. Saray kuş sesleri ve çiçek kokularıyla dolup taşar. Şehzade yaşlı kadının dediği gibi her gün bir çiçeği eşinin yarasına koyar. Ancak bir türlü şifa veren çiçeğe ulaşamaz. Sultanın iyice ağırlaştığı bir gece çiçeklerden biri kafasını çıkarıp sırrını açıklar. Sarıçığdem adlı bu çiçek Şehzade’ye Sultan’ın yarasına beni koyun der. Şehzade bu isteği derhal yapar, sabahına Sultan iyileşip gözlerini açarken “Çiğdem Güzeli” adlı çiçek ise ölür. (Kutlu, 2016: 64-67). Kutlu bu hikâyesinde imgesel yönüyle olmasa da bir çiçeğin anlam değerine ve şifa verici yönüne değinerek kuş ve çiçek motifine yer vermiştir.

“Şafak Pembesi” hikâyesinde kocasını çok seven Saliha Kadın’ın Haşim Efendi öldükten sonra çok isteyen olmasına rağmen ömründe kendisini incitmeyen kocasının üstüne gül koklamadığından bahsedilerek sevgili, yar, eş bağlamında çiçekle (gül) ilgili benzetme yapılmıştır (Kutlu, 201: 71). Yine hikâyede yaşlı kadın bir sabah, namazını kılıp tespihini çekerken evin bahçe kapısı alışılmadık bir şekilde vurulur. Terliklerini giyip bahçe kapısına doğru yürüyen Saliha Kadın garip bir hisse kapılır: “Tuhaf, havada bir gül kokusu var. Gül, zamanı değildi, hem bu koku gülden de öte idi. Tarçın mı, lavanta mı. Yok canım ne desen boş. Ama içler ferahlatan bir koku” (Kutlu, 2016: 73). Bu duygulanımlarla kapıyı açan yaşlı kadın bir ara kendisine seslenen sesin sahibini kapıda göremez. Çok sonra akli başına gelir ve Hızır’ın evlerine uğradığını düşünür. Burada herkese yardım elini uzatan, insanları darlıktan esenliğe kavuşturan Hızır (as)’ın yaşlı kadının evine uğraması gül imgesi ve onun insan için ferahlatan kokusu üzerinden ifadelendirilmiştir.

“Caney” hikâyesinde de kuş ve çiçek imgesi anlatımın estetik boyutunu oluşturması hasebiyle ve insan psikolojisine olumlu etkileriyle ele alınmıştır. Lodoslu ve üstüne üstlük güneşli bir havada serçelerin ağaçlarda cıvıldaştığı belirteciyle başlayan hikâyede kahraman anlatıcının tramvay camından gördükleri öyküleştirilmiştir. Hikâyede havanın o gün güzel ve güneşli olmasının herkesi mutlu ettiğinden söz açılır. Bu husus serçelerin de neşeli ötmelerine, cıvıldaşmalarına vesile

olur. O gün diğer günlerden bir başka güzeldir, zira beklenen bahar gelmiştir. Kahraman anlatıcı tramvay camından dışarıya bakarken “Helva alın abilerim, helva alın teyzelerim, diye bülbül gibi şakımaya baş[layan]” (Kutlu, 2016, 78) bir çocuğa tesadüf eder. Burada çocuğun sevinçli sesi Türk edebiyatında özel bir yeri olan ve güzel sesiyle tanınan bülbülle özdeşleştirilir. Havanın güzelliği ve tabiatın canlılığı karşısında mutlu olan çocuğun neşe içinde güzel sesiyle konuştuğu dile getirilir. Daha sonra kahraman anlatıcı alüminyum tepsideki bütün helvasını satıp bitiren çocuğu gözlemleyerek “Evet insanlarımız bu kadarcık olsun sevinmek, gülmek istiyorlar. Bir iyilik edip kalplerinde çırpınan kuşu sakinleştirmek istiyorlar” (Kutlu, 2016: 79) yorumunda bulunur. Böylelikle hikâyede insanların az da olsa mutlu olmak, sevinmek ve gülmek istediklerinden söz açılır. Küçük çocuk tepsideki helvalarını satınca sanki tüm sıkıntıları sona ermiş ve her şey yoluna girmiştir. Yazar, insanların kendilerine bir iyilik edip kalplerinde çaresizce, telaşlı bir şekilde çırpınan kuşu sakinleştirerek sıkıntılarını son verme arzularını kuş imgesi/metaforu üzerinden dile getirmiştir.

“Her Kuşun Bir Dalı Var” hikâyesinde içerikte her ne kadar kuş ve çiçek imgesiyle ilgili doğrudan bir değini olmasa da hikâye kişisi Sırrı’nın hüznü hayat öyküsü içinde tutunacak, sığınacak eş/arkadaş isteği her kuşun konabileceği bir dal olduğu benzetmesi/belirlemesi üzerinden verilir. Kutlu da, hikâyesine koyduğu ‘Her Kuşun Bir Dalı Var’ başlığıyla kuşlara özgü yuva olgusunu, insanlarla özdeşleştirmek suretiyle kuş temsiline ve imgesine yer vermiştir (Kutlu, 2016: 81).

“Rüzgârın Oğlu”nda atletizme meraklı olan ve ailesi şehre taşınınca simit satmaya başlayan hikâye kişisi Süleyman, gazetede koşu müsabakalarıyla ilgili bir ilan görür. Küçüklüğünden itibaren atletizm yarışmasına katılma hayali kuran genç, bu ilan metninin üzerinde, düzenleme kurulunda yer alan köylüsü bir adamın fotoğrafını da fark eder. Ardından onun yanına gidip yarışmaya katılmak için kaydını yaptırır. Yazar anlatıcı, Süleyman’ın akşam yemekten sonra ev halkına bütün olup bitenleri anlatmasıyla yoksul aile fertlerinin hepsinin içinde umudun kuşunun kanat çırpıma başladığını aktarır (Kutlu, 2016: 106). Burada aile fertlerinin ertesi gün yarışmaya katılacak Süleyman’ın birinci geleceği yönündeki tasavvurları kuş benzetmesiyle belirtilmiştir.

“Sebebimsin” hikâyesinde ise İbrahim ve Ayşe zamanla birbirlerine derin bir aşkla bağlanırlar. İki de çok mutlu mesut günler geçirirler. Öyle ki dolaştıkları bir gün İbrahim, gölgesine sığındıkları ıhlamurun dalında öten Saka kuşunu Ayşe’ye tanıtır. Âşıklar saka kuşunun kendileri için burada kalmış olabileceğini düşünürler (Kutlu, 2016: 119). Bu hikâyede saka kuşu, genç âşıkların sığındıkları ıhlamur ağacı altında onları bekleyen ve gençlerin birbirlerine olan sevgilerini simgeleyen bir varlık olarak işlenmiştir.

“Döne Döne” hikâyesinde ise atadan çiçekçi, gençliğinde hızlı yaşamış, hovarda ve kabadayı bir delikanlı olan Hacı’nın daha sonra bir mürşidin elinden tutmasıyla durulduğundan bahsedilir. Gençliğinde dedesi tarafından evden kovulan Hacı, mübarek bir zat olarak geri dönünce dedesi tarafından affedilmiştir. Yazar anlatıcı Hacı’nın babaevine dönüşünden sonra yaşadığı hayatı çiçeklerin anlam değerleri ve çağrışımları üzerinden anlatmıştır:

“O günden sonra ömrünü karanfillerin, güllerin, sümbüllerin, papatyaların arasında geçirmiş. Babasını küçük yaşta kaybettiği için onu dedesi büyütmüş. Dede ölünce ailenin reisi Hacı olmuş. Bunlar kalabalık bir kabile. Hepsi de çiçekçi. Hacı, çiçeklerle düşe-kalka bir yüzlü bir çiçek olmuş anlayacağınız. Çiçek serasında yürürken şu gelen telefona, bu yardımın kendisine nasip olmasına şükretmeye başladı. (...) Bir gül, bir karanfil kokladı. Derken kalbi kabardı, çiçekler arasında ağlaya ağlaya semaya başladı. Yani bütün kâinat ile birlikte duaya sürdü. Yandıkça alevlendi, alev aldıkça dönmesi hızlandı. Siz çiçekleri ne sandınız. Onlar böyle bir ateşin yalazını görür de dayanabilirler mi?” (Kutlu, 2016: 127)

Hikâyede çiçeğin anlam değeri bakımından kişinin iyiye, güzele ve doğru olana yönelmesi dile getirilmiştir. Kahramanın eski-kötü yaşamını terk ederek çiçeklerin içinde âdeta melek gibi bir insana dönüşmesi çiçekler üzerinden ifade edilmiştir.

“Karpuz” hikâyesinde eve geç geldiği için babasından tokat yiyen Cemal, annesinin “oğlum çalışmış, para kazanmış üstelik bir karpuzla eve gelmiş” uyarısından sonra babasının şefkatine ve öpücüğüne mazhar olur. Anlatıcı, çocuğun heyecanını ve sevincini “Bu ilk sevgi seli Cemal’i de içine alıyor. Tokatı unutuyor. Ağzı rakı kokan bir baba. İçinde kuşlar uçuyor Cemal’in” (Kutlu, 2016: 135) şeklinde dile getirir. Yazar, babanın oğluna gösterdiği sevgi ve şefkat karşısındaki çocuğun mutluluğunu kuş metaforuyla ifade eder.

İstanbul’da geçen “Roman Havası”nda ise intihar etmek için Roma devrinden kalan kemerlerin üzerine çıkan bir kadından bahsedilir. İtfaiye, polis ve insan kalabalığı arasında kadının bir ara sakinleşip oturduğundan ve sarı çiçeklerin yanına çökerek çiçekleri okşayıp içini onlara döktüğü anlatılır. Devamında da yazar anlatıcı, orada bir süre öylece kaldıktan sonra kadının artık direnmediğini ve sadece sarı çiçeklere odaklandığını, bazen de bakışlarından çiçeklere mi yoksa çocuklarına mı baktığının anlaşılamadığını dile getirir (Kutlu, 2016: 141). Burada ardındaki her şeyi bırakıp intihar etmek üzere olan kadın, sarı çiçekleri görünce sakinleşir ve intihar fikrinden vazgeçer. Bu bağlamda yazar, hikâyede çiçeğin insan üzerindeki olumlu etkisinden söz eder.

“Son İki Yaz” hikâyesinde ise İstanbul’da yaşayan ve şehrin kenar semtlerinin birinde kırk yıldır bakkallık yapan Osman Efendi’nin yalnız kaldığı zamanlarda elini çenesine koyarak dükkânın duvarındaki resme dalıp gittiği anlatılır. Osman Efendi duvardaki bu köy resmine bakarken kendi köyünü düşünür ve “Ellerde ne köyler, ne memleketler var be!” diyerek hayıflanır. Bazen de kendinin “Ön planda yemyeşil bir çayır var, çiçeklerle donanmış” (Kutlu, 2016: 144) resimdeki köyde olduğunu hayal eder. Burada şehir-köy zıtlığı ve köyün güzelliği çiçeğin anlam değeri üzerinden aktarılır.

“Allah Bes!” hikâyesinde ise kocası Yaşar’ı bırakıp evden ayrılan Fatma, eşinin ısrarıyla ve kendisine sürprizi olduğu yönündeki sözleriyle evine geri döner. Çiftin bu dönüşlerinden sonra daha mutlu ve huzurlu bir yuvaları olur. Oğulları Ömer yürümeye başlar. Anlatıcı, ailenin bu mutluluk tablosunu “Fatma evi terk etmeden

önce bir teneke kutuya dikerek pencere önüne koyduğu camgüzelinin bir sabah sessizce açtığını gördü. İçi pır pır etti. Gidip parmağının ucu ile çiçeğe dokundu. Bu ufacık çiçeğin kırmızıya çalan pembesi bütün evi ışığa boğmuştu. Allah bes” (Kutlu, 2016:167) cümleleriyle aktarır. Burada ailenin saadete erişmesi çiçek imgesi üzerinden anlatılarak çiçeğin açması, canlanması ailenin mutlu ve huzurlu olmasıyla özdeşleştirilir.

SONUÇ

Türk hikâyeciliğinin seçkin kalemlerinden biri olan Mustafa Kutlu, hemen hemen her eserinde kuş ve çiçekle ilgili kullanımlara çeşitli vesilelerle yer vermiştir. Kutlu'nun eserlerindeki zengin imgelem dünyasında kuşlar ve çiçekler başat varlıklar olarak öne çıkmaktadır. Yazarın kısa hikâyelerini ihtiva eden *Hayat Güzeldir* eserindeki hikâyelerin birçoğunda da doğrudan ve dolaylı olarak kuş ve çiçekle ilgili imgelere, temsillere, metafor ve motiflere yer verilmiştir. Yazar, özellikle hayatın güzelliklerini yansıtmaya noktasında kuşları ve çiçekleri bir gösterge olarak öne çıkarmıştır. Hikâyelerde yeryüzünde, gök kubbe altında yaşayan insanlar kendisinden başka canlıların, varlıkların yaşadığını/bulduğunu kuş ve çiçek aracılığıyla fark ederler. Gözünü tabiata, dış dünyaya çeviren kahramanlar, burada çeşitli kuşların cıvıltılı seslerini işitirler. Bahçelerin, korulukların, çalılıkların arasından çiçeklerin tatlı esintilerini, kokularını hissederek. Evlerinde, aile yaşantılarındaki huzursuzluktan, mutsuzluktan kuşlar ve çiçekler vasıtasıyla uzaklaşırlar. Üzerinde, başucunda martıların, güvercinlerin uçtuğuna sevinerek çiçek ve gül kokulu odalarında, evlerinde uyurlar.

Kitaptaki hikâyelerde, kuşlar ve çiçekler üzerinden tabiatın canlılığına, hayatın güzelliğine dikkat çekilir. İnsan yaşamını estetize eden bu varlıklarla aynı zamanda tabiattaki uyuma, sessizliğe ve sürekliliğe gönderme yapılır. Yazar da tıpkı insanlar gibi çiçekler ve kuşların da yaratıcının çizdiği kaderi yaşadıklarına inanmaktadır. Dünyada da bu varlıkların bir hakları, rolleri olduğunu ve hiçbir şeyin rastlantı olmadığını düşünmektedir. Bu iki varlıkla ilgili imgeler ve temsiller üzerinden okura (insana) yaşanan dünyanın güzelliklerini fark etmeleri için bir mesaj verir. Dünyada her şey değerlidir, asıl olması gereken bu değerleri görmek, fark etmek ve duymaktır. Yazar, kuş ve çiçek imgeleriyle insanların dünyanın ritmini bozmasını, hayatı çekilmez kılmasını, tabiata zarar vermesini, anlamsız ve özensiz yaşam biçimini eleştirir. Modern bireyin tabiat karşısındaki duyarsızlığına, hayvanlara karşı sevgisizliğine, çiçeklerin diline vakıf olamayışına üzülmü. Bu varlıkları insanın kendisini keşfetmesi, tabiata ve dolayısıyla hayata dair güzellikleri fark etmesi bağlamında imgesel düzlemde işler. Kuşlardan, çiçeklerden uzak kalmak insanı yaşadığı dünyaya yabancılaştırır ve mutsuz kılar. Bu ayrılık bireyi kendi yalnızlığına iter; böylelikle hayat da güzelliklerini bir bir yitirir. Kitapta kuşlar ve çiçekler sembolik anlamda insan hayatını kıymetli kılan, yaşadığı çağda hayata tutunmasını sağlayan ve güzellikleri yansıtan bir olguya dönüştürülerek verilir. Bu eserinden hareketle Kutlu'nun hikâyelerinde kuş ve çiçek imgelerinin ve temsillerini yazarın kaleminde güçlü bir şekilde belirlediğini söylemek mümkündür. Bu yönüyle özgün bir hikâyeci olarak Kutlu, tabiatın çeşitli biçimlerini sunarken, hayattaki canlıları, varlıkları, olayları tutkuyla ve

sevgi diliyle okuruna aktarır. Kuş ve çiçek de bu aktarıma imkân sağlayan, imgelem ve temsil gücüne sahip iki öge olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, S. F. (2002). *Son Kuşlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali, S. (2016). *Değirmen*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atasü, E. (2003). *İmgelerin İzi*, İstanbul: Can Yayınları.
- Aydın Özer, E (2014). "Orhan Veli'de Öykü, Sait Faik'te Şiir", *Türk Dili*, S. 107, s. 143-150.
- Ayvazoğlu, B. (1997). *Güller Kitabı*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Batur, E. (2000). *Başkalaşım, I-X, X-XX*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boynukara H. (1997). *Modern Eleştiri Terimleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Burnett, R. (2012). *İmgeler Nasıl Düşünür?*, (Çev. G. Pusar), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Demiralp, O. (2004). "İmaj Değil, İmge" *Kitaplık*, S. 74, s. 75.
- Friedman, N. (2004). "İmge", (Çev. K. Atakay), *Kitaplık*, S. 74, s. 80-89.
- Kaplan, M. (1997). *Hikâye Tahlilleri*, (6. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002). *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kutlu, M. (1999). "Kuş Sesleri", *Yeni Şafak*, 24 Şubat.
- Kutlu, M. (2016). *Hayat Güzeldir*, (10. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2016). *Yoksulluk İçimizde*, (19. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (2001). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü 4*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Leppert, R. (2009). "Sanatta Anlamın Görüntüsü & İmgelerin Toplumsal İşlevi", (Çev. İ. Türkmen), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Özdenören R. (2011), *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ponty, M. M. (2012). *Göz ve Tin*, (Çev. A. Sosyal), İstanbul: Metis Yayınları.
- Ponty, M. M. (2010). *Algılanan Dünya*, (Çev. Ö. Aygün), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sartre, J. P. (2009). *İmgelem*, (Çev. A. Tümertekin), 2. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Şakar, C. (2012). *İmge, Gerçeklik ve Kültür*, İstanbul: Onur Kitaplığı.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Timuçin, A. (2003). *Estetik*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tosun, N. (1999). *Hayat ve Öykü*, Ankara: Hece Yayınları.
- Tosun, N. (2004). *Türk Öykücülüğünde Mustafa Kutlu*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yıldırım, E (2007). *Mustafa Kutlu Hikâyeciliği*, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Yılmaz, E. B. (2011). "Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilig*, S. 56, s. 45-56.
- Yücel, H. (2013). *İmgeden Yoruma*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

**OSMANLI DÖNEMİNDE YAZILMIŞ BİR ASTRONOMİ ESERİ: MUVAKKİT
MUSTAFA BİN ALİ'NİN TESHİLÜ'L-MİKAT'I**

Hasan ÖZER*-Semra SEVER**

Öz

İnsanoğlu yaratıldığından bu yana evreni anlamaya çalışmış ve bunun bir sonucu olarak birçok varsayım ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun evreni anlama ve anlamlandırma çabası astronomi bilimini ortaya çıkarmıştır. Bu makalede Osmanlı'nın tanınmış astronomlarından olan Muvakkit Mustafa'nın Teshilü'l-Mikat adlı eseri ışığında İslam'da, Türklerde ve Osmanlılarda astronomi bilimi hakkında bilgilere yer verilecektir. Muvakkit Mustafa bin Ali, İslamiyet açasından son derece önemli bir konu olan zaman tayini noktasında yaptığı çalışmalarla tanınan bir bilim insanıdır. Ali'nin Teshilü'l-Mikat adlı eseri, Osmanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinin özelliklerini yansıtması ve dönemin söz varlığını barındırması bakımından gayet önemli bir değer taşımaktadır. Çalışma boyunca müellif ve eserleri incelenerek tanıtılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa b. Ali, Teshilü'l-Mikât, astronomi, Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi.

**AN ASTRONOMY LITERARY WORK WRITTEN IN THE OTTOMAN ERA:
TESHİLÜ'L MİKAT OF MUVAKKİT MUSTAFA BİN ALİ**

Abstract

Humankind has tried to understand the universe since its creation, thus many hypothesis have emerged. The struggle of mankind to understand and make sense of the universe have caused the science of astronomy to exist. In this article, information about the astronomy will be provided in the light of the famous astronomer of the Ottoman Empire, Mtakkil Mustafa's Teshilü'l-Mikat and information about astronomy in Islam, Turks and Ottomans will be given. Muvakkit Mustafa bin Ali is a scientist well-known for his work in the determination of time, which is a very important subject for Islam. Ali's work, Teshilü'l-Mikat, is a very important value in terms of reflecting the characteristics of Ottoman and Old Anatolian Turkic periods and hosting the vocabulary of the era. Throughout the study, the authors and their works will be examined and tried to be introduced.

Key Words: Mustafa b. Ali, Teshilü'l-Mikât, astronomy, Ottoman Turkish, Old Anatolian Turkish.

* Dr. Öğr. Üyesi. Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: hasanozer71@gmail.com. ORCID: 0002-4916-0430.

** Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: semrasever91@hotmail.com. ORCID: 0002-1128-637X

GİRİŞ

Gök bilimi anlamına gelen astronomi yıldızların, gezegenlerin incelenmesinin yanı sıra gezegenlerin hareketlerinin hesaplanması esasına dayanan en eski ilimlerden biridir. İnsanoğlu yaratıldığından bu yana "Ben neyim, niçin yaşıyorum?" sorularını sormuş ve bu soruların cevabını göklerde bulmuştur. Zamanın ölçümünün kolaylaştırılması, insanoğlunun hayatında astronomiyi gerekli kılmıştır. Astronominin dini boyutu ile birlikte bu alana ilgi daha da artarak devam etmiştir.

Araplar ayın çizdiği eğriyi yirmi sekiz menzile (menâzil el-kamer) bölmüşler ve bu sistem daha sonra Müslüman astronomisinde de, astrolojisinde de benimsenmiştir. Dahası Araplar ayın konaklarıyla ilgili tam bir bilim geliştirmişler; aynı zamanda her konağa ve kamerî aya ait ışığın ilk görünüşüyle de ilgili olan bu bilim sayesinde Araplar, arzdaki hadiseleri olduğu kadar meteorolojik hadiseleri de tahmin etme imkânı bulmuşlardır. İlm el-envâ adlı bu bilim envâ kelimesinin tekili olan nev, ay ışığının her konağa girdiğindeki ilk belirişini ifade eder. İslamî dönemde canlanan ve gerçekte, İbn Kuteybe ed-Dîneverî gibi Müslüman ilim adamları tarafından geliştirildi; nitekim İbn Kuteybe'nin Kitâb el-envâ adlı eseri Arapça'da konu ile ilgili olarak en çok tanınan kaynaktır (Nasr, 2006:95). Bu kaynağın yanında Farsça ve Türkçe astronomi ile ilgili yazılmış çok sayıda eser mevcuttur. Bu alanda 16. yüzyılda önemli astronomlardan biri de Mustafa b. Ali Rûmî'dir.

Mustafa b. Ali'nin hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. 16. yüzyılın başlarında İstanbul'da doğmuş ve uzun zaman İstanbul'da I.Sultan Camiinde muvakkitlik yapmış ve mikat ilminin yanı sıra coğrafyayla da ilgilenmiştir. Bu görevinden ötürü "Koca Saatçi" lakabıyla tanınmaktadır. Daha sonra başmüneccim olmuş ve Müneccimbaşı Mustafa Çelebi adıyla meşhur olmuştur. 1571'de ölünce başmüneccimliğe Takiyüddin atanmıştır. Mustafa b. Ali yapıtlarında basit bir Türkçe kullanmış ve özellikle muvakkitlerin gereksinim duydukları bilgileri derlemiştir (Unat, 2008:135).

Çalışmaya konu olan Teshilü'l-Mikât fi İlmin Evkât, Mustafa b. Ali'nin astronomi alanında Türkçe olarak kaleme aldığı bir eserdir. Eser, Ankara Milli Kütüphanede 06 Hk 1655 arşiv numarasında kayıtlıdır. Yazı türü nesih olup arslan filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Metin 48 varak olup ilk ve son sayfa hariç her sayfa 11 satırdan oluşmaktadır. Eser ölçüleri; 210x130-160x90 mm şeklindedir. Bir mukaddime ile yirmi beş bab olarak telif edilmiştir. Eserin kütüphanelerde beş ayrı içerikli yüze yakın nüshası vardır. Bu durum müellifin zaman içerisinde eseri tekrar düzenlediğini göstermektedir.

Eserde astronomi aletinin özellikleri, Güneşin konumu, Gece-Gündüz yarlıları, Güneşin meyli ve yönü, deniz ve nehirlerin derinliği ile kuyuların genişliği hakkında bilgiler verilmektedir. Eseri ve müellifi tanıtmadan önce astronomi bilimi, Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da astronomi başlıklarında konuyu açılmayıcı bilgiler verilecektir.

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikat'ı

Astronomi Nedir?

İnsanoğlu yaratıldığından bu yana evreni anlamaya çalışmış ve bunun bir sonucu olarak birçok varsayım ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun evreni anlama ve anlamlandırma çabası astronomi bilimini ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde astronomiyle ilgili bilgilere, astronominin tanımına, Türklerde ve Osmanlılarda astronomi bilimi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Gök cisimlerini ve evreni inceleyen bir bilim dalı olan Astronomi etrafımızı çevreleyen evreni, gezegenleri ve diğer gök cisimlerini (göktaşları, yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, çift yıldızlar, kara delikler, galaksiler, vb.), bu cisimlerin oluşumlarını, evrimlerini, fiziksel yapılarını, kimyasal bileşimlerini, birbirlerine göre konumlarını ve hareket yasalarını incelemektedir (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985:198). Astronomi yeryüzünde meydana gelen olayların, yıldızların ve gezegenlerin özelliklerinin gözlenmesi ve gök cisimlerinin hareketlerinin hesaplanması ile ilgili konuları kapsayan bir bilim dalıdır. İslâm literatüründe ilm-i nücûm, ilm-i ahkâm-ı nücûm gibi isimlerle bilinmektedir.

İlm-i ahkâm-ı nücûmun temeli olan yedi gezegen (seyyare) Kamer'e (Ay'a) olan uzaklıklarına göre, Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Mirrih (Merih), Şems (Güneş), Zühre (Venüs), Utarid (Merkür) şeklinde sıralanır. Şems'in dönencesi burç denen on iki kısma ayrılmış, her kısımdaki sabit yıldızlar ise durum ve şekillerine göre isim almışlardır. Bunlar Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazi), Akrep (Akrep), Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova) ve Hut (Balık) burçlarıdır (Büyükkarcı Yılmaz, 2014:132).

İslam'da Astronomi

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Kuran'ın tabiata ilişkin göndermeleri çoğunlukla göklerle ilgilidir. İslam'ın en kutsal kaynağında yer alan ve yıldızların yardımıyla engin çöllerde dolaşan Arap göçebelerinin gökleri incelemeye duydukları tabii eğilimle birleşen bu mesaj, İslam medeniyetinin daha başlarında astronomiye güçlü bir yöneliş oluşturmuş ve bu ilim ve yan dallarına bütün akli ilimler içinde özel bir yer kazandırmıştır. O kadar ki bu ilimlerin bazılarını karşı olan fakihler ve kelimciler bile astronomiye itibar etmiş ve hatta bazıları onu yüksek bir mevkiye oturtacak kadar ileri gitmiştir. Hiç kuşkusuz İslamî ibadet şekillerinin ve özellikle beş vakit namazın kozmik boyutu da astronominin pratik önemini ümmet için odak noktaya çekmiştir. Namaz vakitleri bir sene boyunca ibadetlerini yerine getiren samimi müslümanların bulunduğu her coğrafi enlem ve boylam için zorunlu olarak hesaplanmıştır. (2006: 91-92).

Dinin getirmiş olduğu ibadet şekilleri ile ilgili uygulamalar zaman kavramının belirlenmesini gerekli kılmış ve böylece astronomi bilimi günlük yaşamla ilişkilendirilmiştir. Güneşin hareketleri, gece - gündüzün birbirini takibi, namaz

vakitlerinin tayini ve tespiti gibi konular bu bilime eğilimi arttırmış ve gelişimine yol açmıştır. Böylece birçok âlim bu alanda farklı eserler ortaya koymuştur.

Geleneksel İslamî dekoru içinde astronomiye ilm-el-heyeh, ilm-i nücûm ya da ilm-i felek adı verilir ve bu ilim sabit yıldızlar ile gezegenlerin gözlenmesi, gezegenlerin hareketlerinin hesaplanması, astronomi araçlarının icad ve kullanımı ile ilgilenir hatta Aristo'yu izleyerek sadece ay-altı âleminde yol bulmuş kuyruklu yıldız ve göktaşı gibi fenomenleri incelemekle kalmayan Müslümanlar aynı zamanda ilm-i mikât denilen ibadet vakitlerinin sabit şekilde tayini yanı sıra, İslam dünyasında astronominin bir dalı olarak anlaşılan kıblenin belirlenmesiyle ilgili ilimler geliştirmişlerdir (Anawati, 1970 akt. Nasr, 2006:95). Astronomi günlük hayatın yanında İslamî bir boyut taşıdığı için daha ilk zamanlarda bu bilim dalına güçlü bir yöneliş olmuş ve bu bilim dalı insan hayatında önemli bir yer edinmiştir. İbadet vakitlerinin tespiti için astronomi bilimi Müslümanların ilgilendikleri özel bir alan olmuştur.

İslam dininin getirmiş olduğu bazı dinî sorumluluklar ibadetlerini yerine getirmeye çalışan Müslümanların yaşamlarında, astronomiyi hayatın bir parçası haline getirmiştir. Hemen hemen her Müslüman ibadet vakitleriyle özel bir ilişkisi bulunan astronomiye özel bir ilgi duymuştur ve buna paralel olarak İslam ve astronomi tarih boyunca birbirini tamamlamış ve İslam'ın astronomiye bakışı Kuran-ı Kerim ile birleştirilmiştir. Namaz vakitlerinin belirlenmesinin yanında kıblenin yönünün bulunması için Müslümanlar birtakım çalışmalar yapmıştır. “İşte bu sebeptendir ki, henüz bilinmeyen astronomlardan Birûnî ve İbnü'l-Heysem (Latin kaynaklarında Alhazen) gibi simalara kadar, Müslümanların Mekke'nin yönünü (kıble) bulmak için (hemen hemen çağdaş olan İranlı geleneksel matematikçi Serdâr Kâbulî'nin risalesinde görüldüğü üzere) kıblenin yönünü hesaplamayı kolaylaştıran yeni metodlar geliştirmeye çalışmışlardır. Böylece pratik dinî ihtiyaç, astronomiyi müslüman ilim adamlarının önde gelen uğraşlarından biri kılmak ve onlara geniş bir külliyat üretme imkanı vermek üzere Kur'an ve vahyin mahiyetiyle alakalı metafizik temelli gerekçelere eklenmiştir” (Nasr, 2006:93). Dolayısıyla namaz vakitlerinin doğru tespit edilebilmesi dini açıdan önem arz ederken kıblenin yönünün bulunması için Müslümanlar farklı teknikler geliştirmeye çalışmışlardır.

İslam'da namaz vakitlerinin belli zaman aralıkları söz konusudur ve bir vaktin başlangıcı ve bitiş astronomik verilerle belirlenmiş olmasının yanında, özellikle güneşin gökyüzündeki konumu ve o konumuna ilişkin saat açısı belirleyici etken olmaktadır. Özellikle de sabah ve akşamın başlangıç saatlerinin belirlenmesi zorunluluğu vardır. Bunların tespiti için gün doğumundan (tulu') önce doğu ufkunda gün ağarmasının (feci-i sadık, fecr) başladığı ve gün batımından (gurub) sonra batı ufkundaki kızılığın (şafak-ı ahmer) kaybolduğu zaman güneş ışınlarının ufuk düzlemiyle yaptığı açının kaç derece olduğunun önceden bilinmesi gerekmektedir. Bütün bunlar da astronomik gözlemler sonucu hazırlanmış tablolarla bulunmaktadır (Aydüz, 2009:13)

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikat'ı

7. yüzyıldan başlayarak İslâm'ın yükselişi, İspanya'dan Afganistan'a kadar uzanan ve Akdeniz le Yakınoğu'yu kapsayan bir kültür havzası yarattı. Birleştirici din İslâm, egemen dil ise Arapçaydı. Bu kültürün özelliği, etki alanındaki tüm gelenekleri yalnızca bilimi değil, teknik uzmanlık ve yetenek gerektiren zanaatları da özümsemesiydi (Van Rossum, 2003:14).

Türklerde Astronomi

Gökbilim, aritmetikle birlikte kuşkusuz, bilimlerin en eskisidir. Çok eskiden, insanın dikkatini gündüz ve gecelerin art arda gelişi, mevsimlerin devirsel olarak yinelenmesi gibi büyük çaptaki gökyüzü olayları çekmekteydi. İnsan, yazmayı öğrenmeden çok önce, Ay'ın evrelerini tanıdı, yıldızların, takımyıldızları, her gece sürekli durumlarına geri getiren günlük hareketini fark etti (Arıklı, 1983:1613).

İnsanlığın başlangıçtan beri evreni anlamlandırma çabası içinde olması, evreni farklı şekillerde tanımlamalarını ve sınıflandırmalarını sağlamıştır. Unat (2008:26), evrenin farklı görünüşlerini yer ve zaman içinde tüm evreni kapsayan bir düzen olarak açıklama girişimini proto Türk sanılan Çular'a (MÖ 1059-249) atfetmektedir. Çular'a göre evren ve evrenin görünüşleri, gök ve yeryüzünü temsil eden ve birbirini tamamlayan iki zıttan, iki evrensel nefesten oluşmuştur. Çular'ın bu kozmolojine evrensel olma iddiasında bulunduğundan "Evrencilik" adı verilmektedir. Evren, Çular'a göre gövdesi silindir, kubbesi ise otağ ya da üstünde otağ şeklinde şemsiye bulunan iki tekerlekli bir arabayı anımsatır. Şemsiye 28 bölümdür. 28 bölüm burcu; arabanın iki tekerleği ise Güneş ve Ay'ı temsil eder. Gök bir kubbe biçiminde; yeryüzü ise dört veya sekiz köşelidir ve deniz içinde yüzer.

İnsanoğlu yaratıldığından itibaren Güneş'in ve Ay'ın hareketlerinden yola çıkarak onlara anlamlar yüklemiş ve zamanı değerlendirmek üzere takvim kavramını belirlemiştir. Unat (2008:28-29) takvim çalışmalarının gökbilimin önemli alanlarından biri olduğunu ve takvimin, zamanı değerlendirmek için kurulmuş düzen, yılları, mevsimleri ayları, günleri, vakitleri göstermek üzere hazırlanan cetveller olduğunu belirtmiştir Birbirini izleyen günlere göre senelerin, mevsimlerin, ayların ve haftaların belirlenmesi çok eskilere dayanmaktadır. Bu yöntemin ne zaman başladığı belli değildir. Geçmiş milletlerin çoğu yılı ve ayları gökcisimlerinin en iyi görünenleri olan Güneş ve Ay'ın dolanım ve hareketleri ile belirlemişlerdir. Güneş'in bir dolanımını, yani burçlar dairesi üzerinde bir noktadan ayrılarak yine aynı noktaya ulaşmasına kadar olan zamanı bir yıl; Ay'ın Güneş ile kavuşum noktasından veya hilalin görülmesinden yine o konum ve hale gelinceye kadar olan zamanı ise bir ay; 12 ayı bir yıla yakın olduğundan bir yıl; her burcu 30 dereceye bölerek Güneş'in burçtaki seyir süresini, bir aya yakın olduğundan bir ay olarak kabul etmişlerdir.

Eski Türkler de günlük hayatlarını düzenleyebilmek için takvim bilgisine ihtiyaç duymuşlardır. Bunun gereği olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanmışlardır. Bu takvim, köken itibarıyla Göktürk Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Mezopotamyalılar, Ay yılını esas alan takvim kullanmışlardır. Bu takvim daha sonra İslamiyet ile birlikte hicrî takvime kaynak oluşturmuştur (Unat, 2008:29).

Osmanlı'da Astronomi

İslam bilginlerinin ilk önce dikkatini çeken ilim dalları astronomi ve matematik olmuştur (Eminoğlu, 1979:192). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1299) Fatih'in tahta çıkmasına (1451) kadar geçen sürede pozitif bilimlerin Osmanlılarda pek ilgi görmediği savunulur. Matematik ve astronomi alanlarında Osmanlı Devleti'nin en önemli döneminin, Fatih zamanında Türkistan'dan İstanbul'a davet edilen Ali Kuşçu ile başladığı kabul edilmektedir (Unat, 2008: 93).

Osmanlı astronomi çalışmalarının zenginleşmesine, Uluğ Bey'in Semerkant'ta kurduğu Semerkant Gözlemevi'nde yetişen bilim adamlarının önemli katkısı olmuştur. Gözlemevinin bir müddet müdürlüğünü yapan Kadızade'nin Türkistan'da yetiştirdiği öğrencilerden biri olan Ali Kuşçu sonradan Osmanlı Devleti'ne gelerek matematik ve astronomi çalışmalarına büyük katkılar sunmuştur.

Uluğ Bey çok ünlü bir astronomi bilgini idi ve bu yüzden Bağdat ekolünün son temsilcisi sayılmaktadır. 1437 yılında yazdığı astronomi ile ilgili eser, Zic-i Uluğ Bey o dönemin astronomi alanındaki önemli bilgilerin hepsini kapsamaktadır (Eminoğlu, 1979:195).

Ali Kuşçu ile Kadızâde-i Rûmî'nin torunu olan ve Mirim Çelebi (?-1525) adıyla tanınan Mahmud ibn Mehmed 16. yüzyılın önemli astronom ve matematikçilerindendir. Dönemin önemli bilim adamlarından dersler almış, matematik ve astronomide üstün bir başarı göstermiştir. Gelibolu Medresesi'nde müderrisliğe başlamış ve daha sonra çeşitli medreselerde görev yapmıştır. II. Bayezid zamanında, 1508'de Anadolu Kazaskerliği'ne getirilen Mirim Çelebi, Yavuz Sultan Selim padişah olduktan sonra, 1512'de bu görevden kendi isteğiyle ayrılmış, ancak Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 1522-1523 tarihinde ikinci kez bu göreve getirilmiştir. Bir süre sonra yeniden görevden ayrılmış, Edirne'ye yerleşmiş ve ölümüne kadar bu şehirde kalmıştır (Tekeli vd. 1999:314-315).

16. yy, Osmanlı İmparatorluğu'nun altın çağıdır ve bu dönemde Osmanlılar, düşünsel etkinliğin diğer alanlarında olduğu gibi bilim alanında da çok önemli bilginler yetiştirmişlerdir (Demir, 1999:399- 400).

Osmanlı'da Muvakkithaneler

Osmanlıların saatçiliğe olan ilgilerinin bugün bize kalan en somut göstergesi muvakkithanelerdir. Bütün önemli cami komplekslerinin bir köşesinde yer alan muvakkithane, mahalle bazında insanları aydınlatan saat ayarı, eğitim görmüş, "muvakkit" denilen insanların çalıştığı yer aldığı mahal idi (Göksel, 2003:110-114).

İstanbul'un fethinden sonra başkent olan İstanbul'da ilk muvakkithane, Fatih Sultan Mehmed tarafından Fatih Camii avlusuna kurulmuştur. Bundan sonra Beyazıt Camii, Sultan Selim Camii Muvakkithanesi İstanbul'un ilk büyük muvakkithaneleridir. Bu muvakkithaneler önemli muvakkitler yetiştirmiştir. Muvakkit Mustafa uzun süre

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikat'ı

Sultan Selim Camii Muvakkithanesi'nde görev yapan muvakkitlerden birisi olmuştur (Türker, 2016:1).

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti fetihten sonra kültürel faaliyetlere başlamış ve bunun sonucunda birçok yerde medreseler inşa etmişlerdir. Fakat zamanla fetih hareketlerinin hızlanmasıyla yeni yerlerin fethedilmesiyle birlikte farklı topluluklar İslamiyet'i kabul etmiştir. Fetihlerle birlikte kültürel çalışmalara önem veren Osmanlı Devleti inancın ve ibadetin bir parçası olan muvakkitlik kurumuna daha fazla önem vermiştir. Unat (2008:107), yaygın olarak muvakkithanelerin, hemen her şehir ve kasabada camilerin veya mescitlerin bahçelerinde kurulduğunu ifade etmiştir. Çoğunlukla ibadet zamanlarının belirlenmesi amacını taşıyan mesleğe muvakkitlik, bu işi yapan kişiye de muvakkit adı verilmiştir. Bu yapılarda, bu iş için çeşitli astronomik araçlar da yer almıştır. Muvakkithanelerde kullanılan başlıca araçlar, kadran (çevresi derecelendirilmiş dörtte bir daire ve merkeze saptanmış dönebilen bir çubuktan oluşan bir araçtır; açısız yükseklik ölçümünde kullanılır), usturlap (gökcisimlerinin ufuk yüksekliklerini ölçmeye yarayan bir araçtır), sekstant (yıldızların meridyen geçişlerini gözlemekte kullanılan bir araçtır), kum saati, güneş saati ve mekanik saatlerdir. Muvakkithaneler, hem astronomi eğitimi veren hem de basit bir gözlemevi vazifesini gören kurumlardır.

9. yüzyılda yaşamış bir Arap yazarına bakılırsa, bilginler ve hükümdarlar, geceleri su saati ve gündüzleri de güneş saati ve usturlap kullanıyorlardı. Vakit belirlemede uzmanlaşmış kişiler arasından, seçilen muvakkitler, imaret ve camilerde 20. yüzyıla kadar güneş saatlerinin yanı sıra usturlaplardan da yararlanmışlardır (Van Rossum, 2003:17).

Zaman Ölçümünün Kolaylaştırılması

İslam dini için zaman kavramı oldukça önemlidir. İbadet vakitleri için gün, ay ve yılları belli periyotlarla düzenleyen Müslümanlar günlük hayatlarını ibadet vakitlerine göre ayarlamışlardır ve bunun sonucunda geliştirdikleri zaman kavramını günlük hayatlarının bir parçası haline getirmişlerdir.

Mikat, kelime anlamı olarak bir iş için tayin edilen zaman anlamına gelmektedir. Güneş ve yıldızlardan astronomik zaman tayinin yapıldığı ve günlük beş namazın vakitlerinin hesaplandığı bilime ilm-i mikat denmektedir. Genel olarak ilm-i mikat; zamanı, günleri, geceleri ve bu zaman dilimlerinin nasıl gerçekleştiklerini tanımlar (Aydüz, 2009:13-14).

Zaman, her an yaşadığımız bir şeydir, ama insan zamanı böyle algılayamaz. Zaman, görüngüler dünyasının, nesne, hareket ve değişim dünyasının temel boyutlarından biridir. İnsanların, üzerinde düşünülecek başlı başına bir kavram olarak zamanın bilincine tarihin hangi noktasında vardıklarını bilmiyoruz. Gök cisimlerinin hareketlerinde ve mevsimlerde görülen düzenlilik; takvimleri, dönemler ve aralıklar düşüncesini, buradan da zaman kavramını doğurmuş olabilir (Van Rossum, 2003:8).

Tarihöncesi'nden beri, gökyüzünün incelenmesi, insanda ikili bir düşünce akımına neden olmuştur. Yaşamını bölümlere ayıran sürekli ve nesnel doğal yasaların varlığının anlaşılması; gökyüzüne, yaşamını yöneten doğaüstü, tanrısal varlıkları yerleştirme eğilimidir. Bunlar ilk mitlerin ve ilk dinlerin kökeninde yer alan olaylar olup gökcisimlerine tapınmalar, çeşitli ilkel dinler arasında önemli bir yer tutmuştur. Bazı gök olaylarıyla bazı yer olayları arasında, özellikle mevsimlerin oluşmasıyla Güneş'in burçlar kuşağını kat etmesi arasındaki ilişkiler çok eski tarihlerde saptanmış bu durum nedensellik ilkesinin uygulanmasına yol açmış ve yıldız falı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, büyük devirli olayların yanı sıra tutulmalar ve kuyruklu yıldızlar gibi olağandışı, beklenmedik olaylar gözlenmiş, gezegenlerin düzensiz davranışları da dikkat çekmiştir. Zamanı ölçmek için "astronomlar" güneş saatinden, ayrıca kum saatinden ve su saatinden, yıldızları belirlemek içinse basit bir düz çubuk olan alidat ile pusuladan, yani çift uçlu alidattan yararlanmışlardır (Arıklı, 1983:1613). Zaman kavramı insan hayatının merkezine oturmuştur. Zamanın kolaylaştırılması için insanoğlu günlük işlerinde ve özellikle sosyal hayatlarında birtakım planlamaya gitmişler ve zamanı belirlemede ilk olarak gökcisimlerinden faydalanmışlardır.

İslam'da önemli bir kavram olan zaman, mutlak zaman olarak düşünülmüş ve genellikle de manevi olarak ele alınmıştır. Bu mutlak zaman, kürenin (felek) başlangıçtan sonuna kadar dolanımıdır. Zaman, bu mutlak zamanın kaba olarak uzun periyotlara, vakit ise, zamanın belirli kısa periyotlara bölünmesidir (Unat, 2003:80).

Zamanın bulunan tarihe ve yere bağlı olarak tanımlanmış olması, nüfusun yoğun olduğu yerlerde, konunun muvakkit adı verilen uzman kişilerce belirlenmesi zorunlu hale getirmiştir. Sultanlar zamanın doğru tespiti için, merkezi camilerde muvakkithaneler kurmuş, burada görev alacak kişilerin yetişmesini sağlamış, bu müesseseleri gerekli araç ve gereçlerle donatmışlardır. İslam dünyasının liderleri hükmettikleri eyaletlerin her bölümü için namaz vakitlerini hesaplatmayı görev edinmişlerdir (Bir, 1993:234).

İslam, zamanın değerlendirilmesinde, pratik olarak günün planlanmasına önem veren bir dindir. Bu amaçla vaktin en iyi şekilde değerlendirilmesi için Müslümanların günlük, haftalık ve yıllık ibadetleri belirli bir düzen altına alınmış ve bu şekilde kişinin yaşamının en verimli şekilde geçirilmesi hedeflenmiştir. Yapılacak işler ve günlük uğraşlar, ibadetlerle bölünen yaşamın içine belirli bir düzene göre serpiştirilmiştir. İbadetler gündüzleri güneşin ışığına göre, geceleri ise ay ışığına ve evrelerine göre belirlenmiştir. Bu yüzden daha ilk dönemlerden itibaren Müslüman bilim adamları ve idarecileri ayın ve güneşin hareketlerini takip etmeye başlamışlardır. Zamanla bu ilgi Müslümanların zamanın düzenlenmesinde hayli ileri bir seviyeye gelmelerini, dolayısıyla astronomi biliminde öncü bir rol oynamalarına neden olmuştur (Aydüz, 2003:67).

Muvakkit Mustafa B. Ali Rumî'nin Hayatı (?- İstanbul 2 Mart 1571)

XVI. yüzyılın başlarında İstanbul'da doğdu. İsim zinciri Muslihuddin Mustafa b. Ali er-Rumî el-Muvakkit şeklindedir. Geleneksel medrese eğitiminin yanı sıra Mirim

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikat'ı

Çelebi ile dönemin önde gelen diğer âlimlerinden matematik ve astronomi dersleri aldı. Uzun süre Sultan Selim Camii'nde muvakkitlik yaptı ve bundan dolayı Selimî nisbesiyle anıldı. 967'den (1560) sonra sarayda reisülmüneccimin olunca Müneccimbaşı Mustafa Çelebi diye tanınmıştır. Halk arasında ise daha çok Koca Saatçi lakabıyla bilinmektedir. Vefatında yerine Takıyyüddin er-Râsîd tayin edildi (İhsanoğlu vd. I, 161) Mustafa b. Ali'nin 931'de (1525) İ'lâmü'l-İbâd ve 935'te (1529) Risâle-i Mukantarât'ı kaleme almasından hayatının erken bir döneminde eser vermeye başladığı anlaşılmakta ve onun hocalarından Mirim Çelebi gibi Farsça değil kendinden önceki Sultan Selim Camii muvakkiti Konevi Mehmed b. Kâtib Sinan gibi Türkçe yazdığı görülmektedir. Bunun gerekçesini birçok çalışmasının önsözünde bu alanda araştırma yapanların yazdıklarını kolayca anlamalarını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı onun bilhassa astronomi aletlerinin kullanımına ilişkin eserleri Osmanlı muvakkitlerinin başvuru kaynakları haline gelmiş ve devletin son zamanlarına kadar güncelliğini korumuştur. Günümüze ulaşan çalışmalarının çokluğu ve yaygınlığı da bunu göstermektedir. Arneli astronomi çizgisini takip eden Mustafa b. Ali'nin döneminin bilgi düzeyi çerçevesinde en zor geometri, trigonometri, özellikle küresel trigonometri ve nümerik analiz verilerini kullanması, ayrıca problemleri anlaşılır bir dille açıklayıp onlara daha basit ve uygulamalı çözümler getirmesi eserlerinin birer el kitabı haline gelmesine ve çok geniş bir coğrafyada uzun süre kullanılmasına sebep olmuştur (Fazlıoğlu, 2006:287-288).

Mustafa b. Ali, yapıtlarında basit bir Türkçe kullanmış ve özellikle muvakkitlerin gereksinim duydukları bilgileri derlemiştir (Unat, 2008:135).

Müellifin Eserleri

Dönemin önemli coğrafyacı ve astronomlarından biri olan Muvakkit Mustafa b. Ali Rumî'nin eserleri dönemin bilimsel özelliklerini yansıtmaları bakımından kaynak teşkil etmektedir. Eserlerinin geneli astronomiyle ilgilidir. Genellikle eserlerini Türkçe yazmıştır. Türkçeye önem vermiş ve bunu eserlerinin giriş kısmında belirtmiştir. Yazdıklarının kolayca anlaşılması Muvakkit Mustafa b. Ali Rûmî'yi dönemin önemli ve bu alanın önde gelen muvakkitlerinden biri haline getirmiştir. Hemen hepsi astronomiyle ilgili olup üçü Arapça diğerleri Türkçe yirmi dört eseri bilinmektedir. Bu eserleri şunlardır:

1. Ferah-fezâ (T): Rub-ı afaki denilen ve kendisi tarafından icat edilen bir aletin kullanılmasını anlatan bu eser Kanunî'nin sadrazamı Maktul İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir. Bir mukaddime, 21 baptan meydana gelmektedir (Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi, no. 2282/3, 9 vr).
2. Hallü dâireti mu'addili'n-nehâr (T): Birmukaddime, dokuz bap ve bir hatimeden meydana gelen bu eseri Sadrazam Ayas Paşa'ya (27 Aralık 1531) ithaf etti (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 1, 20 vr).
3. İ'lâmü'l-'ibâd fî a'lâmi'l-bilâd (T): Çin'den Fas'a kadar olan 100 meşhur şehrin İstanbul'a kuş uçuşu uzaklıkları ile bu şehirlerin enlem ve boylamı, kiblesinin inhirafı, en uzun ve kısa günü gibi astronomi ve coğrafi konulardan bahseden eseri Kanunî'ye takdim etti (1525). Eserin pek çok nüshası vardır (Nuruosmaniye, no. 2991, 44 vr).

4. Kifâyetü'lkanu' fi'l-ameli bi'r-rubi's-şimâli'l-maktû (A): Sibtü'l-Mardinî'nin İzharü's-sirri'l-müveddâ adlı eserinin muhtasarı olup bir mukaddime ve 15 baptan meydana gelir. Eserin 117 nüshası günümüze ulaşmıştır (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 357/1, 7 vr).
5. Kifâyetü'l-vakt li-marifeti'd-dâir ve fazlihi ve's-semt (T): Rub-ı daire adlı irtifa alma aletinin mukantarât tarafının özelliklerinden ve kullanılmasından bahseder. Astronomi sahasında en çok kullanılan eserler arasında 112 nüsha ile ikinci sırada yer alır. Eser bir mukaddime, 12 baptan meydana gelir. 1529'da telif edilen eser Risâle-i mukantarât ya da Risâle fi'l-mukantarât isimleriyle de bilinir (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 132/4, 9vr).
6. Risâle fi'l-amel bi'r-rub'i'l-müceyyeb (A): Rub-i müceyyeb denilen aletin kullanılışı ve özellikleri hakkında olan bu eser bir mukaddime ve 20 bap üzerine tertip edilmiştir (Arkeoloji Müzesi Ktp., no. 881/4, 3 vr).
7. Risâle-i ceyb-i müceyyeb-i âfâkî (T): Müceyyeb-i afaki ismiyle tanınan astronomi aletinin kullanılmasından bahseden eser bir mukaddime ve 25 bap üzere olup 1529'da telif edilmiştir (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 132/1, 20 vr).
8. Risâletü'l-meserrât fî ilmi'l-mîkât (T): Rub-ı mukantarât denilen astronomi aletinin kullanılması hakkında olup bir mukaddime ve 20 bap üzere müretteptir (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, no. 236/7, 33 vr).
9. Risâle fî marifeti'ssâât (A): Saatler hakkında bir risaledir (Arkeoloji Müzesi, no. 881/5, 1 vr).
10. Risâle-i usturlâb-ı Selîmî (T): Usturlabın çeşitleri ve kullanılmaları hakkında olup Uluğ Bey Zîci esas alınmak suretiyle bir mukaddime ve 45 bap üzere düzenlenmiş ve telif edilmiştir (1544) (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 7/2, 47 vr).
11. Risâle fi'l-amel bi-zâti'l-kürsî (Risâle fi'l-âlâti'l-müsemmâ bi-zâti'l-kürsî) (T): Bir mukaddime ve 30 baptan meydana gelen bu eser zâti'l-kürsî denilen astronomi aletinin kullanılmasından bahseder. 1549'da telif edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi, no. 2282, 13 vr). Eser Hasan adlı birisi tarafından, öğrencilerin isteği üzerine, ibarelerinin uzunluğundan ve manasındaki kapalılıktan dolayı, Araplar için, Türkçeyi iyi bilen birinin yardımıyla Arapçaya tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Laleli, no. 2716/1).
12. Risâle fî ilm-i felek (T) (Talat, Mecami, Türki, no. 168, 9 vr)
13. Risâle fî marifeti's-sâa bad ahzi'l-irtifâ (T) (Talat, Mecami, Türki, no. 10, 34 vr)
14. Risale-i rub-ı müceyyeb (T): 25 bap üzere yazılı olan eser gökcisimlerinin yüksekliğinin ölçülmesi konularından bahseder (Darü'l-kütüb, Mikat, Türki, no. 6, 14 vr).
15. Teshîlü'l-mîkât (T): Astronomi sahasında en çok yaygınlık kazanan eserlerden birisidir. Rub-ı müceyyeb denilen astronomi aletinin özelliklerinden ve kullanılışından, nehirlerin genişliğinden ve kuyuların derinliğinin ölçülmesi gibi konulardan bahseder. Eserin beş redaksiyonu olup birincisi 1529'da telif edilmiştir. Teshîlü'l-mîkât (TSMK, Hazine, no. 474, 26 vr) ve Tertib-i Teshîlü'l-mîkât isimli nüshalar bir mukaddime ve 25 baptan meydana gelir (Serez Ktp, no. 1921, 38 vr). Teshîlü'l-mîkât ve tayînü'l-evkât

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikât'ı

adını taşıyan nüshaları ise bir mukaddime ve 20 baptan meydana gelir (İÜ Ktp., TY, no. 3432/4, 20 vr). İkinci redaksiyon ayrıca, Risâle-i rub-ı müceyyeb, Vefiyâtü'l-evkât ve Mirât-ı kâinât isimleriyle de bilinir.

16. Risâle-i rub-ı müceyyeb (T): Bir mukaddime ve 22 bap üzere düzenlenmiştir (Muğla Ktp., Hoca Mustafa no. 505/8, 121 vr).

17. Vefiyâtü'l-evkât (T): Bir mukaddime ve 22 bap üzere tertip edilmiş olup Teshilü'l-mikât ve ta'yînü'l-evkât diğer bir redaksiyonudur (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 410/2, 7 vr). 18. Mirât-ı kâinât (T). Bir mukaddime ve 22 bap üzere tertip edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, no. 1858/3, 27 vr).

19. Risâle fî istihrâcı rü'yeti'l-hilâl (T) (British Museum, Add., no. 7892, s. 65-72)

20. Tuhfetü'zzamân ve harîdetü'l-evân (Tuhfetü'l-mecâlis) (T): Astronomi, coğrafya ve kozmoloji konularını inceleyen mufassal bir eserdir. 1525'te tamamlanmıştır. Eser ilk olarak gezegenlerin ve yıldızların özelliklerinden, daha sonra da dağlar, denizler, nehirler ve su kaynaklarından, yedi iklim ve bunların meşhur şehirlerinden bahseder. Eserin telifinde, Çağminî'nin el Mülâhhas fi'l-hey'e'si, Bursalı Kadızade'nin bu esere şerhi, Kemaleddin el-Demiri'nin Hayâtü'l-hayavân'ı ve el-Kazvinî'nin Acâibü'l-mahlûkât'ı gibi klasik eserlerden faydalandı. Derleme mahiyetinde olan bu eserin en önemli yönü matematiksel coğrafyaya ilk adımın atılmış olmasıdır (Arkeoloji Ktp., no. 1087, 112 vr).

21. Risâle-i mukantarât (T): 1528 tarihinde telif edilmiş olup mukantarât denilen astronomi aletlerinin kullanılmasından bahseder (Kandilli Rasathanesi Ktp., no. 9/1, 23 vr). 22. Tesyirü'l-kevâkibi's-semâiyye li-Sa'di'd-devleti's-şerîfeti's-Süleymaniye (T). H 966-1001 seneleri arasındaki Arabi aylar ile Rumi ayların ilk günleri, şemsi ve kameri senelerden ve burçlardan bahseden bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Carullah, no. 1455/7, 12 vr).

Mustafa b. Ali'ye ait olduğu tahmin edilen diğer eserler şunlardır:

Risâle-i rub-ı müceyyeb (Ankara İl Halk Ktp., no. 23/4, 14 vr);

Risâlei mukantarât (Ankara İl Halk Ktp., no. 23/3, 12 vr);

Risâle-i amel-i usturlab (T) 32 fasıldan meydana gelir (Mikail Bayram, no. 1/2, 23 vr);

Risale fî rubi'l-mukantarât (T) (İÜ Ktp., TY, no. 9846, 15 vr);

Risâle-i ceyb-i rubi'd-dâire (T) ve Risâle fi'l-'ameli bi'rrib'ül- müceyyeb (T). Astronomiye dair bir kitabın, rub-ı müceyyeble yapılan astronomi işlemlerinden bahseden ikinci makalesidir. 25 bap olan makaleden sadece ilk altı babı mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no. 2605, 4 vr) (Aydüz, 2009:148-151).

Teshilü'l-Mikât fî İlmin Evkât ve Nüshaları

Teshilü'l-Mikât fî İlmin Evkât: Mustafa İbn Ali el-Muvakkit "Teshilü'l-Mikât fî İlmin Evkât" adlı eserinde zamanın kolaylaştırılmasında kullanılan "rub-u müceyyeb" aleti ve bu aletin çeşitlerinden bahsetmiştir. İncelenen bu eser bir giriş ve 25 bölümden oluşmaktadır. Eser dua ile başlayıp besmele, hamdele ve salveleden sonra müellif kendini tanıtarak eserin yazılış sebebinin açıklanmıştır. Teshilü'l-Mikât fî İlmin Evkât adlı eser 16. yüzyılda önemli astronomlarından ve aynı zamanda muvakkit olan Mustafa İbn Ali el-Muvakkit'in astronomi ile ilgili pratik bilgi verdiği dönemin önemli eserlerinden biridir. Çalışmaya konu olan Teshilü'l-Mikât fî İlmin-Evkât adlı eser

Ankara Milli Kütüphanede yer alıp, 06 HK 1655 arşiv numarasına kayıtlı olup bir mukaddime ile yirmi beş bab olarak telif edilmiştir. Eser 1529 yılında Türkçe olarak yazılmıştır. Müellif Türkçeye ağırlık vermesinin gerekçesini eserinin giriş kısmında belirtmiştir:

"(2) üÀlib ü rÀàib olanlar için lisÀn-ı türki üzre (3) bir risÀle cemè eyledüm ki fÀéidesi èÀm ola ve cümle (4) üÀlibler andan müstefid olalar" şeklinde yer almaktadır. Bu açıklamadan hareketle müellifin eserini Türk dili ile kaleme alma düşüncesinin genel faydayı amaçladığı sonucuna varmak mümkündür.

Müstensihin eserin sonunda düştüğü tarih, bizi eserin istinsah tarihine götürmektedir.

"sÀèat ileri gitdiği óÀlde daúúayı geri almalı

geri gittiği óÀlde daúúayı ileri almalı" (48b) bilgisi yer almaktadır.

Bu beyitten yola çıkılarak eserin 1529'da istinsah edilmiş olabileceği kanaatine varılabilir.

Üzerinde çalışılan nüshanın yazı türü nesih olup Arslan filigranlı kağıt üzerine yazılmıştır. Metin 48 sayfadır. İlk ve son sayfa hariç her sayfa 11 satırdan oluşmaktadır. Eser ölçüleri; 210x130-160x90mm şeklindedir. İncelenen eserde genel olarak rub-u müceyyep aleti hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yüksekliğin gayesinin ve gayeden Güneşin konumunun bilinmesi ile ilgili teknik bilgiler yer almaktadır. Güneşin meylinin ve yönünün bilinmesi, Gece-Gündüz yarıları, nısf el-fadla ve dair ile fazle-dairin bilinmesi ile ilgili teknik açıklamalar yer almıştır. Gündüz ve geceden geçen eşit saatlerin bilinmesi, yükseklikten tanjantların bilinmesi, tanjantlardan yüksekliğin bulunması, doğu ve batı genişliklerinin bilinmesi, sinüs yardımıyla ikindinin yüksekliğinin, gündeğümü ile ikindi arasındaki dairin ve ikindi ile günbatımı arasındaki dairin bilinmesi, Kible'nin semtinin bilinmesi, dağ minare gibi yere dikey olan uzunlukların bilinmesi, denizlerin ve nehirlerin derinliği ile kuyuların genişliklerinin bilinmesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Eserin [2b, 3a, 3b/7] sayfasında müellif tarafından hazırlanan fihrist yer almaktadır:

Birinci bâb, Yüksekliği yakalamanın bilgisi hakkında.

İkinci bâb, Sinüsün yayı ve yayın sinüsünü bilme hakkında.

Üçüncü bâb, Okun yaydan çıkması ve yayın oktan çıkmasını bilme hakkında.

Dördüncü bâb, yükseklikten doğan gölgeyi bilme hakkında.

Beşinci bâb, yükseklikten doğan gölgeyi bilme hakkında.

Altıncı bâb, bu aletle güneşin derecelerini bilme hakkında.

Yedinci bâb, güneşin derecelerinden mili bilme hakkında.

Sekizinci bâb, yüksekliğin son derecesini bilme hakkında.

Dokuzuncu bâb, damladan sonraki bilge hakkında.

Onuncu bâb, mutlak aslı bilmek hakkında.

On birinci bâb, teadalin yarısı hakkında.

On ikinci bâb, gündüz ve gecenin yay miktarını bilme hakkında.

On üçüncü bâb, sinüsten dair ve fazl el-dairin bilinmesi hakkında.

On dördüncü bâb, daireyi ayıran yükselişi bilme hakkında,

Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshilü'l-Mikât'ı

On beşinci bâb, sinüs yardımıyla ikindinin yüksekliğinin, gündeğümü ile ikindi arasındaki dairin ve ikindi ile günbatımı arasındaki dairin bilinmesi hakkında.

On altıncı bâb, şafak ve fecrin hissesi hakkında.

On yedinci bâb, Doğu ve Batı genişliğinin bilinmesi hakkında.

On sekizinci bâb, Yüksekliğin sinüsünden azimutun bilinmesi hakkında.

On dokuzuncu bâb, yükselenden isimlendirilen hakkında.

Yirminci bâb, Kiblenin semtinin bilinmesi hakkında.

Yirmi birinci bâb, Dört ciheti çıkarmak ve kiblenin yarısı hakkında.

Yirmi ikinci bâb, feleklerin doğuşu hakkında.

Yirmi üçüncü bâb, farz kılınan vakit için, beldenin ufkundan doğan hakkında.

Yirmi dördüncü bâb, Dağ ve minare gibi yere dikey olan uzunlukların bilinmesi hakkında

Yirmi beşinci bâb, nehirlerin ve ırmakların derinliği ile kuyuların genişliklerinin bilinmesi hakkında.

Genel olarak konusu astronomi aletinin özellikleri, Güneşin konumu, Gece-Gündüz yarıları, Güneşin meylinin ve yönünün bilinmesi, denizlerin ve nehirlerin derinliği ile kuyuların genişliklerinin bilinmesi ile ilgili konuları içeren bu eserin kütüphanelerde beş ayrı içerikli yüze yakın nüshaları vardır. Bu nüshalar şu şekildedir: Teshilü'l-mikât ve Tayinil Evkât: Bu eser Ankara Milli Kütüphanede yer alıp 55 Hk 677/1 arşiv numarasına kayıtlı bulunmaktadır. DVD numarası 1638'dir. Koleksiyonu Samsun İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Yazı türü nesih olup Birleşik harf filigranlı kağıt üzerine yazılmıştır. Sayfa sayısı 1b-21b arasında olup 23 satırdan oluşmaktadır. Eserin ölçüleri; Boyut (Dış-İç) 192x123-140x70mm şeklindedir. Dili Arapça olup konusu Astroloji ve Astronomi İlmidir. 1a'da 1175/1761 tarihli mukabele kaydı vardır. 1a'da es-Seyyid Abdullah ve Seyyid Muhammed adına mühürler vardır. Sırtı tamir görmüş, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Söz başları ve keşideler kırmızı mürekkeplidir.

Teshilü'l-Mikât: Bu eser Milli Kütüphanede, 06 M Yz A 6180 arşiv numarasına kayıtlıdır. Dvd numarası 366'dır. Koleksiyonu Milli Kütüphane Yazmalar bölümündedir. Nesih yazı türü ile Harf filigranlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Sayfa sayısı 34 olup 17 satırdan oluşmaktadır. Eserin ölçüleri; Boyut (Dış-İç) 210x147-157x83mm'dir. Dili Türkçe, konusu Astronomidir.

Tertib-i Teshilü'l-mikât: Bir mukaddime ve 25 baptan meydana gelir (Serez Ktp, no. 1921, 38 vr).

Risâle-i rub-ı müceyyeb: Bu eser aynı zamanda Mirat-ı Kâinat ismiyle de bilinir.

SONUÇ

Teshilü'l-Mikât fî İlmin Evkât adlı bu eser 16. yüzyılda önemli astronom ve aynı zamanda muvakkit olan Mustafa İbn Ali el-Muvakkit'in astronomi ile ilgili pratik bilgi verdiği dönemin önde gelen eserlerinden biridir.

İncelenen eserde genel olarak rub-u müceyyep aleti hakkında bilgiler verilmiştir. Yüksekliğin gayesinin ve gayeden Güneşin konumunun bilinmesi ile ilgili teknik bilgilere yer verilmiştir. Güneşin meylinin ve yönünün bilinmesi, Gece-Gündüz yarıları, nısf el-fadla ve dair ile fazlel-dairin bilinmesi ile ilgili teknik açıklamalar yer

almıştır. Gündüz ve geceden geçen eşit saatlerin bilinmesi, yükseklikten tanjantların bilinmesi, tanjantlardan yüksekliğin bulunması, doğu ve batı genişliklerinin bilinmesi, sinüs yardımıyla ikindinin yüksekliğinin, gündeğümü ile ikindi arasındaki dairin ve ikindi ile günbatımı arasındaki dairin bilinmesi, Kible'nin semtinin bilinmesi, dağ minare gibi yere dikey olan uzunlukların bilinmesi, denizlerin ve nehirlerin derinliği ile kuyuların genişliklerinin bilinmesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

İncelenen eserde Türkçe kelimeler Arapça ve Farsça kelimelere oranla daha fazla kullanılmıştır. Müellif Türkçeye ağırlık vermesinin gerekçesini eserlerinin giriş kısmında belirtmiştir. Türkçeye önem vermiş ve Türkçenin bilim dili olması için eserlerini sade bir Türkçeyle kaleme almıştır.

Coğrafya, astronomi, kozmografya gibi farklı bilim dallarını içeren bu eser bir yandan bu bilim dallarının tarihsel arka planına ışık tutarken bir diğer taraftan bugün için dahi istifade edilmesi gereken bilgileri içermektedir. Çalışma boyunca tanıtmaya çalıştığımız eserin transkripsiyonlu metni, şekil ve ses bilgisi incelemesi, imla hususiyetleri, sözlük ve dizin çalışması ile birlikte tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır. Türk dilinin tarihsel yadigârlarının gün ışığına çıkıyor olması metin yayımı sağlanan eserlerin kendi dönemlerinin ve yazıldığı coğrafyaların dil kodlarını günümüze aktarması son derece önemli bir husustur. Türk dilinin söz varlığı zenginliği ve anlatım kudretinin kadim uygarlık geleneğimizin tezahürü olarak ayrı bir idrak ile değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Çalışma boyunca ilgili eserin astronomi ile olan ilgisi bakımından eser ve müellif tanıtımı yanında, astronomi ilmi, Türklerde, İslamiyet'te ve Osmanlılarda astronomi başlıkları açılarak bu noktalarda da temel bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır. Muvakkit Mustafa'nın görevi ve uzmanlığı dolayısıyla ve eserin muhteviyatı gerektirdiği için muvakkithaneler ve zaman tayini noktasında ilgili döneme dair bilgilere yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arikli, Ercan (1983), Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi Gelişim Hachette, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Aydüz, Salim (2003), "İslâm Uygarlığında Takvim", P Dergisi, İstanbul, S. 28, s.67.
- Aydüz, Salim (2009), "Mustafa b. Ali Muvakkit", Fatih Üniversitesi Araştırma Projesi, İstanbul.
- Bir, Atilla (1993), "Zamanı Belirlemeye Yarayan Aletler", Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16.yy Teknolojisi, S.1, s. 234, İstanbul.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma (2014), "Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale," Turkish Studies, Cilt 9/9, s.131-143.
- Devellioğlu, Ferit (2008), Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilçin, Cem (2013), Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dini Kavramlar Sözlüğü (2009), Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul.
- Eminoğlu, Mehmet Emin (1974), Kur'an Işığında Kâinat ve Göklerin Fethi, İslami Neşriyat Yayınevi, İstanbul.

**Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin
Teshilü'l-Mikat'ı**

- Fazlıoğlu, İhsan (2006), "Mustafa b. Ali el-muvakkit", İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 31, s. 287-288.
- Fazlıoğlu, İhsan; Ramazan Şeşen; Cevat İzgi; Cemil Akpınar (1997), Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, c.1, OALT, İstanbul.
- Kanar, Mehmet (2012), Arapça - Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul.
- Kanar, Mehmet (2015), Farsça- Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul.
- Kubbealtı Lügati, www.kubbealtilugati.com (Erişim Tarihi: 27.07.2017).
- LEXIQAMUS, www.lexiamus.com (Erişim Tarihi: 27.07.2017).
- Nasr, Seyyid Hüseyin (2006), İslâm ve Bilim, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Sami, Şemseddin (1989), Kamus-ı Türkî, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Tahir, Bursalı Mehmed (2009), Osmanlı Müellifleri I-II-III, Bizim Büro, Ankara.
- Tarama Sözlüğü (1971), TDK Yayınları, 6 cilt, Ankara.
- Tekeli, Sevim, E. Kahya, M. Dosay, R. Demir, H. Gazi Topdemir, Y. Unat, A. Koç Aydın (1999), Bilim Tarihine Giriş, Ankara.
- Unat, Yavuz (2001), " Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi", OTAM, S11, C11, s.633- 696, ISSN: 1019-469X, Ankara, 2001.
- Unat, Yavuz (2003), "Takiyüddin el-Rasid'in Gözlem Evleriyle İstanbul Semalarında Zaman", P Dergisi, İstanbul, S.28, s.80-91.
- Unat, Yavuz (2004), "Türkiye Astronomi Tarihi Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, İstanbul, s.103-133.
- Unat, Yavuz (2008), Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Van Rossum, Gerhard (2003), "Yasanan Zaman ve Ölçülen Zaman", P Dergisi, İstanbul, S.28, s.8 - 17.
- Yeni Türk Ansiklopedisi (1985), Astronomi, cilt 1, s.198, İstanbul.

SİVAS'TA 1794-1798 YILLARI ARASINDAKİ ÇEŞİTLİ YİYECEK FİYATLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Özden AYDIN*

Öz

Bu çalışmada, Sivas'ta 1794-1798 tarihleri arasında tüketilen çeşitli gıda maddelerinin fiyatları ele alınmıştır. Bu tarihleri kapsayan zaman dilimi içerisinde Sivas 4 Numaralı Şer'iyye Sicilinin son sayfalarında yer alan narh kayıtlarındaki veriler incelenerek gıda maddelerinin isimleri, fiyatları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Narh, Sivas, Kadı Sicilleri.

THE EVALUATION of a VARIETY of FOOD PRICES BETWEEN 1794-1798 IN SIVAS

Abstract

In this study, the prices of various food prices consumed in Sivas between 1794-1798 were discussed. Within the time period covering these dates, the names of the food prices were evaluated by examining the data in the narh record on the last pages of the Sivas number 4 Kadi Registries.

Key Words: Ottoman Empire, Price System, Sivas, Kadi (Court) Registries.

I. GİRİŞ: NARH MÜESSESESİ

Narhı, Şevket Pamuk "üretilen malların kalite standartlarına ve fiyatlarına ilişkin düzenlemeler" (Pamuk, 1990: 62) olarak açıklanırken Mübahat Kütükoğlu'na göre ise "bir mal veya hizmet için, ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyatlardır" (Kütükoğlu, 1983: 3). Günümüzde ancak, ekmek, et, Çeker, tekel maddeleri, petrol gibi bazı tüketim mallarına narh konduğu halde Osmanlı idaresinde her türlü mal ve hizmet narha tabi tutuluyordu (Kütükoğlu, 1983: 3). XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devlet her türlü eşya, gıda maddeleri ve çeşitli hizmet fiyatlarının devlet tarafından ilgili resmi kurumlarca düzenlendiği görülmüştür (Barkan, 1942: 326).

A. İŐlam'da Narh Hakkındaki Görüşlere Kısa Bir Bakış

Narhla ilgili olarak İŐlam âlimleri farklı görüşlere sahiptir ve bu görüşler narhın caiz olup olmadığı konusunda pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

İŐlâm hukukunda alıŐ-veriŐlerin karşılıklı rızaya dayanması esası kabul edilmiştir. Devletin fiyat müdahalesi ve narh fiyatları koyması Hz. Peygamber tarafından Şiddetle reddedilmiŐtir. Tirmizî'den aktarılan bir rivayete göre, Medine'de

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, TOKAT. e-posta: ozdenaydin58@gmail.com. ORCID: 0003-0729-9183.

bir kıtlık esnasında fiyatların aşırı derecede yükselmesine mani olmak için kendisinden narh koyması istenen Peygamber Efendimiz, bu teklife şu yanıtı vermiştir:

“Hiç şüphe yok ki, fiyatları tayin eden, kısan, yayan, rızıklandırın ancak Cenâb-ı Hak’tır. Benim Allah’a bütün niyazım sizlerden bir ferden benden kan ve mal hususunda bir isteği olmayacak, kendisine mülâki olmamdan ibarettir.” (Tirmizî, 1229, 73; Ülgener, 1944: 1151-1189).

Bu hadisin ‘narhı Allah tayin eder’ şeklindeki ifadesiyle, fiyat teşekkülünün ilahi iradeye bağlı olduğunu göstermektedir. Bu tarz bir uygulamanın kıtlığa ve karaborsacılığa neden olacağı düşüncesiyle Hz. Peygamber narhı uygun bulmadığını göstermek istemiştir. Bu hadis narha dair düşünceleri de etkilemiştir. Narh uygulamasına karşı olanlar Peygamberin hadisinden hareketle Nisa Suresinin 29. ayetini “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir” savunmuşlardır.

İslam hukukçuları fiyatlara narh konması prensibini genellikle benimsememekle beraber, bu durum mezhep imamları arasında görüş farklılıklarına da neden olmuştur. Nitekim Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife’nin caiz görmediği devletin narh koyması ve fiyatların teşekkülüne karşı çıkması prensibi, büyük imamın öğrencileri İmam Ebu Yusuf ve Muhammed tarafından kabul edilerek, uygulamada kendisine meşruluk kazandıran bir durum ortaya çıkmıştır. Ayrıca İmam Maliki de aynı görüştedir ve devletin fiyatları dondurabileceğini bildirmektedir (Kallek, 2006: 389).

Bazı İslam hukukçuları ise, narha devletin müdahalesine karşı çıkmışlardır. Mesela İbn Kudema, narhın bir bakıma karaborsayı teşvik edici rol oynadığı görüşündedir. Zira istemediği fiyattan satışa zorlanan tüccar, malını satmayıp stok edecek, bu stoklar ise, normalin üstünde vermeyi kabul eden ihtiyaç sahiplerince alınacaktır (Kütükoğlu, 1983: 4).

B. Osmanlılarda Narh

Osmanlı İmparatorluğu’nda hem üreticiyi, hem de tüketiciyi korumayı esas alan resmi bir kurum olan narh sisteminde öncelikli amaç halkın refahının sağlanmasıydı. Bu sebeple de devlet, üretimden tüketime kadar piyasadaki bütün kontrolü kendisi sağlamayı prensip edinmişti.

Osmanlı Devleti, hammaddenin temini, imalatta uyulacak esaslar, kalitenin kontrolü, ihraç yasakları, hile ve karaborsacılığın önlenmesi, esnafın birbirine kefil yapılması, esnafın nezre bağlanması, kaçakçılığın önlenmesi ve ulaşım güvenliğinin sağlanması gibi hem üreticiyi hem de tüketiciyi ilgilendiren her türlü konuda onların zarar görmemesi için çeşitli önlemler almıştır (Öztürk, 2002: 850-60; Gökmen, 2013: 62-63).

Bazı İslam hukukçularının aksine Osmanlı Devleti halkın refahının sağlanması için narha büyük önem vermiştir ve bu konuda büyük hassasiyet göstermiştir. Narh uygulaması ile hem kalitenin kontrol ve muhafazası, hem de arz ve talep şartları göz

önünde tutularak fiyatların kontrolü ve belirlenmesi sağlanıyordu (Öztürk, 2002: 853). Bu bakımdan Osmanlı devlet adamları üretimden tüketime kadar her sahayı denetim altında tutmayı prensip edinmişlerdir. Fakat her zaman ve her yerde aynı titizlikle uygulanmamakla beraber padişah ve sadrazamların narh işine büyük önem verdikleri dikkati çekmektedir. Bu bağlamda narh sisteminin denetlenmesi başta padişah, sadrazam ve diğer devlet ricali tarafından önemle üzerinde durulan işler arasında yer almıştır. Bu sebeple sisteme mugayir hareket eden her türlü esnafa falaka ya da kulağından dükkânı önünde asılma gibi çeşitli cezalar verilmekten kaçınılmamıştır (Barkan, 1942: 326; Köktaş, 2016: 229).

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, "Osmanlılar tam bir rekabet ortamının olduğu piyasalara ve bunlar içerisinde özellikle ithal mallara asla müdahale etmemişlerdir." (T. Öztürk, 2002: 862). Böylelikle müdahale edilen piyasalar rekabetin bulunmadığı tekeli piyasalardır. Yapılan müdahaledeki amaç ise, tamamen tüketicinin menfaatini korumaya yöneliktir. Çünkü ekonomi içerisindeki birçok piyasa türünde (tarım ürünleri piyasası, sanayi ürünleri piyasası, yerli ürün piyasası gibi) rekabetin dozları farklılaşmakta ve eksik rekabetin ortaya çıktığı piyasalarda fiyatlar halkın aleyhine yükselebilmektedir (Sahillioğlu, 1967: 37; Öztürk, 2002: 862). Bu gibi sebeplerden dolayı Osmanlılar narhın gerekli olduğu görüşünü savunmuşlardır. O halde Osmanlıların narhı, rekabetin tam olarak oluşmadığı piyasalarda özellikle halkın menfaatleri doğrultusunda piyasayı denetlemek amacıyla uyguladıklarını söyleyebiliriz.

II. Osmanlılarda Narh Hakkındaki Görüşler

Osmanlı Devleti'nde narh sistemi ile ilgili ilk bilgiyi Oruç Bey Tarihi'nde bulmak mümkündür. Burada kadıların rüşvet alarak halka zulmettiğini öğrenen Sultan Bayezid Han'ın, kadıların toplatarak hapsedilmiş ve daha sonra da yakılmalarını emretmiştir. Bu durum üzerine Veziri Ali Paşa bunu önlemek istemiştir. Rüşvetin sebebi olarak kadı gelirlerinin az olduğunu söylemiş ve padişah "öyle ise bunlara bir gelir buluver" demesi üzerine Ali Paşa, kadıların için miras paylaşımından gelir elde etmelerini sağlamıştır. Bu vergileri Ali Paşa koymasına binaen "Ali Paşa Narhı" olarak kalmıştır (Oruç Bey Tarihi, 1972: 54-55).

Sadrazamlar ise narhın kontrollerine katılarak bu işe verilen önemin somut bir delili olarak vazife edinmişlerdir. Nitekim sadrazamların Çarşamba günleri çıktıkları büyük kolda, esnafın kalite, halk sağlığı ve fiyat hususunda tespit edilen standartlara uyup uymadığını denetledikleri ve uymayanları anında cezalandırdıkları bilinmektedir (Kütükoğlu, 2006: 390). Örneğin, Kanuni devri sadrazamlarından Lütfi Paşa, "narhın devletin en önemli işleri arasında olduğu, vezirlerin narhla ciddi bir biçimde ilgilenmesi gerektiği ve devlet adamlarının ticaretle uğraşmamaları, şayet uğraşırlarsa bu kişilerin kendi kârlarını düşünmeleri nedeniyle narhı uygulamalarının mümkün olamayacağı" üzerinde durmaktadır (Kütükoğlu, 1983: 5). Kendinden sonra sadarete geleceklere bu makamın 'adabın' anlatmak üzere yazdığı Âsafnâme'sinde konuya eğilmiş ve narhın devletin işlerinden olduğunu, vezirlerin narhla ciddi bir şekilde ilgilenmeleri gerektiği üzerinde durmuştur (Kütükoğlu, 1991, 23). O, bunun ilk

şartının çarşı ve pazarlarda kalite kontrol mekanizması denetleyen muhtesiblik (Kazıcı, 1991, 114; aynı yazarın, 1987: 38-43) vazifesi olduğunu; devlet adamlarına ticaretle uğraşmamaları, 'hünkâr kulları'nın ise esnaflık yapmamaları icap ettiğini, hatta ağa ve kethüda bile olsalar esnaflığa teşebbüs edenlerin azl ile cezalandırılmalarının kanun olduğunu belirtmektedir (Kütükoğlu, 1983: 4). Böylece devletin belli başlı kademelerinde olanların kendi karlarını düşüneceklerinden narhı tatbik etmelerine imkân olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca narhın önemli işlerden olduğunu ve narha uymak gerektiğini belirtmiştir.

Müverrih Âli Fusûlü'l-hall ve'l -'akd ve usûlü'l-harc ve'n-nakd adlı eserinde, padişahların mülk ve devletlerin bekası şartlarını sayarken narh konusuna da temas etmekte ve narh fiyatından satış yapılmasına itina göstermesi, narha uymayanların satıcı olsun, alıcı olsun cezalandırılması gerektiği üzerinde durmaktadır (Kütükoğlu, 1983: 5-6).

Tevkî Abdurrahman Paşa'nın adıyla anılan Kanunname'de, sadrazamın vazifeleri arasında Çarşamba divanından sonra çarşı-pazar kontrolüne yer verilmiştir. Ayrıca 'kânun-ı narh' adıyla açılan bir fasılda esnafın, fiyatları normalin üstüne çıkararak halkı zarara sokmaları halinde, padişahın narh tayin etmesi gerektiği, bunun için önce sadrazamın, tarafsız ehl-i vukufla görüşmeler yaparak alıcı ve satıcıdan herhangi birini zarara sokmamak şartıyla yiyecek vs. ihtiyaç maddelerine narh konmak üzere kadı veya meclise hitaben ferman göndermesi, onlardan ferman gereğince narh koyduktan sonra tatbikatıyla da meşgul olup olmayanları cezalandırmaları icap ettiği belirtilmiştir (Kütükoğlu, 1983: 7). Burada narhın sadece tayin edilen fiyattan değil, fakat bunun yanında kalitenin bozulmaması gerektiği hususuna da dikkat çekilmektedir.

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde narh sisteminde bazı sapmalar meydana gelmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa Zübde-i Vekayiât'inde Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın "devlet işlerinin nizamı konusunda oldukça doğru ve dikkatli olmasına rağmen, günlük narh uygulamaları hususuna asla rağbet ve itibar etmeyip, müsamaha gösterdiğini" ifade etmiştir. Paşa'nın konuya önem vermesi gerektiğini söyleyen kişilere cevabı ise "narh meselesi kitaplarda tasrih edilmemiştir. Herkese lazım olan yiyecek, içecek ve giyecek her ne ise kendi rızalarıyla satıcıdan satın almalarıdır" olmuştur. Bunun sonucunda fiyatlar yükselmiş ve halk temel gıda maddelerinin temin edemez hale gelmiştir. Sadrazamın vefatından sonra kadılar, esnafı narh uygulamasına döndürebilmekte oldukça zorlanmıştır (Zübde-i Vekayiât, 1979: 74-75).

Narh sadece ekmeke, peynir, yağ, et gibi yiyecek temel gıda maddeleri ile yemeni ve tülbent gibi çeşitli giyeceklere değil aynı zamanda lale soğanı gibi mallara da konulduğu görülmüştür (Pakalın, 1983: 657). Tarih-i Cevdet'te bu durum şu şekilde anlatılmıştır: "Türlü çeşit lale çoğalıp manası genişlemiş, şairlere büyük sermaye olmuş, şiir ve yazı epeyce rağbet bulmuştur. Lâkin, lale soğanı bahaya çıkararak beş yüz altına satılmağa başlayıp merakı olup da edinemeyenlere iç yarası olduğundan lale çeşitlerine narh verilerek lale soğanının bin kuruştan fazlaya satılması yasak edilmiş ve

bu narh maddesi satışlara esas olmak üzere İstanbul mahkemesinde sicile kaydettirilmiştir" (Tarih-i Cevdet, 1972: 97).

Narh uygulamasının Osmanlı devlet adamları ve maliyecileri tarafından önemli işlerden biri olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu sebeple padişahlar bu konu üzerinde önemle durmuşlar ve devletin icra organlarının kontrolüyle bizzat meşgul olmalarını önemle tavsiye etmişler ve konuyla ilgili hükümler çıkarmışlardır (Öztürk, 2002: 862; Barkan, 1942: 326).

Görüldüğü üzere Osmanlı devlet adamları kaleme aldıkları eserlerinde narhın, halkın refahı, devletin bekası için önemli bir kaide olduğu üzerinde durmuşlardır. Bu sebeptir ki, narh müessesesi XIX. yüzyıl ortalarına kadar mevcudiyetini korumuştur.

III. Narhın Uygulanması

Narhı gerekli kılan halleri belirtmeden önce, ilk olarak narhın tespiti konusunda bilgi vermemiz gerekmektedir. Narhın tespiti, olağan ve olağanüstü durumlarda yapılabildiği gibi esnafın narhı az bularak yaptıkları müracaatları veya taşrada kadılık tarafından fiyat ayarlamasına ihtiyaç duyulması halinde yapılabilirdi (Öztürk, 2002: 866). Esnafın müracaatı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kendi içlerinde rekabeti önlemek amacıyla talep edilen narhtır ki, bu da hammadde alımında azami ve madde satımında asgariyi gösterirdi. Diğer ise hammadde fiyatlarının yükselmesi karşısında kâr oranının düşmesi üzerine gerçekleşirdi (Kütükoğlu, 1978: 2). Esnafın narhı yükseltmek için yaptığı müracaatta mesele anlaşılır, gerekli görülürse narh yükseltilir, aksi durumda istekler reddedilirdi (Kütükoğlu, 1978: 12).

Kadının başkanlığındaki komisyon tarafından yapılan narh tespitine büyük itina gösterilirdi. Fiyatı tespit edilen mallar genellikle gıda ve zorunlu ihtiyaçlara cevap veren maddelerdi (Öztürk, 2002: 867).

A. Narhı Gerektiren Haller

Narh, Osmanlı Devleti'nde olağan ve olağanüstü haller olmak üzere genelde iki şekilde uygulama alanı bulmakta idi.

Osmanlılar'da günlük ve mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, tabi afetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tespitleri yapılırdı (Kallek, 2006: 390). Mevsimlik narhlar gıda maddeleri üzerine konan fiyatları gösterirdi. Ekmek, et, süt ve mamullerinin yaz ve kış aylarındaki fiyatları farklı idi. Örneğin ilk kuzu hıdrellez denilen 6 Mayıs'ta kesilir ve bundan birkaç gün evvel de ete narh konurdu. Harmandan sonra yeni mahsul buğday alınınca ekmek fiyatı yeniden belirlenirdi. Ekmek en önemli gıda maddesi olduğundan fiyatı içindeki un cinsine göre çeşni tutularak tespit yapılırdı (Kütükoğlu, 2006: 390). Bunun gibi, bazı mamul maddelerin fiyatlarının tespitinde kullanılan ham maddenin miktar ve değeri göz önüne alınırdu. Yine kıymetli kumaşların da aynı usulle fiyatları belirlenirdi. Gıda maddelerine hangi tarihlerde narh verileceği İhtisab Kanunnamelerinde de yer alıyordu.

Sebze ve meyve fiyatları ise mevsimlere göre ayarlanırdı. Günümüzdeki gibi sera ürünlerinin bulunmadığı devirlerde ilk ve son turfanda ile sebzenin bol olduğu

mevsimlerde fiyat farklılık göstereceğinden ilkbahar ve sonbaharda hemen her gün yeni narh tespiti yapılırdı (Kütükoğlu, 2006: 390).

Olağan narh uygulamasında Ramazan ayının önemli bir yeri vardı. Ramazandan bir iki gün önce veya ilk günü fiyatlar açıklanır ve hemen bütün yiyecek maddelerinin satışı buna göre gerçekleşirdi.

Sefer zamanı gibi olağanüstü hallerde ordunun ihtiyacı olan maddelerin vergi karşılığı veya ücretle toplanması yanında bunları üretenlerin de sefere gitmesi, piyasaya arz edilen mal miktarının azalmasına ve fiyatların artmasına yol açardı (Kütükoğlu, 2006: 390). Bu durum yeni bir narh verilmesini zorunlu kılırdı. Öte yandan çekirge istilası, sel, deprem, kuraklık gibi doğal etmenler de fiyat ayarlamalarını gerekli kılan hususlardı.

Osmanlı para birimi olan akçedeki gümüş miktarının giderek azalması mal değerinin zaman zaman çok yüksek oranlarda artmasına yol açardı. Sonuçta devlet duruma müdahale ederek sikkeyi yeniden ayarlar, bunun ardından da bütün mal ve hizmet fiyatları yeniden tespit ederdi (M. Öztürk, 2002: 812).

B. Narh Uygulamasının Kaldırılması

İstanbul'da sadrazamlar tarafından kontrol edilen narh sistemi, taşrada ise kadı tarafından âyan ve eşrafla görüşülerek belirlenir, yerleşme yerinin büyüklüğüne göre vali, muhafız gibi bir vazifelinin onayı alınırdı (Kütükoğlu, 2006: 390). Kadıların narh verme ve narhı kontrol vazifeleri XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. 1851'de narh işleriyle uğraşmak üzere Es'ar Nezareti kurulduysa da çalışmaları pek olumlu sonuç vermediğinden kaldırıldı. 1854 tarihinde İhtisab Nezareti'ne bağlı Es'âr Meclisi teşkil edildi. Fakat kısa süre sonra İhtisab Nezareti'nin lağvı ve Şehremaneti'nin kurulmasıyla bu meclis de kaldırılarak narh işiyle doğrudan Şehremaneti ilgilenmeye başladı. 1856'dan itibaren de sicillerde artık narh kaydına rastlanmamaktadır.

İslâm hukukçuları, başlangıçta narh uygulamasını serbest piyasa ve mal talebinin sınırlı olduğu ortamlarda yasaklamışlardır. Bu yasaklamadaki amaç Peygamberimizin hadisinden hareketle özellikle kıtlığı önlemektir. Fakat daha sonra serbest piyasadaki ürün çeşidinin artması dolayısıyla da arza bağlı olarak tekelciliğin de artacağı korkusuyla narh uygulaması gerekli görülmüştür. Osmanlılarda ise narh uygulaması devlet tarafından önemli işlerdendi. Bu sebeple narh uygulaması hemen bütün devlet adamlarının desteklediği uygulamalar arasında olmuştur. Gerçekten de serbest piyasa ortamını oluşturmak, üreticiyi ve özellikle tüketiciyi korumak amacıyla narh uygulaması kaçınılmazdı.

IV. Sivas'ta Çeşitli Yiyecek Fiyatları (1794-1798)

Sivas 4 Numaralı Şer'iyye Sicilinin muhtelif sayfalarında yer alan çeşitli yiyecek fiyatları ele alınan bölgenin maddi kültürünü yansıtmaya açısından büyük önem taşımaktadır.

1794-1798 yılları arasında yer alan Narh Defteri'nin her üç nüshasında fiyatlar rakamla gösterilmiş ve ürünlerin ismi, miktarı ile değeri yazılıdır. Narh defterindeki bu sıralama halkın temel gıda maddelerinden başlayıp, çeşitli hizmet fiyatlarının

verilmesiyle son bulmuştur. Ayrıca tespit ettiğimiz fiyatlar, bazen mevsime göre değiştiği gibi, bazen ayda veya yılda birkaç defa yapıldığı görülmektedir.

A. Yiyecek Fiyatları

1. Ekmek Fiyatları

Zaruri ihtiyaç maddeleri arasında ilk sırada yer alan ekmeğin çeşitli şekillerde ve kalitede üretildiği bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi, ekmeğin içindeki un cinsine göre fiyat tespiti yapılmasıydı. Piyasadaki bu tespitlerin belirlenmesinde ise mevsimsel etkiler; sel, çekirge istilaları, kuraklık vs. gibi olayların yaşanmasının yanında harpler, sikke tashihleri gibi dönemin siyasi ve askeri faaliyetleri fiyatların değişmesinin en önemli sebepleri olarak gösterilebilir.

Ekmek fiyatları, narh defterlerinde ilk sırada yer almaktadır. 12 Haziran 1795 tarihli Sivas Narh Defteri'nde "Es'âr- ı Habbazân" ismi altında iki ekmeğin adı geçmektedir. Bunlar 'Has' ve 'Harcı' olmak üzere iki ayrı kalitede üretildiği bilinmektedir (Demirel, 2006: 124). 1794- 1797 yılları arasında ortalama 50 dirhem (1 dirhem: 3.205 gr, Hinz, 1990: 27) has ekmeğin 1 paraya satılırken, aynı yıllar arasında 55 dirhem olan ekmeğin 1 para narh verilmiştir (Bkz. Tablo-1, Sivas Şer'iyeye Sicili 4, s. 244). Ekmek fiyatlarının 1794-1798 yılları arasındaki mevsimlik, yıllık ve hatta aylık değişiminin sebebi, bu tarihlere tekabül eden dönemin siyasi olaylarıdır. Örneğin, 1795 yılında İstanbul'da büyük bir yangın çıkmıştır. Hasır iskelesinde çıkan yangın 11 saat içinde Balıkpazarı, Taşçılar, Balmumcular, Keresteciler, Zeytinyağcılar, Nalbururlar, Kutucular, Kantarcılar ve Sepetçiler çarşıları ile pirinç mahzenlerini kül haline getirmiştir (Danişmend, 1947: 73). Ayrıca bu tarihler arasında meydana gelen Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Fransız savaşları, ayrıca Osmanlı-İngiliz antlaşmaları, fiyatların yükselmesine neden olarak gösterilebilir (Karal, 1996: 14-21). Örneğin, 28 Haziran 1797 tarihinde harci ekmeğin fiyatı 22 para iken, 26 Ekim 1798 tarihinde aynı ekmeğin fiyatında % 100'e varan bir artış olmuştur.

Tablo-1: 1795-1798 Yılları Arasında Ekmek Fiyatları (1 kıyye)

	Kasım 1794	Ağustos Ekim 1795	Ağustos Eylül 1796	Kasım Aralık 1797	Haziran Ekim 1798
	Ort*	Ort	Ort	Ort	Ort
Has Ekmek	55*	60	40	48	-
Harcı Ekmek	50	60	50	22	102
Beksimet	12	-	-	22	17.5
Çörek	-	32	-	-	-
Un	-	12	-	26	-

*Ortalama

*Dirhem

Has ve harci ekmekten başka kayıtlarda beksimet, çörek ve un fiyatları da yer almaktadır.1795-1796 yılları arasında 1 kıyye beksimet ortalama 12 paraya satılırken

1798 yılında ise 1 kıyyesi 14 paraya satılmaktadır. Kayıtlarda 28 dirhem olan çörek ise 1795 yılında 30 paradan satılmaktadır.

2. Et Fiyatları

Zarûri gıda maddelerinden bir diğeri de ettir. Kayıtlarda 'Ganem' olarak geçen koyun, kuzu, sığır eti ve kuyruk fiyatlarında sık sık değişiklikler gözlenmektedir. 1795-1798 tarihleri arasında ortalama 1 kıyye ağırlığındaki koyun etinin fiyatı 22, kuzu etinin 21, sığır etinin 12 para olduğu görülmektedir. Ayrıca biraz daha pahalı olan kuyruk eti ise, 1798 yılında 60 paradan satılmaktadır.

Tablo-2: 1794-1797 Yılları Arasında Et Fiyatları (1 Kıyye)

	Kasım 1794	Aralık 1795	Temmuz 1796	Ekim 1797
	Ort	Ort	Ort	Ort
Koyun Eti	18	24	22	24
Kuzu Eti	18	-	22	24
Sığır Eti	12	-	12	12
Kuyruk Eti	-	-	-	60

3. Bazı Yiyecek Fiyatları

Kayıtlarda "Es'âr-ı Tüccarân" olarak geçen, şehrin iklim ve doğal şartlarına uzun süre dayanabilen çeşitli gıda maddeleri bulgur, pirinç, badem, kişniş, sumak, tulum peyniri, çir, helva, sucuk, leblebi, ceviz, fındık ve fındık içi, nişasta, kayısı, tuz vs. ile sadeyağ (tereyağı), zeytin ve zeytinyağı gibi muhtelif yiyeceklerden ibarettir.

Bugün olduğu gibi geçmişte de yemek tereyağı ile pişerdi. Tereyağı, iklimsel ve coğrafi özellikler hayvan yetiştiriciliğine uygun olan yerlerde fazla üretilmiştir. Bu açıdan şanslı bir konumda olan Sivas'ta, ekmek ve etin yanı sıra hemen hemen bütün yemeklere konabilen tereyağının kıyyesi, 1795 yılında 120 paraya satılırken 1796 yılında 108 paraya satılmaktadır. Zeytinyağının kıyyesi ise, 1795 yılında 175 paraya satılırken, 1798 yılına gelindiğinde ise, 180 paraya satılmaktadır.

Ekmeğin yanında daha mütevazı sofraların vazgeçilmez bir yiyeceği olan bulgur, 1795 yılında 1 kıyyesi 18 paraya satılmaktadır. 16. yüzyılda pirinç lüks bir gıda maddesi iken, 1670 yılına gelindiğinde buğday tüketiminin yanında pirincin de yer almaya başladığı görülmektedir (Faroqi, 1995: 226). 1795 yılına gelindiğinde Sivas'ta pirinç kullanımı yaygındır. Kayıtlarda 1 kıyye pirinç 45 paraya satılmaktadır. 1798 yılında ise fiyatında pek bir değişiklik görülmemekle birlikte fiyatı 48 paradır.

Tablo-3: 1794-1798 Yılları Arasında Bazı Yiyecek Fiyatları-1

	1794	1795	1796	1797	1798
	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort
Tereyağ	-	120	108	120	112
Pirinç	-	45	48	-	-
Bulgur	-	18	-	-	-
Nazilli İnciri	54	-	48	-	54

Sivas'ta 1794-1798 Yılları Arasındaki Çeşitli Yiyecek Fiyatlarının Değerlendirilmesi

Hurma	-	96	-	90	-
Ayva Pelveri (Marmelatı)	-	-	-	-	36
Tahin Helvası	-	80	80	84	-
Sarı-Kara Çir	-	30	-	41	35
Sucuk	-	-	48	-	-
Leblebi	30	-	28	-	30
Zeytin	-	54	60	72	-
Zeytin Yağı	-	175	-	128	180

1794 tarihli narh defterinde pekmez ve üzümün pek çok çeşidine rastlanmaktadır. Bunlar sırasıyla, Ayıntab pekmezi, ova pekmezi, çalma pekmezi, Tokat pekmezi, dut pekmezi; şıra üzümü, Behinsi üzümü, Aladağ üzümü şeklinde yer almaktadır. Ova pekmezinin 1 kıyyesi 24 para, Tokat pekmezi 1797-1798 yılları arasında ortalama 32 para, çalma pekmezi 1796-1798 tarihler arasında ortalama 41 para, dut pekmezi 1794 yılında 18 paraya satılmaktadır. Aynı tarihlerde şıra üzümü 1795 yılında 1 kıyyesi 25 para, Behinsi üzümü ortalama 45 para, Aladağ üzümü ise 40 paraya satılmaktadır.

Tablo-4: 1794-1798 Yılları Arasında Bazı Yiyecek Fiyatları-2

	1794	1795	1796	1797	1798
	Ort	Ort	Ort	Ort	Ort
Ayıntab Pekmezi	-	29	38	-	-
Tokat Pekmezi	-	-	-	34	30
Çalma Pekmezi	-	-	36	40	48
Dut Pekmezi	18	-	-	-	-
Şıra Üzümü	-	25	-	-	-
Behisni Üzümü	30	30	33	28	34
Aladağ Üzümü	32	-	45	42	-

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde devlet adamları ve özellikle maliyecileri tarafından uygulanan narh sistemi, bir taşra kenti olan Sivas'ta benzer şekilde uygulandığı gözlenmiştir.

Sivas piyasasında 1794-98 seneleri arasında bazı yiyecek fiyatlarının ortalama fiyatlarını vererek mezkûr senedeki fiyatların bazılarında % 100'e varan değişikliğin olduğu gözlenmiştir. Bu değişiklik şehrin doğal değişkenliğinin yanı sıra, dönemin idari ve siyasi yapısı ile sosyo-ekonomik özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Narh defterindeki kayıtlar mezkûr tarihler arasında Sivaslıların hangi ürünleri tükettiklerini ortaya koymaktadır. Sivas'ta coğrafi konumu ve iklimi sebebiyle daha çok tahıl üretimi ve hayvancılık yapılmaktadır. Dolayısıyla iklimine bağlı gıda kültürü hâkimdir. Sivas halkı Sivas pazarında sadece yerli ürünler değil aynı zamanda

dışarıdan gelen bazı ürünlerin de satıldığı görülmüştür. Bunlar içerisinde Ayıntab ve Tokat pekmezi ile Behisni ve Aladağ üzümü yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- a. Arşiv Vesikaları
Sivas Şer'ıye Sicili,4, s. 244-247.
- b. Kitap ve Makaleler
Ahmed Cevdet Paşa (1972), Tarih-i Cevdet, Sabah, İstanbul.
Barkan, Ö. L. (1942), "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", Türk Tarih Vesikaları 1(5), s. 326-340.
Danişmend, İ. H. (1947), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s. 73-74.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1979), Zübde-i Vekayiât, Düzenleyen: Abdülkadir Özcan, Kervan Yayınları, İstanbul.
Demirel, Ö. (2006), Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler " Sivas'ta Yiyecek Fiyatlarına Dair Bir Deneme (1790-1836)", Sivas, s. 122-128.
Edirneli Oruç Bey (1972), Oruç Bey Tarihi, hzl. H. Atsız, Tercüman Yayınları.
Evliya Çelebi (1971), Seyahatname, Cilt 9, MEB, İstanbul.
Faroqı, Suraiya (1995), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, s. 223-242.
Gökmen, E. (2013), "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı: 3, Manisa, s. 62-115.
Hinz, W. (1990), İslam'da Ölçü Sistemleri, çevr. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
Kallek, C. (2006), "Narh", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 32, s. 387-389, İstanbul.
Karal, E. Z. (1996), Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Cilt I, Ankara, s. 14-21.
Kazıcı, Z. (1991), "Hisbe", DVİA, Cilt 18, İstanbul, s. 143-145.
_____, ____ (1987), Osmanlarda İhtisab Müessesesi (Osmanlılarda Ekonomik Dini ve Sosyal Hayat), İstanbul.
Köktaş, A. M. (2016), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), s. 219-242.
Kütükoğlu, M. S. (2006), "Narh", DVİA, Cilt 32, İstanbul, s. 387-381.
_____, ____ (1983), Osmanlı'larda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitapevi, İstanbul.
_____, ____ (1978), "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", TED, s.1-83.
_____, ____ (1991), Lütü Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

- Öztürk, M. (2002), "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikaları ve Fiyatların Tahlili", Türkler, Cilt X. Ankara, s.843- 849.
- _____ (2002), "Osmanlı İktisadında Tespit Edilen Fiyatlar", Türkler, Cilt X, Ankara, 2002, s. 846-848.
- _____, _____ (2002), "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Sistemi", Türkler, Cilt X, Ankara, s. 802- 822.
- Öztürk, T. (2002), "Osmanlılarda Narh Sistemi", Türkler, Cilt X, Ankara 2002, s. 861-871.
- Öztürk, S. (2002), "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması", Türkler, Cilt X, Ankara, s. 850-860.
- Pakalın, M. Z. (1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Basımevi, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1990), 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisad Tarihi 1500-1914), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1967), "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 yılı sonunda İstanbul'da Fiyatlar, Belgelerle Türk Tarih Dergisi I, s. 36-40.
- Ülgener, S. F. (1944), "Tarihte Darlık Bunalımları ve İktisadi Dengesizlik Meselesi", Ebulüla Mardin'e Armağan, İstanbul 1944.

KLASİK FARS ŞİİRİNDE RESSAM MANİ

Yasemin YAYLALI*

Öz

Mani, Sasaniler döneminde yaşamış ünlü bir ressamdır. Gençlik yıllarında birçok yere seyahat etmiş; Çin'e giderek orada ressamlık öğrenmiş ve resim sanatında yaşadığı dönemde ve sonrasında da kendinden söz ettirecek kadar ustalaşmıştır. Mani, Sasani hükümdarı I. Şâpûr'un hükümdarlık döneminde İran'a dönmüş ve resimlerle bezediği kitabını delil göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ancak bu iddiasını gördüğü işkencelerin ardından canıyla ödemiştir. Kendi inancına dair çok fazla kitap yazan Mani'nin eserleri arasında en fazla bilineni ilginç resimlerden oluşan ve edebiyata da konu olan Erjeng-i Mani adlı kitabıdır. Klasik Fars şiirinde şairlerce Mani'nin özellikle ressamlığı, çizdiği güzel resimleri, peygamberlik iddiası gibi yönlerine ve meşhur kitabı Erjeng'e edebi sanatlar bünyesinde yer verilmiştir. Mani ve onun kitabı birçok şeye benzetilmiştir. Çalışmamızda Klasik Fars şiirinde ressam Mani'ye ve onunla ilgili olarak oluşturulan bir takım mazmunlara değinilmiş ve Mani ve kitabıyla ilgili benzetmelere örneklerle yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mani, Klasik Fars edebiyatı, Şiir, Resim.

THE PAINTER MANI in THE CLASSICAL PERSIAN POETRY

Abstract

Mani is a famous painter who lived during the period of Sassanians. He travelled to a lot of places in his youth; learnt how to paint in China and became a master in this art and became popular both during his life and after. Mani went back to Iran during the reign of Sassanian governor Şapur I and claimed his prophecy by showing his book decorated with his own paintings as an evidence. However, those claims cost his life after the tortures he suffered. Erjeng-i Mani is the most well-known work of Mani, who wrote many books on his beliefs, in which there are many interesting paintings and which became a subject matter in literature. In the Classical Persian poetry, Mani's painting, his beautiful paintings, his claim of prophecy, and his famous book Erjeng are included in literary arts by the poets. Mani himself and his book are likened to many things.

In this study, Mani as a painter in the Classical Persian poetry and some poetic themes and metaphorical statements about him have been touched upon and comparisons about Mani and his book have been discussed with examples.

Key Words: Mani, Classical Persian literature, Poetry, Painting.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, yasemin_yaylali@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6904-1471.

GİRİŞ

Mani, Sasani padişahlarından I. Erdeşîr ve I. Şâpûr zamanlarında yaşamış ünlü bir ressamdır. Babası Fatek Hemedânî, annesi ise İran'ın soylu ailelerine bazı rivayetlere göre de Eşkani hanedanlığına mensuptur (Yâhakkî, 1386 hş: 741). Mani ailesinin Babil'e göç etmesi sebebiyle 216 yılında Babil'de doğmuştur. Ailesiyle birlikte Babil'e yerleşen ve Dicle ve Fırat bölgesinde Gnostik inanışa mensup bir kabileyle birlikte yaşayan Mani, Muğtesile inanışı eksenli bir eğitim görmüştür (Yıldırım, 2017: 550). Mani gençlik yıllarında birçok seyahat yapmış; Çin'e giderek orada ressamlık öğrenmiş ve I. Şâpûr'un hükümdarlık döneminde İran'a dönmüştür (Dihhudâ, 1337 hş: XLIII, 131). Mani resimlerle bezediği kitabını delil göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuştur (Şemîsâ, 1386 hş: 580). Kendi inancına dair çok fazla kitap kaleme aldığı ifade edilen Mani'nin yazdığı eserler arasında en önemlileri Şâpûrgân ve Kenzu'l-ihyâ yer almaktadır (Yıldırım, 2017: 549). Mani Şâpûrgân adlı kitabını kendine ve inanırlarına ılımlı davranan I. Şapur adına kaleme almıştır (Dihhudâ, 1337 hş: XLIII, 131). Ancak Mani'nin kitapları arasında en çok bilineni içerisinde çok güzel ve ilginç resimlerin bulunduğu ve kendini üne kavuşturan Erjeng-i Mani (Erteng, Erzeng, Erceng ya da Erjeng) kitabıdır (Yâhakkî, 1386 hş: 742).

Mani yeni dinini oluştururken Budizm, Zerdüştilik ve Hristiyanlıktan etkilenmiş ve bu dinlerden bazı uygulamaları ve inanışları almıştır (Dihhudâ, 1337 hş: XLIII, 131). Mani, I. Şâpûr'un oğlu Hüzmüz döneminde de dinini açıktan tebliğe devam etmiştir (Yıldırım, 2017: 551). Ancak I. Behram zamanında tutuklanarak Zerdüşî din adamlarının eline verilmiştir (Şemîsâ, 1386 hş: 581). Zerdüşî din adamları da onun dinden çıktığına karar vererek hapse atmışlardır. Ardından çok kötü işkencelere maruz kalan Mani, en sonunda 277 yılında öldürülmüştür (Dihhudâ, 1337 hş: XLIII, 132). Mani inanışı miladi III. ve IV. yüzyıllarda Batı Asya, Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'da büyük ilgi görerek İspanya'ya kadar ulaşmış; IV. yüzyılda Kuzeydoğu İran'da ve VI. yüzyıl sonlarında Çin'e değin birçok bölgeyi etkileyerek Doğu Asya'nın bütününde egemen dinlerden olmuştur. VIII. yüzyılda Uygur devletinin resmi dini olan Mani inanışı XII. yüzyıla kadar etkisini korumuş; XIII. yüzyılda gücünü kaybetmiştir (Yıldırım, 2017: 548).

Resim yapmada gösterdiği mahareti ve eşsizliğiyle üne kavuşan Mani, Fars edebiyatında da ressamlığıyla ön plana çıkarak bu yönüne vurgu yapılmış ve bilhassa şiirde şairlerce onunla ilgili "hâme-yi Mani (Mani'nin kalemi), kîlk-i Mani (Mani'nin kalemi), suret-i Mani (Mani'nin resmi), tasvîr-i Mani (Mani'nin resmi), nakş-ı Mani (Mani'nin resmi), nâme-yi Mani (Mani'nin mektubu) ve nakş-ı Erteng (Erteng'in resmi)" gibi birçok mazmun yaratılmıştır (Yâhakkî, 1386 hş: 742). Mani sadece Fars edebiyatı değil Türk edebiyatında da şairler tarafından kullanılan mazmunlardan olmuştur. Örneğin:

Zülfi nakkâşî şuya bir resmi der kim reşk ider

Mani-i Çîn yazduğı nakş-ı Nigârîstân ana (Ahmet Paşa, 1996: 123)

Çü gördüm nakş-ı Erjeng oldu sahrâ

Klasik Fars Şiirinde Ressam Mani

Edip bir nice rengin şîr peydâ (Hayâlî, 1992: 78).

Klasik Fars edebiyatında Mani'nin I. Şâpûr döneminde Çin'den gelen emsalsiz bir ressam oluşu ve elindeki ilginç ve çekici kitabını göstererek peygamberlik iddiasında bulunması; mubedlerce bir yalancı olduğuna kanaat getirilmesinin ardından Şâpûr'un emriyle öldürülerek içinin samanla doldurulmasını ve ibret olsun diye cesedinin şehrin kapısına asılmasını içeren hikâyesi bir bütün şeklinde büyük şair Firdevsi tarafından anlatılmıştır:

“Şâpûr'un hükümdarlığının elli yılı geride kalmıştır... Çin'den güzel ve derinden etkileyici sözler söyleyen bir adam çıkageldi. Onun gibi bir ressamı dünya var olalıdan beri asla görülmemiştir. Üstün yaratılışlı bu ulu kişi, büyüklüğü ve yeteneğiyle bütün arzularına ulaşmış Mani adında bir bilgeydi.” Bu ünümlü ustalığı ve bu ressamlığıyla birlikte ben aynı zamanda peygamberim; dünyanın bütün peygamberlerinden daha üstünüm” diyordu. Çin'den kalkıp Hükümdar Şâpûr'un huzuruna geldi. Görüşmek için izin istedi. Dinini yaygınlaştırması konusunda ondan destek istedi. Ancak Şâpûr onun sözlerini dinleyince inançları konusunda kaygılanmaya başladı. Biraz da sinirlendi ve mubedlerini çağırdı.

...Mani, mubed ile konuşurken mubedin eski dini konusundaki tartışmalarda başarısız kaldı, söyleyecek sözü kalmadı... Mubed, Mani'ye bu söylediklerinden başka nice sözler söyledi... İran hükümdarı Mani'nin bu durumunu görünce çok kızdı; bunun üzerine Mani bir köşeye sıkışıp kaldı ve dünyası daraldı. Sonrada onun oradan alınıp aşağılanarak sarayından çıkarılmasını buyurdu. Ardından da, “Bu resim tapkını adamın benim sarayında ne işi var; o buralara yaraşmaz! Bu evrendeki çatışmaların ve kargaşanın sebebi de bu; bu yüzden bunun derisi canlı canlı yüzülmeli! Sonra da derisine saman doldurulmalı! Böylece artık bunu görenler peygamberlik iddiasına kapılıp bir aymazlığa yeltenemez olurlar! dedi” (Firdevsî, 2016: II, 567-569).

Klasik Fars şiirinde bazen Mani, Çin'e gitmesi, peygamberlik iddiasında bulunması gibi hayatından belli kesitlere yer verilmek suretiyle geçmektedir:

ز ری سوی چین شد به پیغمبری	شنیدم که مانی به صورتگری پی
----------------------------	-----------------------------

İşittim ki Mani resim çizmek için, Rey'den Çin'e peygamberliğe gitti (Nizâmî, 1345 hş: 254).

Bazen de resimlerini delil göstererek peygamberlik iddiasında bulunan Mani adeta surete tapanların sembolü olarak görülmüş ve bu yönüyle onun gibi düşünenler yerilmek için örnek olarak verilmiştir:

چو صورت بین بی معنی پرستی نقش	چو ابراهیم اگر مردی بت آزر شکن، تا
-------------------------------	------------------------------------

Eğer İbrahim gibi bir mertsen Azer'in putunu kır, ne zamana kadar manasız görünüşe bakan gibi Mani'nin resmine taparsın (Seyf-i Fergânî, 1391 hş: 320).

Yine Mani'nin resminin, resme yani surete tapanların sembolü olduğuna ve ancak onları etkileyebileceğine dikkat çekilerek; görünüşe tapmayanlar yani ilahi olanı arzulayanlar için bir şey ifade etmeyeceği vurgulanmak için kullanılmıştır:

کلک مانی سحر کرد و بر دلی ننهاده بند	کانچه مقصود دل است از حسن در
--------------------------------------	------------------------------

Mani'nin kalemi sihir yaptı ama bir gönlü etkileyemedi, çünkü gönlün güzellikten maksadı tasvirde yoktur (Muhteşem-i Kâşânî, 1373 hş: 344).

Klasik Fars edebiyatında özellikle şiirde şairlerin Mani ve Mani ile ilgili kullanımları genellikle edebi sanatlar bünyesinde olmuştur. Şairler Mani'nin ressamlığına, kalemine, resimlerine, Erjeng adlı meşhur kitabına vb. değinmişler; Mani'nin resimlerini güzellik ve eşsizlik yönüyle sevgiliye, baharda tabiatta çiçeklerin açması, her tarafın yeşermesiyle tabiatta meydana gelen güzel manzaralara, memduhlarının saraylarına ya da kendi şiirlerine benzetmişlerdir. Örneğin:

Baharın gelişiyile her yerin yeşermesi, çiçeklerin açmasıyla meydana gelen güzellikler Mani'nin kitabına teşbih edilmiştir:

باغ چون مجلس کسری شده پر حور و	راغ چون نامه مانی شده پر نقش و صور
--------------------------------	------------------------------------

Bağ Kisra'nın meclisi gibi huri ve periyle dolmuş, çayır Mani'nin kitabı gibi nakış ve şekille dolmuş (Ferruhî, 1335 hş: 171).

Yine nevrüzda her yerin yeşermesi, çiçeklenmesiyle oluşan güzellik ve canlılığı Mani'nin kârnâmesine yani kitabına benzetilmiştir:

نگاه کن که به نوروز چون شدهست جهان	چو کارنامه مانی در آبگون قرطاس
------------------------------------	--------------------------------

Bak nevrüzla nasıl olmuştur dünya, yeşil kâğıtta Mani'nin kârnâmesi gibi (Menûçehrî, 1375 hş: 57).

Dünya yani tabiat sabah vakti renk ve güzellik yönüyle Mani'nin tablolarına teşbih edilmiştir:

چو بیدار گردی جهان را ببین	که دیباست گر نقش مانی به چین
----------------------------	------------------------------

Sen de uyandığında dünyaya bir gör bak; Çinli Mani'nin alımlı ipekler üzerine çizdiği harika tablolar gibi (Firdevsî, 2016: II, 156).

Bazen Cem' bâ Taksîm sanatı yapılırken Mani'ye yer verilmiştir. Cem' bâ Taksîm önce birkaç şeyi bir hükümde toplamak, ardından onları ayrı ayrı vasf etmektir (Değirmençay, 2014: 107). Önce baharın gelişiyile yeryüzündeki güzellik ve değişimlerin ağaçlar ve çiçekler üzerindeki etkisine değinilerek; bu bağlamda söğüt, servi, çam ve gül, güzel görünüşleri bakımından tuba ağacına yani adeta cennete benzetilerek tuba ağacı gibi olma hükmünde toplanmış; ardından birincisi yani söğüt, bakır renkli şemsiyeyle; ikincisi yani servi, yeşil tahtirevanla; üçüncüsü yani çam ağacı, hurinin boyuyla ve son olarak da gül, Mani'nin kitabıyla renk ve görünüş itibariyle ilişkilendirilerek her birinin benzerlik sebepleri aktarılmıştır:

Klasik Fars Şiirinde Ressam Mani

نشسته ارغونسازان به زیر سایه طوبی	چو طوبی گشت شاخ بید و شاخ سرو و نمژ
سیم چون قامت حوری، چهارم نامه مانی	یکی چون چتر زنگاری، دوم چون سبز عالم

Sögüt dalı, servi dalı, çam dalı ve gül tuba gibi oldu, tubanın gölgesinin altına çalgıcılar oturmuş,

Birincisi bakır renkli şemsiye gibi, ikincisi yeşil tahtirevan gibi, üçüncüsü hurinin boyu gibi, dördüncüsü Mani'nin kitabı gibi (Menûçehri, 1375 hş: 124). Bazen de felek ve Mani arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş ve her an meydana gelen güzellik ve değişimleriyle felek, resim çizen Mani'ye benzetilmiştir:

که هر زمان بنگارد هزار گونه صور	سپهر گفتی نقاش نقش مانى گشت
---------------------------------	-----------------------------

Felek sanki Mani'nin resminin ressamı oldu ki her an binlerce resim çizmekte (Enverî, 1337 hş: 7).

Kimi zaman da sevgilinin eşsiz güzelliği Mani'nin kalemiyle çizdiği resimler ve Azer'in rendesiyle yonttuğu putlarla mukayese edilmiş ve onlardan çok daha üstün ve emsalsiz olduğu anlatılmıştır. Birkaç örnek:

لعبت نه بنوک رنده آذر	صورت نه بنوک خامه مانى
-----------------------	------------------------

Mani'nin kaleminin ucuyla (çizilmiş) suret değildir, Azer'in rendesinin ucuyla (yontulmuş) put değildir (Mes'ûd, 1362 hş: 178).

وی نه برنده گذارده چو تو آذر	ای نه به خامه نگاشته چو تو مانى
------------------------------	---------------------------------

Ey Mani'nin kalemiyle senin gibisini çizemediği ve ey Azer'in rendesiyle senin gibisini yontamadığı (Mes'ûd, 1362 hş: 258).

نه چون تو لعبت آراست تیشه آذر	نه چون تو صورت پرداخت خامه مانى
-------------------------------	---------------------------------

Ne Mani'nin kalemi senin gibi resim yapmış, ne Azer'in çekici senin gibi put süslemiş (Mes'ûd, 1362 hş: 187).

نمونه نیست ز نقشت نگارخانه مانى	حکایتیست ز حسنت جمال لعبت چینی
---------------------------------	--------------------------------

Çinli sevgilinin cemalinin güzelliğinden bir hikâyedir, Mani'nin resim atölyesinde (kitabında) senin nakşından bir örnek yoktur (Hâcû-yi Kirmânî, 1374 hş: 333).

Sevgilinin benzeri olmayan güzel yüzü anlatılırken ressamlıkta usta olan ve emsalsiz resimler yapan Mani'nin bile çizmeye gücünün yetmeyeceği ve hatta onun cemalinin güzellik ve eşsizlik yönüyle Mani'nin ressamlığını tenkit edeceği ifade edilmiştir (Rehber, 1377 hş: 711):

هر دم انگشتی نهد بر نقش مانى روی تو	گر چه از انگشت مانى بر نیاید چون تو نقش
-------------------------------------	--

Yasemin YAYLALI

Her ne kadar Mani'nin parmağından senin gibi resim çıkmadıysa da, her an senin yüzün Mani'nin resmini tenkit eder (Sa'dî, 1366 hş: 394).
Sevgilinin güzel, kırmızı ve parlak yüzü Mani'nin Erteng'ine benzetilmiştir:

همی تافت از پرنيان روی خوبش	نگاربيست گویی ز ارتنگ مانی
-----------------------------	----------------------------

Onun güzel yüzü sürekli ipekten parlıyor, sanki Mani'nin Erteng'inden bir resimdir (Ferruhî, 1335 hş: 383).

Yine ay yani ay yüzlü sevgili Mani'nin Erteng'ine benzetmiştir:

چنان اراست آن ماه زمین را	که مانی صورت ارزنگ چین را
---------------------------	---------------------------

O ay yeryüzünü öyle süslemiştir ki Mani'nin Çin Erjeng resmi gibi (Fahredden Es'ad-i Gurgânî, 1349 hş: 48).

Sevgilinin hattı Mani'nin güzel yazı talimine benzetilmiştir:

خد تو مایه خوبی مه تو مونس خانی	قد تو سایه طوبی خط تو سرخط مانی
---------------------------------	---------------------------------

Senin yüzün güzelliğin özü, senin ayın arkadaş kaynağı; senin boyun Tuba'nın gölgesi, senin hattın Mani'nin güzel yazı talimi (Ehlî-yi Şirâzî, 1344 hş: 803).

Sevgilinin güzel yüzü karşısında Mani'nin çizdiği resimler suya dokunulduğunda yok olan yansımalara benzetilmiş ve Mani'nin çizdiği resimlerden daha üstün tutulmuştur:

با صورت زیبایی تو چون نقش بر آب	هر نقش که آمد به در از خامه مانی
---------------------------------	----------------------------------

Senin güzel suretin yanında sudaki nakş gibidir, Mani'nin kaleminden ortaya çıkan her nakış (İmâd-i Kirmânî, 1348 hş: 277).

Sevgilinin parlak aya benzetilen yüzündeki hilal gibi kaşını güzellik ve görünüş itibariyle resimleri ve put yapımıyla ünlü Mani ve Âzer ile mukayese edilmiş ve onlardan daha güzel ve daha üstün olduğunu dile getirilmiştir:

بر مه تابان او ابروی همچون هلال	پرده مانی درید و خامه آزر شکست
---------------------------------	--------------------------------

Onun parlak ayı üzerindeki hilal gibi kaş, Mani'nin perdesini yırttı (rezil etti), Âzer'in kalemini kırdı. (İbn-i yemîn, t.y: 193)

Bazen de Ferhat'ın kayaya nakşettiği resimleri Mani'nin Erjeng'iyle karşılaştırılmış ve ondan daha güzel ve üstün olduğu söylenmiştir. Ferhat'ın taşta olduğu Şirin'in resmi Mani'nin Erjeng'ine teşbih edilmiştir. Birkaç örnek:

به تیشه صورت شیرین بر آن سنگ	چنان بر زد که مانی نقش ارزنگ
------------------------------	------------------------------

Şirin'in resmini çekiçle taşta Mani'nin Erjeng resmi gibi kazıdı (Nizâmî, 1343 hş: 153).

چنان تمثالها بنمایی از سنگ	که باشد غیرت مانی و ارزنگ
----------------------------	---------------------------

Klasik Fars Şiirinde Ressam Mani

Taştan öyle resimler aşikâr edersin ki Mani ve Erjeng kıskanır (Vahşî, 1353 hş: 550).

ز تیشه نقشها بر بسته بر سنگ	که مانی را ز خاطر برده ارتنگ
-----------------------------	------------------------------

Çekiciyle kayaya öyle resimler yapmış ki Mani'nin aklından Erteng'i götürmüş (Vahşî, 1353 hş: 572).

Memduhunun övgüsü yapılırken onun sarayı güzel yüzlü sevgililer yönüyle Mani'nin evine benzetilmiştir:

از روی نکو کاخ تو چون خانه مانی	وز زلف بتان بزم تو چون کلبه عطار
---------------------------------	----------------------------------

Senin sarayın, güzel yüzlülerden Mani'nin evi gibi ve senin eğlence meclisin, güzellerin zülfünden aktarın kulübesi gibi (Ferruhî, 1335 hş: 120).

Memduhun eğlence meclisi ve mahfilin Mani ve onun Erjeng adlı kitabıyla karşılaştırılmış ve ondan daha üstün olduğu söylenmiştir:

برشک مجلس او نامه مانی	برشک محفل او بارنامه ارژنگ
------------------------	----------------------------

Mani'nin kitabı onun meclisini kıskanmakta, Erjeng'in mektubu onun mahfilini kıskanmakta (Ferruhî, 1335 hş: 210).

Ya da memduhun övüldüğü bir kasidede şair, onun lütfu ve bağışlarıyla zenginlik ve bolluk içinde bir yaşam sürdüğünü ifade ederken zenginlikten dolup taşan çadırını Mani'nin evine ve evindeki çeşit çeşit yaygı ve sergileri de Ferhâr'ın puthanesine teşbih etmiştir:

از ساز مرا خیمه چو کاشانه مانی	وز فرش مرا خانه چو بتخانه فرخار
--------------------------------	---------------------------------

Çadırım zenginlikten Mani'nin evi gibi, evim yaygıdan Ferhâr'ın puthanesi gibi (Ferruhî, 1335 hş: 81).

Bazen şairler kendi şiirlerini ya da eserlerini güzellik ve eşsizlik bakımından Mani'nin yazısıyla ya da kitabıyla karşılaştırmış ve hatta ondan daha üstün tutmuştur. Birkaç örnek:

نقش شفانامه عیسیست این پرس	یا رقم خامه مانیست این
----------------------------	------------------------

Bu İsa'nın şifa namesinin nakşıdır, ya da bu Mani'nin kaleminin yazısıdır (Câmî, 1378 hş: 550).

اگر باور نمی‌داری رو از صورتگر چین	که مانی نسخه می‌خواهد ز نوک کلک
------------------------------------	---------------------------------

İnanmıyorsan git, Çin ressamına sor, misk kokulu kalemimin yazdığından Mani bile nüsha ister (Hâfız, 2013: 355).

وز سخن و نامه من گشت خوار پرس	نامه مانی و نگارش نکال مشکینم
-------------------------------	-------------------------------

Yasemin YAYLALI

Mani'nin kitabı benim sözüm ve kitabımdan itibarsız oldu ve resmi ona acı verdi (Nâsır-ı Hüsrev, 1353 hş: 347).

Kimi zaman şairlerce zindanda çekilen sıkıntılar, bu dünyada yaptığı putlar ve çizdiği resimlerle Allah'a karşı gelen Âzer ve Mani'nin hem kıyamet kopana hem de koptuktan sonra yaşayacakları bela ve mihnetlere benzetilmiştir:

بساں آذر و مانی بتگر و نقاش	بلا و محنت بینم همی به زندان در
-----------------------------	---------------------------------

Put ustası Âzer ve nakkaş Mani gibi sürekli bela ve sıkıntı çekiyorum zindanda (Mes'ûd, 1362 hş: 157).

Kimi zaman da Mani'nin çizdiği güzel resimlerle dolu kitabını dayanak göstererek peygamberlik iddiasında bulunarak Allah'a karşı işlediği bu büyük günahtan dolayı kıyamete değin ruhunun azap çekeceğine dikkat çekilmiştir:

از خجالت ها که می یابد ز نقش دلکشش	روح مانی ماند خواهد تا قیامت در عذاب
------------------------------------	--------------------------------------

Gönül alıcı nakışlardan duyduğu utançlardan, Mani'nin ruhu kıyamete kadar azapta kalacak! (İbn-i yemîn, t.y: 16)

Yine yalan söyleyenlerin sonunda sıkıntı ve azap çekeceklerine, ilginç resimlerini dayanarak kendini peygamber olarak gösteren Mani örnek olarak verilmiştir:

دروغ گوی باخر نکال و شهره شود	چنانکه سوی خردمند شهره شد مانی
-------------------------------	--------------------------------

Yalan söyleyen sonunda azap çeker ve meşhur olur, nitekim akıllıların nezdinde Mani meşhur oldu (Nâsır-ı Hüsrev, 1353 hş: 469).

SONUÇ

Klasik Fars edebiyatında şairlerce ressam Mani ve onunla ilgili olarak "hâne-i Mani (Mani'nin evi), kâşâne-i Mani (Mani'nin evi), hâme-i Mani (Mani'nin kalemi), kil-i Mani (Mani'nin kalemi), nakş-ı Mani (Mani'nin resmi), sûret-i Mani (Mani'nin resmi), nâme-i Mani (Mani'nin mektubu), karnâme-i Mani (Mani'nin mektubu), nigâristân-ı Mani (Mani'nin resim atölyesi/kitabı), nigâr-hâne-i Mani (Mani'nin resim atölyesi/kitabı), nakş-ı Erjeng (Erjeng resmi), sûret-i Erjeng (Erjeng resmi), Erteng-i Mani (Mani'nin Erteng'i)" gibi tamlamalardan oluşan mazmunlar kullanılmıştır.

Mani'nin resimleri ve Erjeng adlı kitabı bazen baharda ve nevrüzde tabiatla yeşeren ağaç ve çiçeklerle oluşan güzellik ve yeşilliklere ve sevgiliye mukayese edilmek suretiyle teşbih edilmiş; bazen memduhun övgüsü yapılırken zenginlik ve eşsizlik bakımından onun sarayına ve işret meclisine benzetilmiştir. Bazen de şairlerce kendi şiir ve eserlerinin övgüsü yapılırken Mani'nin resimlerine ve Erjeng adlı kitabına yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmet Paşa. (1996). Ahmet Paşa Divanı (haz. Ali Nihat Tarlan). İstanbul.
'Alî Ekber Dihhudâ. (1337 hş). Lugatnâme, Tahran.

- Câmî, Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed. (1378 hş). Mesnevi-yi Heft Evreng. Tahran.
Değirmençay, V. (2014). Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî. İstanbul.
Ehlî-yi Şîrâzî. (1344 hş). Külliyyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Ehlî-yi Şîrâzî (tsh. Hâmid-i Rabbanî).
Tahran.
Enverî. (1337 hş). Dîvân-i Enverî (tsh. Saîd-i Nefîsî). Tahran.
Fahreddin Es'ad-i Gûrgânî. (1349 hş). Vîs ü Râmîn (tsh. Magoli Todua- Alexandre A.
Gwakharia). Tahran.
Ferruhî-yi Sîstânî. (1335 hş). Dîvân-i Ferruhî-yi Sîstânî (tsh. Muhammed Debîr-i Siyâkî).
Tahran.
Firdevsî. (2016). Şahnâme II (çev. Nimet Yıldırım). İstanbul.
Hâcû-yi Kirmânî. (1374 hş). Dîvân-i Kâmil-i Hâcû-yi Kirmânî (tsh. Sa'îd-i Kânî'î).
Tahran.
Hâfız. (2013). Hâfız Divânı (çev. Hicabi Kırılancı). İstanbul.
Hayâlî. (1992). Hayâlî Divanı (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara.
İbn Yemîn-i Feryûmedî. (t.y.). Dîvân-ı Eş'âr-ı İbn Yemîn-i Feryûmedî. (tsh. Hüseyin
Alî-i Bâstânîrâd). Tahran.
İmâd-i Kirmânî. (1348 hş). Dîvân-i İmâd-i Kirmânî (tsh. Rükneddîn Hümâyûn-i
Ferruh). Tahran.
Menûçehrî-yi Dâmğânî (1375hş). Dîvân-i Menûçehrî-yi Dâmğânî (tsh. Seyyid
Muhammed Debîrsiyâkî). Tahran.
Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân. (1362 hş). Dîvân-i Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (tsh. Reşîd-i Yâsemî).
Tahran.
Muhammed Ca'fer-i Yâhakkî. (1386 hş). Ferheng-i Esâtîr ve Dâstânvârehâ der
Edebiyyât-i Fârsî. Tahran.
Muhteşem-i Kâşânî. (1373 hş). Dîvân-i Muhteşem-i Kâşânî (tsh. Muhammed Ali-yi
Gurgânî). Tahran.
Nâsır-ı Hüsrev. (1353 hş). Dîvân-i Nâsır-ı Hüsrev (tsh. Muctebâ Minovî-Mehdî-yi
Muhakkık). Tahran.
Nizâmî-yi Gencevî. (1343 hş). Hüsrev u Şîrîn (tsh. Hüseyin Pejmân-i Bahtiyârî). Tahran.
Nizâmî-yi Gencevî. (1345 hş). Şerefnâme (tsh. Hüseyin Pejmân-i Bahtiyârî). Tahran.
Rehber, H. H. (1377 hş). Dîvân-i Gazeliyyât-ı Ustâd-ı Sohen Sa'dî-yi Şîrâzî. Tahran.
Sa'dî-yi Şîrâzî. (1366 hş). Külliyyât-ı Sa'dî (tsh. Muhammed Ali-yi Furûğî). Tahran.
Seyf-i Fergânî. (1391 hş). Dîvân-i Seyf-i Fergânî (tsh. Zebîhullah-i Safâ). Tahran.
Sîrûs-i Şemîsâ. (1386 hş). Ferheng-i Telmîhât. Tahran.
Vahşî-yi Bâfkî. (1353 hş). Dîvân-i Kâmil-i Vahşî-yi Bâfkî (tsh. Hüseyin-i Nehâî), Tahran.
Yıldırım, Nimet. (2017). Fars Mitolojisi Sözlüğü. İstanbul.

SAGLIK YONETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE DERSİNE KARŞI TUTUMLARININ BAŞARI DÜZEYLERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Enis B. BİÇER* -Yüksel AYDIN** -Ebrar ILIMAN***

Öz

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde lisans eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarını saptamak ve tutumlarının başarı düzeylerine etkisini belirlemektir. Tutum; bireyin ele alınan bir nesneye, bir duruma veya olaya karşı olan olumlu veya olumsuz tavrı ve sürekli olan inanç ve duygularıdır. Öğretim elemanlarının gerek kendi derslerine, gerekse sosyal yaşamdaki diğer olgulara yönelik öğrenci tutumlarının ne olduğunu, nasıl ölçüleceğini bilmeleri eğitimin niteliğini artırmada önemli bir etken olabilir. Ayrıca tutumların davranışa dönüşmesi sebebiyle, derse karşı olumlu tutumlar, eğitimde ve meslek hayatında başarıyı da beraberinde getirecektir. Araştırma bu düşünceden yola çıkılarak ve konuyla ilgili olarak sağlık yönetimi alanında eksikliğin var olması sebebiyle tercih edilmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde sağlık yönetimi bölümü, muhasebe eğitimi ve tutum ile ilgili literatür bilgisi verilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise bulgular ve sonuçlar yer almaktadır. Tanımlayıcı araştırmada elektronik anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada öğrencilerinin muhasebe tutumunu ölçmek için Ertuğrul ve Özdemir'in (2014) kullandığı anket ölçeğinden yararlanılmış olup ölçeğin Cronbach alpha katsayısı 0,960 olarak saptanmıştır. Anket ölçeği; isteksizlik-sıkıcılık boyutunda 22 madde, gereklilik boyutunda 6 madde ve isteklilik-sevme boyutunda 12 madde olmak üzere toplam 40 maddeden oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde aktif olarak lisans eğitimi alan 490 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya 260 öğrenci katılmış olup, katılımcıların 135'i birinci, 125'i ikinci öğretim öğrencisidir. Çalışmaya katılan öğrencilerin ağırlıklı genel not ortalaması 2,61'dir. Araştırma sonucunda, ankete katılan öğrencilerin muhasebe dersinin gerekliliğinin kısmen farkında oldukları ve bölümü seven öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergiledikleri görülmüştür. Aynı zamanda derse olan tutumlarının başarı düzeylerini etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Yönetimi, Muhasebe, Tutum, Başarı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Yönetimi A.D. ebbicer@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0002-1624-4988.

** Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Muhasebe ve Finansman A.D. aydin@cumhuriyet.edu.tr

*** Öğr. Gör. Cumhuriyet Üniversitesi, SHMYO, iliman@cumhuriyet.edu.tr

**A RESEARCH ON THE EFFECTS ON ACHIEVEMENT LEVELS OF ATTITUDES
TOWARDS ACCOUNTING COURSE HEALTH MANAGEMENT STUDENTS**

The aim of this study was determine Cumhuriyet University Department of Health Management section porcelain enamel license training is a students ' attitudes towards accounting courses. Attitude; is the positive or negative attitude of the individual towards an object, situation, or being dealt with, and the persistent beliefs and emotions.

It can be an important factor in increasing the quality of education by the teaching staff knowing what their attitudes towards students and their other students in social life are and how to measure them. Moreover, positive attitudes towards the course will bring success with education and professional life, as attitudes are transformed into behavior. This research has been chosen because of the fact that there are deficiencies in the field of health management with regard to this issue.

In the first part of the study, literature on health management, accounting education and attitude was given. Later, researches related to the subject were given. In the last section, findings and conclusions are included.

Abstract

Electronic survey research method identifier. In the study, the questionnaire scale used by Ertuğrul and Özdemir (2014) was used to measure the accounting attitude of the students and the Cronbach alpha coefficient of scale was determined as 0,960. Questionnaire scale; 22 items in the dimension of reluctance-urgency, 6 items in the necessity dimension and 12 items in the will-love dimension in total 40 items. The research universe of 2017-2018 academic year undergraduate field of Cumhuriyet University Faculty of Health Sciences of Health Institutions Management 490 students section constitute. The selection of sampling stratified sampling method was used. Study of 260 students have participated, 135 of the participants are primary education; and 125 is the secondary education student. 260 students participated in the study, the average grade point average of the students who participated in the study is 2,61.

As a result of the research, it was seen that the students who participated in the survey were partially aware of the necessity of the accounting course and the students who were in the department had a positive attitude towards the course. At the same time, it was determined that attitudes towards the course affected the achievement levels.

Key Words: Health Management, Accounting, Attitude, Success.

GİRİŞ

Sağlık yönetimi eğitimi ülkemizde ilk olarak 1963 yılında "Sağlık İdaresi Yüksekokulu (SİYO) olarak başlamıştır. Bölüm zaman içerisinde yaygınlaşmış olup; bu alanda 2017 yılı itibari ile yaklaşık olarak 86 üniversitede sağlık yönetimi alanında eğitim verilmektedir. Bölümün yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitimi de gün geçtikçe artmaktadır (Tengilimoğlu vd. 2017: 568).

Sağlık yönetimi insan kaynakları planlaması, kaynak yönetimi, pazarlama, halkla ilişkiler, finansal yönetim gibi birbirinden farklı birçok faaliyetin bir arada yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Sağlık hizmetleri yöneticiliği sağlık ve tıbbi

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

bakım sektörünün kendine has özelliklerinden ötürü, birçok farklı fonksiyonu içerisinde barındırır. Bu koşullar mesleğin önemini oldukça artırmaktadır (Çimen, 2010).

Sağlık yönetimi alanından mezun olan öğrencilerin, sorumluluğunu aldıkları işin önemini ve olası zorluklarının farkında olmaları gerekir. Bu zorluklarla mücadele edebilmeleri ve etkin, kaliteli bir hizmet sağlayabilmeleri için kendilerini hem bilgi anlamında hem yönetici becerileri anlamında en iyi şekilde yetiştirmeleri gerekir. Sağlık hizmetlerinde maliyetlerin çok yüksek olması ve gerek insan gücü gerekse tıbbi malzeme ve cihazların pahalı olması bu sektörde muhasebe ve finansman konularını çok daha önemli kılmaktadır.

Muhasebecilik mesleği ve muhasebe dersleri daha çok sıkıcı, yaratıcı olmayan ve tarafsız bir olgu olarak algılanmaktadır (Bougen, 1994). Genel olarak literatürde de muhasebe mesleğini yapan kişiler ilgisiz, sıkıcı ve monoton insanlar olarak gösterilirler. Aynı şekilde, muhasebecilik mesleği de sıkıcı olan ve gereksiz tekrarlardan meydana gelen bir meslek olarak tanımlanmaktadır (Cory, 1992). Bu algı öğrencilere de yansımakta ve muhasebe dersine karşı olumsuz bir tutum algısı oluşmaktadır.

Muhasebe, işletmelerde para ile ifade edilebilen değer hareketlerini belirli bir düzen içerisinde izleyerek, sonuçlarını belirli dönemlerde ortaya koymaktır. Bu bilgiler ise işletmenin ne derece etkin, verimli ve karlı yönetildiği hususuna açıklık getirir (Çonkar vd. 2010: 4). Bir işletmenin ayakta kalabilmesi ise maliyet üstünlüğü ve karlılıkla mümkündür. Muhasebe işletmeler için, geçmişe yönelik sağlıklı, tam ve doğru bilgiler sunmasının yanında, bu verilerle işletmenin geleceğe yönelik planlarının hazırlanmasında, doğru ve etkin karar alma sürecinde yol gösterici bir rol oynamaktadır. Muhasebenin bu fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirebilmesinin temel ve ilk şartı, mesleğinin sorumluluğunu bilen, alanında iyi bir eğitim almış, donanımlı bir muhasebecinin varlığıdır (Ertuğrul ve Özdemir, 2014).

Sağlık yöneticisi, sağlık hizmetlerinin amaçlara uygun olarak, başka insanlar aracılığıyla, kaynakları etkili ve verimli kullanarak sunulmasını, etkili ve kaliteli bir şekilde yürütülmesini sağlayan bir koordinatör veya liderdir (Şener, 2010). Sağlık kurumlarının etkili bir şekilde yönetilebilmesi için sağlık yöneticilerinin, kendilerine sunulan bilgileri doğru yorumlamaları ve doğru karar vermeleri gerekmektedir. Günümüz sağlık dünyasında, sağlık yöneticisinin kritik kararlarından en büyüğünü finansal kararları oluşturmaktadır. Finansal kararların doğru verilebilmesi, doğru muhasebe bilgileri ile yapılacak finansal analizler aracılığıyla mümkün olacaktır (Ayanoglu vd. 2013). Sağlık işletmelerinde görev alacak sağlık yöneticileri için muhasebe bilgisinin eksiksiz ve güvenli olarak üretilmesi ve doğru olarak yorumlanabilmesi önem arz etmektedir. Bu açıdan sağlık yöneticisinin muhasebe ve finans konularında tam donanımlı olabilmesi için kapsamlı bir lisans ve lisansüstü eğitiminin gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Tutum; bireyin ele alınan bir nesneye, bir duruma veya olaya karşı olan olumlu veya olumsuz tavrı ve sürekli olan inanç ve duygularıdır. Bu inanç ve tutumlar bireyin davranışlarını belirler. Bir başka ifadeyle, tutum davranış öncesi seçim ve

kararları belirleyen ve kişiye yön veren bir sistemdir. Bireysel tutumlar, kişinin yetiştirme tarzı ve deneyimleri ile oluşmaktadır. Bu sebepten eğitim, tutumları değiştirmede önemli bir araçtır (Şimşek vd. 2014: 58; Güney, 2015: 92). Öğretim elemanlarının gerek kendi derslerine, gerekse sosyal yaşamdaki diğer olgulara yönelik öğrenci tutumlarının ne olduğunu ve bu tutumların nasıl ölçüleceğini bilmeleri eğitimin kalitesini ve etkinliğini artırmada önemli bir etken olabilir.

Tutum; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarıyla davranışın önemli bir etkeni olarak görülmektedir. Olaylara yönelik tutumların bilinmesi ve tespit edilmesi o alandaki başarıyı belirlemek açısından oldukça önemlidir. Tutum ile ilgili çalışmalar, öğrencilerin derse ve konulara olan tutumlarının, o konudaki bilgi düzeylerini, öğrencilerin derse nasıl yaklaştıklarını, bilgiyi alma ve kullanma isteklerini, performanslarını ve ilgilerini belirleyebileceğini göstermektedir (Robbins and Judge, 2012: 72).

Tüm bu sebeplerden dolayı sağlık yönetimi eğitimi alan öğrencilerin muhasebenin önemini bilmeleri ve muhasebeye karşı olumlu bir tutum izlemeleri sağlanmalıdır. Fakat literatür taraması sonucunda, öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarına yönelik çok sayıda araştırma olmasına rağmen Sağlık Yönetimi bölümü öğrencileri üzerinde kısıtlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır, bu durum ise araştırmayı önemli kılmaktadır.

Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde lisans eğitimi sürdürmekte olan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarının başarı düzeylerine etkisini saptamak amacıyla yapılan çalışmanın ilk bölümünde benzer araştırmalara, ikinci bölümünde ise araştırmanın amacı, önemi ve yöntemine yer verilmiştir. Sonrasında araştırmada elde edilen bulgular açıklanmış, son bölümde ise sonuç ve tartışmaya yer verilmiştir.

Benzer Araştırmalar

Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki düşüncelerinin tespitine yönelik yapılan çalışmalar, öğrencilerin muhasebe mesleğini sıkıcı, katı kuralları olan monoton bir meslek olarak algıladıklarını belirlemiştir (Byrne and Willis, 2005). Fakat öğrencilerin bu olumsuz tutumlarının mesleği tanıdıkça değiştiğini ve muhasebeye karşı olumlu bir tutum sergilediklerini gösteren araştırmalar da vardır (Reed and Kratchman, 1989; Marriott and Marriott, 2003; Danziger and Eden, 2006; Bulca ve Erem, 2014).

Muhasebe dersi alan öğrencilerin, dönem başında ve sonunda algılarındaki değişikliği ölçmek amacıyla yapılan çalışmalarda iki yönlü değişime rastlanmıştır. Öğrencilerin muhasebe dersi algılarının olumlu yönde değiştiği sonucuna varılan çalışmaların yanında (Gençtürk vd., 2008; Aygün ve Gerekan, 2012; Utku ve Erol, 2015); olumsuz yönde değiştiği sonucuna varan çalışmalar da vardır (Geiger and Ogilby 2000).

Literatür incelendiğinde, muhasebe derslerine ve muhasebecilik mesleğine karşı olumlu bakış açılarının tespit edildiği çalışmalar da mevcuttur (Tan and

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Laswad, 2006; Köse ve Gürbüz, 2009; Terim ve Öztürk, 2009; Özcan vd., 2009; Tepeli ve Kayıhan, 2015; Kandemir vd. 2016).

Araştırma ile doğrudan benzerlik gösteren çalışmalar ise şöyledir:

Aksu ve Oral (2017), lisans öğrencilerinin muhasebe dersine yönelik algı tutum ve başarı durumlarına ilişkin olarak yaptıkları araştırmada öğrencilerin muhasebe dersine yönelik genel olarak olumlu tutum belirttikleri sonucuna varmışlardır.

Serçemeli vd. (2015), Muhasebe dersini alan Y kuşağı öğrencilerinin bilgi teknolojisi araçlarından hangisini daha çok benimsediklerini tespit etmek amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda, genel olarak Y kuşağı öğrencilerin muhasebe eğitiminde hem VUW ürünlerinin kullanımına hem de geleneksel eğitimle birlikte bilgi teknoloji ürünlerinin kullanılmasına olumlu baktıklarını tespit etmişlerdir.

Varıcı ve Bulut (2015), öğrencilerin muhasebe dersine yönelik endişe ve tutumlarını ölçmek amacıyla çalışma yapmışlar ve araştırma sonucunda kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha karamsar oldukları ve daha endişeli oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Ertuğrul ve Özdemir tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada ön lisans ve lisans öğrencilerinin muhasebe dersine ilişkin tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumları gereksiz, sıkıcı ve angarya, istekli ve arzulu, gereklilik, isteksizlik ve amaçsızlık olarak gruplandırılmıştır. Araştırma sonucunda olumsuz tutum faktörlerinin daha baskın olduğu tespit edilmiştir.

Gerekan ve Aygün (2012), muhasebe derslerindeki başarıyı arttırmaya yönelik bir çalışma yapmışlar ve ileride muhasebe ile ilgili meslek sahibi olmak isteyenler ile istemeyenler arasında algılamalardaki farklılığı tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda algılamalarda ciddi farklılıkların olduğu belirlenmiştir.

Çelik ve Serinkan 2011 yılında yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin muhasebe dersine yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlar, araştırma sonucunda olumsuz tutumun ağır bastığını gözlemlemişlerdir.

Literatürde muhasebe dersi hakkında görüş ve algıyı ölçen diğer araştırmalar; Çelenk vd., 2010; Fidan 2012; Tugay, 2014; Yıldırım, 2015; Kutlu vd., 2017 olarak saptanmıştır. Aynı zamanda; muhasebe derslerinde başarıyı etkileyen faktörlerle ilgili birçok çalışmaya rastlanmıştır (Opdecam and Everaert, 2012; Büyükarıkan ve Büyükarıkan, 2014; Karcıoğlu vd. 2016; Şerbetçi ve Yardımcioglu, 2017).

Görüldüğü üzere öğrencilerin muhasebeye bakış açısı ve tutumları, öğrencilerin muhasebedeki başarılarını etkileyen faktörler üzerine birçok çalışma yapılmıştır; fakat Sağlık Yönetimi alanında buna benzer olarak iki araştırma saptanmıştır. Sağlık Yönetimi alanıyla ilgili yakın zamanda yapılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Koçyiğit vd. tarafından 2016 yılında Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenim gören öğrencilerin muhasebe dersi başarısına etki eden faktörleri tespit etmek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucunda cinsiyet, sınıf ve dersin zorunlu olup olmaması açısından muhasebe dersindeki başarıyı etkileyen faktörler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Koçyiğit ve arkadaşları tarafından 2017 yılında yapılan Ankara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümü lisans öğrencilerinin muhasebe eğitime bakış açılarının ortaya konulması ve bu bakış açılarının bazı değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılan araştırma sonucunda; katılımcıların muhasebe eğitiminin gerekliliğinin ve öneminin farkında oldukları görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin okulda aldıkları muhasebe eğitiminin staj döneminde ve mezun olduktan sonraki meslek kariyerlerinin başlangıçları için yeterli olduğunu düşündükleri; iş hayatlarında yeterli olup olmayacağı konusunda ise kararsız kaldıkları sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin muhasebe eğitime bakış açıları ile sadece cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş, diğer değişkenler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde lisans eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarının başarı düzeylerine etkisini saptamaktır.

Araştırmanın bu amacı ışığında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

P1: Öğrencilerin muhasebe dersine isteksiz olma ve dersi sıkıcı görme oranları nedir?

P2: Öğrencilerin muhasebe dersini gerekli olarak görme oranları nedir?

P3: Öğrencilerin muhasebe dersine karşı istekli ve arzulu olma oranları nedir?

P4: Öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumları dersteki başarı düzeylerini etkilemekte midir?

P5: Öğrencilerin okul başarı düzeyleri muhasebe dersine karşı tutumlarını etkilemekte midir?

P6: Öğrencilerin bölümü sevmeye durumları muhasebe dersine karşı tutumlarını etkilemekte midir?

Araştırmanın Önemi

Öğretim elemanlarının gerek kendi derslerine, gerekse sosyal yaşamdaki diğer olgulara yönelik öğrenci tutumlarının ne olduğunu, nasıl ölçüleceğini bilmeleri eğitimin niteliğini artırmada önemli bir etken olabilir. Ayrıca tutumların davranışa dönüşmesi sebebiyle, derse karşı olumlu tutumlar, eğitimde ve meslek hayatında başarıyı da beraberinde getirecektir.

Literatür taraması sonucunda, öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarına yönelik çok sayıda araştırma olmasına rağmen Sağlık Yönetimi bölümü öğrencileri üzerinde sadece bir tane bu tür bir araştırmaya rastlanmış olması bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları, Sağlık Yönetimi bölümünde okuyan lisans öğrencilerinin muhasebe dersine karşı tutumlarının boyutlarını belirlemek ve derse karşı tutumlarının başarı düzeylerine etkisini saptamak açısından önem taşımaktadır.

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Araştırmanın Yöntemi

Nitel ve kesitsel araştırma yöntemi ile yapılan çalışmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Bu bölümde evren, örneklem ve veri toplama aracı hakkında bilgi verilmiştir.

5.1. Evren ve Örneklem

Tanımlayıcı araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde aktif olarak lisans eğitimi alan 490 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem % 95 güven düzeyinde, % 5 güven aralığında, 216 olarak hesaplanmış ve örneklem seçiminde cinsiyete, sınıflara ve öğrenim türüne göre tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Kız: $326/490*216= 144$; Erkek: $164 /490*216= 72$

1.Sınıf: $138/490*216= 109$; 2.Sınıf: $125/490*216= 55$; 3.Sınıf: $121/490*216= 53$; 4.Sınıf: $106/490*216= 47$

Birinci Öğrenim: $248/490*216= 109$; İkinci Öğrenim: $242/490*216= 107$

Örneklem yukarıdaki gibi hesaplanmış; fakat araştırmaya katılan 260 öğrenci örnekleme alınmıştır.

5.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket soruları Ertuğrul ve Özdemir (2014)'in çalışmalarında kullandıkları anket formundan alınmıştır.

Uygulanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerle ilgili bilgileri içeren yedi soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarını belirlemeye yönelik 40 soru yer almaktadır. Anket formunda 40 adet önerme bulunmakta olup Beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçek puanları; 1-Hiç Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum 3-Kısmen Katılıyorum, 4-Katılıyorum 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir. Anketler ilgili üniversiteden gerekli izinler alındıktan sonra elektronik ortamda uygulanmıştır.

Anketin 3 alt boyutunun olduğu belirlenmiştir. Anket; "İsteksizlik-Sıkıcılık" boyutunda 22 madde, "Gereklilik" boyutunda 6 madde ve "İsteklilik-Sevme" boyutunda 12 madde olmak üzere toplam 40 maddeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach Alfa katsayısı 0.96 olarak tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler ve gruplar arasındaki farkı belirlemek için "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak için "Pearson Korelasyon" analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde öncelikle tanımlayıcı istatistiklere, sonrasında ise öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumları ile ilgili yargıların sonuçlarına ve tutum faktörleri ile başarı arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

Tablo 1: Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

ÖĞRENİM TÜRÜ	BİRİNCİ ÖĞRETİM		İKİNCİ ÖĞRETİM		TOPLAM	
	N	%	N	%	N	%
KİŞİSEL BİLGİLER						
Cinsiyet						
Kız	105	77,8	90	72	195	75
Erkek	30	22,2	35	28	65	25
Yaş						
18	14	10,4	13	10,4	27	10,4
19	23	17	23	18,4	46	17,7
20	29	21,5	29	23,2	58	22,3
21	29	21,5	32	25,6	61	23,5
22	22	16,3	17	13,6	39	15
23	13	9,6	7	5,6	20	7,7
24	5	3,7	4	3,2	9	3,5
Sınıf						
1	37	27,4	50	40	87	33,5
2	40	29,6	22	17,6	62	23,8
3	20	14,8	33	26,4	53	20,4
4	38	28,1	20	16	58	22,3
Genel Muhasebe Notu						
AA	12	8,9	11	8,8	23	8,8
BA	13	9,6	15	12	28	10,8
BB	38	28,1	36	28,8	74	28,5
CB	22	16,3	11	8,8	33	12,7
CC	14	10,4	8	6,4	22	8,5
FF	36	26,7	44	35,2	80	30,8
TOPLAM	135	51,9	125	48,1	260	100

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Ankete katılan öğrencilerin kişisel bilgileri Tablo 1’de verilmektedir. Ankete katılan 260 öğrencinin 135’i (%51,9) birinci öğrenim; 125’i (48,1) ikinci öğrenim öğrencisidir. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında % 75’i (N:195) kız % 25’i (N: 65) erkek öğrencidir. Katılımcılar ağırlıklı olarak (% 48,8) 20-21 yaşındadır. Ankete katılan öğrencilerin % 33,5’i (N:87) birinci sınıf, % 23,8’i (N:62) ikinci sınıf, % 20,4’ü (N:53) üçüncü sınıf, % 22,3’ü (N: 58) ise dördüncü sınıf öğrencisidir.

Ankete katılan 260 öğrencinin muhasebe dersindeki harf notları incelendiğinde; öğrencilerin % 30,8’inin (N:80) dersten kaldıkları görülmektedir. İkinci öğretim öğrencilerinin % 35,2 ‘si; normal öğrenim öğrencilerinin % 26,7’ si dersten kalmıştır. Katılımcıların % 8,8’i (N:23) dersten AA harf notuyla, % 10,8’i (N: 28) BA harf notuyla, % 28,5’i (N:74) BB harf notuyla, %12,7’si (N: 33) CB harf notuyla, % 8,5’i (N: 22) CC harf notuyla geçmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Bölümü Sevme Durumu

		BİRİNCİ ÖĞRENİM		İKİNCİ ÖĞRENİM		TOPLAM	
Sınıfınız		N	%	N	%	N	%
1	Evet	15	40,5	27	54	42	48,3
	Kısmen	18	48,6	22	44	40	46
	Hayır	4	10,8	1	2	5	5,7
	Toplam	37	100	50	100	87	100
2	Evet	23	57,5	12	54,5	35	56,5
	Kısmen	10	25	9	40,9	19	30,6
	Hayır	7	17,5	1	4,5	8	12,9
	Toplam	40	100	22	100	62	100
3	Evet	6	30	8	24,2	14	26,4
	Kısmen	13	65	19	57,6	32	60,4
	Hayır	1	5	6	18,2	7	13,2
	Toplam	20	100	33	100	53	100
4	Evet	14	36,8	7	35	21	36,2
	Kısmen	14	36,8	9	45	23	39,7
	Hayır	10	26,3	4	20	14	24,1
	Toplam	38	100	20	100	58	100
TOPLAM	Evet	58	43	54	43,2	112	43,1
	Kısmen	55	40,7	59	47,2	114	43,8
	Hayır	22	16,3	12	9,6	34	13,1
	Toplam	135	100	125	100	260	100

Öğrencilerin bölümü sevme durumu Tablo 2’ de verilmiştir. Tablo incelendiğinde anketi cevaplayan öğrencilerin % 43,1’inin (N:112) bölümü sevdiği, % 43,8’inin (N: 114) kısmen sevdiği, % 13,1’inin (N: 34) ise sevmediği görülmektedir. Bölümü sevme durumu birinci sınıfta % 48,3 (N:42) iken bu oran ikinci sınıfta % 56,5 (N:35), üçüncü sınıfta % 26,4 (N:14), dördüncü sınıfta ise %36,2 (N:21) dir.

Bölümü sevme durumları öğretim türü açısından incelendiğinde, ankete katılan birinci öğretim öğrencilerinin % 43'ü (N: 58) bölümü sevmekte, %40,7' si (N: 55) kısmen sevmekte, % 16,3'ü (N: 22) sevmemektedir. İkinci öğretim öğrencilerinin ise % 43,2'si (N: 54) bölümü sevmekte, %47,2' si (N: 59) kısmen sevmekte, % 9,6'sı (N: 12) sevmemektedir.

Tablo 3: Öğrencilerin Genel Not Ortalaması

	BİRİNCİ ÖĞRENİM	İKİNCİ ÖĞRENİM	GENEL ORTALAMA
Sınıfınız	Ortalama	Ortalama	Ortalama
1	2,28	2,29	2,28
2	2,80	2,59	2,72
3	2,77	2,71	2,73
4	2,93	2,90	2,91
Genel O.	2,68	2,55	2,61

Tablo 3 ankete katılan öğrencilerin genel not ortalamasını göstermektedir. Öğrencilerin genel ortalaması 2,61 olarak saptanmıştır. Bu oran ise 100'lük not sisteminde 67,5 notuna denk gelmektedir. Birinci öğrenim öğrencilerinin GANO'su ikinci öğreniminkinden daha yüksek ve 2,68'dir. Sınıf bazında bakıldığı zaman sınıf yükseldikçe GANO'nun da yükseldiği görülmektedir. Birinci sınıf hariç, diğer sınıflarda birinci öğrenimin not ortalaması ikinci öğrenim öğrencilerinden yüksektir.

Tablo 4: Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Tutumları

Faktörün Adı	Yargı İfadesi	Faktör Yükleri	Faktörün Açıklayıcı lığı %	Güvenilirlik
İsteksizlik-Sıkıcılık	Muhasebe dersi olmasa öğrencilik hayatı daha zevkli olur (T)	0,78	43,61	0.95
	Muhasebe dersinde zaman geçmek bilmez (T)	0,82		
	Muhasebe beni ürkütür (T)	0,76		
	Muhasebe çalışmaya başladığımda yorgun hissederim (T)	0,75		
	Muhasebe dersine girerken büyük bir sıkıntı duyarım (T)	0,75		
	Muhasebeyi sevmek mümkün değil (T)	0,74		
	Muhasebeden bir şey anlamıyorum (T)	0,73		
	Zorunlu olmasam muhasebe derslerine girmezdim (T)	0,72		
	Muhasebe problemleri çözmeye çalışmak bence çekici değil (T)	0,72		

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

	Muhasebe çalışırken aklıma anlamsız şeyler gelir, aklımı toparlayamam (T)	0,7 1		
	Muhasebe en soğuk olduğum derslerden biridir (T)	0,7 1		
	Muhasebe çok karmaşık bir yapıya sahiptir (T)	0,7 0		
	Muhasebe problemi üzerinde düşünmek beni sinirlendirir (T)	0,6 9		
	Muhasebe çalışırken uykum gelir (T)	0,6 6		
	Muhasebe dersi benim için bir angaryadır (T)	0,6 4		
	Muhasebe bana gereksiz ve anlamsız geliyor (T)	0,6 3		
	Muhasebe benim ilgi alanıma girmiyor (T)	0,5 8		
	Aslında kimsenin muhasebeyi sevdiğine inanmıyorum (T)	0,5 7		
	Muhasebenin gerekli olduğuna pek inanmıyorum (T)	0,5 5		
	Muhasebenin gerçekte ne işe yarayacağını anlayamadım (T)	0,5 4		
	Muhasebeye ayırdığım zamanın gereksiz olduğunu düşünüyorum (T)	0,5 4		
	Muhasebe dersine girmek istemem (T)	0,5 1		
Gereklilik	Muhasebeyi iyi bilmek çalışma olanaklarımı arttıracaktır	0,7 7	7,02	0.84
	Muhasebe öğrenmek ileride gelirime önemli katkılarda bulunacak	0,7 4		
	Muhasebe öğrenerek gelecekte iyi bir kariyer yapmak mümkündür	0,7 1		
	Muhasebe derslerinde başarılı olmak benim için önemlidir	0,6 9		
	Muhasebe öğrenmek, zahmete değer	0,6 0		
	Muhasebe günlük hayatta bize çok lazım olan bir konudur	0,5 8		
İsteklilik Sevme	Boş zamanlarımda muhasebe sorusu çözerim	0,6 5	5,02	0.90
	Muhasebe çalışmak beni dinlendirir	0,7 6		
	Muhasebeyi diğer derslerden daha çok severim	0,6 2		
	Muhasebe benim için ilgi çekicidir	0,6 2		

Çalışma zamanımın çoğunu muhasebeye ayırmak isterim	0,6 1		
Mümkün olsa muhasebe öğretmeni olmak isterim	0,6 0		
Arkadaşlarımla muhasebe konularında tartışmaktan zevk alırım	0,5 6		
Yıllarca muhasebe okusam bıkmam	0,5 5		
Muhasebe çalışmaya başlayınca bırakmak zor gelir	0,4 9		
Muhasebe bilmece gibidir, soruları çözünce zevk alıyorum	0,5 3		
Muhasebe sorusuyla uğraşmak insana zevk verir	0,4 9		
Muhasebe konularına daha fazla ders saati ayrılmasını isterim	0,4 1		
KMO = 0.95 Bartlett's Test of Sphericity Chi-Square = 7135.54 df= 78 P< 0.05 *T = Ters İfade			

Toplanan verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı testi için yapılan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) analizinde belirlenen etkenlerin geçerliliğinin 0,95 olduğu tespit edilmiştir. Minimum değer 0,41 olması, etkenlerin geçerliliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Tüm etkenlerin içinde bulunduğu faktör analizinde tutumlar 3 temel faktörde toplanmıştır. Bu 3 faktörün toplam açıklayıcılık düzeyi % 55,65 olarak saptanmıştır. Yapılan incelemede 3 temel faktör dışında kalan bir etken tespit edilmemiştir.

Tablo 4'te de görüldüğü üzere, uygulanan faktör analizi sonucunda oluşturulan 3 temel faktör "İsteksizlik-Sıkıcılık", "Gereklilik", "İsteklilik- Sevme" olarak adlandırılmıştır.

Birinci faktör olan "İsteksizlik-Sıkıcılık" 0,95 güvenilirlik seviyesinde toplam varyansın % 43,61'ini açıklamakta olup, 22 etkeni bünyesinde barındırmaktadır. Bu faktör olumsuz tutum yargılarını içermektedir.

İkinci faktör olan "Gereklilik" 0,84 güvenilirlik seviyesinde, toplam varyansın % 7,02'sini açıklamakta olup, 6 etkeni bünyesinde barındırmaktadır.

Üçüncü faktör olan "İsteklilik- Sevme" 0,90 güvenilirlik seviyesinde toplam varyansın % 5,02'sini açıklamakta olup, 12 etkeni bünyesinde barındırmaktadır.

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Tablo 5: Tutum Faktörlerinin Ortalaması

TUTUM FAKTÖRLERİ	N	Minimum	Maximum	Ortalama	SS
İsteksizlik-Sıkıcılık	260	1,18	4,82	3,17	0,89
Gereklilik	260	1,00	5,00	3,75	0,85
İsteklilik-Sevme	260	1,00	4,83	2,20	0,81

Tablo 5 tutum faktörlerinin ortalamasını göstermektedir. Buna göre anketi cevaplayan öğrencilerin muhasebeye karşı isteksiz olma ve dersi sıkıcı görme oranları 3,17; dersi gerekli olarak görme oranları 3,75; derse karşı istekli olma ve dersi sevme oranları ise 2,20 olarak saptanmıştır.

Tutum faktörlerinin muhasebe harf notu değişkeni bakımından incelenmesi Tablo 6'da verilmiştir. İncelenen boyutlarda muhasebe harf notu değişkeni bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı ANOVA testi ile araştırılmıştır. Yapılan istatistiksel test sonucunda; "İsteksizlik-Sıkıcılık" faktörü ile harf notu değişkeni arasında tüm notlar için istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Harf notu AA olanların isteksizlik-sıkıcılık faktör ortalaması 1,83 iken; FF olanları 3,18'dir ve isteksizlik arttıkça harf notu da düşmüştür. Buna göre öğrencilerin derse karşı olumsuz tutumları arttıkça dersteki başarıları da düşmektedir.

Bir diğer faktör olan "Gereklilik" faktörü ile harf notu değişkeni arasında istatistiksel olarak AA harf notu ile CB harf notu arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Harf notu AA olan öğrencilerin ortalaması 4,09 iken CB olanları 3,37'dir. Buna göre; öğrencilerin dersi gerekli görme tutumları dersteki başarılarını da etkilemektedir.

Son faktör olan "İsteklilik-Sevme" ile harf notu değişkeni arasında tüm notlar için istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Harf notu AA olanların derse karşı isteklilik ve dersi sevme faktör ortalaması 3,00 iken; FF olanları 1,88'dir ve isteklilik arttıkça harf notu da yükselmiştir. Buna göre öğrencilerin derse karşı olumlu tutumları arttıkça dersteki başarıları da artmaktadır.

Tutum faktörlerinin bölümü sevme değişkeni bakımından incelenmesi Tablo 7'de verilmiştir. İncelenen boyutlarda bölümü sevme değişkeni bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı ANOVA testi ile araştırılmıştır. Yapılan istatistiksel test sonucunda; "İsteksizlik-Sıkıcılık" faktörü ile bölümü sevme değişkeni arasında üç ifade için de istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bölümü sevdiğini söyleyenlerin isteksizlik-sıkıcılık faktör puanı 2,48 iken; kısmen sevenlerinki 2,98; bölümü sevmeyenlerinki ise 3,21 olarak saptanmıştır. Buna göre öğrencilerin bölümü sevmemeleri derse karşı olumsuz tutumlarını artırmaktadır.

Tablo 6: Tutum Faktörlerinin Muhasebe Harf Notu Değişkeni Bakımından İncelenmesi¹

	Harf Notları	N	Ort.	SS	F	p
İsteksizlik-Sıkıcılık 2	AA	23	1,83	0,69	11,731	0,000
	BA	28	2,22	0,94		
	BB	74	2,74	0,88		
	CB	33	2,93	1,04		
	CC	22	3,14	0,95		
	FF	80	3,18	0,83		
	Toplam	260	2,80	0,97		
Gereklilik	AA	23	4,09	0,63	4,18	0,001
	BA	28	3,97	0,78		
	BB	74	3,93	0,69		
	CB	33	3,37	1,21		
	CC	22	3,42	0,87		
	FF	80	3,65	0,82		
	Toplam	260	3,75	0,86		
İsteklilik-Sevme	AA	23	3,00	0,79	11,435	0,000
	BA	28	2,71	0,89		
	BB	74	2,23	0,83		
	CB	33	2,03	0,70		
	CC	22	2,05	0,61		
	FF	80	1,88	0,63		
	Toplam	260	2,20	0,82		

Bir diğer faktör olan “Gereklilik” faktörü ile bölümü sevme değişkeni arasında istatistiksel olarak “Evet” ve “Hayır” diyenler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bölümü seven öğrencilerin ortalaması 3,88 iken sevmeyenlerinki 3,47’ dir. Buna göre; öğrencilerin bölümü sevmesi dersi gerekli görme tutumlarını da olumlu yönde etkilemektedir.

Son faktör olan “İsteklilik-Sevme” ile bölümü sevme değişkeni arasında üç ifade için de istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bölümü sevenlerin derse karşı isteklilik ve dersi sevme faktör ortalaması 2,45 iken; kısmen sevenlerinki 2,03; sevmeyenlerinki ise 1,98’ dir. Buna göre öğrencilerin bölümü sevme düzeyleri arttıkça derse karşı istekleri de artmaktadır.

¹ Değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiş olup; Skewness değerleri -1,5 ile +1,5 arasında çıkmış (-0,21/ 0,15; 0,88/0,15; 0,66/0,15) ve normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick and Fidell, 2013).

² “İsteksizlik-Sıkıcılık” faktörü olumsuz yargıları içerdiği için faktör analizinde ve ortalama ters çevrilmiştir; fakat ANOVA testinde, doğru ve anlamlı sonuç verebilmesi için ters çevrilmemiş değerleri ile analiz edilmiştir.

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Tablo 7: Tutum Faktörlerinin Bölümü Sevme Değişkeni Bakımından İncelenmesi

	Bölümü Sevme Durumu	N	Ort.	SS	F	p
İsteksizlik-Sıkıcılık	Evet	112	2,48	0,98	12,084	0,000
	Kısmen	114	2,98	0,86		
	Hayır	34	3,21	0,98		
	Toplam	260	2,80	0,97		
Gereklilik	Evet	112	3,88	0,86	3,465	0,033
	Kısmen	114	3,70	0,78		
	Hayır	34	3,47	1,05		
	Toplam	260	3,75	0,86		
İsteklilik-Sevme	Evet	112	2,45	0,86	9,385	0,000
	Kısmen	114	2,03	0,71		
	Hayır	34	1,98	0,80		
	Toplam	260	2,20	0,82		

Derse karşı tutum faktörlerinin cinsiyet, yaş, sınıf ve öğrenim türü değişkenlerine göre değerlendirilmesi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 8: Tutum Faktörleri ile Başarı Arasındaki Korelasyon Analizi

		İsteksizlik-Sıkıcılık	Gereklilik	İsteklilik-Sevme
Ağırlıklı Genel Not Ortalaması (GANO)	Korelasyon	-0,378**	0,186**	0,385**
	P	0,000	0,004	0,000
	N	237	237	237

Tablo 8’de tutum faktörleri ile başarı arasındaki ilişki incelenmiştir. Öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında, isteklilik-sevme faktörü ve gereklilik faktörü ile GANO arasında pozitif yönde, anlamlı ($P<0,01$) zayıf bir korelasyon saptanmıştır. İsteksizlik-sıkıcılık faktörü ile GANO arasında ise negatif yönde, anlamlı ($P<0,01$) zayıf bir korelasyon saptanmıştır. Bu sonuca göre muhasebe dersine karşı olumlu tutuma sahip öğrencilerin GANO değeri de yükselmektedir denilebilir.

7- Tartışma ve Sonuç

Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde lisans eğitimini sürdürmekte olan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarının başarı düzeylerine etkisini saptamak amacıyla yapılan çalışma sonucunda; yaşları genelde 20-22 arasında, 75 kız, 25 erkek katılımcıdan oluşan bir öğrenci profili karşımıza çıkmaktadır.

Ankete katılan öğrencilerin %51,9’u birinci; %48,1’i ikinci öğrenim öğrencisidir. Bu öğrencilerin % 33,5’i birinci sınıf; % 23,8’i ikinci sınıf; % 20,4’ü üçüncü sınıf; % 22,3’ü dördüncü sınıf öğrencisidir. Muhasebe dersinin birinci sınıfta alınıyor olması,

ankete katılımı olumlu yönde etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Ankete katılan 260 öğrencinin muhasebe dersindeki harf notları incelendiğinde; öğrencilerin % 30,8'inin (N:80) dersten kaldıkları görülmektedir. İkinci öğretim öğrencilerinin % 35,2 'si; normal öğrenim öğrencilerinin % 26,7' si dersten kalmıştır. Bu sonuç ışığında, bölümü kazanma puanının da ders başarısını etkilediği söylenebilir. Katılımcıların % 8,8'i (N:23) dersten AA harf notuyla, % 10,8'i (N: 28) BA harf notuyla, % 28,5'i (N:74) BB harf notuyla, %12,7'si (N: 33) CB harf notuyla, % 8,5'i (N: 22) CC harf notuyla geçmiştir.

Anketi cevaplayan öğrencilerin % 43,1'inin (N:112) bölümü sevdiği, % 43,8'inin (N: 114) kısmen sevdiği, % 13,1'inin (N: 34) ise sevmediği görülmektedir. Bu sonuçlar bölümde aktif okuyan öğrencilerin bölümlerini sevdiğini göstermektedir. Bölümü sevme durumu birinci sınıfta % 48,3 (N:42) iken bu oran ikinci sınıfta % 56,5 (N:35), üçüncü sınıfta % 26,4 (N:14), dördüncü sınıfta ise %36,2 (N:21) dir. Bu sonuç ise öğrencilerin sınıfları yükseldikçe bölümden soğuduklarını göstermektedir. Bu eğitimden kaynaklı veya istihdam kaygısından kaynaklı gelişen bir tükenmişlik göstergesi olabilir.

Bölümü sevme durumları öğretim türü açısından incelendiğinde, ankete katılan birinci öğretim öğrencilerinin % 43'ü (N: 58) bölümü sevmekte, %40,7' si (N: 55) kısmen sevmekte, % 16,3'ü (N: 22) sevmemektedir. İkinci öğretim öğrencilerinin ise % 43,2'si (N: 54) bölümü sevmekte, %47,2' si (N: 59) kısmen sevmekte, % 9,6'sı (N: 12) sevmemektedir. Öğrenim türü açısından bölümü sevme noktasında açık bir farklılık yoktur.

Çalışmaya katılan öğrencilerin genel not ortalaması 2,61 olarak saptanmıştır. Bu oran ise 100'lük not sisteminde 67,5 notuna denk gelmektedir. Birinci öğrenim öğrencilerinin GANO'su ikinci öğreniminkinden daha yüksek ve 2,68' dir. Sınıf bazında bakıldığı zaman sınıf yükseldikçe GANO'nun da yükseldiği görülmektedir. Birinci sınıf hariç, diğer sınıflarda birinci öğrenimin not ortalaması ikinci öğrenim öğrencilerinden yüksektir. Bu sonuç ise bölümü kazanma puanıyla başarının doğru orantılı olduğu fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Muhasebeye karşı tutum ortalamalarına bakıldığında; anketi cevaplayan öğrencilerin muhasebeye karşı isteksiz olma ve dersi sıkıcı görme oranları 3,17; dersi gerekli olarak görme oranları 3,75; derse karşı istekli olma ve dersi sevme oranları ise 2,20 olarak saptanmıştır. Bu sonuçlar öğrencilerin; muhasebenin gerekliliğini kısmen anlamış olmalarına karşın muhasebe dersine karşı ilgisiz olduğunu, dersi sevmediklerini göstermektedir. Tutum faktörlerinin muhasebe harf notu değişkeni bakımından incelenmesi sonucunda, tüm faktörlerde istatistiksel olarak anlamlı sonuç bulunması bu tutum ortalamaları ile tutarlılık göstermektedir.

Harf notu AA olanların isteksizlik tutumu 1,83 iken; FF olanları 3,18'dir ve isteksizlik arttıkça harf notu da düşmüştür. Buna göre öğrencilerin derse karşı olumsuz tutumları arttıkça dersteki başarıları da düşmektedir. Haf notu AA olan öğrencilerin, dersi gerekli olarak gördükleri ifadeleri barındıran "gereklilik" faktöründe, ortalaması 4,09 iken CB olanları 3,37' dir. Buna göre; öğrencilerin

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

dersi gerekli görme tutumları dersteki başarıları da etkilemektedir. Son faktör olan "İsteklilik-Sevme" ile harf notu değişkeni arasında tüm notlar için istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Harf notu AA olanların derse karşı isteklilik ve dersi sevme tutumu 3,00 iken; FF olanlarınkı 1,88'dir ve isteklilik arttıkça harf notu da yükselmiştir. Buna göre öğrencilerin derse karşı olumlu tutumları arttıkça dersteki başarıları da artmaktadır. Bu sonuçlar ise "Öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumları muhasebe dersindeki başarı düzeylerini etkilemekte midir?" sorusuna olumlu bir cevap vermektedir.

Tutum faktörleri ile bölümü sevme değişkeni bakımından yapılan istatistiksel test sonucunda; "İsteksizlik-Sıkıcılık" faktörü ile bölümü sevme değişkeni arasında üç ifade için de istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin bölümü sevmemeleri derse karşı olumsuz tutumlarını artırmaktadır. Gereklilik faktörü ile bölümü sevme değişkeni arasında istatistiksel olarak "Evet" ve "Hayır" diyenler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bölümü seven öğrencilerin ortalaması 3,88 iken sevmeyenlerinki 3,47'dir. Buna göre; öğrencilerin bölümü sevmesi dersi gerekli görme tutumlarını da olumlu yönde etkilemektedir. İsteklilik-Sevme faktörü ile bölümü sevme değişkeni arasında üç ifade için de istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bölümü sevenlerin derse karşı isteklilik ve dersi sevme faktör ortalaması 2,45 iken; kısmen sevenlerinki 2,03; sevmeyenlerinki ise 1,98'dir. Buna göre öğrencilerin bölümü sevme düzeyleri arttıkça derse karşı istekleri de artmaktadır.

Derse karşı tutum faktörlerinin cinsiyet, yaş, sınıf ve öğrenim türü değişkenlerine göre değerlendirilmesi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Ankete katılan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında, isteklilik-sevme faktörü ve gereklilik faktörü ile GANO arasında pozitif yönde, anlamlı ($P<0,01$) zayıf bir korelasyon saptanmıştır. ; isteksizlik-sıkıcılık faktörü ile GANO arasında ise negatif yönde, anlamlı ($P<0,01$) zayıf bir korelasyon saptanmıştır. Bu sonuca göre muhasebe dersine karşı olumlu tutuma sahip öğrencilerin GANO değeri de yükselmektedir denilebilir. Bu ise " Öğrencilerin okul başarı düzeyleri muhasebe dersine karşı tutumlarını etkilemekte midir?" sorusuna olumlu cevap vermektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse; ankete katılan öğrencilerin muhasebe dersinin gerekliliğinin kısmen farkında oldukları görülmüştür ve sonuç Koçyiğit vd. (2017) tarafından yapılan çalışmayla paralellik göstermiştir; fakat Aksu ve Oral tarafından 2013 yılında yapılan çalışmanın aksine, derse karşı ilgisiz oldukları ve dersi sevmedikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuç ise; Byrne and Willis, 2005; Ertuğrul ve Özdemir, 2014; Varıcı ve Bulut, 2015 tarafından yapılan araştırmalarla uyumludur. Bölümü seven öğrencilerin derse karşı olumlu tutum sergiledikleri de görülmüştür. Aynı zamanda derse olan tutumlarının başarı düzeylerini etkilediği saptanmıştır.

Muhasebe eğitimi, maliyet açısından çok büyük yük getiren ve çok karmaşık yapıda olan, sağlık kurumlarını yönetecek adaylar için oldukça önemlidir. Bu

sebepten ve araştırma sonuçlarından hareketle öğrencilerin muhasebe dersine olan ilgilerini ve isteklerini artırmak için daha fazla çalışma yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksu, İ., Oral, T. (2017). Lisans Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Yönelik Algı Tutum ve Başarı Durumlarına İlişkin Bir Araştırma, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 4(12), 706-717.
- Ayanoğlu, Y., Abuhanoglu, H., Teke, A. (2013). Sağlık Hizmetleri Yönetimi Eğitiminde Muhasebe ve Finansman derslerinin Önemi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1). 1-19.
- Aygün, D. T.; Gerekan, B. T. (2012). Muhasebe Dersini İlk Defa Alan Öğrencilerin Derse Yönelik Algılarının Tespiti: Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması, *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (18), 48.
- Bougen, P. (1994). Joking apart: the serious side of the accountant stereotype, *Accounting Organisations and Society*, 19(3), 319-335.
- Bulca, H., Erem, I. (2014). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe ve Finans Eğitimine Yönelik Düşünceleri: Uşak Üniversitesi'nde Bir Araştırma, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67-94.
- Büyükarıkan, B.; Büyükarıkan, U. (2014), Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 65-79.
- Byrne, M. and WILLİS, P. (2005). Irish Secondary Students' Perceptions of the Work of an Accountant and the Accounting Profession, *Accounting Education; An International Journal*, 14 (4), 367-381.
- Cory, S. (1992). Quality and quantity of accounting students and the stereotypical accountant: is there a relationship?, *Journal of Accounting Education*, 10(1), 1-24.
- Çelenk, H.; Atmaca, M.; Horasan, E. (2010). Marmara Üniversitesi'nde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Alanına Bakış Açılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, *Öneri Dergisi*, 9 (33), 159-171.
- Çelik, M.; Serinkan, C. (2011). Muhasebe Dersine Yönelik Tutumlarda Üniversite Öğrencilerinin Bireysel ve Bölümsel Farklılıkları, *MÖDAV*, 13(3), 289-321.
- Çimen, M. (2010). Sağlık Yönetimi ve Sağlık Yönetim Eğitimi, *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 136-139.
- Çonkar, K., Uluhan, H., Öztürk, M. (2010). Genel Muhasebe, Beşinci Basım, Ankara: Sözkese Matbaacılık, 4.
- Danziger, N. and Eden, Y. (2006). Student Career Aspirations and Perceptions: The Case of Israeli Accounting Students, *Accounting Education: An International Journal*, 15 (2), 113-134.
- Ertuğrul, İ. & Özdemir, S. (2014). Muhasebe Dersi Alan Ön lisans ve Lisans Öğrencilerinin Derse Yönelik Tutumlarının Tespiti: Ege Bölgesinde Bir Uygulama, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*; 7 (1); 204.

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

- Ertuğrul, İ., Özdemir, S. (2014). Muhasebe Dersi Alan Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Derse Yönelik Tutumlarının Tespiti: Ege Bölgesinde Bir Uygulama, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi,7(1), 204-214.
- Fidan, M. (2012). Üniversitelerde Muhasebe Dersini Powerpoint Sunumu Ve Klasik Yöntem İle Alan Öğrenciler Arasındaki Farklılıklar: Bilecik Üniversitesi Örneği, Yaşar Üniversitesi Dergisi, 7(25), 4281-4306.
- Geiger, M. A.; Ogliby, S. M. (2000). The First Course in Accounting: Students' Perceptions and Their Effect on the Decision to Major in Accounting, Journal of Accounting Education, 18 (2), 63 -78.
- Gençtürk, M.; Demir, Y.; Çarıkçı, O. (2008). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıkları Ve Farkındalıkları Üzerene Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1), 209-228.
- Gerekan, B.; Aygün, D. (2012). Üniversitelerdeki Muhasebe Eğitimine Yönelik Öğrencilerin Algıları: Karadeniz Teknik Üniversitesi Ve Rize Üniversitesi Karşılaştırması, Muhasebe ve Denetime Bakış, 12(38), 133-144.
- Güney, S. (2015). Örgütsel Davranış, Üçüncü Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, 92.
- Kandemir, T.; Kardeş, Z.; Baykut, E. (2016). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıkları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 133.
- Karacıoğlu, R.; Ağırman, E.; Özcan, M. (2016). Ön Lisans ve Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarına Etki Eden Faktörler: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(4), 1535-1548.
- Koçyiğit, S., Ekinci, N., Erbay E.(2017). Sağlık Yönetimi Bölümü Lisans Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi Örneği, 9(18), 140-164.
- Koçyiğit, S.; Doğan, E.; Taş, E. (2016). Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Derslerindeki Başarılarını Etkileyen Faktörlerle İlgili Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma (Ankara Üniversitesi Ve Gazi Üniversitesi Örneği), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 222-252.
- Köse, T.; Gürbüz, H. (2009). Muhasebeye Giriş Dersine İlişkin Görüşleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği, MÖDAV, 11(4), 107-146.
- Kutlu, H. A.; Öztürk, S.; Yılmaz, T.; Gerekan, B. (2017). Muhasebe Eğitiminde Ölçme Ve Değerlendirme: Öğrencilerin Bakışı Üzerine Bir Araştırma, Journal Of Accounting & Finance, (74), 15-35.
- Marriott, P. and Marriott, N. (2003). Are we turning them on? A longitudinal study of undergraduate accounting students' attitude towards accounting a profession, Accounting Education: an international journal, 12 (2). 113-133.

- Opdecam, E., Everaert, P. (2012). Improving student satisfaction in a first-year undergraduate accounting course by team learning, *Issues In Accounting Education*, (1), 53.
- Özcan, İ., Ünal, F. ve Helhel, Y. (2009). Muhasebe Programı Öğrencilerinin Cinsiyet ve Öğretim Durumunun Muhasebe Mesleğine Yönelik Tutumları İle İlişkilendirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41), 170-181.
- Reed, S. and Kratchman, S.H. (1989). A longitudinal and cross-sectional study of students' perceptions of the importance of job attributes, *Journal of Accounting Education*, 7(2), 171-193.
- Robbins, S.P., Judge, T.A. (2012). Çeviren: Erdem, İ., *Örgütsel Davranış*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 72.
- Serçemeli, M., Kurnaz, E., Özcan, M. (2015), Y Kuşağı Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakışı: Atatürk Üniversitesi İİBF'de Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 261-276.
- Şener, E., Erdem R., Akçakanat, T. (2010) Türkiye'de lisans düzeyinde sağlık yöneticisi yetiştiren kurumların akademik ve eğitsel profili. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(1), 1-15.
- Şerbetçi, A.; Yardımcıoğlu, M. (2017). Muhasebe Dersinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (2). 41-62.
- Şimşek, M.Ş., Çelik, A., Akgemci, T. (2014). Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, *Sekizinci Baskı*, Konya: Eğitim Kitabevi, 58.
- Tabachnic, B.G. and Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.).
- Tan, L.M., Laswad, F. (2006). Students' beliefs, attitudes and intentions to major in accounting, *Accounting Education: an international journal* 15(2), 167-187.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., Akpolat, M. (2017). Sağlık İşletmeleri Yönetimi, *Sekizinci Baskı*, Ankara: Nobel Yayın, 568.
- Tepeli, Y., Kayhan, B. (2015). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 138-156.
- Terim, B.; Öztürk, A. (2009). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitime Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Gördes Meslek Yüksekokulunda Bir Uygulama, *Sosyal Bilimler*, 7(2), 153-168.
- Tugay, O. (2014). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Alguları ve Muhasebe Öğretim Elemanlarından Beklentileri Üzerine Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(3), 49- 68.
- Utku, D., Erol, İ., (2015). Lisans Öğrencilerinin Muhasebeye Giriş Dersine Yönelik Algulamalarının Belirlenmesi, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies* 1(3), 91-104.

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Muhasebe Dersine Karşı Tutumlarının Başarı Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

- Varıcı, İ. T.; Bulut, E. T. (2015). Muhasebe Dersine Yönelik Endişeler ve Tutumlar: Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 293.
- Yıldırım, S. (2015). Genel Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Derse İlişkin Beklentileri Ve Başarı Durumlarının Değerlendirilmesi, Muhasebe ve Denetime Bakış, 14(44), 1-14.
- Yükseköğretim Kurulu.(2017). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi (ÖSYS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu (2017). Ankara: Yükseköğretim Kurulu.

| SBAD | Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

| JSSR | Social Sciences Researches Journal

(Yaz 2018) 13/1:201-217 / (Summer 2018) 13/1:201-217

Makale Geliş Tarihi: 06.02.2018 Yayın Kabul Tarihi: 29.05.2018

Doi Number :<http://dx.doi.org/10.19129/sbad.352>

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN SİYASİ İKTİDAR ANLAYIŞI: İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ BONAPARTİST MİYDİ?*

Gökhan DÖNMEZ** -Cemal ÖZTÜRK***

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte siyasi iktidarı da ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı süresince farklılıkları içinde barındırabilecek kapasitede kucaklayıcı olmamış, statükocu, pragmatist ve standart bir yönetim anlayışı içinde olmuştur. İstibdat rejimini yıkan, imparatorluğa özgürlük ve eşitlik getirmesi beklenen cemiyet, kendisine atfedilen karizmatik ve mukaddes yapısı ile alternatifsiz olmuş ve muhalefetsiz bir yönetim mekanizmasını oluşturmak için önemli bir mesafe alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ideolojisinde bonapartist anlayışını yansıtmıştır. Bu çalışmada ilk olarak, İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışı, kuruluşu ve amaçları anlatılmıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı dönemi ve bu dönemdeki siyasi programı ele alınmış, son olarak ise Cemiyetin bonapartist iktidar anlayışı ortaya konularak sonuç bölümüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Osmanlı, İttihad-ı Osmani, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit.

UNDERSTANDING OF COMMITTEE OF THE UNION AND PROGRESS'S POLITICAL POWER: WAS THE COMMITTEE OF THE UNION AND PROGRESS BONAPARTIST?

Abstract

The Committee of Union and Progress grabbing power with the proclamation of second constitutionalist period was not inclusive in terms of the capacity of having diversities during its power, and had an understanding of status quo supporter, pragmatist and standard management. The committee, which overthrew autocracy and was expected to bring freedom and equality to the empire, was unprecedented with its imputed charismatic and sacred structure, and the committee of union and progress making headway so as to form a management mechanism without opposition reflected bonapartist perspective in its ideology. In this study, it is firstly explained the emergence, establishment and aims of period of the committee of union and progress. Later, the power period of the committee of union and

* Bu makale, 3-5 Kasım 2017 tarihleri arasında Bandırma Onyedinci Eylül Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (RESSCONGRESS) bildiri olarak sunulmuştur.

** Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri ABD Başkanı. E-posta: gokhan.donmez@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3332-2634.

*** Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı/Yönetim Bilimleri ABD Başkanı. cozturk@beu.edu.tr. ORCID: 000-0003-3607-1356.

progress and its political programme during this period are discussed, finally it reaches to the conclusion by revealing the committee's understanding of bonapartist power.

Key Words: Constitutional Monarchy, Ottoman, Committee of Union Ottoman, Committee of The Union and Progress, Abdulhamit The Second.

GİRİŞ

Türk-Osmanlı tarihsel gelişimi ve sınıfların yapısı açısından bakıldığında, toprak zenginlerinin konumu ve gelişmiş bir kapitalist sınıfın olmayışından dolayı bonapartizm, yeni Osmanlı bürokrasisine ayrıcalıklı bir durum kazandırmıştır. Devlet geleneğinin güçlü ve merkezi olması, örgütleyici ve sürdürücü bir bürokratik hareketin var olması, O'nun iktidarı ele geçirmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nde ülkenin kaderi her zaman merkezi bürokrasi tarafından belirlenmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı içindeki Rum ve Ermeni milletleri, İttihat ve Terakki iktidarına kadar burjuvazi rolünü oynamıştır. Ancak I. Dünya Savaşından sonra etkinliklerinin kırılması, zaten cılız olan burjuvaziyi daha da zayıflatmıştır (Başkaya, 2012: 167-168). Bu sayede İttihat ve Terakki, toplum üzerinde etkili olarak iktidarı ele geçirebilmiş ve kendi otoriter rejimini tesis edebilmiştir. Buradan hareketle öncelikli olarak bonapartizm kavramını daha sonra ise İttihat ve Terakki'nin devlet içerisinde nasıl yükseldiğini ve sonuçta iktidara uzanan sürecini anlatmak yerinde olacaktır. Bu çalışmada ilk olarak, bonapartizm kavramına değinilmiştir. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışı, kuruluşu ve amaçları anlatılmıştır. Devamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı dönemi ve bu dönemdeki siyasi programından ve bu programı uygulaması çerçevesinde Cemiyetin bonapartist iktidar anlayışı ortaya konularak sonuç bölümüne ulaşılmıştır.

I. Kavram Olarak Bonapartizm

İsmi Fransızların ünlü imparatoru Napolyon Bonaparte'dan alan Bonapartizm kavramında, asker ve bürokratlar tarafından güçlü ve merkezi bir devletin varlığı savunulmakta ve buna uygun politikalar izlenmektedir.

İlk olarak belirtmek gerekir ki "Bonapartizm" kavramı, en az "demokrasi", "diktatörlük" ya da "faşizm" gibi kavramlar kadar önem taşıyan bir kavramdır. Her şeyden önce, bonapartizm kavramı, bir seferlik ve bir özgül olayı açıklamak için başvurulmuş geçici bir kavram değildir. "Bonapartizm" kavramı, "sınıf mücadelesinin kararsız denge koşullarında devrimci bir tutumun çizilip ilerletilmesinde hayati önem taşıyan bir politik silah olduğu kavrandığında yerli yerine oturur." (www.kozonline.info).

Bir görüşe göre "Bonapartizm" bir şahsi diktatörlük rejimidir. "Bonapart"ın kendisi çoğu kez tesadüfi bir biçimde ortaya çıkmış olsa ve kimi durumda bir imparator, kimi durumda bir devlet başkanı, kimi durumda bir başbakan, kimi durumda bir dini/siyasi bir klik, kimi durumda da bir "ebedi şef" şahsiyetine bürünse de, bu şahsiyet rejimin bir teferruatı değildir; "bonapartsız bonapartizm olmaz" (www.kozonline.info).

Bir tanıma göre bonapartizm, "demokratik hükümet yöntemlerine yatkın olan iktisaden hâkim sınıfın, sahip olduklarını koruyabilmek için bir askeri ve polisiye aygıtın

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

kendisinin üzerindeki kumandasına boyun eğmek zorunda kaldığı bir rejimdir.” (Trotsky, 117'den aktaran Başkaya, 2012: 167, 197). Diğer bir tanımda ise bonapartizm, “demokrasinin üzerine çıkan dolambaçlı yollarda iki kamp arasında gidip gelen ve aynı zamanda hâkim sınıfın çıkarlarını gözetken bir şahsi rejimdir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Trotsky, 117'den aktaran Başkaya, 2012: 167, 197).

Diğer taraftan bonapartizm, devletin sosyal sınıflardan nisbi olarak özerk olduğu ve Marksist teorik değerlendirmelerde tercih edilen siyasi bir kavramdır. Devlet aygıtının meşruiyetinin artırılması ve merkezi gücünün yayılmasını gerçekleştirebilmek için sivil ve askeri bürokrasisinin, devlet aygıtına hizmeti ile alakalı bir ödül ve şeref dağıtma mekanizması oluşturulmuştur. Bu sisteme göre devlete hizmet etmek esas alınır. Devlet aygıtı, herhangi bir sosyal sınıfın güdümüne girmemesi ve oluşturulan bu sistemi koruyabilmesi için Örmeci'nin ifadesiyle muğlak bir resmi ideolojinin var olması bu noktada kritik bir rol üslenebilir. Ayrıca, bonapartist rejim bir ülkede kalıcı hale geldiyse, bu gibi istisnai durumlarda askeri bürokrasinin ön plana çıktığı görülebilir. Bunun nedeni ise sivil bürokrasinin başarısızlığı ve bunun sonucunda askeri müdahaleye/darbeye maruz kalmalarıdır. Bu durumda ise geçici ve istisnai bir durum olmaktan çıkan bonapartizm kavramı kalıcı bir yönetim biçimi olarak da karşımıza çıkabilir (Örmeci; <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2011/06/bonapartizm-ve-turkiye.html>).

II. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Ortaya Çıkışı

Modernleşmenin esas olarak hukuki, idari ve kentsel bir süreç olarak tanımlanmasıyla Osmanlı tarihi de 19. yüzyılda böyle bir tanımlamayla ilişkilendirildiğinden dolayı, bu dönemin, bir modernleşme süreci olarak ele alınmasının mümkün olabileceği vurgulanmaktadır (Özbek, 2009: 6). Modernleşme, yenileşme, batılılaşma, reform gibi kavramlarla tanımlanmaya çalışılan 19. yüzyıl şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu üzerine en fazla araştırma yapılan dönemdir. 17. yüzyılın sonlarından başlayarak savaşlarda alınan yenilgiler ve toprak kayıplarının en önemli sebebi olarak askeri yetersizlik görülmüş bu yüzden orduyu modernleştirmek devletin en önemli gayesi olmuştur. Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarından sonra Osmanlı İmparatorluğu bütün gücüyle Batıdaki askeri gelişmeleri takip etmeye çalışmış, getirdiği uzman subaylarla Batıdaki askeri yapıların teknik ve fikri altyapısını yakalamaya çalışmıştır. İmparatorluğun maddi kaynakları büyük oranda orduya aktarılmış, III. Selim ve II. Mahmut Osmanlı ordusunun yeniden inşası ve bölgelerde kontrolü tekrar sağlamak için bizzat uğraşmışlardır. Daha sonraki dönemlerde de ordunun yanında Osmanlı bürokratik yapısını modernleştirme çabaları sürmüştür.

Bu dönem için sürekli bahsedilen batılılaşma uğraşının neyi hedef aldığına bakmak faydalı olacaktır. Özellikle İttihat ve Terakki denetim ve iktidar kapsayan dönemi devlet politikası, gündelik yaşam kültürü ve İmparatorluğun sosyal yapısı ekseninde incelemek gerekmektedir. Bu olgular modernleşme çabası içinde değerlendirildiğinde dönemi daha sağlıklı incelememize yardımcı olacaktır. Osmanlı sürekli olarak Batı ile siyasi ve ekonomik anlamda beraberlik içindedir. Daha çok batının fiziki özelliklerini yani askeri alandaki teknolojik gelişmeleri taklit etmeye çalışan bir devlet politikası varken, özellikle Avrupa'daki sefaretlere gönderilen ve

eğitim almaları için yollananlar Avrupa’da gündelik yaşamda gördükleri moda, estetik ve maddi kültür alanlarındaki farklılıkları benimseyerek Osmanlı’da uygulamaya çalışmışlardır.

Batı toplumları Osmanlıya göre ilerlemiş durumlarını zamanında gerçekleştirdikleri değişime borçludurlar. Osmanlı’da değişimi isteyecek ve idari yapıyı sorgulayacak aydın kesimin tam manasıyla olmaması değişimin devlet eliyle olması gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. II. Mahmut’la beraber memur zümresine dayanan sivil bir demokrasinin ön plana çıkararak yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıdır (Akyıldız, 2004: 45). Sürekli genişleyen İmparatorlukla beraber idari yapıdaki yetersizlik bürokrasiyi işleyemez hale getirmiştir. Bu sorunu tam manasıyla ele alan II. Mahmut, bürokratik yapıyı değiştirme için memur yetiştirmeye önem vermiş bunun için okullar açmıştır.

Zamanla bu okullardan yetişenler değişim isteyen zümre haline gelmiştir. Sened-i İttifak, Yeniçeri Ocağı’nın kapatılması gibi köklü değişikliklere sebep olan yenilikler II. Mahmut zamanında gerçekleşmiştir. Bunlardan başka İttihat ve Terakki dönemine gelene kadar, I Abdülmecit zamanında 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu’yla başlayan Tanzimat, 1856’da Islahat Fermanı, 1876’da I. Meşrutiyet, 1908’de II. Meşrutiyetin ilanı gibi büyük yenilikler İttihat ve Terakki döneminin arka planı olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden İttihat ve Terakki denetim ve iktidar dönemini II. Mahmut’un sistematik olarak başlattığı yenileşme hareketleriyle beraber düşünmek resmi tam olarak görmemize yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl sonlarında yurtdışına çeşitli alanlarda temsilciler ve öğrenciler göndermiş, 19. yüzyılda ise Tıbbiye, Harbiye¹ ve Mülkiye² gibi modern eğitim kurumlarını inşa etmiştir. Osmanlı Devleti’nin kaderi yurt dışına gönderilen ve inşa edilen okullarda yetişen askeri ve bürokratik sınıfın tutumuna bağlı olarak görülüyordu. 1789 Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirlerinden ve milliyetçilik ideolojisinden etkilenen bu yeni oluşumlar içerisinde çeşitli gizli örgütlenmeler çıkıyor ve ortaya çıkan bu yapılar devletin nasıl kurtarılacağı yönünde hararetli tartışmalar yapıyorlardı (Örmeci, 2010: 97)

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Fransız İhtilalinin etkisiyle milliyetçiliğin yükselmesinin Osmanlı Devletindeki etkisini önlemek ve Osmanlı birliğini sağlamak maksadı ile geliştirilen “Osmanlıcılık” fikri istenilen sonuçları vermekten uzak görünüyordu (Semiz, 2014: 219).

İttihadı Osmani’nin sağlanması için bir diğer önemli girişim de Mithat Paşa ve Halil Şerif Paşa tarafından 1872 yılında ileri sürülen, Osmanlı devletinin de yeni kurulan Alman devleti gibi federalleşmesi önerisiydi (Roderic, 2004: 160; Semiz, 2014: 220). Önerinin, Osmanlı birliğinin sağlanması yanı sıra bir başka önemli gerekçelerinden birisi de Romanya ve Sırbistan’ın bağımsızlığını ilan etmesini

¹ Bkz. Kara Harp Okulu; http://www.kho.edu.tr/hakkinda/kho_genel_bilgi.html, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

² Günümüzde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi adını almış köklü okul. Bkz. <http://www.politics.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

engellemekti. Ancak bu girişim, Rusya'nın müdahalesi ile önlenmiştir (Semiz, 2014: 220).

Meşrutiyet'in 1876 yılında ilan edilmesiyle umutlanan Osmanlı entelektüelleri, Sultan II. Abdülhamid'in Meşrutiyeti ve Meclisi feshetmesiyle yeni arayışlara başlamışlardır (Örmeci, 2010: 98). Bunlardan en belirgin olanı, Askeri Tıbbiyeli beş öğrenci tarafından 1889 yılında İstanbul'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasıdır (Gökbayır, 2012: 61-96). Faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmekte olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, vatan ve milliliği esas almakta ve bu fikirlerin Tıbbiyeliler ve Mülkiyeliler arasında kabul görmesi için çalışmalar yürütmekteydi (Tansu, 2003: 26; Aslan, 2008: 81). Bir nevi gizli bir fikir kulübü olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin bu çalışmaları arasında, Namık Kemal ve O'nun gibi özgürlüğü savunan yazarların da eserlerinin yaptıkları toplantılarda okunmasını sağlamak bulunuyordu (Örmeci, 2010: 98).

Amacı Meşrutiyeti yeniden ilan ederek, İttihadı Osmanî'yi sağlayıp, sürdürmek olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti 1895 yılında Paris'te bulunan Ahmet Rıza³ ile görüşmüş ve O'nun önerisi ile İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴ olarak değiştirmişlerdir (Akşin, 2007: 47; Örmeci, 2010: 98).⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti, orduda ve devlet kademelerindeki desteğini hızlı bir şekilde arttırmıştı. Ayrıca yurtdışındaki Jön Türk hareketlerini de kontrol altına almış II. Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırmayı istemekteydi. İyi eğitim almış toplumsal kesimlerden büyük destek alarak hızla büyümüş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle yurtdışında Abdülhamit rejiminin de kendisini ortadan kaldırmak istemesi ve engellemelerine rağmen varlığını sürdürmeyi başarmıştır (Örmeci, 2010: 98).

Sina Akşin, Jön Türkler İttihat ve Terakki isimli kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacını;

“Vatanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, milleti içinde bulunduğu zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa layık bir biçimde yaşatmaktır. Bu amaçlara varmanın yolu ise Kanun-u Esasi'sinin (1876 Anayasası) temami-i tatbiki ve

³ Ahmet Rıza, 1859 yılında dünyaya gelmiştir. Paris'te ziraat eğitimi aldıktan sonra Yurda dönen Ahmet Rıza, kısa bir süre devletin çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra ziraat alanındaki bazı girişimlerin idealist yönünü tatmin etmemesi üzerine Paris'e yerleşmiştir. Paris'te [Auguste Comte](#)'un [pozitivizm](#) felsefesinden etkilenen Ahmet Rıza, [İttihat ve Terakki Cemiyeti](#)'nin önde gelen kurucularındandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Malkoç, Eminalp, Doğu Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası” **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 11, ss. 93-162.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aslan, ss. 79-120.

⁵ Bazı yazarlar, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin, aynı yıl yurt dışındaki Osmanlı aydınları tarafından Paris'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldığını belirtmektedir. Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C. 3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 7; Şapolyo Enver Behnan- Gökalp Ziya, **İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, Güven Basımevi, 1943, s. 48-49; Temo İbrahim, **İttihat Terakki Anıları**, Arba Yay., İstanbul, 1987, s. 13-18.

devam-ı meriyeti olduğundan, bu Cemiyetin esas amacı olmaktadır. Ayrıca birinci ve ikinci amaca varmanın bilâ farkı cins ve mezhep (mezhep ve cins farkı olmaksızın) bütün Osmanlıların kutsal görevi ve açık menfaatlerinin gereği olduğu da hatırlatılmaktadır”

şeklinde açıklamıştır (Akşin, 2006: 96: Örmeci, 2010: 98-99).

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda Batılı tarzda eğitim veren kurumların bir ürünü olarak önemli bir toplumsal grup kendi vizyonuyla birlikte gerçekten de var olmaktadır. Göçek bunu bürokratik burjuvazi olarak adlandırmaktadır (Göçek, 1999: 178). Yukarıda da belirtildiği üzere, batılı tarzda eğitim veren kurumlarda yetişen memurlar, sarayın karşısına yeni bir grup olarak çıkmış ve Osmanlı bürokratik yapısında yeni bir Osmanlı bürokrati olarak ortaya çıkmışlardır. Batılılaşmayı daha bilinçli bir şekilde uygulama yanlısı olan ve saraya boyun eğmeyen bu grup II. Meşrutiyet döneminin başlıca aktörleri olmuşlardır. Bu yeni yönetici elit sınıf II. Mahmut ve ondan sonraki yenilik yanlısı padişah ve vezirler sayesinde ortaya çıkmıştır. Göçek'e göre bürokratik burjuvazi, gücünü Batı tarzı eğitim kurumlarında öğretilen bilgi ve deneyimden almıştı ve zaman içinde monarkın egemenliği dışında bir alternatif olarak görülmeye başlanmıştı (Göçek, 1999: 104). Bürokratik burjuva, gücünü ekonomik ve mâli imkânlardan sağlamayan, aksine bu gücü buldukları idarî konumlarından alan bir memur sınıfıdır. Findley'in ifadesiyle, “son dönem Osmanlı toplumunun bir dilimi olarak mülkiye memurlarının öneminin, Batı Avrupa'daki burjuvazinin önemiyle aşağı yukarı aynı olduğunu iddia etmek fazla ileri gitmek olmasa gerek” (Findley, 1996: 12,33). Bürokratik burjuva, Batının yönetim değerleri ve özellikle Fransız İhtilal fikirlerinin etkisiyle büyümüş bir sınıftır. Bürokratik burjuvanın yönetimde etkinliği II. Abdülhamid döneminde ağırlığını kaybedip saray ön plana çıksa da Meşrutiyetin ilanı ile beraber bu sınıf tekrar ön plana çıkmıştır. Bürokratik yapıda aldıkları eğitimle beraber özellikle Fransız geleneğini uygulamaya çalışarak yaptıkları değişikliklerle bunu bir güç olarak kullanmalarından dolayı Göçek'in bürokratik burjuvazi tanımını İttihat ve Terakki için kullanabiliriz.

A. Meşrutiyet'in İlanı ve İttihat ve Terakki İktidarı

Osmanlılık etkisinden tam anlamıyla sıyrılamamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, anayasal monarşiyle Osmanlı Devleti'nin kurtarılabilceğini düşünüyorlardı (Örmeci, 2010: 99). Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesiyle umduklarının ötesinde bir başarı elde eden İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı tebaası Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe konmasından dolayı çok memnun olmuşlardı (Ramsaur, 1972: 156). Tarihçi W. Miller'in Meşrutiyet'e Osmanlı toplumu tarafından ne kadar önem verildiğine yönelik şu cümleleri dikkat çekicidir:

“Bir süre Makedonya, Ütopya olmuştu. Enver Bey, keyfi hükümetin ortadan kalktığını söylüyordu. Bundan böyle diyordu ihtilalin heyecanlı lideri hepimiz kardeşiz. Artık, Bulgarlar, Rumlar, Romenler, Yahudiler, Müslümanlar yok. Aynı mavi gök altında hepimiz eşitiz. Osmanlı olmaktan şeref duyuyoruz. Serez'de Bulgar Komitesi Başkanı, Rum Başpiskoposuyla kucaklaşıyor; Drama'da subaylar bir Hristiyan'a hakaret eden bir Türk'ü hapsediyor; bir Ermeni

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

mezarlığında Türkler ve Ermeniler her iki tarafın din adamlarının Ermeni katliamında ölenler ruhuna okudukları duaları dinliyor; Samsun'da Türkler bir Rum Papazını saygıyla selamlıyor; Trablus'ta Türkler'le Araplar birlikte şükran duaları ediyorlardı. Bulgar çeteciler teslim oluyorlardı, Eşkîya Sandanski'ye yuvaya dönen haylaz çocuk gibi kucak açılıyordu." (Aktaran Ramsaur, 1972: 156)

Yine Meşrutiyet devrinin canlı tanıklarından Şerif Paşa da (Taner, 17-20), Meşrutiyeti şöyle tanımlıyordu:

" 10 Temmuz (Rumi takvimde, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği, 23 Temmuz 1908 tarihine tekabül eden gün) büyük bir gündü. Bütün feyziyle tecelli eyledi; o zaman ki mesut tezahürleri göz önüne getirilirse milli hayatımızda o günün olağanüstü büyüleyici bir etki yaptığının teslim edilmesi gerekir. Yüzyıllardan beri süregelen bunaltıcı ve tahrib edici bir idaresizliğin, hükümeteşizliğin, müthiş bir feci sonucunu temsil eden sabık idare, başta zalim sultanı olmak üzere Osmanlı halkına senelerce süren kesif bir kölelik devri, tahammül edilmez ve cehennemi bir kahır ve eza hayatı yaşattı. Hiç umulmayan bir zamanda Rumeli'nde ortaya çıkan bir muzaharat-ı askeriye sayesinde artık, millete bütün millete tabi hakları olan Kanun-i Esasi alınmak istenildiği için verildi. Halklar arasında istibdadın kötülüklerinden olarak bir dirliksizlik, geçimsizlik, unsurlar arasında ise korkutucu bir nefret vardı. 10 Temmuz o büyük gün, bütün kin ve düşmanlığı adeta sildi, süpürdü. İşte zafer sonrası !..." (Yalçın, 2000: 25-26)

Osmanlı toplumunun Meşrutiyet'in anlamı konusunda hem fikir olduğunu söyleyemeyiz. Hatta tam olarak bilmediğini de iddia edebiliriz (Martı, 1992: 9-11). Dolayısıyla Osmanlı'da toplumunun her kesimi Meşrutiyet'le toplumun problemlerinin hallolacağına inanmışlar ve Meşrutiyet'in kendilerine daha iyi yaşam koşulları sağlayabileceğini ümit etmişlerdi. Hürriyet ve Meşrutiyet kelimeleri hayal edilen, hasreti çekilen şeylerin gerçekleşmesini ifade ediyordu. Toplum, Meşrutiyet'le birlikte refah ve huzurlu bir hayata başlayacaklarını düşünüyordu. Adeta bir kalkınma dönemi başlayacak ve bütün dertler ortadan kalkacaktı. Ancak, bu rüyanın hangi vasıtalarla ve nasıl gerçekleştirilebileceğini kimse bilmemekteydi (Öke, 1998: 251).

Tanzimat'la birlikte başlayan "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusunun cevabı Meşrutiyetti (Ülken, 1998: 200-344). Meşrutiyet, bir kurtuluş reçetesi idi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet için hukuki, siyasi ve sosyal altyapısının yeterli olmadığı da apaçık ortadaydı. Sonuçta, toplumun başlangıçtaki büyük umutları suya düşmüş, toplum büyük bir düş kırıklığına uğramıştır (Tunaya, 2004: 56-66).

II. Meşrutiyet'le Osmanlı Tarihinde ikinci defa anayasal parlamenter sisteme geçildi. On yıl kadar sürecek olan bu dönem, çok partili siyasal hayatımızın da başlangıcı kabul edilmiştir (Tunaya, 1998: 35). Bayur'a göre II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit yönetiminin sonucunda ortaya çıkmıştı (Bayur, 1959: 267-270). Meşrutiyetle, II. Abdülhamit'in geleneksel otoritesi yıkılarak (Ahmad, 1971:30) yeni güç odakları ortaya çıktı. Bu dönemde Saray, otoritesini Bab-ı Âli ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile paylaşmak zorunda kaldı (Kodaman, 2002: 190).

Tunaya, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı'nın en güçlü siyasal organı olarak, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devleti yönettiğini (Tunaya, 1952: 180; Turan, 2014: 601) belirtse de, İttihat ve Terakki, 1908 İhtilali'nden sonra bir süre Bab-ı Âli bürokrasisi'nin gölgesinde kalarak iktidarı hemen kullanamamıştır. Tecrübesiz ve genç olduklarını düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı bizzat kullanmaktan çekinerek ağırlığını yasama organına vermiştir (Ahmad, 1971: 84). Sina Akşin, 1908 ile 1913 yılları arasındaki döneme İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Denetleme İktidarı" ve 1913 ile 1918 yılları arasındaki döneme de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Tam İktidar" dönemi adını vermiştir (Akşin, 2006: 115, 357).

B. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimlerinde Sunduğu Siyasi Programı

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'i elde ettikten sonra ilk işi olarak seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisinin toplanması gerekiyordu (Hanioglu, 1986: 105). Yapılan Seçimleri İttihat ve Terakki listeleri kazandı. Seçimler her yerde bittikten sonra, meclis 17 Aralık 1908 de Meclis'i Mebusan açıldı. Akşin'e göre, eski ayanlardan bazılarının yeni açılan Meclis'te görev alması iki meşrutiyet arasında devamlılık olduğunu göstermekteydi (Akşin, 2006: 125)

Seçimlere katılacak olan bir parti de Ahrar Fırkasıydı. Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in telkinleriyle kurulmuştu. Seçimlerden önce hem Ahrar Fırkası hem de azınlıklar kendilerine birer seçim programı hazırlamışlardı. Azınlıkların hazırladığı seçim programlarında, özellikle kendi milletleri ile alakalı olan talepleri belirgindi (Gökbayır, 2012: 76). Ahrar Fırkası'nın siyasi programında⁶ ise adem-i merkezîyetçi tutumu göze çarpmaktaydı. Ahrar Fırkası'nın programı İttihat ve Terakki'nin programıyla birçok açıdan benzerlik göstermekteydi. Akşin'e göre İttihat ve Terakki tarafından taklit edilmiştir (Akşin, 2006: 167-173). Zira İttihat ve Terakki'nin siyasi programı ve Ahrar Fırkası'nın siyasi programları yan yana incelendiğinde Akşin'in bu tespitinin yerinde olduğu net bir şekilde göze çarpmaktadır. Bunu destekleyen diğer bir husus ise Gökbayır'ın da isabetle belirttiği üzere (Gökbayır, 2012: 76),

"İttihat ve Terakki'nin 6 Ekim 1908'de yayınladığı programı, Ahrar Fırkası'nın 1 Eylül 1908'de yayınladığı 25 maddelik programın bir nevi özeti şeklindedir. Birçok madde birbiriyle örtüşmekte ya da birbirlerini detaylandırmakta idi. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin siyasi programı, azınlıkların ve Ahrar Fırkası'nın siyasi programlarına cevap niteliğinde hazırlanmıştır."

Siyasi programın 1. maddesine göre İttihat ve Terakki, hükümet üyelerinin ve vekillerin, Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca yapılan güven oylaması sonucunda gerekli oyu alamayan hükümetlerin de düşmüş sayılmasını gerçekleştireceklerini vaad etmişlerdir (Tunaya, 1998: 98). İttihat ve Terakki bu vaadini, 1909 yılında Kanun-i Esasi'nin 30. maddesini değiştirerek gerçekleştirmiştir. Değişikliğe göre, bakanlar hükümetin siyasi eylemlerinden ortaklaşa

⁶ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1, s. 188-191.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

sorumlu olacaklardı. Kendi sorumlu olduğu bakanlıklarda yapılan icraatlardan ise münferiden sorumlu tutulacaklardı (Kili, Gözübüyük, 1985:76; Gökbayır, 2012: 78).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 2. maddesi Ayan Meclisi ile ilgiliydi. Programa göre Ayan Meclisi'nin üyelerinin görev süreleri de Mebusan Meclisi üyeleri gibi sınırlı olmalıydı (Tunaya, 1998: 98). Ancak, Kanun-ı Esasi'nin 60 ila 64. maddeleri arasında bulunan Ayan Meclisi ile ilgili düzenlemeler hiçbir Kanun-ı Esasi değişikliğinde gerçekleştirilmemiştir (Gökbayır, 2012: 80).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 3. maddesi ise seçmen olabilmek ile alakalıydı. Maddeye göre, 20 yaşını doldurmuş olan her Osmanlı vatandaşı erkeği, emlak ve servetine bakılmaksızın birinci derecede seçmen olabilecektir (Tunaya, 1998: 98). Ancak vaad edilen bu değişiklik de yapılmamıştır. Bu durumun sebebi, o dönemdeki politik karışıklık olarak gösterilmektedir. Bu belirtilenlerden önce, İttihat ve Terakki'nin öncelikli olarak yapması gereken başka hususların olduğu vurgulanmaktadır (Gökbayır, 2012: 80).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 4. maddesi, Kanun-i Esasi'nin 1. maddesine⁷ uygun olması koşuluyla siyasi cemiyetlerin oluşturulmasının Kanun-ı Esasi'ye derç edilmesini ifade etmekteydi (Tunaya, 1998: 98-99). Siyasi programdaki bu madde Kanun-i Esasi'ye derç edilerek hayata geçirilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 5. ve 6. maddeleri yerel yönetimler ile ilgilidir. 5. madde, Kanun-i Esasi'nin 108. maddesinde "*Vilayetlerin yönetim usulü, yetki genişliği ve görevler ayrılığı ilkeleri üzerine kurulmuş olup uygulamaları özel kanunla tayin edilecektir*" (Kili, Gözübüyük, 1985: 42) şekliyle belirtilen yetki genişliğinin uygulanabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağını belirtmektedir. 6. maddesi ise "*birbirine yakın olan köy ve nahiyelerin idari işlemlerinin kolaylaştırılması adına vilayetlerin idari taksimatının yeniden düzenleneceğini*" vurgulamaktadır. İttihat ve Terakki'nin bu maddeleri siyasi programına koymasının nedeninin seçimlerde ittifak yapmak istediği azınlıkların desteğini kazanmak istemesi olarak gösterilmektedir (Gökbayır, 2012: 82). Ancak İttihat ve Terakki 5 ve 6. maddelerdeki vaadine rağmen, vaad edilenin aksine, gerek çıkartılan yeni kanunlar, gerekse Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler ile yerel yönetimleri güçlendirmek yerine, hem Meclis'in güçlü hale getirilmesini sağlıyor hem de merkezi yönetimin de güçlendirilmesini sağlıyordu (Çağdaş, 2001: 398; Gökbayır, 2012: 82).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 7. maddesi devletin resmi dili ile ilgiliydi. Kanun-i Esasi'nin 18. maddesinde geçen, "*Osmanlı vatandaşlarının devlet hizmetinde istihdam olabilmeleri için devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*" (Kili, Gözübüyük, 1985: 33) ifadelerine paralel bir maddeyi siyasi programına koymuştur. Siyasi programda geçen maddeye göre, "*Devletin resmi dili Türkçe olarak kalacaktır. Her türlü haberleşme ve resmi görüşmeler Türkçe yapılacaktır*" (Tunaya, 1998: 99). İttihat ve Terakki, programına koyduğu bu madde ile Osmanlı devleti içinde bulunan unsurları, Osmanlı vatandaşlığı ve Türkçe çatısı altında birleştirmek istiyordu. Bu madde ile

⁷ "*Osmanlı Devleti mevcut parçaları ve imtiyazlı eyaletleri ile bölünmez bir bütündür ve hiçbir surette bölünmeyi kabul etmez*" (Kili, Gözübüyük, 1985:31; Gökbayır, 2012: 81)

gelecekte devletin resmi dili üzerinden yapılacak olan tartışmaları da sonlandırma niyetindeydi (Gökbayır, 2012: 82).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 8. maddesinde geçen "mebusların, en az on tanesi tarafından teklif edilmesi şartıyla kanun tasarıları teklif edebilme yetkilerinin olması teklif edilecektir" (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 83) şeklindeki teklifi de açıklığa kavuşturulan diğer bir konudur. Mebusların yeni kanun tanzimi ve eski kanunlarda değişiklik yapılması teklifine yetkili olması hususu, 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle çözüme kavuşmuştur.⁸

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 9. Maddesi, bütün Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşit oldukları hususuyla alakalıydı. Ayrıca gayrimüslim vatandaşların da askere alma kanununa tabi tutulacağı belirtilmekteydi (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 84). Buna göre İttihat ve Terakki, 7 Ağustos 1909 tarihinde çıkardığı bir kanunla⁹ gayrimüslimlerin daha önceden askerlik yapmadan, askerlik bedelinin ödenmesi hususunu yeniden düzenleyerek bu usule son vermiştir (Gökbayır, 2012: 84).

Siyasi programının 10. maddesi de 9. madde deki gibi benzer şekilde gayrimüslim unsurlara ayrılmıştı. Maddeye göre, gayrimüslimler ile ilgili dini uygulamalar aynı şekliyle korunacaktı (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 84).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 11. maddesi orduda bir ıslahat gerçekleştirilmesini ve askerlik süresinin kısaltılmasını öngörüyordu (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 85). İlk olarak, 31 Mart hadisesinin ortaya çıkışında önemli bir etken olan Alaylı-Mektepli subayların çatışması konusuyla ilgili olarak, alaylı subayların ordudan tasfiyesi gerçekleştirildi. 7500 subay emekliye ayrıldı. Devamında çeşitli rütbelere yaş sınırı getiren bir takım kanunlar (Gökbayır, 2012: 85)¹⁰ çıkarılarak bir takım ıslahatlar gerçekleştirilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 13. maddesi, işçi ve patron münasebetleri ile ilgiliydi. Maddeye göre, işçi ve patronlar arasındaki karşılıklı sorumluluklar kanunla düzenlenecekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti çıkardığı

⁸ Kanun-ı Esasi Madde 53'e göre, "Yeniden kanun tanzimi veya mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesi teklifi kabineye ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'ın da kendi vazifeleri dâhilinde olan konularla ilgili kanun tanzimi veya değişikliği istemeye yetkileri olmakla birlikte öncelikle sadrazam vasıtası ile padişah'tan izin istemek suretiyle alınacak irade ile ait olduğu dairelerden verilecek açıklama üzerine tasarıların düzenlenmesi Şura-yı Devlet'e havale olunur." (Kili, Gözübüyük, 1985:37; Gökbayır, 2012: 83)

⁹ Anasır-ı Gayr-ı Müslimenin Kur'aları Hakkında Kanun.

¹⁰ Ordu içerisinde gerçekleştirilmek istenen ıslahatlara dair kanunlar şunlardır: 13.6.1325 tarihli "Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitan'ın Tekaüdü İçin Tayin Olunan Sinleri Hakkında Kanun" (bu kanunla çeşitli rütbelere yaş sınırı getiriliyor ve bu rütbede olup da yaş sınırını aşanlar emekli ediliyordu), 11.8.1325 tarihli "Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu", 25.7.1325 tarihli "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu". Bu kanunlara ek olarak 5.8.1325 tarihinde "Mensubin-i Askeriyeden Olan Mebusların İlk Devre-i İctimaiyede Mezun Addedilmeleri Hakkında Kanun" (askeriye mensubu mebusların ilk toplantı devresinde izinli sayılmaları hakkında kanun).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

kanunlarla¹¹ bu vaadini yerine getirmiş oluyordu (Ökçün, 1982: 162-164; Gökbayır, 2012: 86).

Siyasi programın 14 ve 15. maddeleri, köyde yaşayan vatandaşlarla ilgili yapılan düzenlemelerdi. İlki, topraksız köylülere düşük faiz ile kredi ile toprak verilmesi, ikincisi ise ödemekte zorlanılan aşar vergisinin tahmis (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 84)¹² usulüyle çözüleceği vaadidir. Ayrıca, kadastro uygulamasına da geçilecektir (Tunaya, 1998: 99; Gökbayır, 2012: 87). Ancak bu vaatler İttihat ve Terakki tarafından yerine getirilememiştir (Gökbayır, 2012: 87).

Siyasi programın 16. maddesi¹³ ve 17. maddesi¹⁴ eğitim ve öğretim faaliyetleri ile alakalıdır. Buna göre, eğitim sistemi tek bir düzen içerisinde ve tüm okullar devlet kontrolü altında olmalıydı. Azınlıklarla, özellikle de Rumlarla eğitim politikaları ile ilgili konularda sorunlar çıksa da Rum Patrikhanesi ile eğitim politikaları ile ilgili olan çekişmeler 1911'de kurulan bir komisyonla, Rum okullarına bazı imtiyazların tanınması ile çözülebilmıştır.¹⁵ Ancak belirtmek gerekir ki söz konusu anlaşma İttihat ve Terakki'nin eğitim politikasına ve dolaylı olarak unsurların birliği düşüncesine ters olduğu belirtilmektedir (Gökbayır, 2012: 88).

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 18. maddesi, iktisadi ilerleme ve ziraatın gelişmesi ile ilgili önlemleri içermekteydi. İttihat ve Terakki'liler uyguladıkları "Milli İktisat" politikası çerçevesinde kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. Örneğin, Ziraat Bankası aracılığı ile verilen krediler ile girişimciler desteklenmiş, kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmışlardır (Kodaman, 2006: 191; Gökbayır, 2012: 90). Diğer taraftan, yabancı şirketlerin millileştirilmesi için çeşitli kanunlar

¹¹ Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat; 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara: 35, s. 88-90; 8 Ekim 1908 tarihli ve 8 Ağustos 1909 tarihinde "Tatil-i Eşgal Kanunu", 2. Tertip Düstur, Cilt: 1, Numara: 112, s. 433-436.

¹² Tahmis usulü, beş yıllık iltizam ihale bedelinin beşe bölünerek mükelleflerden toplanması usulü şeklinde tanımlanmaktadır.

¹³ Eğitim hakkının serbest olduğu ve Kanun-ı Esası'de belirtildiği üzere her Osmanlı vatandaşının özel kanunlara uymak şartıyla okul açabileceği belirtiliyordu.

¹⁴ Okulların tamamının devlet kontrolü altında olması, muhtelif Osmanlı unsurlarına karma okullar açtırılması, yerel dilin Türkçe olmadığı yerlerde okullarda zorunlu Türkçe derslerinin okutulması ve resmi okullarda ilköğretimin ücretsiz olması gibi ifadeler yer verilmişti.

¹⁵ Anlaşmaya göre; Rum okulları bakanlık müfettişleri tarafından denetlenebilecek fakat prosedüre uymayan okullar konusunda bakanlık söz konusu okullar ile değil Patrikhane ile temasa geçecekti. Rum okullarında öğretmenlik yapan kişiler diplomalarını altı ay içerisinde tasdik ettirdikleri takdirde askerlikten muaf tutulacak, Rum okullarında mezun olan öğrenciler bir üst bütün okullara girebilecekler ve ruhsatı olmayan okullar ruhsat alabilmek için ders programlarını ve öğretmen listesini içeren bir cetveli bakanlığa sunacaklardı. (Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007 Sayı: 22, s. 134-140; Gökbayır, 2012: 88.)

yayınlanmış, milli bankacılık politikası da hayata geçirilerek Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur.¹⁶

İttihat ve Terakki'nin siyasi programının 19. maddesi¹⁷ ve 20. maddesi¹⁸ seçimlerle alakalıydı. İttihat ve Terakki her ne kadar siyasi programının 19. maddesi gereği, seçimlerin tam bir serbestlik içerisinde yapılmasını talep etse de, 1912 seçimlerinde seçimlerin güvenliği, cemiyetin kendisi tarafından sağlanmak suretiyle ihlal edilmiş ve bu seçim tarihimize "Sopalı Seçimler" olarak geçmiştir (Gökbayır, 2012: 90).

Siyasi programın 20. maddesine göre, gerekli vasıflara sahip her Osmanlı vatandaşı ülkenin her yerinden kendisini mebus seçtirebilme hakkına sahip olmalıydı. Siyasi programa böyle bir vadin konulması ise 1908 seçimlerinde yapılan hatanın önüne geçmek istemiş olmakla açıklanabilir. Zira, 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki'nin İttihatçı olmayan birçok kişiyi mebus aday yapma durumunda kalması, Rumeli dışında teşkilatlanması iyi argümanıyla açıklanmaktadır (Gökbayır, 2012: 91).

III. İttihat ve Terakki'nin İktidar Anlayışı Bonapartist midir?

Bazı yazarlara göre İttihat ve Terakki Hareketini bonapartist olarak tanımlamak yanlış olarak nitelendirilebilecek yerleşmiş temel kabullerden biri olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, İttihat ve Terakki olarak adlandırılan siyasi hareket, birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin tarihidir. Bu kopuşun göz ardı edilmesine neden olan temel etkenin, her iki zihniyetin "devrimci" niteliği ve Abdülhamit karşıtlığı olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2002: 117; Börekçi, 2013: 214).

Biz yukarıda belirtilen görüşe katılmayarak İttihat ve Terakki rejiminin bonapartist bir çizgide olduğu görüşünü savunmaktayız. Bu durumu aşağıdaki şekilde açıklayabiliriz.

İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar yukarıda belirtilen siyasi programda olduğu gibi meşrutiyet yönetiminin bir gereği olarak, Osmanlı birliğinin sağlanması amacıyla, ayrılıkçı duyguları önleyecek ve herkesi eşit olarak kucaklayabileceği düşünülen Osmanlılık ideolojisini benimsemiş olduğu iddia edilse de, Hocaoğlu'nun ifadesiyle bir "vitrin ideoloji" olan Osmanlılık görüşü bir zorunluluğun sonucu kerhen savunulmuş, bundan dolayı "zorlama bir ideoloji" görüntüsü vermiştir (Hocaoğlu, 2008:

¹⁶ Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, 1917 yılının başlarında kurulmuş ve 1927 yılında İş Bankasına katılmıştır. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve İttihat ve Terakki'nin milli bankacılık düşüncesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Oktar Suat-Varlı Arzu, "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası" **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2009, Cilt: 27, Sayı: 2, S. 01-20. Yıldırım İsmail, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2001, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 324-325.

¹⁷ Seçimlerin tam bir serbestlik içerisinde cereyan etmesini engelleyecek her türlü düşünce ve hareketin hükümet tarafından engellenmesini talep etmektedir.

¹⁸ Gerekli vasıflara haiz her Osmanlı vatandaşının ülkenin her yerinden kendisini mebus seçtirebilme hakkının olması isteniyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

16).¹⁹ Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'da o günkü şartlarda İttihat ve Terakki'nin "Türkçülük" ideolojisini benimsemesine rağmen Osmanlılık görüntüsü çizdiği görülmektedir. Bunun nedeni fazla tepki çekmemektir (Akşin, 1980: 158; Tanör, 2006; 169; Hocaoğlu, 2008; 16).

Türkçülük ideolojisi, meşrutiyet boyunca, azınlıkların siyasal davranışlarını ve yapacağı muhalefeti belirlemiş, bunun sonucu olarak da milli duyguların da işin içine girdiği "azınlık muhalefeti" denen bir olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şerif Paşa, 1990: 22). Ahmet Hilmi de, İttihatçıların meydana getirdiği Türklük korkusunun, azınlıkların muhalefetine neden olduğunu vurgulamıştır (Ahmet Hilmi, 2005: 31). Azınlıklar, meşrutiyet rejimini ve İttihat ve Terakki'yi kendi varlıklarını tehdit eden ve kendilerini asimile etmeye çalışan İktidar olarak görmeye ve suçlamaya başlamışlardır (Hocaoğlu, 2008; 17).

Diğer taraftan belirtmek gerekir ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti, yukarıda belirtilen siyasi programda -dönemi de göz önünde bulundurduğumuzda- nispeten demokratik ve toplumu kucaklayıcı ilkeleri varmış gibi gözükse de bunları uygulamada yetersiz kalmış ya da belirtilen "Türkçülük" ideolojisine ters düşmemek için uygulamak istememiştir. Hocaoğlu'nun da belirttiği gibi İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu zihniyet, Meşrutiyetin ikinci kez ilan edildiği dönemde farklılıkları kucaklamamış, statükocu, pragmatist ve standart bir yönetim anlayışını yerleştirmek istemiştir. Devlete özgürlük ve eşitlik getirmesi beklenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine yüklenen misyon ile alternatifsiz olmuş ve muhalefetsiz bir yönetim mekanizmasını oluşturmak için oldukça önemli bir mesafe almıştır (Hocaoğlu, 2008; 17).

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı tekçi/monist bir yönetim anlayışını benimsemiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bonapartist bir yapıda olduğu açıktır. Nitekim İttihat ve Terakki, ilk başlarda ve siyasi programında da görüldüğü gibi, döneme göre nispeten demokratik olduğunu söyleyebileceğimiz, olumlu kazanımları sanki uygulayacakmış gibi ülkede parlamenter monarşinin uygulandığı havasını estirse de, esasen mevcut rejimi görmezden gelerek kendi otoriter rejimlerini tesis etmişlerdi. Meşrutiyetin çok partili dönemi olarak kabul edilen 1908 devriminden sonraki dönemde İttihatçı zihniyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Osmanlı devletini yönetecek veya kurtaracak tek güç olarak gördüğünden (Demir, 2007: 130; Hocaoğlu, 2008; 18) İttihat ve Terakki iktidarının bonapartist bir yapıda olduğunu²⁰ söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

SONUÇ

1908 yılında meşrutiyetin tekrar ilan edilmesiyle birlikte saray iktidarının kısmen de olsa yetkilerinin tekrar kısıtlanması bir yönetim zafiyeti meydana getirmişti. Yönetim konusunda herhangi bir deneyime sahip olmayan ve siyasal mücadelelerinde iktidar veya yönetimi ele alma gibi hedeflerinin olduğuna dair belirgin bir işaret

¹⁹ Ayrıca İttihat ve Terakki'nin benimsediğini iddia ettiği Osmanlılık görüşü için bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C:2, Sabah Yayınları, İstanbul, Kasım 1997, s.68-69.

²⁰ Aksi görüş için bkz. (Aydın, 2002: 117; Börekçi, 2013: 215.)

olmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncelikli amacı Osmanlı birliğini sağlamak için anayasal ve parlamenter düzeni tesis etmektir. Ancak yeni rejimin ilanının bu kadar erken olacağını tahmin edemediler. "Bu ülke nasıl kurtarılır", sorusuna meşrutiyetin geri getirilmesi ile çözüm bulacağını düşünen İttihat ve Terakkiçiler, bu düşüncelerinin ülkeyi kurtarmak için yeterli olmayacağını anlamakta gecikmediler. Bu durum üzerine, bu seferde "bu rejim nasıl korunur" sorusuna cevap arayan İttihat ve Terakki, bu defa da ülkenin yönetiminde kendisine alternatif olabilecek diğer siyasi unsurlara referans tanımama şekline evrilerken ülke yönetimini kontrol ve vesayet altına almayı hedeflemiştir.

1908 seçimlerinde başarılı olarak iktidarı ele geçiren ve elde ettiği sayısal çoğunlukla saray başta olmak üzere, siyasal partiler üzerinde de kontrol ve baskı mekanizması oluşturmaya diğer bir ifadeyle kendi otoriter yönetim biçimini tesis ermeye başlayan İttihat ve Terakki'nin bu tutumu başta siyasal unsurlar olmak üzere Bab-ı Ali, Saray ve azınlıkların kurduğu siyasal örgütlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Sonuçta, İttihat ve Terakki Cemiyeti, yukarıda belirtilen siyasi programda- dönemi de göz önünde bulundurduğumuzda-nispeten demokratik ve toplumu kucaklayıcı ilkeleri varmış gibi gözükse de bunları uygulamada yetersiz kalmış ya da belirtilen "Türkçülük" ideolojisine ters düşmemek için uygulamak istememiştir. Hocaoglu'nun da belirttiği gibi İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu zihniyet, Meşrutiyetin ikinci kez ilan edildiği dönemde farklılıkları kucaklamamış, statükocu, pragmatist ve standart bir yönetim anlayışını yerleştirmek istemiştir. Devlete özgürlük ve eşitlik getirmesi beklenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine yüklenen misyon ile alternatifsiz olmuş ve muhalefetsiz bir yönetim mekanizmasını oluşturmak için oldukça önemli bir mesafe almıştır. Tekçi bir yönetim anlayışını benimsemiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bonapartist bir yapıda olduğu açıktır. Nitekim İttihat ve Terakki, çalışma içerisinde bahsedilen ve Cemiyetin siyasal programında da belirtilen olumlu kazanımları sanki uygulayacakmış ve ülkede parlamenter monarşinin uygulandığı havasını estirse de, esasen mevcut rejimi görmezden gelerek kendi otoriter rejimlerini tesis etmiştir. Meşrutiyetin çok partili dönemi olarak kabul edilen 1908 devriminden sonraki dönemde Osmanlı devletini yönetecek veya kurtaracak tek güç olarak gören İttihatçı zihniyetin bonapartist bir yapıda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmada yapılan İttihat ve Terakki'nin bonapartist olduğu tespitinin amacı İttihat ve Terakki'yi ya da herhangi bir siyasi partiyi kötülemek değil, günümüz siyasi partilerinin geçmişten ders alarak siyasî plan ve programlarını hazırlarken ve iktidara geldiklerinde de hazırladıkları bu plan ve programlarda geçmişte yapılan hataları tekrarlamamaları konusunda bir farkındalık oluşturmaktır. Tarihte yapılan hataları tekrarlamamak ülkede siyasî iktidarı elinde bulunduranları güçlü kılacağı gibi bu durum ülkenin kalkınmasına da faydalı olacaktır. Siyasî partilerin bu durumu göz önünde bulundurarak geçmişten ders alması, aynı hatalara düşmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

- Ahmad Feroz. (1971). **İttihat ve Terakki 1908 - 1914 (Jön Türkler)**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Hilmi. (2005). **Muhalefetin İflası**, Nehir Yayınları, İstanbul, Eylül.
- Akşin Sina. (1980). **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul.
- Akşin Sina. (2006). **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akşin Sina. (2007) **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız Ali. (2004) **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul.
- Aslan Taner. (2008). "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne" **bilig**, Güz- sayı 47, ss.79-120.
- Aydın Süavi, "İki İttihat - Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", M.Ö. Alkan (Ed), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 117-128.
- Başkaya Fikret. (2012). "Kemalist Rejimin Niteliği: Orijinal Bir Bonapartizm" **Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş**, Özgür Üniversite Kitaplığı 32, s. 167-197; <http://www.komunistzemin.org/yazilar/1/61/kemalist-rejimin-niteligi-orijinal-bir-bonapartizm/>, Erişim Tarihi: 15.02.2017.
- Bayar Celal. (1997). **Ben de Yazdım**, C:2, Sabah Yayınları, İstanbul, Kasım.
- Bayury Hikmet. (1959) "**İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler**", *Belleten*, c. XXIII, Sayı. 89-92, Ankara.
- Börekci, Ülkü Ayşe Oğuzhan. (2013) "İttihat ve Terakki Dönemi'nde Gazeteci Kimliğinin Hüküm Gecesi Romanında Görünümü", **Selçuk İletişim**, 8, 1, ss. 212-232.
- Çağdaş Tülin. (2001). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: XXX, Sayı: I.
- Demir Fevzi. (2007). **Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisi Mebusan Seçimleri(1908-1914)**, İmge Kitapevi, 1.Baskı, Ankara, Haziran..
- Findley Carter V. (1996). **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Y.
- Göçek Fatma Müge. (1999) **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul.
- Gökbayır Satılmış. (2012). "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 61-96.
- Hanioğlu M. Şükrü. (1986). **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve " Jön Türklük "**, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hocaoğlu Baran. (2008). **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir.
- Kerimoğlu Hasan Taner. (2007). "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22.

- Kili Suna ve Gözübüyük Şeref. (1985). **Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Kodaman Bayram. (2002). "II. Meşrutiyet Dönemi", **Türkler**, c.XIII, (Editörler: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca), Ankara.
- Kodaman Bayram. (2006). "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C: 13, S. 165-192, Ankara.
- Köz Gazetesi**, Kasım 2013, Özel Sayı 1; www.kozonline.info/kzphp/dosya/bonapartizm_2013.pdf, Erişim tarihi: 20.09.2017.
- Malkoç Eminalp. (2007). Doğu Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası" **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 11, ss. 93-162.
- Martı Metin. (1992). **Mevlanazade Rıfat'ın Anıları**, İstanbul, Arma Yayınlar.
- Oktar Suat ve Varlı Arzu. (2009). "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası" **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, S. 01-20.
- Ökçün Ahmet Gündüz. (1982). **Tatil-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara.
- Öke Mim Kemal. (1989). **Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu**, Büyük İslam Tarihi Çağ Yayınları, c.XII, İstanbul.
- Örmeci Ozan. (2010). "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki", **Tarih Okulu**, Eylül-Aralık, Sayı 8, ss. 95-109.
- Örmeci Ozan, **Bonapartizm ve Türkiye**, <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2011/06/bonapartizm-ve-turkiye.html>, Erişim Tarihi: 16.02.2017.
- Özbek Nadir. (2009). "Tarih Yazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme" **In Asayiş: Fransız ve Türk Tarih Yazımına Çapraz Bakışlar**, edited by Noemi Levy, Nadir Özbek and Alexandre Toumarkine, 1-19. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ramsaur, Ernest Edmondson. (1972). **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul.
- Roderic H. Davison. (2004) **Osmanlı-Türk Tarihi**, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yay., İstanbul.
- Semiz Yaşar. (2014) "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, ss. 217-244.
- Şapolyo Enver Behnan ve GÖKALP Ziya. (1943). **İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, Güven Basımevi.
- Şerif Paşa. (1990). **Bir Muhalifin Hatıraları**, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Timur Taner, "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", **Tarih ve Toplum**, c.XII, Sa. 72.
- Tanör Bülent. (2006). **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 9.Baskı, İstanbul.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?

- Tansu Semih Nafiz. (2003). **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.
- Temo İbrahim. (1987). **İttihat Terakki Anıları**, Arba Yay., İstanbul.
- Trotsky Leon**, In Bolchevisme Contre Stalinisme, Editions de La Taupe Rouge, No: 9.
- Tunaya Tarık Zafer. (1952). **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş, İstanbul.
- Tunaya Tarık Zafer, (1989) **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C. 3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- Tunaya Tarık Zafer. (1998) **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya Tarık Zafer. (2004). **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay.
- Turan Murat. (2014). "İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Halk Fırkası'na Siyasal Örgütlenme Deneyimleri" **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Haziran, Yıl 7, Sayı XVIII, ss. 595-625.
- Ülken Hilmi Ziya. (1998) **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları.
- Yalçın H. Cahit. (2000). **Siyasi Anılar** (Yayına Haz. Rauf Mutluay), İstanbul.
- Yıldırım İsmail. (2001). "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 324-325.

BALKAN ÇÖZÜLMESİ VE OSMANLI CEPHESİNDEN BALKAN DEVLETLERİ ALGISI

Mehmet Ali KARAMAN*

Öz

şark meselesi kapsamında yer alan ve Türk unsurunun Avrupa'dan tasfiyesi amacını taşıyan Balkan Savaşları sonrasında bölgesel etnik temizlik çalışmalarını hız kazanmıştır. Bu faaliyetler Balkan Savaşlarıyla sınırlı kalmadığı gibi XX. yüzyılın tamamında bölgedeki Müslüman unsurlar üzerinde kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda Balkanlarda mevcut devletlerin askeri sistemleri ve teçhizat bakımından altyapıları başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avrupalı devletlerin de yakından takip ettiği konulardandır. Her biri son derece öneme haiz Balkan devletleri dönemin aydınları ve uzmanları tarafından ayrı ayrı ele alınarak Balkan Savaşları öncesi ve sonrasında çeşitli analizler yapılmaktaydı. Hayati öneme sahip Balkanların kontrolünden çıkması ihtimali ve doğuracağı sonuçlar Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri otoriteleri tarafından ilk başlarda akla getirilmedi. Ancak alınan sonuçlar ve ihtimal verilmeyen çözümme gerçekleşikten sonra yapılan yorumlar gazete sütunlarında ve daha sonraki dönemlerde hatıratlarda yer aldı.

Bu çalışmada Balkan Devletlerinin silah, mühimmat ve bölge hâkimiyetleri, askeri talim ve sistemleri ile alakalı genel durumları dönemin devlet adamları tarafından yapılan değerlendirmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Öte yandan karşılıklı olarak Balkanlarda bulunan Müslüman unsurların tahliyesinin ve Osmanlı topraklarındaki Balkan menşeli Gayrimüslimlerin durumları Osmanlı Arşivi vesikaları, dönemin devlet adamları ve askerlerin görüşleri dahilinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar-Askeri Tarih- Balkan Savaşları.

DISINTEGRATION OF THE BALKANS AND PERCEPTION OF BALKAN STATES FROM THE OTTOMAN FRONT

Abstract

Regional ethnic cleansing works accelerated after the Balkan Wars within the context of the eastern question and aiming to eliminate the Turkish element from Europe. These activities did not remain limited with the Balkan Wars, but they also became efficient on Muslim elements in the region throughout the 20th century. In this context, the military systems and equipment infrastructure of the existing states in the Balkans are the issues closely followed by the European states, and the Ottoman Empire being in the first place. The Balkan States, each of which was highly important, were separately discussed by the intellectuals and experts of that

* Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
karaman@mehmetakif.edu.tr

period, and various analyses were conducted before and after the Balkan Wars. The possibility of the Ottoman Empire losing the control of the Balkans having vital importance and its results were not initially suggested by the political and military authorities of the Empire. However, comments made after the results obtained and the disintegration which had never been regarded possible took place were found in newspaper columns and memories in the later periods.

In this study, weapons, ammunition and territorial dominance of the Balkan States and their general conditions related to military training and systems were discussed within the framework of evaluations made by statesmen of that period. On the other hand, the evacuation of Muslim elements in the Balkans and the conditions of non-Muslims of the Balkan origin in the Ottoman territories were examined within the scope of Ottoman archive documents and the opinions of statesmen and military men of that period.

Key Words: Balkans-Military History- Balkan Wars.

GİRİŞ

Balkan terimi hakkında çok farklı tanım ve etimolojik araştırmaya rastlamak mümkündür. Balkan kelimesi sıra dağ veya dağlık anlamına gelen Türkçe sözcüktür. (İnalçık, 2005: 20). Balkan adının Osmanlıların bölgeye gelmesinin ardından kullanılmaya başlandığı ve çamur anlamına gelen “*Balk*” kelimesinden türetildiği kabul edilen tanımlardandır. Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının doğu, güney ve batı sınırları hakkında mevcut görüş birliğine rağmen kuzey sınırları tartışmalıdır. (Karpat, 1992: 25). Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1565 tarihli bir belgede Balkan sözcüğü bugün Bulgaristan sınırlarında olan Triavna'nın olduğu yerde Derbentçi köyünün kurulduğu dağ adı olarak geçer.(Todorova, 2012:12).

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin önemli basamaklardan birini teşkil eder. Osmanlı Devleti'nin kalbi sayılan Balkanlardaki hareketlenme, dönemin siyasi ve sosyal hayatının en önemli gündemini oluşturmaktadır. Çok farklı milletlerin barındığı Balkan topraklarının kopma süreci oldukça sancılı bir dönem yaşanmasına sebebiyet verdi. Balkanların kaybı, yakın zamanda Osmanlı'ya bağlı benzer unsurların da ayrışacağı habercisi olma niteliği taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin Balkan hassasiyeti belki de kaybetmeye başladığı ilk bölge olması münasebetinden gelmektedir.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını değil, Balkanlardaki Türk anavatanının kaybedilmesine sebep oldu. Balkan Savaşları'nın meydana getirdiği geri çekilme, göç ve ağır insani kayıplar son yüzyıllık Türk tarihinde tamir edilemez yaralar meydana getirmiştir. XX. yüzyılda yaşanan göçler sonrası Türkiye'de yaşayan halkların köken itibarıyla en az üçte birinin Balkanlardan göçle geldiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında Çukurova, Marmara, Ege ve Trakya bölgeleri başta olmak üzere ülkenin pek çok yerine Balkanlardan göç alınmıştır. Bununla birlikte bugünkü Balkan devletlerinin bazılarında Türkler ve Müslümanlar ciddi bir azınlık olarak durmaktadırlar. Bu yönüyle Balkan sorunu bitmeyen bir sorun olarak devam etmektedir. Balkan meselesini Avrupa'nın zihin ve fikir yapısı da sürekli

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

körüklemiştir. Nitekim 1908 yılında Allen Upward, Balkanları, Türk Avrupası olarak tasvir etmiştir. Upward, “*Balkan dünyasının gözünde tanrı rolünü oynayan Avrupa Adriyatik’te sona erer. Balkanlar Avrupa’nın bir parçası sayılmaz. Balkanlılar için Avrupalı, Bizanslılar için Frank’ın taşıdığı anlamı taşır. Kısaca Avrupa Latin Hristiyan dünyasıdır*” diyerek Balkanları Avrupa’dan tecrit etmektedir. (Çağ, 2012: 12). Bu şekilde tecrit edilen Balkanlılar kendilerini bu tasnifin dışında tutmak için bir mücadele vermek gereğini duymuşlardır. Avrupa sürekli olarak Balkanları tahkir amaçlı, “*Balkanlaşmak*” kelimesiyle ifade etmiştir¹.

Balkan Savaşları XIX. yüzyılın bütün belirgin özelliklerini içerisinde barındıran bir savaştır. Bu savaş, XIX yüzyıldaki Balkan Savaşlarının ve daha genel olarak, XX. yüzyıl öncesinde ve sonrasında uluslararası güç sisteminin yol açtığı savaşların bir devamıdır(Hobsbawm, 2007: 17). Osmanlı Devleti’nin kalbi sayılan Balkanlar’daki hareketlenme, dönemin siyasi ve sosyal hayatının en önemli gündemini oluşturmaktadır. Çok farklı milletlerin barındığı Balkan topraklarının kopma süreci oldukça sancılı bir dönem yaşanmasına sebep olmuştur. Balkan Savaşlarıyla birlikte Edirne serhat şehri olarak anılmaya başlamıştır. Balkan topraklarının kaybı, yakın zamanda Osmanlı’ya bağlı benzer unsurların da ayrışacağına habercisi olma niteliği taşımaktadır.

Uluslararası kamuoyunda geniş yer verilen Balkan Savaşları öncesinde belli hazırlık ve planların yapıldığı, isyanların masa başında tertiplendiği, isyancıların ise özellikle Rusya’dan, zaman zaman Avusturya ve İtalya’dan destek bulduğu görülmektedir. Balkan milletlerinden olan ve Osmanlı için her dönemde ayrı bir öneme sahip olan Arnavutluk bölgesindeki isyan girişimi, Osmanlı merkezini o günlerin yaşanan sorunları arasında her şeyden daha çok tedirgin etti. Balkanlarda çıkabilecek olası bir isyan ve çözülme durumunun bütün memleketi saracağı bilinciyle hareket eden Osmanlı diplomasisi yurtdışında çeşitli çalışmalar yaptı. Yurt içinde kamuoyu üzerinde olumlu tesir uyandıracak çeşitli girişimlerin yanı sıra, basın ve yayın organlarında Balkanlar ile ilgili çok sayıda yazı dizisi ve makale yayınlandı. Tedbir amaçlı bölgeyi yakından ilgilendirecek pek çok girişimde bulunulmasının yanında olası bir harp ile ilgili de çeşitli önlemler alınma yoluna gidilmiştir. Bölgeye yapılan diplomatik ziyaretler, bizzat Sultan Reşad’ın Haziran 1911 tarihli Rumeli seyahati bu teşebbüslerden en bilinenidir.

Balkan savaşları öncesi savaş sinyallerinin alınması Balkanlarda yaşayan unsurların hareketlenmelerine, dolayısıyla kendi silahlı kuvvetlerinin altyapılarının oluşturulmasına ortam hazırlamıştır. Muhtemel ittifakların yanında Balkanlardaki Panslavist örgütlenmenin tesiri kendini hissettirir niteliktedir. Başta Rusya ve İtalya olmak üzere pek çok güçlü devletin hesap yaptığı Balkan topraklarının muhafaza çabası Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecine girmesinde önemli bir aşama teşkil etmiştir. Bölgedeki unsurların dirlik ve düzenlerinin korunması Osmanlılar için

¹ “Balkanlaşmak” tabiri ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış, 20 Aralık 1918’de New York Times gazetesinde kullanılmıştır. Avrupa’nın Balkanlaşması yolunda olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır.

bir isyanın bastırılması, Balkan milletleri açısından ise bağımsızlık mücadelesi olarak ortaya çıkar. Burada konuya hangi pencereden bakıldığı elbette önemlidir.

Batı tarafından “Şark Meselesi” olarak adlandırılan ve ilk başlarda suni bir slogandan öteye gitmeyen mesele Balkanların elden çıkmasıyla evvela Büyük bir İmparatorluğun marazlı bir devlet haline rücu’ etmesine, daha sonra da parçalanıp yok olmasına sebebiyet vermiştir. Bu parçalanma elbette oldukça sancılı zamanların yaşanmasına sebep oldu. Bunda da en çok bedel ödeyen Balkanlarda yüzyıllarca varlık gösteren Müslümanlardır. Balkan savaşlarıyla başlayan etnik temizlik süreci 1990’lı yıllara gelinceye kadar devam etmiş, gelecekte de kalıcı barışa dair olan inancın bir beklenti ve ümit etmenin ötesine geçemediği fanatik siyasilere zaman zaman açıklamalarındaki satır aralarında kendini hissettirmektedir. Değişen dünya düzeni içerisinde XX. yüzyılın son çeyreği Balkanlardaki çözülmenin daha da devam edeceğini dünyaya gösterdi. Sırp, Hırvat ve Boşnak unsurların birbirleri ile olan katı mücadelesi beraberinde bir katliam yaşanmasına da neden oldu. Akabinde yeniden yapılanan Balkan coğrafyası neredeyse her köşesinde son yüzyılın yorgunluğunu taşımakla beraber gerginliğini de korumaktadır.

Balkan Çözülmesi

XX. yüzyılda Balkan milletleri her ne kadar Osmanlı karşıtı bir durum sergilemişlerse de esas itibarıyla birbirleriyle de dengeli bir zıtlık esasına dayalı bir diplomasi sürdürmüşlerdir. Etnik, dini ve sosyal açıdan oldukça farklı unsurlar olan bu milletlerin her biri diğerinden zaman zaman nefret ettiğini gizlememiştir. Balkan coğrafyasıyla yakın ilişkide olup ama kendini asla Balkan saymayan Romanyalılar Balkan olmak şöyle dursun, Balkan ulusları ile alakalı sürekli nefret söylemleri sarf etmektedirler. Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağlılar dışında Romanya ısrarla Balkanlı olmadığını ifade etmek zorunda kalmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı yıllarında Bükreş’ten haberler ileten John Reed şöyle demiştir: “*Bir Romen’i kızdırmak isterseniz, ülkesinin bir Balkan devleti olduğunu söyleyin. Romanya bir Balkan devleti değildir. Bizi vahşi Yunanlılarla, Slavlarla nasıl karıştırırsınız! Biz Latin’iz!*” (Todorova, 2012:102).

Osmanlı Devleti’nde ise Balkan birliğinin bozulması ve bölgenin kaybı asla kabul edilebilecek bir durum değildi. Toplumun hiçbir kesimi bu durumu hazmedemediği gibi ilk başlarda Balkanlardaki olası bir ayrışmaya ihtimal dahi verilmemekteydi. Öyle ki Balkan coğrafyasının pek çok merkezi Osmanlı Devleti’nin en önemli şehirleri arasında gösterilir idi. Başta Selanik, Manastır, Resne, İşkodra, Sofya, gibi bölgeler Osmanlı’ya sembol olmuş merkezler arasındaydı. Bir başka konu ise Osmanlı asker ve bürokrasisinin önemli bir kesimi ile XX. yüzyıl başlarında adından çokça söz ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrolarındaki önemli isimlerinden birçoğu Balkan kökenli idi. Bunun neticesi olarak da Balkanlar daha bir önem arz etmekteydi.

1905 yılındaki Rus-Japon harbinin mağlubu olan Rusya Uzakdoğu’da ilerleyemeyeceğini anlayınca yönünü dolayısıyla da politikalarını bütünüyle Balkanlara çevirdi. Aynı yıllarda Balkanlarda beklenti içerisine giren bir başka devlette Avusturya-Macaristan İmparatorluğu oldu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908 yılında Bosna-Hersek’i ilhak ederek bölge ile yakından ilgilendiğini

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

gösterdi. Bir başka hesap peşinde olan devlet ise İtalya'dır. İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki hesapları ile birlikte direk olarak Karadağ ile ilgilenmesi gözlerden kaçmayan önemli müdahalelerdir. Bütün bunların yanında İngiltere de Avrupa'nın eşliğinde olan biteni yakından takip etmekle kalmayıp bölgedeki hareketlenmede söz sahibi olmak gayesiyle diplomatik anlamda ciddi bir müdahildir.

Balkanlardaki gayrimüslim unsurlar için bağımsızlık, Osmanlı açısından isyan sayılacak bir olaya verilecek farklı bir isim "Balkan Çözülmesi" şeklindeki bir yaklaşım ile ifade edilebilir. Osmanlı Devleti diğer Balkan devletlerine de ayrıldıkları halde düşman gibi görmüyordu. Siyasi ve iktisadi ilişkilerini devam ettirmiş, Balkan Savaşı öncesine kadar ticaret antlaşmaları yapmıştı. Balkan halklarının Avrupa'daki fikir hareketlerinden etkilenmeleri ve Rusya'nın bölgede yaşayan akraba topluluklarla olan bağlarını güçlendirme girişimleri bu çözülmeye ivme kazandıran faktörlerdendir. Rusya'nın bölgede bulunan Slavlar ile akraba olduklarını hatırlaması bölgenin Osmanlı kontrolüne girişinden yaklaşık dört yüz yıl kadar sonra olmuştur. Bunda da yukarıda da zikredilen Avrupa merkezli bağımsızlık cereyanlarının yanı sıra, zayıflamaya yüz tutmuş bir Osmanlı iktisadi, askeri ve siyasi zafiyeti etkilidir.

Balkanların en hararetli günlerini yaşadığı bir dönemde Mümtaz Kolağası rütbesinde Ahmed Muhtar isimli bir zabitanın dönemin askeri yayın organlarından olan *Metin Gazetesi*'ne yazdığı 'Balkan İttihadi' başlıklı yazı Osmanlı subaylarının duruma bakışını anlatması açısından son derece dikkate şayandır. Makalede;

.. Balkanlar'da hükümfermâ olacak ittihattan bahs edelim: bu şimdilik bir ihtimal ve belki de husule müşkül bir emel-i hayaldir. Fakat her halde bir temenni-i muhâl değildir. Herkese malûmdur ki Balkan yarımadasında bizden başka Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunan hükümetleri vardır. Bunların ahalisi bizim yabancılarımız değildir. Hürriyet ve müsavat sancakları altında bugün hakiki manada kardeş olan Osmanlılar dünkü kardeşleridirler. Farkları ancak istihsal-ı hürriyette kendi hesaplarına iş görmekte daha evvel davranmış olmalarıdır.

Bu gün Osmanlıların, cins ve mezheb, meslek ve meşreb farklılıklarını bir tarafa bırakarak yekdiğerleriyle nasıl öpüşüp kucaklaştıklarını ve ruhlarının bütün temayülât-ı samimiyeleriyle selsebil ittihadın nevâz-ı şikâr cereyanlarına nasıl vakf ve vücûd ve teslim-i nefis ettiklerini görüp anlıyoruz. Şu halde demek oluyor ki, İttihatta şart milletin mutabakatı değil, muvaffakiyettir. (Ahmed Muhtar, 1908: 2).

Balkan toplumlarının birbirlerine benzerliği, hatta bir Osmanlı gibi yaşam tarzlarını belirledikleri bilinen gerçeklerdir. Motif olarak benzer folklorik özelliklere sahip olan Balkan toplumları aslında birbirlerine karışmamaya özen göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir şekilde asimilasyon politikasına girmediği yaklaşık beş yüz yıllık Balkan hâkimiyeti bağımsızlık hareketleriyle hızlı bir şekilde sonuçlanmıştır. Bölge halklarının kendi yaşam tarzlarını korumaları, dillerini konuşabilmeleri ve özellikle dini açıdan ibadet serbestisi bunun açık göstergesidir. Ne Avrupalı ne de şark kültürüne dâhil tutulan Balkanlar aslında kendine özgü duruşlarıyla ayrı bir topluluk ve coğrafya olma özelliklerini sürdürdüler(Şahin, 2015: 317). Osmanlı hükümdarları İslamiyet'e mensup ve devletlerini şerî hükümlerle yöneten kişilerdi. Ancak farklı din mensupları yapılarını korumakla güçlü ve ayrı bir

kimlik sahibi olmayı da sürdürmüşlerdir. Osmanlı'da tüm dini grupların fertlerini bir kazanda eriterek tek ulusa dönüştürmek gayreti güdülmedi. Yüzyıllar süren Osmanlı yönetimi sırasında birçokları İslamiyet'i seçti, fakat insanlar buna teşvik edilmedi(Mccarthy, 2012: 7).

Sır Edwin Pears² Balkan halklarını konuşulan dillere ve inandıkları dinlere göre sınıflandırmanın mümkün olduğundan bahsetmiştir. Balkan halklarının dillerinin genel olarak Slav, Latin kökenli, Rumca, Arnavutça ve Türkçe olarak beş ayrı grupta toplamak mümkündür. Osmanlı toplumundaki milletleri dil farklılıkları nedeniyle kaynaşmalarının mümkün olmadığına dikkat çeken Pears, dilleri kadar ırk farklılıkları da bu karışmayı engellemiştir demektedir.(Şahin, 2015: 322).

Balkan çözülmesine kıvılcım sayılabilecek hareketlenmelerin temelinde Balkan devletlerinin Batılı devletlerin tesirine girmeleri yatmaktadır. Avrupa'da gelişen ulusçu cereyanlara Rusya'nın tesiri ve katkısının da eklenmesiyle bölgede ilk başlarda görülen zayıf milis ayaklanmalar kısa süre içerisinde düzenli ve destekli bağımsızlık hareketine dönüştü. Rusya'nın bölge üzerindeki tesirleri kabul edilir bir gerçekliktir. Bölgede varlık gösteren Slav milletlerin yanı sıra Antik döneme dayanan tarihlerinden yola çıkarak özelliklerini korumaya çalışan Yunanlıları görmekteyiz. Avrupa'nın büyük desteğini görmüş olan Yunan hareketi başarılı olurken, Balkan Kavimlerinin Osmanlı'ya karşı birlikte hareket etme duygusunun da temeli atıldı. Yunan'dan sonra belki de en önemli uyanma Bulgarlarda oldu. Çünkü Yunan bağımsızlığı Balkan halkaları arasında zaten var olan gizli milliyetçilik duygularının açığa çıkmasına sebep olmuştur.

Avrupa'da ayrılıkçı milliyetçiliğin patlaması XX. yüzyılda daha da özgül tarihsel köklere sahiptir. Versailles ile Brest Litovsk'un sonuçları hala kendini hissettirmektedir. Özünde Habsburg ve Türk imparatorluklarının kesin çöküşü ile Çar yanlısı Rusya imparatorluğunun kısa süreli çöküşü, kitlesel cinayetler ya da mecburi toplu göçler dışında uzun vadede çözümü bulunmayan türden problemlerle uğraşan bir dizi benzer ulus devlet ortaya çıkmıştır.(Hobsbawm , 2010: 196). Osmanlı Balkanlarının çözülme sürecini Louis Renault³ ise "*Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları, sanki cansız bir maddeyi kesip biçen düzenbazlar tarafından, oralarda bulunan halkın çıkar ya da duyguları göz önünde tutulmadan paylaştırılmakta, halk geçici heveslerin, heyecanın, siyasal çıkarların dayattığı çözümleri kabul etmek zorunda kalmaktadır*" (Djuvara, 1999: 10) sözleriyle değerlendirmektedir.

Albert Sorel'in Doğu sorunu Türklerin Avrupa'ya girmeleriyle başlamıştır söylemi Şark Meselesi algısıyla bütünlük arz etmektedir. Balkan çözülmesi de Şark Meselesini hayata geçirilmesinin Avrupa'da mâkes bulan ilk halidir. Öyle ya da böyle Avrupa'nın eşiği sayılan Balkanlardan Türklerin atılması Batı için zaruret teşkil etmekteydi. Çünkü Batının içinde beslediği Türk düşmanlığı Batı ilminin temelini temsil eden birçok bilim adamının fikirlerinde kendini göstermiştir. Erasmus pekte felsefi sayılmayacak bir üslupta Türklere karşı sanki bir iddianame yazmış. Ona göre

² London Daily Gazetesinin Muhabiri, 1873-1915 yılları arasında İstanbul'da yaşamış gazeteci.

³ Elçi, Fransa Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Okulu Profesörü.

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

“Türkler geçmişleri karanlık barbar insanlardır demekte, Hristiyanların varlıklarını sürdürebilmeleri için Türkleri yok etmek gerektiğini savunmaktadır” (Djuvara,1999: 8).

Bu ve bunun gibi benzer yorumlar Türk- İslam yaşam tarzının dünyada kendini hissettirdiği andan itibaren Batılılar tarafından pek çok projenin geliştirilmesine neden oldu. Türklerin Anadolu coğrafyasındaki hâkimiyetinin Balkanlara taşması ve sonrasında da Avrupa’yı tehdit etmesi Haçlı seferlerindeki barbar yaklaşımın aslında yüzyıllar sonraki İslami fetih ruhunun engellenmesine yönelik çabanın tezahürü olduğunu göstermekteydi. Haçlı seferleri sonrası Avrupa’da oluşan kargaşa ortamı Türklerin Avrupa’ya ilerlemeleri ve özellikle İstanbul’un fethinden sonra daha realist planlar dâhilinde projeler üretilmesine ortam hazırladı. Bu projeler Türkleri önce Avrupa’dan dolayısıyla da Balkanlardan, daha sonra da Boğazlar merkezli İstanbul ve Anadolu’dan temizleme yönündedir. 1914’te başlayan umumi harp bu yönde gelişmelere sahne olmuştur.

Balkan devletleri arasında bir anlaşma ve birlik oluşturma meydana getirilmesi düşüncesi yeni değildi. Bükreş’teki Osmanlı Elçisi Süleyman Sabit, Hükümet’e gönderdiği 15 Ekim 1879 tarihli bir yazısında Rusya’nın aracılığı ile Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya arasında bir konfederasyon kurulması ihtimalinden söz etmektedir. Sözde kalan bu deneme 1891’de Yunan hükümet adamlarından Trikopis tarafından Balkanlar’daki Osmanlı topraklarının paylaşılması için Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir ittifak biçiminde gerçekleşmesi istendi. Bulgaristan’ın direnmesi yüzünden başarısız oldu.(Karal, 2011:289).

Osmanlı - İtalyan savaşı sürecinde sürüncemede kalan Balkan ittifakı tasarısının tekrar ele alınmasına yol açtı. 11 Ekim 1911’de Bulgar Dışişleri Bakanı Geşof Fransa’dan Sofya’ya dönerken Belgrad’da vagonunda Sırp Dışişleri Bakanı Milovanoviç ile uzun bir görüşme yaptı. İki bakan Osmanlıların Balkanlardaki topraklarının paylaşılması konusunda prensip anlaşmasına vardılar. Bundan sonra Sofya ile Belgrad arasında çok gizli görüşmeler yapıldı ve iki devleti bağlayan gizli anlaşma 13 Mart 1912’de imzalandı.(Karal, 2011: 292). Bunun haricinde Venizelos’un tutumu ve Yunan Bulgar görüşmeleri Makedonya merkezli çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle ilk başlarda askıda kalmış ise de 29 Mayıs 1912 tarihinde Sofya’da imzalanmıştır.

Balkanlarda Osmanlı Ordusu ve Kamuoyunun Balkan Algısı

Trablusgarp yenilgisi ve sonrası yaşanan kriz Osmanlı Devleti nezdinde çok daha farklı bir problemin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Bir yandan Kuzey Afrika üzerinde İngiliz ve Fransızlardan farklı bağımsız bir politika geliştiren İtalya’nın saldırıları ve alınan mağlubiyete dair yaşanan sıkıntılar, öte yandan Balkanlarda başta Karadağ olmak üzere diğer devletlere askeri altyapı desteği sağlayan aynı İtalya ile girilen mücadele söz konusudur. Gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti, Rodos, Sakız, Sisam ve Midilli gibi önemli gördüğü adalara takviye kuvvet sevk etmek ve yine Rodos ve Midilli ile Limni ve İstanköy adalarına silah göndermek suretiyle tedbirler almaya çalışmaktaydı. Sonuçta, önceden adaların Anadolu ile haberleşmesini keserek ve böylece Ege'deki hareketinin Osmanlı Devletince izlenmesine engel olmak amacıyla haberleşme kablo ve istasyonlarını tahrip eden İtalyan Donanması, adaları işgal için

harekete geçti.(Hayta, 1994: 132). Bu durum Balkanlarda var olan huzursuzluğun hemen güneyinde daha net bir sorun olarak algılanmasına ortam verdi.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları üzerine yapılan anlaşmalar Osmanlı kamuoyunda ciddi bir çatışmanın başlaması için heyecan yaratır olmuştur. Balkanlarda başlayacak olan bir harp ile ilgili çeşitli tedbirler alınmasını savunan çeşitli yazılar kaleme alınırken, sulh yollu tavır sergileyen görüşler de yok değildi. Metin gazetesinde yer alan şu satırlar bir savaşın başlangıcının habercisi niteliği taşımaktadır;

“Önümüzdeki ilkbahar zarfında bir muharebe karşısında bulunacağımızı söylemek istemiyoruz. Hâli hazırda Hükümet-i Osmaniye ile Balkan Hükümet-i sairesi beyninde harbi intaç edebilecek bir ihtilaf mevcut değildir. Ancak farz edelim ki intizarın hilafında faraza Yunanistan, Sırbıya veyahut Bulgaristan ile harb etmek mecburiyetinde bulunalım. Bu takdirde ne olacak?” (Mehmed Zeki, 1912:1)

Ekim ayı itibarı ile İstanbul'da tansiyon yükselmiş, gazetelerin de ateşli manşet ve hararetli yazılarıyla durum daha farklı bir hal almıştır. Darülfünun öğrencileri harpten yana tavır sergilemiş, harbe girilmesi gerektiği doğrultusunda hükümet kapılarında çeşitli gösteriler tertiplemişlerdir. Aynı günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti halkı birlik beraberliğe davet eden bildiriler yayınlamıştır.

7 Ekim tarihinde göstericilere karşı hükümet binasından bir konuşma yapan Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa *“Harp denilen şeyi biz biliriz. Laf ile söylendiği gibi kolay değildir. Harp'ten hem yenen hem yenilen zarar görür. İşte bunun içindir ki en kuvvetli devletler bile harbe girmek için çok düşünmeye mecburdurlar. Harbin iyi tarafları olduğu gibi fena tarafları da vardır. Hesapsız işe girilmez. Bu da sizin bileceğiniz şey değildir”* sözleriyle irad ettiği nutukta kalabalığı teskin etmeye çalışmıştır.(Karal, 2011: 301).

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın endişeleri arasında belki de savaş öncesinde terhis edilmiş olan 120 tabur ve bundan doğan boşluk yatmaktadır. Ordunun 29 Temmuz 1912 tarihli aldığı Balkanlardaki son terhis kararı üzerine verilen seferberlik emri ciddi kargaşaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.(Feyzioğlu, 2016: 202). Balkan Muharebeleri öncesinde halk arasında çeşitli galeyanlar görüldüğü halde devlet bunları teskin etmek üzere Rumeli Kıta'sında bulunan askerlerin terhisi yoluna gitmiştir. Dönemin hükümeti de bölgede eğitim halinde bulunan 120 bin askeri terhis etmek suretiyle gaflet göstermiştir.(Türkgeldi, 1987: 57). Şehremini Operatör Cemil Paşa *“Biz harb edecek halde değiliz; bu askerle harb olmaz. Zat-ı Şahaneye söyleyin, muharebenin önünü alsınlar”* derken esasında durumun vahametini de gözler önüne sermekteydi.(Türkgeldi, 1987: 58).

Savaş yıllarının Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili Nazım Paşa'nın Sadrazam Ali Paşa'nın damadı olması münasebetiyle hızla yükselmesine yetmişti. Öyle ki kendisi askeri otoriteyi külhanbeyliği ile karıştıran yapısıyla bilinirdi. Korgeneral üniforması ile Beyoğlu'nda sarhoş gezmesi münasebetiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından Erzurum'a sürülüp İstanbul'dan uzaklaştırılsa da daha sonraları *“Hürriyet Kahramanı”* unvanını bir şekilde üstüne almıştı.(Karal, 2011: 306). Komuta makamları karışık, görevleri belli değildi. Mesela harp harekâtı tasarısına göre Taşlıca Müfrezesinin görevi bilinmiyordu.(Çakmak, 2012: 121). Nazım Paşa Balkan savaşı

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

başlayacağı sıralarda bile, Balkan kuvvetlerine karşı yürütülecek savaş planlarını görmemiş bulunuyordu.(Türkgeldi, 1987: 60).

Balkanlarda, Ruslar ve genişlemek sevdasında olan Osmanlı İmparatorluğundan doğan diğer devletler Osmanlı Devleti'ne ve birbirlerine karşı mücadelelerini sürdürürken, Osmanlı yönetimi kendisine karşı olanlara karşı tedbir almadı ve bu devletlerin aralarındaki sürtüşmeleri artıracak herhangi bir girişimde bulunmadı. Balkanlardaki gelişmelerin imparatorluğun temelini sarsacak olaylar olduğunu değerlendiremedi(Görgülü, 1993: 9).

Tanin Gazetesi harbin başladığı günlerde attığı manşetle Balkanlara dair olayların kamuoyu üzerindeki psikolojisini de yansıtmıştır. 8 Ekim Karadağ'ın Osmanlıya harp ilanı halk arasında adeta sevinçle karşılandığı gibi sonraki gün *Tanin* gazetesi "*Hele Şükür Harp Başladı*" şeklinde manşet atmaktaydı.(Tanin 1912:1). 8 Ekim 1912'de Başkomutanlıktan 2.'nci Ordu Müfettişliği'ne şu telgraf geldi: "*Karadağ devleti harp ilan etmiştir. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın yakında düşman olmaları beklenmektedir. Seferberlik ve toplanmanın hızlandırılması, sınırların kapatılmasına ilişkin tedbirlerin vakit geçirmeden alınması önemle rica olunur*"(Çakmak, 2012: 119). Öte yandan merkezde harbe girilmesi konusunda ısrar sürerken savaşa katılacak kimseyi bulmakta güçlük çekildiği söylenebilir. Yerel halkın gitmesi şöyle dursun, İpek ve Yakova redif taburları bile toplanamıyordu(Çakmak, 2012: 121). Balkan savaşının başlayacağı sırada ordunun morali temelinden sarsılmış bulunuyordu. Anlamını kavrayamadığı Yemen, Makedonya ve Arnavutluk ayaklanmalarının bastırılmasından yıpranmıştı. Uzun süre silahaltında tutulan erler askerlikten yılmıştı. Askere alınan yedek erler ise trenlere zorla indirilmekteydi(Karal, 1911: 308).

Osmanlı İmparatorluğu'na isyana kalkışan Balkan milletleri aslında her şeyin farkındaydılar. Osmanlı'nın içinde bulunduğu bezgin ve yorgun tablo hiç şüphe yok ki onlarında gözlerinden kaçmayan durumlar dâhilindedir. İçişlerindeki çekişmeler, hükümet ile ordu arasındaki çatışmalar ve ordunun emir komuta kademesindeki sıkıntılar Osmanlı'nın bir parçası olan ve içişlerine hâkim olan Balkan unsurlarının da malumudur. Mehmet Ali Nüzhet'in, redif askerlerinin her türlü talimden yoksun, yorgunluk ve açlıktan ve kötü idareden maneviyatı bozulmuş birliklerden oluştuğu tespiti (Feyzioğlu, 2016: 206) herhalde Balkan Devletlerinin tamamı tarafından farkına varılmış bir durumdu.

Öte yandan Balkan Savaşları Avrupa gazetelerinin de yakından takip ettiği bir konuydu. Savaşın başladığı günlerde başta İngiliz gazeteleri olmak üzere Avrupa'dan birçok gazete savaş muhabiri İstanbul'a akın etmişti. İngiltere'nin en önemli gazetelerinden Times, Daily Chronicle, Daily Telegraph, Daily Mail, Central News savaş muhabirlerini İstanbul'a göndermişlerdi(Yavuz, 2013: 151). Aynı zamanda basın dünyasının dönemin önemli kaynaklarından olan New York Times'da Balkan muharebeleriyle yakından ilgilenerek savaş öncesi ve savaş yıllarında çok sayıda haber yapmıştır⁴(Yavuz, 2013: 154).

⁴ Balkan savaşları sürecinde Amerikan Kamuoyunu bilgilendiren New York Times özellikle Anavatanlarına savaşmak üzere dönen Yunanlılardan "Türkiye'nin düşmanları" olarak tasvir ettiği Balkan milletlerinin çok fazla şey istediğini ifade etmesi dikkate şayandır.

Balkan Devletlerinin Askeri Altyapıları

Balkanlardaki gergin hava ve dış baskılar bölge topluluklarının bağımsızlık faaliyetlerine kalkışmaları bölgede ciddi bir stres birikmesine sebebiyet vermiştir. Kendileri açısından bağımsızlık Osmanlı açısından isyan şeklinde algılanan Balkan bunalımı öncesi bölgede beklenti içine giren milletler çok ciddi bir altyapı hazırlığı içerisine girmişlerdir. Bu devletler dış bağlantılı olmak üzere pek çok farklı devletle Osmanlı egemenliğine karşı geliştirecekleri bir harekâta destek sağlamak üzere çeşitli temaslara bulunmuşlardır.

Donanma Mecmuası'nda Yunus Nadi tarafından kaleme alına bir makale dönemin Osmanlı aydınlarının Balkan savaşları ve Balkan hükümetlerine genel duruşu yansıtır niteliktedir.

Bugün Balkanlarda meşgûle-i harp ve cidaliz. Vaktiyle Osmanlı saltanatının birer vilayetleri, belki bir kaç bir vilayeti hükmünde olan dört hükümet, gerd nefer ez kıyam olarak bize ilan-ı muhaseme ettiler. Hatta doğrudan doğruya ilan-ı muhaseme etmeyerek izzet-i nefsi-i milliyemizi cerihedâr eyleyecek metâlib-i serkeşhâne ile ortaya atıldılar ve böylelikle bila zarar bizi top ile, tüfenk ile cevap verme zeminine sevk ettiler. Mevzi budur. Bugün bize hakim olan hissiyat, hatta hadisat budur ve işte bu mecmua çıktığı zaman birçok kısmı tarihe karışabilecek olan hissiyat ve hadisat budur..

Kuvve-i mukâveme-i Osmâniye'nin Balkan Hükümetlerinin müttetik ve müttedid savletleri karşısında kırılmayacağına iman ederiz. Fakat yalnız ve yalnız başımıza Balkan Hükümetleri ile uğraşıyor değiliz. Öyle olsa câna minnet bilirdik. Balkan hükümetlerini tevliid eden âmal-ı sâbika-yı siyasiye, hâlâ Balkanlar'da patlayan top ve tüfenk tarrakaları arasında dahi tanin-endâz olmakda bulunuyor.. Evet, biz Balkan Hükümetlerinin müteferrik ve müttetik savletlerinden pervâ etmeyiz. Bununla beraber bir zamanlar bizim ferman bir satvetimiz olan bu hükümetlerin bugün bizim aleyhimize kerden-firâz cüret olmalarından ibret beyyin olarak, bunları tâ bu dereceye kadar sevk ve is'ad eden il ve esbâb-ı tedkik ve mevcûdiyetimize hücum eden müşkilatın kesreti ve azâmetini de iyice ihâta eylemek suretiyle, daha metîn ve zinde azimlere sahip olduğumuz halde, hayata yeni ve müstesna şevk ve gayretlerle sarılmak ihtiyacından da vâreste kalamayız. Müşkilat ne kadar büyük olursa olsun bizi hiçbir vakit ye's ve fütûra düşürecek kuvvet ve kudrete hâiz olamaz.(Yunus Nadi, 1912: 294)

Müdâfaa-ı Milliye gazetesinin 14 Ekim 1912 tarihli nüshasında yayınlanan "Balkanlar'da Harb" isimli makalede yer alan görüşler hem Balkan Devletlerine karşı Osmanlı'nın bakışını hem de Osmanlı aydınının Balkan Harbi ile ilgili genel beklentisini yansıtır niteliktedir. Yazıda yer alan fikre göre harbin başlaması Osmanlı ve Avrupa için son derece olumlu bir sonuç doğuracaktır. Öyle ki *bu harp ile Osmanlı adı bir kat daha yükselecek, Avrupa da bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir denilmiştir.* Çünkü Balkanlarda hâkim olan problemlili havanın Avrupa'yı da olumsuz etkilediğini, harbin başlangıcıyla bu havanın dağılacağı görüşü savunulmuştur. Yazının devamı şöyledir;

Osmanlı ordusunu Balkan hükümetleri saire-i müttefikesi ordularının mağlup edemeyeceği kuşkusuz ve aşikâr bir şey olup, buna itiraz edecek bir ferd bulunmaz. Bâhusus Osmanlı ordusunun sorumluluklarına müretteb vazife-i mühimmeyi her cihette ifâ etmeye

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

muktedir gayet değerli kumandanlar idaresinde bulunduğu unutulmamalıdır(Müddâfaa-ı Milliye, 1912:175).

Mezkûr makale aslında savaş döneminde kamuoyunun moral ve motivasyonunu üst seviyede tutma adına kaleme alınmış bir yazıdır. Basın organlarının bu gibi yaklaşımlarıyla Balkan Savaşlarında olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı esnasında da karşılaşmak mümkündür. Genel bakımdan Osmanlı kamuoyunu bilgilendirme açısından Balkan savaşları öncesinde ve savaş sırasında basın organlarında Balkan devletlerinin askeri ve stratejik alt yapılarına fazlaca yer verilmiştir. Öyle ki devletlerin askeri teşkilatlanmalarının yanı sıra, askeri eğitim birimleri, emir komuta kademeleri ve ağır silah sayılarıyla ordularının eğitimlerindeki dış bağlantılara kadar yer verdiği görülmektedir. Bunlara her devlet açısından birkaç örnek vermek mümkündür.

“Askerlik nokta-i nazarından nazar-ı ehemmiyete alınabilecek yegâne düşman ordusu Bulgar ordusu olup bu da yıllardan beri harp için pek ziyade bir ehemmiyet ile hazırlanmakta idi” (Müddâfaa-ı Milliye, 1912: 175).

Bulgar ordusu ile bir başka görüş ise Osman Nuri imzasıyla *Asker Mecmuası'nda* yer almıştır. Mevcut yazı Bulgar ordusunun genel ahvalini anlatmakla birlikte istatistiki rakamlar ve Bulgaristan ordusuna ait muhtelif sınıflara ait sayısal veriler aktarılmaktadır.

“Bulgaristan'da bu son senelerde ordunun tensikatına büyük bir gayret-i vukuf ile çalışılmış, mevcut hazırı mütemadiyen yeniden birçok kıtaat teşkil ve tensikât ta'dil edilmiş olduğundan Bulgaristan ordu teşkilatı tebeddülâta uğramıştır..

Hizmet-i Nizamiyede

Silahaltında piyade 2 sene, sınıf-ı sâire 3 sene

İhtiyatta piyade 18 sene, sınıf-ı sâire 16 sene

Miliste

Tertîb-i evvel Piyade 4 sene, sınıf-ı sâire 5 sene

Tertib-i sâni Piyade 2 sene, sınıf-ı sâire 2 sene

Vakt-i seferde 18 yaşından 20 yaşına kadar olan delikanlılar dahi silahaltına davet olunabilir”(Osman Nuri, 1908: 284).

Karadağ ordu yapısı ile alakalı; Karadağ bilindiği üzere 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Balkanlardaki kaynaşmaya Osmanlı'nın fiili müdahalesinin gerçekleşmesine sebep olan devlettir. Karadağ esas itibari ile ismiyle müstesna dağlık bir alan olduğu gibi halkı da dağlı olmanın verdiği saldırganlık hissini üzerinde taşıyan bir yapıya sahiptir. Bu yapı ordularına da yansımakla birlikte orduları Ruslar ve İtalyanlar tarafından eğitilmiştir. Esas itibari ile pek çok eksikliğin olduğu kabul edilen Karadağ ordusunda ortalama muvazzaf askerlerin 30 yılı mecburi, 13 yılı ihtiyat olmak üzere toplamada 43 yıl askerlik hizmetiyle mükelleftirler.(Mehmet İsmail, 1908: 12)⁵.

Karadağ terakki-i askeriyesi nokta-yı nazarından celb-i dikkat olan bu mekteb hiç şüphesiz yoktur ki ayrıca bir ehemmiyete sahiptir. Çünkü bu memleket Balkanlarda bir muharebe zuhur ettiği takdirde kendi kuvve-i askeriyesi dâhilinde oldukça ehemmiyetli bir rol oynayabilecektir.

⁵ Mehmet İsmail, 'Sırp ve Karadağ Orduları', *Asker Mecmuası*, S.13, s.12.

Mehmet Ali KARAMAN

Karadağ zabitanı tahsil ve terbiye-i askeriyelerini ya Çetine'deki Mekteb-i Harbiye'de ve yahud Rusya ve İtalya hatt-ı terakkiyada görürler idi. Lakin bu tahsil matlub derecede esaslı ve metîn olamazdı. İşte bu nakiseyi tamir etmek maksadıyla 25 Nisan 1911 tarihinde emirnâme-i krâlî ile tesis-i takrir eden zâdegân gönüllü efrâdı mektebinin resm-i küşadı geçen teşrin-i evvelin 24. günü icra olundu.

Mektep talebeleri 11- ile 15 yaşında bulunan zâdegân evlâdetten teferrik olunur ise de evvel emirde bizzat Karadağ Kralı tarafından intihab edilir. Mektebe duhulleri takdir edilenler ayrıca bir muayene-yi tıbbiyeye bilahare bir duhul-ı imtihanat-ı geçirmeye mecburdur. Ancak lüzum olan zâbitanın mikdar-ı seneviyesi 15'e bali' olduğundan ve diğer taraftan Karadağ hükümetinin vesâit-i takdiyesi mahdûd bulunduğundan mektebe her iki senede 25 çocuktan fazla talebe alınmaması tensîb edilmiştir. (Müdâfaa-ı Milliye, 1912: 7).

5 Teşrin-i evvel 1324/18 Ekim 1908 tarihinde, sonraki nüshalarını İstanbul'da yayımlayan Haftalık Risâle-i Askeriye "Karadağ Ordu Teşkilatı" başlıklı bir yazı dizisi ile Karadağ ordusunun bütün ayrıntılarını aktarmaktadır.

Balkan hükümâtı arasında askerlikte en geri Karadağ hükümeti olup, ordusu hâl-i hazır ordularına pek az benzer. Teşkilat-ı ahvali coğrafyasıyla ahalisinin teba'ine göre yapılmıştır. Karadağlıların cengâverliği ve vatanperverliği ma'lum bir keyfiyettir. Karadağ'ın teşkilat-ı askeriyesi Prens Danilo (1851-1860) tarafından icra edilmiştir. Sonra şimdiki Prens Nikita tarafından 1860 senesinde Sırp muallimlerinin muavenetiyle orduyu Sırp usulünde tanzim ederek yeni bir hatve atıldı. O zaman Sırbıya Karadağ hükümetine 5000 tüfenk, 1 cebeli bataryası ve bir miktar cebehane verdi. Karadağ yine milis tarzını muhafaza etmek üzere Fırka, Liva, Tabur ve bölüklere taksim edildi. Fırkalar 2 livadan, livalar 4 alay, 6 taburdan, taburlar 6 bölükten, bölükler 100 neferden mürekkeb idi.

Şimdiki Karadağ ordusu yine milis usulündedir. Ahalinin 18'den 25 yaşına kadar olanlarından silah taşımaya muktedir olanlar askerdir. Ordu iki kısma ayrılmıştır. Muvazzaf ordu, 18'den 25 yaşına kadar olanlar; ihtiyat ordusu kırk altıdan atmış yaşına kadar olanlar.

Makalede sıhhiye ile ilgili bir tek askeri tıbbiye varlığından bahsetmektedir. Fakat yeterli askeri hastanenin ve sıhhiye memurlarının olmadığı bilgisinin verildiği makalede hastalanan askerlerin Danilograd, Nikşik ve Podgorica'daki belediye hastanelerinde tedavi edildikleri aktarılmıştır. (Haftalık Risâle-i Askeriye, 1908: 477).

Müdâfaa-ı Milliye gazetesinde yer alan bir tespate göre Sırbistan ve Karadağ ordusu için şu ifadelere yer verilmiştir; "Karadağ ile Sırp lar bunlarda harpte pek müthiş bir darbe yiyecek adi çeteler kabilindedir. Fransa Ayan azasından Mösyö dö Turnel Konstan, Kral Nikita'ya hitaben neşrettiği açık mektupta Karadağlı hakkında bu hükmümüzü tasdik ediyor(Müdâfaa-ı Milliye, 1912:175).

Metin Gazetesinde yer alan haberde ise şu yorumlara yer verilmiştir;

Askerlik hizmeti kanunla belirlenmiş ve yirmi yaşından elli yaşına kadar bütün halkı kapsamaktadır. Askerlik hizmetinin 18 ay ile 2 sene arası ordu dairesinde, sekiz senesi ihtiyatından yedi senesi, birinci sınıf miliste ve yedi senesi de ikinci sınıf miliste olmak üzere dört devre halindedir. Kral ordunun komutanıdır. Ancak Harbiye Nazırı ile asakir-i muzaffer Başkumandanı namı altında kişilerin komuta ve kontrolünde bulunmaktadır. Sırp ordusu 13 kısımdan ibarettir. 1907 senesinde alelade asker bütçesi 20.608.000 Franktır ki 906 bütçesinden

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

97 bin frank fazladır mesarif-i fevkalade ise 64.000.000 franktır(Metin Gazetesi, 1908:2).

Karadağ ordu teşkilatı ile ilgili Daire-i Sedaret Tahrirat Kalemî'nden çıkan yazıda Karadağ Hükümeti'nin istihzârât-ı fevkallâdede bulunduğu Kolaşin-i Bâlâ'da bir hayli cephâne ile bir miktar top ve topların istîmâli için biröök asker mevcut olup topçuların Rus askeri olduğu Kosova Vilâyeti'nin iş'ârına atfen Dâhiliye Nezareti Celilesi'nden bâ-tezkire bildirilmekle seri'an lâzıme icrasıyla neticesinin inbâsına himmet.(BOA, A.MKT.MHM,736/22: 25 Haziran 1327).

Asker mecmuasında yer alan bilgiye göre de Sırbistan'da on sekiz yaşından elli yaşına kadar her ferd hizmet-i askeriye ile mükelleftir. Hizmet-i askeriye yirmi bir yaşından kırk beş yaşına kadar yirmi beş senedir. Hizmet on sekiz yaşından yirmi yaşına ve kırk altı yaşından elli yaşına kadar sekiz senedir. Birinci sınıf ve ikinci sınıf daimi orduda ve üçüncü sınıf yeni mustahfiz memleket muhafazasında hizmetlidir. Mekteb-i aliye talebesi altı ayı tahsil terbiye görmüş piyadeler on dört ay ve hayvanlarını birlikte getiren süvariler yalnız 1 sene hizmet ederler.(Mehmed Esat, 1908: 12).

1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığı ilk elde eden Yunanlılara karşı duruş biraz daha farklı ve detaylı bir çerçevede olmuştur. Balkan savaşları öncesinde 1897 yılında yapılan Türk-Yunan Harbi sonrasında Osmanlı ordusunun Atina'ya kadar dayanması belki de Savaş yanlılarını genel bir Balkan çatışması için cesaretlendiren durumlardandı. Yunan ordusunun bu çerçevede değerlendirilmeye tabi tutulduğu dış bağlantılı kısıtlı imkânları ve bölgedeki milletler içerisinde beklentisi en yüksek olan milliyetçi söylemler sahibi olarak varlık gösterdiklerini söylemek mümkündür. Yunan isyanını tertipleyenlerden olan Fransızların Napolyon ile başlayan müdahaleleri *Müdâfaa-ı Milliye* gazetesinde Şubat 1912 tarihinde yer alan "Yunan Ordusunun Son Teşkilat ve Tensikati" başlıklı yazıdan da anlaşılacağı üzere Balkan Savaşı öncesi yıllarına kadar devam etmektedir. Öyle ki Fransız generallerinin Yunan ordusunun bütün yönleriyle yapılandırılması konusunda yapılan çalışmalar ve ortaya koyduğu projeler makalenin konusunu oluşturmaktadır.(*Müdâfaa-ı Milliye*, 1912: 4)..

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti nezdinde Balkan orduları aslında yakın takibe alınmıştı. Basına yansıyan yönüyle bile oldukça fazla ayrıntı tespitlerin elde olduğu bir ortamda yapılan savaştan mağlubiyet ile ayrılmak sonucuyla karşılaşıldığında Osmanlı askeri yapısının ne kadar eksik bir durumda olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Balkan Devletlerinin Hazırlıkları ve Osmanlı Devleti'nin Tedbirleri

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyıldan itibaren gerçekleştirdiği fetih hareketleri Balkan unsurları üzerinde her zaman için işgal etkisi yapmıştır. Balkan toplumları durumu Türklerin bölgeyi işgal ettikleri algısı üzerinden değerlendirdiğinden Osmanlı kalmak ya da Osmanlı yaşamak hissiyatı zaman zaman ağır bassa da bilinçaltında yatan bağımsızlık ve hürriyet hırsı her fırsatta kendini hissettirmiştir. Bu konuyu duygusal açıdan ele alan bazı tarihçiler fütuhât ve cihat mantığıyla yaklaşarak realiteleri görmezden gelmişlerdir. Bu sadece belli kitleleri etkilese de başta Slavlar ve Rumlar ile Bulgarlar ve diğer Hristiyan unsurlar arasında Türk ve Müslümanların

bölgede işgalci olarak algılanmış olmaları gerçeğini değiştirmemiştir. Osmanlı ruhu ve anlayışının oturtulması için Merkez özellikle 18. Yüzyıldan sonra Gayrimüslimleri devşirmeden olduğu gibi önemli vazifelere getirmişse de Batı'nın kışkırtma politikalarının önüne geçilemedi. 1878 Berlin Konferansına Osmanlı Devleti'ni temsilen Rum Karatodori Paşa'nın gitmesi dahi bu algıyı değiştirmede.

Hemen her fırsatta bağımsızlık planları yapan Balkan devletleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve XX. yüzyıl başlarında çeşitli hazırlıklar yaptılar. Bu hazırlıkların başında diplomasinin yanı sıra askeri yığınak ve militer tedbirler dikkat çekici niteliktedir. Sırbistan - Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya uluslararası diplomatik diyaloglara hız kazandırmışlardır. Balkan devletlerinin ittifak halinde oldukları ve özellikle Avusturya ve Rusya'nın desteğini aldıkları Kosova Vilayeti Tahrirat Kaleminden çıkan 23 Ocak 1912 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.(BOA, BEO, 3993/299449 10 Kânûn-ı Sâni 1327). Bunun yanı sıra, sınıra Balkan Devletlerinin askeri yığınak yaptıkları, redif askerlerini silahaltına aldıkları ve birbirleriyle ittifak arayışlarına girdikleri de yine dönemin çeşitli yazışma ve telgrafları arasındaki kayıtlarda mevcuttur.(BOA, BEO, 3993/299449, 10 Kanun-i Sâni 1327).

Çıkması muhtemel harbe hazırlık için Balkan Devletlerinin sınıra silah ve cephaneye yığılması bölgede görev yapan yetkililerin dikkatlerini çekmekteydi. Osmanlı Devleti için tehlike teşkil edecek bu türden hareketlilikler tespit edildiği anda merkeze bilgi verilerek tedbir alınması istenmiştir.(BOA, BEO, 4074/305487, 5 Ağustos 1328). Savaş öncesi bölgede kontrolü elde tutmak ve psikolojik olarak halk arasında da endişe yaratmak izlenen politikalar arasındaydı. Bulgaristan'da bulunan Emniyet-i Umumiye istihbarat memurundan alınan rapor içeriğine göre Bulgaristan Hükümeti tarafından otuzar, kırkar kişilik çeteler tertip edilmek suretiyle Makedonya sınırının geçildiği ve bölgede karışıklık çıkarılmaya çalışıldığı bildirilmektedir.(BOA, DH. SYS, 29/3-1, 26 Temmuz 1326). Yine Bulgarların sınıra yığınak yapmaları Selanik Valiliği tarafından merkeze bildirilmektedir. Benzer bir vesikada da Yunanlıların sınıra yığınak yaptıkları ve İtalyanların Arnavutluk üzerinden Karadağ'a silah naklini gerçekleştirdiği Viyana gazetelerinde yer aldığı gibi bu durum Babıâli Evrak Odası tarafından kayıt altına alınmıştır.(BOA, BEO, 4081/30606423, 23 Ağustos 1328). Osmanlı Devleti'nin konu ile ilgili yaptığı istihbarat neticesinde ise Balkan Devletleri cevaben bu yönde yaptıkları yığınak vesaire hazırlıkların savaşa yönelik olmadığı yönündedir.(BOA, BEO, 3955/296602, 13 Teşrin-i Evvel 1327). Mevcut vesikalardan anlaşıldığına göre Balkan çözülmesi öncesinde Osmanlı Devleti tehlikenin farkındalığıyla tedbirler alma yoluna gitti. Bunlardan en çok dikkat çeken Balkan Devletlerinin askeri yığınak ve tedbirlerini mercek altına almasıdır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı gidişatının en önemli safhasını Balkan sorunu teşkil eder. Balkan devletlerinin kendi bağımsızlıkları için başlattıkları isyan girişimleri ve sonucunda kopmaları Osmanlı Devleti'nin İmparatorluk vasfının kaybedilmesine sebep olmuştur. Son dönem Osmanlı harpleri içerisinde büyük dersler alınmasına

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

sebeplere bu çatışma ve ayrılık hali Said Halim Paşa'nın deyişleriyle "Eğer hadiselerin ve vakaların dili siyasi nutuklar ve vaadler kadar değerlendirilseydi, Balkan Harbinden almamız gereken büyük ders, maneviyatımızda daha derin tesirler bırakırdı."

Bu gelişmeler yaşanırken Balkan devletlerinin askeri altyapıları Osmanlı ordusu tarafından mercek altına alındı. Balkan devletlerinden başta Bulgaristan olmak üzere, Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ordu teşkilatlarının bütün ayrıntısıyla incelendiğini görmekteyiz. Yapılan bu çalışmalar dönemin askeri anlayışları dâhilinde olup, savaş hazırlığı yapan bir ordunun bütün sorularına cevap verir niteliktedir. Elde edilen bütün tespitlere ve olumsuzluklara rağmen devletin savaşa girmesi engellenememiştir. Başta Rusya ve bazı Avrupa devletlerinin açık askeri ve siyasi desteğini alan Balkan toplumları kendi bağımsızlık mücadelelerini vermektense geri durmadılar.

Esas itibari ile Osmanlı'da askeri kanat ve aydın kesim ikiye bölünmüştür. Memleketin gerçek durumunu göz önüne alıp sağlıklı değerlendirmeye tabi tutan kesim savaşa girmenin bir yıkım olacağını, beraberinde ölüm ve felaketin geleceğini söylemekten geri durmamıştır. Bununla birlikte büyük bir kesim ise Avrupa'da husule gelen bağımsızlık fikri ile hareketlenen Balkan coğrafyasına müdahale etmek gerekliliğini savunmaktaydı. Gazi Ahmed Paşa Hükümeti bu ikinci grubun psikolojik baskısı altında savaş kararı almak zorunda kalmıştır.

Hafız Hakkı Paşa ise Balkan Savaşları sonrası hem kendi hem de devleti yönetenlerin içinde bulunduğu halet-i ruhiyesini yansıtan ve "Bozgun adını verdiği hatıratında şu yorumu yapmıştır: "Bugün Manastırın Orizar ovasında, Gâvat geçitlerinde, Pirlepe Dağları'nda kardeşim kadar sevdiğim nice canlar yatıyor... Kumanova tepelerinde, Kosova Sahrasında Siroz'un altın ovalarında yüzbinlerce kardeş ve kız kardeşimizin ruhları, bizlere vazifesini yapamayan bozgun âfetine kapılarak o candan aziz toprakları, düşmanlara bırakan orduya, melûl ve sitemkâr bakıyor.

Yüksek hayaller, şairâne tasavvurlar uyandıran Bursa'nın Keşiş Dağı, Şelânik'in Beyaz Kale bahçesinden beyaz şâhikalarıyla görünen ve dünkü Yunan hududumuzda yükselen Olemp'i, Tesalya ovalarını, Çatalca'yı, Dömeke'yi hazin hazin düşündürüyor. Manzarisiyle benliğime, ruhuma kuvvet veren Fâtih minarelerinden bir sürü ruhlar bana «Ey Meşhed'i bırakan bedbaht ordunun subayı! Hâlâ nasıl yaşıyorsun!» diyor. Bütün ordunun bozgunlukları omuzlarını çökertiyor, yüzümü yerlere kapatıyor. Kan ağlayan kalbim kalan vatan parçalarının bütün güzellikleri için kardeşini kaybetmiş bir insan şefkatiyle titriyor. Güzel Rumeli'nin acı, ateşli hâtıraları bana Konya, Erzurum, Bağdat, Mekke için yavrusu çalınan bir kartal şefkati ve hırçınlığı veriyor."

Biri dönemin en üst düzey devlet adamı olan Said Halim Paşa, bir diğeri askeri kanadın önde gelen ismi olan Hafız Hakkı Paşa'nın aslında bu sözleri pek çok şeyi ifade etmektedir. "Balkan isyanı ya da Balkan milletlerinin bağımsızlık mücadelesi" bu tartışmalar sübjektif yorumlarla sürerken aslında gerçek bir ittifak olan ve birbiriyle yüzyıllarca birlikte yaşamış unsurların parçalanma sürecine karşı yaklaşım "Balkan Çözülmesi" yaklaşımıyla adlandırılabilir. Balkan çözülmesi XIX. yüzyılda başlamış sonrasında uluslararası toplantılarda ele alınmış ve sonuçta da bir sonraki asra taşan sürede çözülme gerçekleşmiştir. Balkan çözülmesi bütün Balkan toplumları için

oldukça acı ve sıkıntılı dönemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreç XX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, hâlihazırda da bölgede uzun dönemlerden beri yaşanan siyasi ve sosyal çalkantılar ile birlikte ölüm ve dramların açtığı yorgunluğu üzerinde taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BOA, A.MKT.MHM,736/22 (25 Haziran 1327) :
- BEO, 3955/296602 (13 Teşrin-i Evvel 1327) : /3993/299449 (10 Kânûn-ı Sâni 1327) : 3997/299737 (17 Kânûn-ı Sâni 1327: 4074/305487 (5 Ağustos 1328): 4081/306064 (23 Ağustos 1328).
- DH. SYS, 29/3-1 (26 Temmuz 1326),
- HR.SYS.2043/3-1,12,13,15.
- MV. 175/56 (20 Mart 1913) :175/79, (26 Mart 1913).
- MUHTAR Ahmed, "Balkan İttihadı", *Metin Gazetesi*, 8 Ağustos 1324 (21 Ağustos 1908), S.12, S. 2.
- ÇAĞ, Galip, *Avrupa'nın Ötekisi Balkanlar*, Çankırı 2012, S.12-13.
- ÇAKMAK, Fevzi, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- DJUVARA, Trandfer G. *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje*, Çev. Pulat Tacar, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1999.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", *DTCF Dergisi*, 56/2, 2016, ss.200-213.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *10 Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- HOBBSAWM, Eric *Milletler Ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- HOBBSAWM, Eric *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*, Yordam Kitap, İstanbul 2007.
- İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Dergisi*, Prizren Eylül 2005, ss.9-32.
- İsimsiz, "Karadağ Zadeğân Gönüllü Efradı", *Müdâfaa-I Milliye*, S.25, 15 Şubat 1327/M. 28 Şubat 1912, S.7.
- İsimsiz, "Birazda Komşularımızı Tanıyalım Sırp Ordusu", *Metin Gazetesi*, 8 Ağustos 1324 (21 Ağustos 1908), S.12, S.2.
- İsimsiz, "Yunan Ordusunun Son Teşkilat Ve Tensikati", *Müdâfaa-I Milliye*, S.25, 28 Şubat 1912, S.4.
- İsimsiz, "Balkanlarda Harb", *Müdâfaa-I Milliye*, S. 40-41, 1-15 Teşrin-i Evvel 1328/14-28 Ekim 1912, S.175.
- İsimsiz, "Balkanlarda Harb", *Müdâfaa-I Milliye*, S. 40-41, 1-15 Teşrin-i Evvel 1328/14-28 Ekim 1912, S. 175.
- İsimsiz, "Balkanlarda Harb", *Müdâfaa-I Milliye*, S. 40-41, S.175.
- İsimsiz, "Karadağ Ordu Teşkilati", *Haftalık Risâle-İ Askeriye*, S.15, 28 Kanun-ı Evvel 1324, S.477. Karaman,
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.9, TTK. Yayınları, Ankara 2011.
- KARPAT, Kemal, "Balkan", *DİA İslâm Ansiklopedisi*, C.5, 25-32.

Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı

- Kolağası Mehmet Esad, 'Sırp ve Karadağ Orduları: Sırbistan', *Asker Mecmuası*, S.13, S.12.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm Ve Sürgün*, Ttk, Ankara 2012.
- Mehmed Zeki, "Askeri Tayyarecilik", *Müdâfaa-ı Milliye*, S. 25, 15 Şubat 1327/28 Şubat 1912, S. 1.
- Mehmet İsmail, "Sırp Ve Karadağ Orduları", *Asker Mecmuası*, S.13, S.12.
- HAYTA, Necdet, "Rodos ve 12 Adanın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu 1912-1918 ", *OTAM*, S.V., 1994, ss. 131-144
- Osman Nuri, " Bulgaristan Ordu Teşkilâtı", *Asker Mecmuası*, S.6, S.284.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, Ss. 471-486
- ŞAHİN, Feyza Kurnaz, "Balkan Savaşları Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kaybettiği Topraklardaki Müslümanları Korumaya Yönelik Hukuki Düzenlemeler" *Ubtas* 2014, C.I., S.143-166.
- ŞAHİN, Gürsoy, 'İngiliz Gazeteci Sır Edwin Pears'a Göre XX. Yüzyılın Başlarında Balkanlar'da Sosyal Yapı ve Birlikte Yaşama Tecrübesi', *Ubtas Bildiri Kitabı*, İstanbul 2015, C.1, ss.317-344;
- TODOROVA, Maria, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ÖZCAN, Uğur İ. *Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Karadağ İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 2012.
- YAVUZ, Fikretin, "New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları" *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:6, S.XVI, ss.147-186
- NADİ Yunus, "Hâdisât-ı Cârîye Karşısında Hasbıhâl", *Donanma Mecmûası*, S.31, Eylül 1328/Eylül 1912, s.294-298.

Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya Göç Eden Türklerin Yaşam ykleri,
Rıfat N. Bali, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, Sayfa 368.

Emine ÇELİKKUT*

Eserin muhtevasını, Amerika'ya göç etmiş olan Osmanlı muhacirlerinin ilk tanıklıkları, karşılaştıkları zorluklar ve uyum süreçlerini ortaya koyan sıra dışı yaşam öyküleri oluşturmaktadır.

"Anadolu'dan Yeni Dünya'ya" adı verilmiş olan eser, taşı toprağı altın ve fırsatlar ülkesi zannedilen Amerika'ya 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nden göç eden Müslim ve gayrimüslim toplulukların gç nedenlerini ve yaşam öykülerini konu edinmiştir. "*Amerika'ya Göç Etmenin Dayanılmaz Cazibesi*" adlı ilk bölümde, muhacirlerin göç etme ve Amerika'yı tercih etme nedenleri, Amerika'nın göçmenleri kabul siyaseti ve gç esnasında yaşanan zorluklar dile getirilmiştir. "Gayrimüslim Türklerin Göçü" adlı ikinci bölüm Ermeni, Yahudi, Rum topluluklarının gç ederken yaşamış oldukları zorluklara ayrılmıştır. "Müslüman Türklerin Göçü" başlığını taşıyan üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nden *fırsatlar ülkesine* gç etmelerinin sebepleri ile 1930 ve 1940'lı yıllardaki göçmen manzaraları sergilenmiştir. Dördüncü ve sonuncu bölüm ise ilk gçler ile İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gçlerin mukayesesine tahsis edilmiştir.

Amerika'ya göç etmenin dayanılmaz cazibesi adlı bölümde, Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya yapılan göçün; Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik durgunluk ve İkinci Meşrutiyet ile birlikte gayrimüslimlerin askere alınmak istenmeleriyle vergilerin arttırılması olduğı ileri sürülen iki ana sebebi üzerinde durulmuştur. Amerika'ya göçü kolaylaştırıcı sebebin ise teknolojik gelişmeler sayesinde buharlı gemilerin geliştirilmiş olması ve telgraf sayesinde Amerika'nın yakından takip edilebilmesi olduğı iddia edilmiştir. Bunlara "daha önce göç edenlerin geride kalanlara mektuplar göndermesi ve işçi simsarlarının Amerika'ya göçü teşvik etmesi"ni de eklemek gerekir. Amerika Birleşik Devletleri 1800'l yılların sonlarına kadar serbest göçmen siyaseti uygulamış ancak göçmen sayısının artmasına bağılı olarak ekonomik bozuklukların meydana gelmesiyle Amerikan Kongresi'nde gçler denetim altına alınmış, 1917 yılında göçmenlere okur-yazar olma şartının getirilmiş, 1921 yılında ise gç meselesine geçici olarak kota getirilmiştir.

Yazar, Gçler esnasında gemilerde üç sınıf yolcu olduğundan, üçüncü sınıf yolcuların adeta "ticari yk" muamelesi gördüklerinden bahsetmektedir. Türk göçmenlerin 1920 yılında "Gülcemal Vapuru"nun İstanbul-New York arasında seyahate başlamasına kadar başka ülkelerin gemileriyle seyahat ettiklerini, göçmenlerin uzun ve yorucu gemi yolculuklarının ardından Ellis Adası'na

* Yüksek Lisans ğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, emine.celkkut@gmail.com. ORCID: 0002-1187-0197

vardıklarında muayene ve sorgulamalara maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Hiçbir sağlık sorunu olmayan yolcular ana teftiş bölgesine gönderilmişler, burada göçmenlerin isimleri, yaşları, medeni durumları, meslekleri, eğitim durumları, milliyetleri, gideceği yer, göç için istenen 25 dolarının olup olmadığı gibi soruları net bir şekilde cevaplamaları gerekmiştir. Yazara göre, burada en dikkat çekici soru, “işin var mı” sorusu olmuştur. Çünkü hayır cevabı verenlerin devlete yük olacakları düşüncesiyle geri gönderilme ihtimalleri, evet cevabı verenlerin ise yabancılara taşeron işçiliği yasaklayan kanun nedeniyle ülkelerine geri döndürülmeleri ihtimali vardı. Amerika’ya girebilme imkânı yakalayan göçmenlerin kendilerini her ne kadar şanslı kabul etseler de durumun aslında pek de iç açıcı olmadığı üzerinde duran yazar, zorlu çalışma koşulları, 12 saatlik mesailere rağmen düşük ücretle çalışan insanların varlığı bir gerçektir. Bir diğer husus da yaralanma ve ölümlerle sonuçlanan iş kazalarında tazminat ödenmemesiydi. Yazara göre, Osmanlı’dan Amerika’ya göç edenlerin ekseriyetini gayrimüslimler oluşturuyordu.

“Gayri Müslim Türklerin Göçü” adlı bölümde, Yahudilerin, Ermenilerin ve Rumların Amerika’ya göçleri bütün boyutlarıyla ele alınmıştır. 1893’te açılan Columbus Dünya Sergisi ve bundan kısa bir süre sonra açılan St. Louis Dünya Sergisi’ne Osmanlı tüccarlarının da katılmaları ve serginin kapanmasının ardından Osmanlı tüccarlarının birçoğunun Amerika’ya yerleşmeleri dikkate değer bir bilgidir. *“Parasızlık canımıza tak etmişti. Karar verdik: Saint Louis panayırına gideceğiz. Ama ceplerdeki paraları çıkarıp birleştirdik, yarım dolar bile etmedi New York’tayız. Ya Saint Louis’ye kadar tren parası?... Bu itibarla vagonların altında seyahat ettik. Saint Louis’ye kadar ulaştık, panayır yerine geldik ki... Felaket, panayır sahasına girmek için yarımşar dolar duhuliyeye var. İkimiz için bir dolar. Biz de o para nerede?”* diye uzayıp giden Sergide çalışmış olan Harputlu Ahmet Abdullah’ın hikâyesi oldukça ilginçtir.

Yazar, II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte gayrimüslimlere askerliğin zorunlu hale getirilmesinin, askere gitmek istemeyen Yahudilerin kendileri için tek çıkış yolunun Amerika’ya göçmek olduğuna inandıklarını ileri sürmüştür. Amerika’dan dönen Sefarad tüccarlarının elektriğin, makinelerin, ulaşımın Yeni Dünya’ya getirdiği kolaylıklardan bahsetmelerinin de göçmenleri teşvik ettiğini dile getirmiştir. Yahudiler Yeni Dünya’daki yaşantılarının ilk zamanlarında, zanaata yatkınlıklarının olmaması nedeniyle, az para karşılığında, en zor ve kirli işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Sefarad Türk göçmenlerinin karşılaştıkları zorluklar arasında, kullanılmış mikroplu elbiseleri giymeleri nedeniyle salgın hastalıklara tutulmaları başta gelen badireler arasındaydı. Yeni Dünya’nın dilini bilmemeleri de gündelik hayatta karşılaştıkları en temel sorunlardandı. Bu sorunlar nedeniyle kahvehanelerde ve lokantalarda bir araya gelerek nerede olduklarını dahi bilmedikleri eski dostlarıyla karşılaşma ihtimallerine sahip bulunuyorlardı. Ancak kahvehanelerin tembelliğe yol açması ve onları kumar alışkanlığına itmesi nedeniyle Yeni Dünya’da hiç de hoş karşılanmamışlardır.

Yazar, Amerika’ya göç etmiş olan Türk, Kürt, Rum Ermeni veya Yahudi, bütün vatandaşların derin sıla hastalığına tutulmuş olduklarını ifade etmiştir. Göçmenlerin vatanlarına bağlılıklarının yanı sıra eserin içerisinde verilen yaşam öykülerinden de

anlaşıldığı üzere Anadolu'daki yaşam alışkanlıklarını okyanus ötesinde sürdürmeye çalışmışlardır.

"Gayrimüslim Türklerin Göçü" adlı bölümde Ermenilerin göçüne yer verilmiştir. Yazara göre, Amerika'ya en fazla göç eden ve geri dönmeyi hiç düşünmeyen Osmanlı topluluğu Ermeniler olmuştur. Yazar, Ermenilerin göç etme nedenlerini; askere alınmaktan kaçınmaları, ekonomik nedenler, Osmanlı-Ermeni çatışmaları ve Protestan misyonerlerin faaliyetlerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmalarına bağlamıştır. Amerika'ya göç eden Ermeniler arasında öğrenci, tüccar, küçük esnaf, zanaatkâr, köylü gibi muhtelif gruplar yer almıştır. Yazara göre göç edenlerin başında aile reisleri ve genç erkekler geliyordu. Bunlar *biraz para biriktirip geride kalan ailelerine göndererek ailelerini de yanlarına alma yöntemini uygulamışlardır.*

Göçmenlerin gidiş güzergâhı olarak daha çok Akdeniz limanlarını kullandıklarını ileri süren yazar, bunu polis denetiminin az olmasına bağlamaktadır. Gidiş sırasında diğer göçmenlerin yaptığı gibi Ermenilerin de karşılaştığı zorlukların başında Amerika'ya kadar gidebilmeleri için aldıkları biletlerin onları sadece Napoli'ye kadar ulaştırabilmesi yer almıştır. Bunun yanında, tahsil ettirdikleri çeklere karşılık eksik para verilmesi, kadınların taciz görmesi, aldıkları biletlerin aslında üçüncü mevki olduğunu öğrenmeleri, trahomlu olduğuna inandırılan göçmenlerden tedavi ediliyor gibi para alınması gibi üzücü durumlar sıkça yaşanan göç hikâyeleri arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde özgür ve eşit olmadıklarını düşünmelerinden dolayı Amerika'ya göç eden Ermeniler, orada kulüp ve derneklere katılamamışlar, kendilerine "*pis Ermeni*" olarak hitap edilmiş, alışverişte pazarlık yapmalarından dolayı dürüst olmadıkları imajı bir etiket gibi üzerlerine yapışmıştır. Yani aslında Amerika, Ermenilerin hayallerini ve beklentilerini karşılayamamıştır. Anadolu'dan Yeni Dünya'ya göç edenler arasında "*Çok şükür çalışıyorum, kazanıyorum, hiçbir şeyim eksik değil, elimi sıkıyorlar, hatırım alıyorlar, fakat hepsi nafile... Zeveke ait bütün ölçülerim İstanbul'da kaldı. Ağzıma ne koysam memleketteki benzeri ile karşılaştırıyorum, tatsızlığını duyuyorum*" diyerek memleket özlemi duyanlar çoğunluktaydı şeklindeki göçmen hatıralarına yer veren yazar, San Fransisco Konferansı'na katılan Türk Heyeti için "*Tereddütsüz zehirlerdim... ama ne yapayım ki Amerika'nın misafiriydiler*" diyerek Türk düşmanlığı yapan Ermenilerin de mevcudiyetinden söz etmektedir. Yazara göre bu tutumun en önemli nedeni, 1915 olayları esnasında yaşananlardır.

"Rumların Göçü" başlığı altında da yazar, diğer gayrimüslim unsurların göç hikâyelerine benzer bilgi ve hatıralara yer vermiştir. Amerika'ya göç eden Rumların sayısının net bir rakamsal ifadesinin olmadığını belirten yazara göre göç eden Rumlar, Osmanlı-Rum mutfağına özgü yemekleri, Karagöz oyununu, kahvehane kültürünü Yeni Dünya'ya tanıtmışlardır. Yazar, Rumların da diğer Osmanlı göçmenleri gibi "*burası cennet, hiçbir eksikimiz yok. Severek çalışıyorum. Çoluğum çocuğum halinden memnun, evim mesut, rahat... Fakat içimde devamlı bir acı var, hiç kapanmaz bir yara: Neden elimdeki sanatı, beni doğuran, büyüten memleket için kullanamıyorum? Biz Türkiye'ye her düşmanından fazla fenalık ettik. Cezamız da; ölünceye kadar vatan hasreti çekmeye, cennet*

ortasında yaşarken cehennem azabı duymağa mahkûm olmaktır. Biz, Türklerle çok iyi anlaşıyorduk. Benim Rum'dan çok Türk dostum vardı. Aramızı bozup, bizi göçe zorlayanların gözleri kör olsun” şeklindeki itiraflarına sıkça yer vermiştir.

Müslüman Türklerin Amerika'ya göçünü işlediği bölümde yazar, Yeni Dünya'ya göç eden Müslümanın Deveci Hacı Ali olduğunu iddia etmiştir. İlginç göç hikâyesine göre Deveci Ali, Deve Müfrezesi kurmak adına satın alınan develerle birlikte Amerika'ya gitmiştir. Burada develeri gütmekle sorumludur ancak sivil savaşın başlamasıyla birlikte *Askeri Deve Alayı* son bulmuş, develerin çoğu ölmüş yahut satılmıştır. Hacı Ali kalan develerle taşımacılık yapmaya başlamış ancak bu iş de uzun sürmemiştir. Develerini çölde kaybeden Hacı Ali develeri ararken çölde ölmüştür. Amerikan hükûmeti, Hacı Ali'nin anısına öldüğü yere bir piramit dikerek üzerine de bakırdan bir deve maketi yerleştirmiştir.

Yazar, *20. Yüzyılın Başlarında Göç* başlığı altında, 1900-1914 yılları arasında göçmenlerin Yeni Dünya'ya hücum ettiğini, bunların arasında Müslüman Türklerin de bulunduğunu söylemektedir. Bu göçlerde Türk göçmenlerin yaş aralığının 14-44 olduğunu belirten yazar, Türk göçmenlerin en büyük sorununun İngilizce bilmemek olduğunu, belirtmektedir. Türk göçmenler kiraladıkları bekâr odalarında yaşamışlar, kendi yemeklerini hazırlamışlar, gayrimüslimlerin yaptığı gibi Müslümanlar da kahvehanelerde toplanmışlar, haftalık olarak aldıkları sekiz ila yirmi iki dolar arasında değişen maaş üzerine konuşmuşlardır.

Yazar, *Himâye-i Etfâl Cemiyeti Umumî Kâtibi Dr. Fuad Mehmed Bey'in Gezisi* başlığı altında, Fuad Bey'in Amerikan şehirlerini tek tek gezdiğini ve bu sırada Türk göçmenlerle yakından alakadar olarak Kurtuluş Savaşı'nın fedakârlıklarından bahsettiğini anlatmaktadır. Eserin devamında Amerika'daki göçmenlerin durumlarını yıllara göre işleyen yazar, Müslüman göçmenlerin anılarına da *“Herkesi zengin eden Amerika bana yaramamıştı. Ömrümün en ıstıraplı senelerini geçirdiğim topraklardan sevinerek ayrıldım”*. *Örf ve âdeti, dil-din kaynaşmasıyla kurulu gelenek ve kültürün bilinçlere yerleştirdiği Türklükle sonradan gelen Amerikalılığı bağdaştırmamıştı bizimkiler”* ifadeleri ile yer vermiştir.

Amerika'ya göç eden Müslim ve gayrimüslimleri karşılaştıran yazara göre, Müslümanlar genellikle Anadolu'dan göç etmiş olup ekseriyeti erkeklerden oluştuğundan, göç eden bekâr erkekler evlilik konusunda zorlanmışlardır. Gayrimüslimler ise aksine şehirlerden ve köylerden, kadın erkek ayrımı yapmaksızın göç etmiş olduklarından ve “Yeni Dünya”ya daha önce kendi soydaşlarından göç eden cemaatler bulunduğundan evlilik konusunda zorlanmamışlardır.

Eserin sonuç kısmında yazar, Amerika'ya göç eden Müslim ve gayrimüslimlerin hep memleket özlemi çektiklerinden bahsetmektedir. Bu hasretin sebebini de Osmanlı Devleti'nden izin almadan vatandaşlıktan çıkmalarına ve buna karşılık Türkiye'ye geri dönmelerinin yasaklandığına bağlamaktadır. Amerika'ya zengin olmak ümidiyle gelen göçmenler umduklarını bulamamışlar ancak gayrimüslimlerin ekseriyeti Yeni Dünya'ya yerleşmiştir. Ermenilerin vatanlarına dönmediklerini, Yahudi yahut Rumların ise askere alınma korkusuyla dönmek

istemediklerinden bahseden yazar, zengin olmak amacıyla göç eden Müslümanların ise geri dönen tek unsur olduklarını ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Göç başlığı altında ise yazar, siyasi gelişmelerden dolayı 1945 sonrasında göçün canlandığından ancak savaş bitiminde Amerika'daki Türk unsurunun önemsenmeyecek kadar az olduğundan bahsetmektedir.

Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç edilmesinin temel yönlendiricilerinin başında, daha önce Amerika'ya gitmiş olanların geride kalanlara Amerikan sokaklarının sanki altın ile döşeliymiş gibi sunmaları olduğuna dikkat çeken yazar, göçmenlerin Amerika'ya vardıklarında hayal ettikleri ile karşılaşmalarını, hatta eskisinden daha zorlu bir hayata maruz kalmalarını göçmenlerin hayal kırıklığı olarak ifade etmektedir.

Netice itibariyle eser, Osmanlı Devleti'nden *fırsatlar ülkesi* olarak adlandırılan Amerika'ya göç eden Müslim ve gayrimüslim unsurların göç etme nedenlerini, göç esnasında yaşadıklarını ve Amerika'daki yeni yaşamlarına uyum sürecini dile getirmesi hasebiyle bu alandaki önemli bir boşluğu dolduran temel çalışmalar arasında yer almaktadır.

Mustafa olak, Komitenin Ruhu Talat Paşa, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Uğur UÇAR*

Eser; yazarın ön sözü ve giriş kısmını müteakip “Komitenin Ruhı: Talat” (s.19) isimli birinci bölüm ile başlayıp dokuz bölüm, Sonuç, Kaynakça, Ekler ve Dizin kısımlarından oluşmaktadır. 2018 yılında Yeditepe Yayınevi tarafından yayına hazırlanan eser 388 sayfadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yönetimi ele almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bugüne kadar birçok boyutuyla tartışma konusu olagelmıştır. Cemiyet bazı çevrelerce tereddütsüz olarak yerilirken bazı çevreler tarafından da övgüye mazhar görülmüştür. İttihat ve Terakki'nin önde gelen idarecilerinden olup adı cemiyet ile özdeşleşmiş olan Talat Paşa bu övgü veya yergiden nasibini almıştır. Bu yüzden yazarın da haklı olarak ifade ettiği gibi; “*Dolayısıyla Talat Paşa hakkında bilimsel ve bir o kadar da bilimsel olmayan çok sayıda çalışma yapılmıştır*”.

Yazımıza konu olan *Komitenin Ruhı Talat Paşa* adlı eser, hem kişisel hem de siyasi açıdan karmaşık özellikler taşıyan bir karakteri incelemiştir. Yazar bu eseri kaleme alırken “*Talat Paşa ile ilgili Türkiye’de bu güne kadar yapılmış olan çalışmalarda, Alman arşiv belgelerinin veya kütüphane malzemelerinin değerlendirilmemiş olmasının önemli bir eksiklik olduğunu, bu çalışmanın bahse konu eksikliği gidermek amacıyla ele aldığını*” dile getirmiştir. Eser çoğunlukla Alman arşiv ve Kütüphanelerine ait belgelere dayanmak suretiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgeler ile mukayeseli bir şekilde Talat Paşa’nın az bilinen ya da bilinmeyen yönlerine ışık tutmaktadır. Bu yönüyle eser alanına katkı yapan en güncel çalışmaların başında gelmektedir.

İttihat ve Terakki Dönemi üzerine yapılacak çalışmalarda Alman kaynaklarının kullanılmamasının önemli bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz. Çünkü yazarın da dile getirdiği gibi İttihat ve Terakki liderlerinden “*Talat Paşa, Almanya’yı Şark’a bağlayan ana damarlardan biridir*” (s.334). Talat Paşa yöneticiliği ve sadrazamlığı döneminde Almanya ile sıkı ilişkiler içinde olmuştur. Esere göre, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya, Osmanlı Devleti’ndeki gelişmeleri çok yakından takip etmiştir. Zira Osmanlı Devleti’nin iç işleri ile ilgili gelişmelerde, önce Alman Dışişleri yetkililerinin haberdar edildiği görülmektedir. Mesela Talat Paşa, Enver Paşa’nın Harbiye Nazırı olarak atanmasını kendisine bildirmeden önce, Alman Dışişleri Bakanlığı’na onun Harbiye Nazırı olacağı bilgisini vermiştir. Bu açıdan bakıldığı zaman, Almanya’yı Talat Paşa’nın kara kutusu olarak nitelendirebiliriz.

Dönemin şartları gereği Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında sadece Avrupa’da değil Dünya’da bloklasmalar oluşmuştur. Bilindiği üzere yönetimde bulunduğu süre zarfında Talat Paşa’nın Alman yanlısı bir politika izlediği çalışmalara

*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. E-mail: ugurucar38@hotmail.com

konu olmuştur. Talat Paşa'yı böyle bir politikaya sevk eden neden, İtilaf Devletleri ile müttefik olamayan Osmanlı Devleti'nin doğal olarak Almanya'yı kendisine müttefik olarak seçmek zorunda kalmasıydı. Almanya da Sultan Abdülhamid dönemine dayanan askerî ve ticarî yakınlaşmanın tesiri ve "Drang Nach Osten" yaklaşımıyla, siyasi çıkarları gereği Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak seçmeye sıcak bakmıştır. Hem Talat Paşa hem de *Osmanlı halkı zaferde ulaşmak için birbirine kenetlenmiş olan İttifak Devletleri, zaferden sonra da aynı şekilde çalışacaklar ve barış döneminde de büyük başarılarla imza atacaktı.* (s.115). Dolayısıyla Türk-Alman ilişkileri gelecek için de büyük umutlar vaat ediyordu. Talat Paşa Sadrazam olduktan sonra Berlin'e ziyarette bulunmuş ve Osmanlı-Alman ittifakını daha da sağlamlaştırmak istemiştir. Ancak Cemiyet'in bazı üyeleri Berlin ziyaretini ertelemek veya iptal etmek için uğraşmışlardır. Yazar bunun nedenini Sadrazam'ın Almanlara daha fazla yakınlaşmasına engel olunmak istenmesine bağlamaktadır. Yazara göre Talat Paşa'nın Almanya ziyaretinin nedeni, iki konu üzerine temellendirilmişti; birincisi Kapitülasyonların kaldırılması meselesi, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin doğuda sınırlarını genişletmek isteydi.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılında alınan Sevk ve İskân Kararı'nın uygulanması o tarihten itibaren yakın tarihimizin önemli tartışma konusu olagelmıştır. Ancak bu tartışmaların spekülasyondan ibaret olduğunu yeri gelmişken belirtmekten geçemeyeceğiz. Çünkü Sevk ve İskân kararı, sadece Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşlarına yönelik bir karar değildi. Bunun aksine bu karar hiçbir etnik grubu hedef almamış, devlet otoritesine isyan etmiş, düşmanla işbirliği yapan bütün gruplar için uygulamaya konulmuştur. Ancak 1915 yılında isyan eden gruplar içinde en çok sorun çıkaran grup Ermeniler olduğu için haliyle bu grup göçe tâbi tutulmuştur. Eserde, bilinenin aksine Talat Paşa'nın Ermenilere karşı her hangi bir garezi olmadığı ve bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmasını desteklediği gibi ilginç bilgiler yer almaktadır. Yazar sadrazam olduğu dönemde hem Talat Paşa'nın hem de Osmanlı Hükümeti'nin, Güney Kafkasya'da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulmasına destek verdiğini, bu sayede Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir tampon bölge oluşturularak Ermeni halkının güven içinde yaşayacağı bir ülkenin kurulmasının planlandığını, hatta Ermeni delegelerin bu durum için Talat Paşa'yı sık sık ziyaret ettiklerini ifade etmektedir. Yazar arşiv belgeleriyle temellendirdiği bu bilgiyi sunarak, bu konudaki yaygın kanaati, söylemden ziyade bilimsel bir açıdan ele alarak günümüzde öne çıkarılan sözde ermeni soykırımının asılsız bir iddia olduğuna gerekçe göstermiştir. Ancak eserde, bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasına kendi çıkarları doğrultusunda en fazla Almanya ve özellikle Rusya'nın karşı çıktığı belirtilmektedir.

Yazar, Ermeni meselesinde olduğu gibi Yahudi meselesinde de günümüz algısını yıkan bilgilere yer vermiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Almanya ve İngiltere Dünya hâkimiyeti için kıyasıya mücadele vermişlerdir. Uluslararası hamleleri bünyesinde barındıran gelişmelerin yaşandığı bir dönemde, bu ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bahse konu olan dönem,

Avrupa'da güç mücadelesinin hem kültürel hem de siyasal boyutlarıyla yaşandığı dönemdir. Bu dönemde hem İngiltere hem de Almanya, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını gündeme almış, bu doğrultuda Yahudileri desteklemişlerdir. Bu yönde ilk hamle İngiltere'den olmuştur. Eser'de, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı'nın adı ile anılacak olan Balfour Deklarasyonu (2 Kasım 1917) ile İngiltere, Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasını kabul ettiği bilgisine yer verilmiştir. Bahsi geçen dönemde Filistin, Osmanlı Devleti himayesinde olduğu için bu durum Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren bir konu olmuştur.

Eserde, Almanya'nın Filistin'de Siyonist faaliyetlere yönelik yoğun bir mesai harcadığı üzerinde uzun uzadıya durulmuştur. Tamamen Alman kaynaklarına dayanılarak oluşturulmuş olan 7. Bölüm (s.195), eserin en orijinal ve ilginç yönlerinin başında yer almaktadır. İlk iş olarak Alman Parlamentosu'nda Yahudi bir milletvekili Talat Paşa ile Siyonist faaliyetler hakkında görüşmek ve Osmanlı Devleti'nin desteğini almak için İstanbul'a gelmiştir. Hem Filistin bölgesinin Osmanlı Devleti himayesinde olması hem de dönemin Sadrazamı Talat Paşa'nın Mason olması, Almanya'yı Siyonist faaliyetler için böyle bir başlangıca yöneltmiştir. Tabiri caizse Almanya kaleyi içten fethetmeyi amaçlamıştır. Çünkü Talat Paşa ve Osmanlı Devleti bu dönemde Almanya ile sıkı ilişkiler içerisindeydi. Esere göre, Dönemin Sadrazamı Talat Paşa, Yahudi Milletvekiline (Dr. Becker), Filistin'de Yahudilerin bir koloni oluşturma çabalarına mevcut Osmanlı hükümetinin olumlu baktığını ifade eden çarpıcı bir bilgi vermiştir. Yazar bu durumu; *"zaten Osmanlı Hükümeti Filistin'deki Yahudi kolonisine olumlu bakmasaydı, Yahudiler o bölgeye hiç yerleşemezdi"* şeklinde ifade etmiştir.

Yazar, Almanya'nın Siyonistlere yönelik faaliyetlerinin bununla sınırlı kalmadığını, Talat Paşa'ya bu faaliyetleri desteklemesi için baskıda bulunduğunu iddia etmektedir. Talat Paşa da Yahudi yurdu kurulmasıyla ilgili tam yetki verdiği İttihat Terakki üyesi Emanuel Karasu'yu bu çalışmalar için görevlendirmiştir. Nitekim Emanuel Karasu'nun bunun için görevlendirilmesi tesadüfi bir karar olmamış, aksine Karasu'nun Makedonya Risorta Mason Locası'nın "büyük üstadı" olduğu dile getirilmiştir. Eserde, bu doğrultuda çalışmalara başlayan Karasu'nun, Almanya'da düzenlenen Alman Yahudi Organizasyonuna katıldığı, Yahudi temsilcileri ile fikir alışverişinde bulunduğu vurgulanmıştır. Düzenlenen bu toplantılara Yahudilerin fazla ilgi göstermediği haberinin Talat Paşa'ya bildirilmiş olduğu ve bu durumun Talat Paşa üzerinde olumsuz etki yaptığı yazar tarafından vurgulanmaktadır. Bu noktada Karasu'nun devreye girerek bizzat Talat Paşa ile görüştüğü, Yahudi meselesini tam anlamıyla benimsediği, bu olumsuz gidişatı düzelterek garanti etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Esere göre, Karasu, Yahudiler arasında birlik olmadığını görerek ilk iş olarak bütün Siyonist grupların "tek bir çatı" etrafında toplanması gerektiğine kanaat getirmiştir.

Alman Siyonistler siyasi olarak yürüttükleri faaliyetlerin yanı sıra ekonomik olarak da mesai harcamışlardır. *M.M. Warburg&Co.* adında bir Alman şirketi, Yahudiler için yürütülen çalışmalara destek vereceğini belirtmiştir. Bu şirket yapacağı

çalışmalar için bir rapor hazırlamış, bu raporu İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğine göndermiştir. Eserde raporun içeriği şu şekilde verilmiştir;

“Merkezi İstanbul'da olmak üzere “Société Israélite Ottomane de Colonisation” adıyla yeni bir şirket kurulacaktır. Şirketin en önemli görevi Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Yahudilere yardımcı olmaktır. Filistin'e göç edecek olan Yahudilerin ulaşım ve yerleşim problemleri ile doğrudan ilgilenecektir. Şirket Filistin'e yapılacak göç için gerekli gemilerin karşılanması, göçmenlerin yerleştikleri yerlerdeki yaşa problemlerinin çözülmesi, mal-mülk ve toprak alım-satımında yardımcı olunması, ev sahibi olmalarına yardımcı olunması, özellikle Filistin'deki Yahudi kolonisinin altyapı çalışmalarına katkı sağlanması, göçmenlerin yerleştikleri yerde yer altı madenlerinin çıkarılması ve işlenebilmesi için gerekli fabrikaların kurulması, sulama kanallarının yapılması, bataklıkların kurutulması, elektrikli aydınlatmanın sağlanması gibi alanlarda şirket faaliyet gösterecektir.” (s. 211-212).

Yazara göre, şirket sadece bu çalışmalar ile yetinmeyecek, Yahudi cemaatinin örgütlenmesi konusunda derneklerin kurulmasına ve bu dernekler aracılığıyla Filistin'de okullar açabilecek, yol ve kanalizasyon yapabilecek, güvenlik birimleri oluşturulabilecekti. Görüldüğü üzere, Alman Siyonistler siyasi, sosyal ve ekonomik olarak çok yönlü bir çalışma yürütmeyi amaçlamışlardır.

Eser, yaygın olarak bilinenin aksine ezber bozan bilgilerde vermektedir. Alanın uzmanlarının dışında kalan çevrelerdeki yaygın kanaate göre, Osmanlı Devleti Filistin'de Yahudi yerleşimcilere izin vermediği gibi, onların toprak almasına da müsaade etmemiştir. Ancak eserde, Talat Paşa'nın Siyonist delegelerinden biri olan Bay Perlmutter ile 1918 yılında görüşmüş ve bu görüşmede kendisine Osmanlı Meclis-i Vükelâsî'nin son toplantısında Filistin'deki Yahudilere yönelik sınırlandırmaları tamamen kaldırıldığını aktarmaktadır. Böylece Yahudi milletinin Filistin'e göçünün önünde hiçbir engel kalmadığına dair bilgi yer almaktadır. Yazar, Siyonist delege Perlmutter ile Talat Paşa arasında geçen başka bir görüşmede “Yahudi merkezi” kurulmasının gündeme geldiğini, Talat Paşa'nın bahsi geçen merkezin kurulmasını istediğini, Perlmutter'in de Talat Paşa'nın Yahudilerin Filistin'de bir koloni oluşturmalarını Osmanlı Devleti için önemli ve faydalı bulduğunu ifade etmektedir. Bu konuda dönemin İstanbul Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Bernstorff'un yoğun bir mesai harcadığı belirtilmektedir. Buradan da Almanya'nın ve Alman Siyonistlerin İngiltere'ye kıyasla daha ciddi girişimlerde bulunduğu söylenebilir. Ancak Yazar, teoride düşünülen Filistin'de Yahudi kolonisi çalışmalarının uygulama alanında başarılı olamadığını iddia etmektedir. Eserin yedinci bölümünü teşkil eden “Alman Siyonistleri ve Talat Paşa: Yahudi Devleti'nin Kuruluş Çalışmaları” başlığı altında sunulan Alman Arşivine dayalı çok sayıda belge bu konuya ilgi duyan araştırmacıları cezbedebilecek mahiyettedir.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi yazarın kültürel alt yapısı ve birikimin esere kattığı özgünlük ile teorik alt yapısının oluşumuna katkı sağlayan; eğitim süreci (Yazar

Uğur UÇAR

Doktora eğitimini Almanya'da tamamlamıştır) ve inceleme konusu hakkında uygulama alanı bulduğu Alman Arşiv ve Kütüphanelerine bağlı çalışması, esere rasyonel ve objektif bir katkı sağlamıştır.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Yazım Kuralları ve Yayın İlkeleri

1. Başka bir yerde yayımlanmamış veya yayım için gönderilmemiş Türkçe ve İngilizce makaleler kabul edilir.
2. Makalenin ilk sayfasında makale başlığı ve yazarlara ait bilgiler verilmelidir. Yazarların adları akademik unvanları ile birlikte yazılmalı ve e-posta adresleri, çalıştığı kurum bilgileri (Üniversite, Fakülte, Bölüm vb.) ismin altında yer almalıdır.
3. İkinci sayfada makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı, 200 kelimeyi geçmeyen Özet/ Abstract ve en fazla 5 anahtar kelime/keywords bulunmalıdır.
4. Dipnotlar geçtikleri sayfada, tablo ve grafikler atıfta bulunulan sayfada veya devamında yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ve grafiklerin altında yer almalıdır. Paragraf başı 1 cm içeriden olmalıdır.
5. Atıflar metin içerisinde (Lucas, 1988) örneğindeki gibi yer almalıdır. Kitaba atıfta sayfa numarası (North, 1992: 93) örneğindeki gibi verilmelidir.
6. Ekler, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır.
7. Makaleler ekleriyle birlikte 20 sayfayı geçmeyecek şekilde 3 nüsha halinde ve bir adet CD kopya edilerek gönderilmelidir.
8. Makaleler A4 boyutundaki kağıda 1,2 satır aralığında 11 punto Times New Roman yazı tipi ile üstten 6 cm, soldan 4,5 cm, sağdan 4 cm ve alttan 6 cm marjlar kullanılarak yazılmalıdır.
9. Makalelerin yazımında burada belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kurallarına uyulmalıdır.
10. Makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.
11. Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak gönderilmeyen makaleler dikkate alınmaz.

Kaynak Gösterimi

Alfabetik olarak tek satır aralığında, ilk satır sola dayalı, diğer satırlar 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Kitap

North, D.C. (1992), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Reprinted, New York: Cambridge University Press.

Makale

Lucas, R.E. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22: 3-42.